

PhDr. Slavomír Michálek, CSc. (1961), historik, riaditeľ Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Zaoberá sa americkou zahraničnou politikou a československo-americkými vzťahmi po druhej svetovej vojne, históriou OSN, osobnosťami z radov Slovákov, pôsobiacich v službách československej diplomacie a druhým a tretím slovenským

a československým demokratickým exilom v Amerike. Je autorom desiatok štúdií k danej problematike a zúčastnil sa mnohých medzinárodných konferencií v zahraničí, napr. v Aca-pulcu, Washingtone, New Yorku, Chicagu, Miamí, Toronte, Ottawe, Londýne, Budapešti, Prahe, Lubľane, Ríme, Paríži a Helsinkách. Absolvoval zahraničné študijné a výskumné pobyty na univerzitách a vedeckých inštitúciách vo Veľkej Británii (Oxford University), USA (New York Public Library, Woodrow Wilson Center, Balch Institut for Ethnic Studies, History Research Immigration Center, National Archives and Records, National Czech and Slovak Museum & Library, George Washington University, Stanford University) a v Kanade (University of Toronto). Je spoluautorom a editorom publikácií *Ján Papánek, portrét* (1998), *Vlastimil Patrick Lichner, z Brezovej do Ameriky* (2000), *Andrew Valuchek - As They Knew Him* (2002), *Do pamäti národa, osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia* (2003) a *Juraj Slávik Neresnický, od politiky cez diplomáciu po exil* (2006) a au-torom vedeckých monografií *Nádeje a vytriezvenia, československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945-1951* (1995), *Ján Papánek, politik, diplomat, humanista* (1996), *Ján Papánek, za vojny Edvardovi Benešovi* (1997), *Diplomat Štefan Osuský* (1999), *Brezová pod Bradlom, osobnosti /ne/známe* (1999), *Prípad Oatis, československý komunistický režim verzus dopisovateľ* Associated Press (2005).

Slavomír Michálek je dvojnásobným držiteľom prestížnej medzinárodnej literárnej *Ceny Egona Ervína Kische* (1999 a 2003) a ceny *The American Eagle* (1996).

ISBN 978-80-969782-4-3

Slavomír Michálek

Rok 1968 a Československo Postoj USA, Západu a OSN

Rok 1968 a Československo Postoj USA, Západu a OSN

Slavomír Michálek

© **PhDr. Slavomír Michálek, CSc.**

Monografia *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN* je výsledkom projektu Centra excelentnosti na Historickom ústave SAV č. CEVKOMSD. Jej vydanie finančne podporili: Literárny fond, SAVOL (Spoločnosť autorov vedeckej a odbornej literatúry), Ministerstvo školstva SR, Ústav pro studium totalitných režimů, Doprastav, a.s. Vydanie tejto knihy finančne podporilo aj Veľvyslanectvo USA na Slovensku. Fakty, názory a závery uvedené v knihe však nemusia byť v zhode s názormi a postojmi americkej vlády.

Recenzenti

prof. PhDr. Pavol Petruš, DrSc. (Historický ústav SAV)
PhDr. Michal Štefanský, CSc. (Vojenský historický ústav)

Fotografia na obálke

© ČTK, Praha

Zodpovedná redaktorka

PhDr. Vlasta Jaksicsová

Návrh obálky a grafická úprava

Jozef Hupka

Technický redaktor

Jozef Hupka

Vydal Historický ústav SAV v spolupráci s Ústavom pro studium totalitných režimů vo vydavateľstve Prodama

Fotodokumentácia

Občianske združenie Post Bellum, Praha

Tlačová agentúra Slovenskej republiky (TASR), Bratislava

Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice

(ALU SNK), Martin

The Jan and Betka Papanek Foundation (JBPF), New York

Archív Organizácie Spojených národov (AOSN), New York

Archív autora (AA), Bratislava

Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR (AMZV), Praha

Česká tlačová kancelária (ČTK), Praha

Všetky práva vyhradené. Žiadnu časť tejto publikácie nemožno reprodukovать, kopírovať, uchovávať ani prenášať prostredníctvom elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných médií bez predchádzajúceho písomného súhlasu autora.

Bratislava 2008

ISBN 978-80-969782-4-3

Rok 1968 a Československo

Postoj USA, Západu a OSN

Slavomír Michálek

Bratislava 2008

Podakovanie a venovanie

Publikácia *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN* je doplnená o bohatú fotodokumentáciu. Autor ju získal z *Archívu literatúry a umenia SNK* v Martine, *Tlačovej agentúry Slovenskej republiky* v Bratislave, *Archívu Ministerstva zahraničných vecí ČR, Českej tlačovej kancelárie*, od občianskeho združenia *Post Bellum* v Prahe a *The Jan and Betka Papanek Foundation* a z *Archívu OSN* v New Yorku. Týmto inštitúciám, ich vedeniu a zamestnancom patrí moja úprimná vďaka. Neoceniteľnú pomoc pri získaní fotodokumentácie mi poskytli aj dve slovenské diplomatky, Veronika Jankovičová z Bruselu a Tatiana Halászová z New Yorku, ako aj pán Martin Skála z Ottawy.

Zároveň sa chcem poďakovať za cenné rady a pripomienky prof. PhDr. Pavlovi Petrufovi, DrSc. z Historického ústavu SAV a PhDr. Michalovi Štefanskému, CSc. z Vojenského historického ústavu.

Podakovanie patrí aj sponzorom, ktorí výraznou mierou napomohli vydaniu tejto knihy, menovite podpredsedovi vlády a ministrovi školstva SR Jánovi Mikolajovi, veľvyslancovi USA na Slovensku Jeho Excelencii Vincentovi Obsitnikovi, riaditeľovi Ústavu pro studium totalitných režimů Dr. Pavlovi Žáčkovi a predsedovi predstavenstva Doprastavu, a. s. Ing. Ivanovi Šestákovi.

Túto knihu venujem mojim dcéram Kataríne a Veronike, ktoré poznajú udalosti z roku 1968 len z hodín dejepisu a televíznych dokumentárnych filmov.

Slavomír Michálek

Obsah

Na úvod

7

Nukleárna diplomacia, *détente* a pokus o reformu v ČSSR

11

USA a Československo pred augustovou inváziou vojsk „päťky“

25

Americká politika platonických sympatií a verbálnych protestov

43

Postoj Západu a Severoatlantickej aliancie

67

August 1968 a Organizácia spojených národov

87

Výberová chronológia udalostí a faktov

105

Na záver

135

Príloha

137

Kľúčové momenty československo-amerických vzťahov v 20. storočí

139

Pražský komunistický prevrat 1948 na pôde OSN

165

Dokumenty

177

Ústrednému výboru Komunistickej strany Československa („varšavský list“)

179

Pozývajúci list (Indra, Kolder, Kapek, Švestka, Bilak)

185

Vyhlásenie vlády ČSSR Všetkému ľudu Československa

187

Prejav ministra Jiřího Hájka v BR OSN

189

Protokol o rozhovoroch delegácií ZSSR a ČSSR (Moskovský protokol)

195

Výber zo všeobecnej rozpravy 23. VZ OSN

199

Použité pramene a literatúra

213

Zoznam použitých skratiek

217

Menný register

219

Summary

235

Fotodokumentácia

237

Na úvod

Pokus o reformu socialistického systému v ČSSR roku 1968, ako aj jeho násilné potlačenie vojskami Sovietskeho zväzu, Bulharska, Maďarska, Poľska a NDR patrí medzi kľúčové historické udalosti v moderných dejinách Slovákov i Čechov.

Nepopierateľným faktom je aj skutočnosť, že viac ako dve desaťročia nemohli historici v niekdajšom Československu priniesť pravdivý pohľad na udalosti tohto, iba niekoľko mesiacov trvajúceho obdobia v druhej polovici minulého storočia, vo verejnosti známeho pod názvom pražská či československá jar. Ak sa niektorí z nich o to aj pokúsili, boli umlčení normalizačnou mocou. Naopak, priestor dostali tí, ktorí sa snažili, ignorujúce fakty a kolektívnu pamäť, československú jar negovať či dezinterpretovať a inváziu vojsk varšavskej „päťky“ obhajovať alebo – ešte častejšie – jedno i druhé „vymazať“ z povedomia ľudí. Zabudli pritom, že kolektívnu pamäť, ktorá je organickou súčasťou historickej pamäti, nemožno jednoducho amputovať.

Slovenská a česká historiografia začala naprávať zdeformovaný pohľad na československú jar a bezprecedentnú vojenskú inváziu krajín Varšavskej zmluvy dôsledne a bez ideologických nánosov až po novembri 1989. Nepochybne tak nadviazala na bohatú exilovú produkciu, pochádzajúcu paradoxne zväčša nie od profesionálnych historikov, ale od pamätníkov.

Retrospektívny pohľad na Dubčekov pokus o socializmus s ľudskou tvárou a jeho násilné potlačenie Sovietskym zväzom a jeho spojencami poukazuje zároveň na skutočnosť, že historici či iní vedci z oblasti spoločenských vied sa doposiaľ venovali prevažne analýze domáceho československého vývoja, prípadne aktivitám východného bloku. V slovenskej historiografii, podobne ako v českej, preto logicky chýba práca, ktorá by pamätný rok 1968 priblížila z hľadiska postoja a reakcií západnej, liberálnodemokratickej časti sveta, rozdeleného na sklonku 60. rokov „studenou vojnou“. V súvislosti s československými udalosťami roku 1968 je zaujímavý aj vlašný postoj Organizácie spojených národov, ktorej krédom bolo udržiavať medzinárodný mier a bezpečnosť.

Publikácia *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN* si nekladie za cieľ dopodrobna spracovať vymedzenú problematiku, čo koniec koncom ani nie je možné. Ide v nej skôr o rámcovú sumarizáciu dnešného stavu vedeckého poznania, ktoré sa v budúcnosti, pochopiteľne, prehĺbi na základe ďalšieho dôsledného vedeckého archívneho výskumu.

Práca je kvôli prehľadnosti rozdelená do piatich kapitol. Prvá kapitola obsahuje všeobecné zhrnutie a náčrt celkovej medzinárodnej situácie v 60. rokoch minulého storočia, poznačenej veľmocenskou hrou, v pozadí ktorej boli snahy o mierovú koexistenciu a politiku *détente*. V tomto kontexte potom osvetľuje základné črty československého spoločensko-politického vývoja pred rokom 1968 a počas neho.

Druhá a tretia kapitola predstavujú pokus o analýzu postoja USA k Československu s dôrazom na podstatu dvojstranných vzťahov dominantnej západnej veľmoci a satelitnej krajiny Sovietskeho zväzu v čase do augustovej invázie a bezprostredne po nej. Zároveň načrtávajú odpoveď na otázku, prečo USA postupovali voči ČSSR tak ako postupovali, t. j. okrem platonických sympatií a verbálnych protestov nevyvinuli prakticky nijakú efektívnejšiu aktivitu.

Štvrtá kapitola sa zameriava na reakciu západných krajín, ich politických reprezentácií i vojenského zoskupenia NATO. Fakt, že postoj Západu k československej jari a k jej násilnému potlačeniu cudzími vojskami bol až na malé odlišnosti celkom vo vleku Spojených štátov amerických, nie je až taký prekvapujúci ani zarážajúci, ak vezmeme do úvahy *status quo* vtedajšieho bipolárne rozdeleného sveta.

Piata kapitola poukazuje na bezmocnosť Organizácie spojených národov, váhajúcej odsúdiť vojenskú okupáciu zvrchovanej krajiny armádami vojenského paktu, ktorého členom bola i samotná obeť vojenskej agresie. V tejto súvislosti stojí za zmienku, že za necelé štvrtstoročie od skončenia druhej svetovej vojny sa československá otázka dostala dvakrát na pôdu Bezpečnostnej rady OSN: prvý raz po pražskom komunistickom prevrate vo februári 1948 a druhýkrát po vojenskej invázii, zachraňujúcej v auguste 1968 komunizmus v Československu. Pritom ani v jednom prípade sa táto svetová organizácia v prospech Slovákov a Čechov výraznejšie neangažovala.

Súčasťou knihy je aj výberová chronológia udalostí roku 1968 a menný register. Nechýba ani príloha, ktorá obsahuje dve samostatné štúdie, venované kľúčovým momentom československo-amerických vzťahov v 20. storočí a československej otázke na pôde OSN roku 1948. Tento historický exkurz by mal čitateľovi pomôcť lepšie sa zorientovať v danej problematike. V trochu inej rovine na to slúži aj výber niekoľkých dôležitých dokumentov viažucich sa k roku 1968 a bohatá fotodokumentačná príloha. Predložená publikácia je z hľadiska faktografie založená na výskume relevantných archívnych materiálov, nachádzajúcich sa v archívoch v Českej republike a v USA. Okrem nich využíva aj dostupnú memoárovú a vedeckú literatúru a publikované archívne dokumenty. Autor predpokladá, že ďalší výskum prehĺbi poznanie danej problematiky, lebo k celistvejšiemu obrazu o minulosti – najmä nedávnej a svojím spôsobom ešte vždy „živej“ – možno dospieť len metódou postupných krokov.

Dubčekov pokus o reformu komunistického režimu v ČSSR a jeho násilné prerušenie tankami „bratských“ krajín východného bloku v auguste 1968 patrí medzi udalosti, ktoré nechýbajú v nijakej publikácii zaoberajúcej sa teóriou a praxou medzinárodných vzťahov 20. storočia. To jasne dokazuje, že nešlo iba o domácu, resp. vnútornú záležitosť malej stredoeurópskej krajiny. Priebeh a vyústenie československých udalostí roku 1968 nadobudli medzinárodný rozmer už tým, že zákonite vyplývali zo súdobej reality bipolárneho sveta – v danom prípade fakticky sveta supervelmocí a ich satelitov.

Podľa historika Ľubomíra Liptáka boli o dvadsiatom storočí na jeho začiatku a na jeho konci vyslovené natoľko protichodné sudy, že nevedno, či bolo predzvestou raja, alebo predvečerom apokalypsy. Isté však je, že bolo predovšetkým storočím vojenských konfliktov, a to nielen tých dvoch svetových.

Z tohto pohľadu bola invázia vojsk „bratských“ štátov do Československa roku 1968 iba jedným z mnohých vojenských dobrodružstiev v minulom storočí. To však nespochybňuje fakt, že v moderných dejinách Európy, podľa hodnotenia vojenských historikov, išlo o najväčšiu vojenskú operáciu od skončenia druhej svetovej vojny. Technicky bola dlhodobo pripravovaná a vzhľadom na obeť uskutočnená s ohromnou vojenskou silou a s využitím momentu prekvapenia. Navyše bola namierená proti spriatelenej krajine, ktorá sa nepostavila na ozbrojený odpor. Na druhej strane je tiež nepopierateľným faktom, že výsledok invázie bol z politického a morálneho hľadiska pre ZSSR veľkým fiaskom, a to nielen preto, že v Československu vyvolal vlnu spontánneho odporu. Ak chcel Sovietsky zväz ospravedlniť svoj postup voči Československu, musel vyhlásiť doktrínu obmedzenej suverenity, podľa ktorej nemohla byť zvrchovanosť socialistických krajín v rozpore s tým, ako Moskva vymedzila svoje veľmocenské záujmy. Tu treba podotknúť, že USA a Západ takúto „filozofiu“ v podstate plne akceptovali a počas celého obdobia studenej vojny aj rešpektovali.

Vráťme sa však na začiatok úvodu, k významu kolektívnej pamäti v procese poznávania vlastnej minulosti. Neraz ju podceňujeme, resp. neprikladáme jej náležitú váhu, hoci vieme, že dnešný svet globalizácie a informačných „zázrakov“ neposkytuje dostatok priestoru na hľadanie odpovedí na otázku, odkiaľ pochádzame a kam smerujeme. A ako to súvisí so spomínanou pamäťou? Je mozaikou, ktorej skladanie a uchovávanie je našou prirodzenou povinnosťou, lebo bez nej niet historického poznania.

Nukleárna diplomacia, *détente* a pokus o reformu v ČSSR

Rozhodujúcu úlohu pri utváraní medzinárodných vzťahov po druhej svetovej vojne hrali dve víťazné veľmoci – ZSSR a USA. Bipolárne rozdelenie sveta bolo dlhé desaťročia jednou z hlavných medzinárodných konštánt a charakteristických črt tzv. studenej vojny, ktorá prechádzala rôznymi fázami, pričom obe supervelmoci si veľmi dobre uvedomovali zničujúce dôsledky ich prípadného nukleárneho konfliktu. To im však nebránilo vyvolávať a podporovať mnohé lokálne konflikty v rôznych častiach sveta, pričom napriek častému „napínaniu svalov“ v skutočnosti medzi nimi nikdy neprišlo k priamemu ozbrojenému stretnutiu, hoci „možností“ na to bolo neúrekom.

Koncom 50. a začiatkom 60. rokov minulého storočia sa napriek viacerým výkyvom začala vo vzťahu oboch veľmocí postupne presadzovať politika uvoľnenia (*détente*). Faktory, ktoré by sme mohli označiť za „spúšťače“ politiky *détente* medzi Východom a Západom, resp. medzi nukleárnymi supervelmocami – ZSSR a USA, sa dajú zjednotiť zhrnúť do ich vtedajšieho obapolného presvedčenia, že konfrontácia nie je cestou budúcnosti. Ak nemalo dôjsť k veľmocenskému *self-destroying* (sebazničeniu), musela nastúpiť cesta hľadania dialógu a spolupráce, obojstranne prijateľných kompromisov, politickej stability a mocenskej rovnováhy. Politika uvoľnenia však ešte neznamenala záruku svetového mieru. Bolo ju treba vnímať ako proces, pričom za podstatnejší sa považoval skôr výsledok než motivácia supervelmocí.

Ambícia Moskvy byť dominantným hráčom minimálne v Európe mala svoje historické korene a jej napĺňanie bolo štandardným sprievodným znakom praktickej politiky východnej veľmoci. Z toho vyplývalo, že problém mohol nastať vždy vtedy, keď kremeľskí lídri vyhodnotili situáciu ako stav ohrozenia svojej mocenskej sféry. Podľa nich totiž nikto nemal právo zasahovať do záležitostí sovietskeho bloku alebo ho nejakým spôsobom „ohrozovať“.

Ani ambície Bieleho domu neboli vo svojej podstate príliš vzdialené od ambícií Kremľa. Aj USA si osvojili právo byť lídrom sveta, pričom na svoje geostrategické bezpečnostné záujmy mali nepochybne predpoklady už len z toho dôvodu, že boli nukleárnou supervelmocou. V USA prevládala snaha eliminovať dosah ZSSR mimo Európy a oslabiť rast jeho vojenskej sily. Táto snaha mala v období studenej vojny rôzne podoby. Povojnú politiku *containment*¹ vystriedala od druhej polovice 50. rokov, keď Sovietsky zväz získal schopnosť atómového úderu proti USA, politika dialógu, ktorou atlantická supervelmoc sledovala nukleárnu kontrolu.

Novú strategickú politiku uvoľnenia (*détente*) si vynútila realita bipolárneho sveta – bipolárneho z hľadiska „atómovej“ sily, ale aj ideologicky, politicky a hodnotovo.

¹ Politika zadržiavania (*containment*) bola po druhej svetovej vojne prvou ucelenou americkou zahraničnopolitickou koncepciou, ktorej úlohou bolo zastaviť veľmocenskú rozpínanosť ZSSR.

Na začiatku 60. rokov, najmä po vybudovaní berlínskeho múra roku 1961 a po karibskej kríze roku 1962, bolo celkom zrejmé, že obe veľmoci akceptovali hru nervov, ktorej podstata spočívala v tom, že ukázali odhodlanie obraňovať a upevňovať svoje sféry vplyvu. Zreteľnejšie sa tak mohla prejavíť, resp. dostať priestor, nová nukleárna diplomacia, ktorá v zásade uznala jednoduchý fakt: žiadna zo supervelmocí nepovažuje uplatnenie násilia vo sfére vplyvu svojho protivníka za dôvod na globálnu konfrontáciu.² V prijatí tejto premisy nájdeme aj odpoveď na otázku, prečo Spojené štáty americké a Západ v širšom zmysle slova nevystúpili v auguste 1968 z ulity starostlivého pozorovateľa a aktívne sa neangažovali v prospech okupovaného Československa.

Pri hodnotení politiky *détente* v druhej polovici 60. rokov sa objavuje široký diapazón názorov – od jej zatracovania až po velebenie.³ Jej podstatu v danom období treba určite privítať a oceniť ako pokus „otepliť“ vzťahy v podobe hľadania kompromisov. Je nevyhnutné tiež konštatovať, že jej iniciátorom boli USA, nie ZSSR, hoci sovietska propaganda tvrdila opak. Argumentovala pritom používaním rétoriky „mierovej koexistencie“. Pravdou je, že obsahovo boli pojmy *détente* či mierová koexistencia v americkom i sovietskom poňatí v zásade takmer totožné. Horšie to už je s hodnotením úspešnosti americkej politiky uvoľnenia. Nie je novinkou, že z americkej strany *détente* v podobe politiky „budovania mostov“ (*bridgebuilding*), ktorú vyhlásil prezident Lyndon B. Johnson roku 1966, nedosiahla v oblasti posilnenia ekonomických a politických stykov supervelmocí, ani v rovine vzájomného sovietsko-amerického odzbrojenia až do roku 1968 takmer žiadny výsledok. Jednou z mála výnimiek bola zmluva o zákaze skúšok atómových zbraní vo vesmíre roku 1967. Táto „dohoda o nebi“ však nevedla k „dohode o zemi“, a to najmä kvôli nezájmu ZSSR, ktorého diplomacia v danom období nejavila záujem o redukciu svojho nukleárneho potenciálu. Na strane ZSSR prevládal záujem dosiahnuť paritu s USA, ako aj faktor „skrotenia“ Číny.⁴ Ďalším dôvodom neochoty východnej veľmoci znížiť svoj nukleárny potenciál bola bezpochyby americká vojna vo Vietname, pričom Sovietsky zväz podmieňoval pokrok v otázke odzbrojenia jej ukončením. Nakoniec do hry dvoch hráčov vstúpili ďalší: Francúzsko a spomínaná Čína, ktoré roku 1967 úspešne otestovali svoje vodíkové bomby. Ovplyvnili tým motiváciu USA a ZSSR nájsť cestu k dohode o nešírení jadrových zbraní. Stalo sa tak 1. júla 1968, čím nukleárna diplomacia dostala nový rozmer.

² PAUER, J.: Politika Západu a československá kríza 1968. In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968. Bratislava: VHÚ 1997, s. 211.

³ O politike *détente* podrobnejšie pozri: LUŇÁK, P.: Západ. Spojené štáty a Západná Európa ve studené válce. Praha: Libri 1997, s. 208 – 256.

⁴ Sovietsko-čínske vzťahy boli v druhej polovici 60. rokov 20. storočia napäté. Spôsobila to neochota Číny podriaďiť sa Moskve, ako aj snaha Pekinga a Washingtonu rozšíriť vzájomné hospodárske a obchodné kontakty.

Vojenské dobrodružstvo USA vo Vietname, ktoré odštartoval ešte prezident John F. Kennedy, nadobudlo počas administratívy Lyndona B. Johnsona obľudné rozmery. Čím viac sa Amerika „ponárala“ do nezmyselnej vojny, ktorá pôvodne mala byť akýmsi testom americkej politiky „pružnej odvety“ (*flexible response*), tým viac spela k vojenskému, politickému a morálnemu fiasku. Prejavilo sa to tak z hľadiska medzinárodného, ako aj domáceho (amerického). Svetové spoločenstvo vnímalo túto vojnu zo strany USA ako nespravodlivú. Na domácej pôde rozdelila americký národ a vyvolávala mohutné protesty, ktoré v 60. rokoch kulminovali v masových vystúpeniach hippies a mierovým hnutím „*give peace a chance*“.

Ak prijmeme názor, že svet na konci 60. rokov minulého storočia v podstate riadili mocenské elity USA a ZSSR, zakódované v osídľach studenej vojny, nevyhnutnosť novej politiky uvoľňovania napätia prinášala nádej na lepšiu a bezpečnejšiu budúcnosť. Hoci ani v druhej polovici 20. storočia sa svet nevyhol konfrontáciám a lokálnym konfliktom, Moskva i Washington, vedomí si svojho nukleárneho potenciálu a rizika eskalácie globálneho konfliktu, vzájomne akceptovali existujúce geopolitické usporiadanie sveta. Politika *détente*, ktorá *de facto* konzervovala studenú vojnu, nemala za cieľ zamedziť alebo ukončiť konflikty. Sledovala skôr ustálenie a dodržiavanie istých veľmocenských bipolárnych pravidiel, medzi ktoré patrila napríklad snaha vyhýbať sa priamym stretom, akceptovanie sféry vplyvu a nezasahovanie do vecí, ktoré boli strategickou „zónou“ protivníka.⁵ Zásady tejto politiky sa bohužiaľ (pre nás) prejavili aj v prípade Československa roku 1968. Jednoznačne sa potvrdilo, že najmä ZSSR v rámci svojej politiky nukleárnej diplomacie striktné rozlišoval, resp. oddeľoval vzťahy bipolárne od vzťahov týkajúcich sa „blokov“. Napokon však politika *détente* predsa len priniesla svoje ovocie, keď sa v polovici 70. rokov minulého storočia premietla v tzv. Záverečnom akte, podpísanom v Helsinkách.

Pri všeobecnej charakteristike politiky *détente* a s ňou spojennej nukleárnej diplomacie je nevyhnutné aspoň v krátkosti objasniť aj pozície a postoje ďalších západných veľmocí, najmä Francúzska, Veľkej Británie a západného Nemecka.

Francúzska politika uvoľňovania napätia vo svete vychádzala predovšetkým z cieľov domácej politiky. Prezident Charles de Gaulle, známy svojou antipatiou k politike blokov, odmietal, aby jeho krajina bola súčasťou *status quo*, rozdeľujúceho Európu a svet na Východ a Západ. Vinu za daný stav pripisoval ZSSR i USA a snažil sa Francúzsku prinavrátiť veľmocenské postavenie v Európe. To však bolo možné len za podmienky, že sa stane suverénnou atómovou veľmocou. Cesta francúzskej nukleárnej diplomacie nadobudla nový rozmer roku 1966, keď sa Francúzsko rozhodlo vystúpiť z integrovaných vojenských štruktúr NATO. Prezident de Gaulle, berúc do úvahy aj očakávaný úspešný nukleárny test v nasledujúcom roku, si stanovil ambiciózny a fakticky nereálny cieľ: oslabiť sovietsku a americkú dominanciu. V skutočnosti však Francúzsko, ktoré

⁵ GADDIS, J. L.: Studená vojna. Bratislava: Slovart 2006, s. 154 – 155.

na jednej strane odsúdilo americkú vojnu vo Vietname, na druhej strane akceptovalo jeden z nosných pilierov *détente* a v prípade konfliktnej situácie vnútri existujúcich blokov do sovietskej politiky nezasahovalo.⁶

Postoj Veľkej Británie k svetovej politike v 60. rokoch minulého storočia bol čiastočne podobný francúzskemu, no bezpochyby v ňom bola prítomná a svoju úlohu zohrala i staronová rivalita oboch európskych veľmocí. Aj Albión po rozpade svojej koloniálnej ríše hľadal nové miesto pod slnkom, avšak inými prostriedkami. Tu mám na mysli najmä koncepciu strategického a privilegovaného partnerstva s USA, ktorá sa stala realitou podpisom nadštandardnej dohody roku 1962. Hoci sa britská zahraničná politika snažila o zachovanie vlastnej nukleárnej diplomacie, ostávala vo vleku politiky USA. Svoj európsky pragmatizmus v otázke politiky *détente* opierala o fenomén národnej bezpečnosti a voči východnej veľmoci a jej bloku v podstate nevyvíjala nijakú aktívnu ani koncepcnú politiku. Aj roku 1968 pri hrozbe invázie vojsk piatich krajín Varšavskej zmluvy dala jasne najavo, že ČSSR sa musí o seba postarať sama. Politika *détente*, spočívajúca v akceptovaní zásady nezasahovania do vecí veľmocenského protivníka, sa plne potvrdila aj v prípade Veľkej Británie.

Medzinárodné postavenie Nemeckej spolkovej republiky malo svoju zvláštnu podobu. Od svojho vzniku tvorila západný val proti ZSSR a vojensky, ekonomicky i politicky bola plne pod kontrolou USA. Už začiatkom 60. rokov sa bývalá porazená krajina zásluhou Adenauerovej hospodárskej politiky stávala treťou najsilnejšou hospodárskou mocnosťou západnej Európy, neuznávala suverenitu východného Nemecka a deklarovala zjednotenie celého Nemecka. Zotrvávaním na princípe zjednotenia sa do istej miery dostávala do čiastočnej izolácie od všeobecného trendu *détente* medzi Východom a Západom. Preto začala postupne vyvíjať aktívnu európsku politiku smerom na východ. Tá dostala všeobecne známe pomenovanie *Ostpolitik* a prešla postupným vývojom od nadviazania obchodno-ekonomických vzťahov s vybranými krajinami sovietskeho bloku cez postupné nadväzovanie vyšších foriem spolupráce s ďalšími krajinami až po nadviazanie diplomatických stykov. Po Rumunsku a Juhoslávii tak prišli na rad Maďarsko, Bulharsko i Československo. Sovietsky zväz so znepokojením sledoval aktivitu nenukleárnej diplomacie západného Nemecka v strednej Európe. Vyhodnotil ju ako možnú hrozbu pre jednotu svojej „zóny“ a najmä roku 1968 zosilnil nepriateľskú rétoriku o revanšizme a imperializme Bonnu, ktorý podľa neho spolu s Washingtonom ohrozoval socialistické spoločenstvo a svetový mier.⁷ Bolo zrejmé, že Moskva nepripustí oslabenie jednoty svojho bloku

⁶ MARES, A.: Naším hlavním cílem zůstává uvolnění napětí. Francie – Československo 1961 – 1968. In: *Soudobé dějiny* V/4, s. 471 – 484.

⁷ PAUER, J.: Politika Západu a československá krize 1968. In: *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968*. Bratislava: VHÚ 1997, s. 215.

a na dosiahnutie tohto cieľa bude ochotná použiť všetky dostupné prostriedky aj za cenu ústupu od politiky „mierového spolužitia“.

Aký bol v tomto období vývoj v Československu?

V dôsledku strnulosti komunistického režimu krajina ekonomicky, politicky i kultúrne stagnovala a zápasila s viacerými problémami. Najmä ekonomická stagnácia v rokoch 1961 – 1964 a krach tretej päťročnice (1961 – 1965) jasne signalizovali potrebu ekonomickej reformy.⁸ Ďalším problémom boli rehabilitácie obetí politických procesov z 50. rokov, ktoré sa v dôsledku oneskorenej destalinizácie uskutočnili až v rokoch 1963 – 1964, navyše nedôsledne. Napriek tomu spomenuté fakty a postupná liberalizácia režimu v rokoch 1963 – 1967 pripravili pôdu na reformný a demokratizačný proces, ktorý vyvrcholil roku 1968. V KSČ sa sformovalo heterogénne reformné krídlo novej, mladej generácie komunistov. Určité politické uvoľnenie prinieslo svoje plody aj v kultúre, literatúre, umení a vo filmovej tvorbe. Takmer všetky druhy umenia opustili pôdu tzv. socialistického realizmu, objavovali sa originálne diela. Vzrastala úloha intelektuálov v spoločenskom i politickom živote.⁹

Roku 1967 už bolo zrejmé, že ZSSR nechá padnúť československého vodcu stalinského typu Antonína Novotného. Brežnev známym výrokom „*eto vaše delo*“ vyjadril postoj ZSSR: je potrebné konať, zatiaľ je to na vás.¹⁰ A tak bol 5. januára 1968 zvolený za prvého tajomníka ÚV KSČ Alexander Dubček. Bezúhonný, dovtedy mimo Slovenska takmer neznámy komunista na seba upozornil už v pamätnom prejave na plenárnom zasadnutí ÚV KSČ v októbri 1967. Na vtedajšie pomery bolo Dubčekovo vystúpenie nezvyčajne kritické a požadujúce viac slobody vo všetkých sférach spoločenského života, najmä však v hospodárstve. Jeho víziou bolo zachrániť socializmus jeho demokraticizáciou, ktorá mu dá ľudskú tvár.

Myšlienka reformy socializmu sa zrodila vnútri komunistickej strany. Mnohí stranícki funkcionári stredného veku stratili mladícke ilúzie, ale nestratili vízie a vieru v socializmus ako v spoločenské zriadenie. Nechceli ho odstrániť, ale zreformovať, premeniť na „socializmus s ľudskou tvárou“. Usilovali sa o demokratizáciu strany a štátu, modifikáciu politického systému na základe plurality názorov pri zachovaní vedúcej úlohy komunistickej strany. Navyše Slováci nastolili požiadavku federalizácie centralizovaného štátu, pričom sa ukázalo, že táto bola pre nich rovnako zásadná ako demokratizácia politického systému. „Muži československej jari“, ako ich nazvala dobová publicistika, chceli zmodernizovať a zhumanizovať štátny socializmus, spojiť socializmus s demokraciou a plán s trhom. Napriek tomu, že mnohí z nich, najmä mladí intelektuáli, si uvedomo-

⁸ LONDÁK, M. Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska. Bratislava: Prodana 2007, s. 48 – 64.

⁹ Podrobnejšie pozri: LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: Predjarie, politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. Bratislava: Veda 2002.

¹⁰ Stanovisko Leonida I. Brežneva k ČSSR zachytáva záznam jeho telefonického rozhovoru s Jánosom Kádárom 13. decembra 1967, v ktorom ho informoval o svojej ceste do Prahy 8. – 9. decembra 1967.

vali, že demokratizácia totalitného režimu sama o sebe nie je možná, verili, že reformami získa socializmus a jeho ideológia druhý dych. Väčšina vtedajšej spoločnosti im uverila a s nadšením prijala ich program, pričom si nepriala návrat ku kapitalizmu.

Vývoj v Československu sa stretol s pozitívnym ohlasom predovšetkým u ľavice v západnej Európe, ale i v Rumunsku a v Juhoslávii. V rozdelenom svete sa situácia malej krajiny spočiatku javila až neskutočne idylicky a sľubne. Bolo však iba otázkou krátkeho času, kedy Kremľ zasiahne a rovnako otázne bolo, aké prostriedky na to použije.

Stalinský model totalitného komunistického režimu bol v Československu úspešne implantovaný po pražskom komunistickom prevrate vo februári 1948. Od toho času Československo ako vzorný satelit Moskvy plnilo funkciu jedného z ekonomických lídrov východného bloku, zásobovalo ho svojimi výrobkami a tovarom, pričom samo hospodársky postupne upadalo. Vyčerpávalo svoje možnosti a zdroje bez toho, aby technologicky napredovalo a na základe toho zvyšovalo životnú úroveň vlastného obyvateľstva. Preto sa celkom logicky začali v spoločnosti čoraz viac objavovať názory, požadujúce zmenu.

Reformný spoločenský pohyb v ČSSR roku 1968 vyvolala teda samotná realita života. Bol výsledkom poznania, že stalinský model režimu sa vyčerpal. No predstavy o zmene sa rodili len postupne, skôr spontánne, bez toho, že by boli dopredu programovo vypracúvané.

Československú jar, ktorá mala aj svoje „predjarie“, možno rozdeliť v podstate na štyri základné etapy. Prvá, od januára, keď bol Alexander Dubček zvolený za prvého tajomníka ÚV KSČ, trvala do apríla 1968, teda do prijatia *Akčného programu KSČ*, druhá etapa trvala do júla 1968 po tzv. varšavský list, invázia v auguste 1968 a následný moskovský protokol až po ponižujúcu zmluvu o dočasnom pobyte sovietskych vojsk v Československu v októbri 1968 predstavovali tretiu etapu a obdobie do vynúteného odchodu Alexandra Dubčeka z postu prvého tajomníka ÚV KSČ v apríli 1969, štvrtú etapu.¹¹

Spoločenský pohyb v Československu, iniciovaný zhora, t. j. už spomínaným zvolením A. Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSČ, nenarazil spočiatku na žiadne prekážky. Tým väčšmi, že veľká väčšina spoločnosti ho privítala s nádejou. Uverila, že socializmus možno zachovať, ak bude schopný absorbovať základné demokratické prvky ako napríklad pluralitný stranícky systém, otvorenú hospodársku spoluprácu so Západom, slobodu tlače a pod. Toto spontánne obdobie obrodného procesu, plné emócií a nádejí, koncepčných stretov dogmatikov s reformistami i liberálmi, ukončili v apríli 1968 personálne zmeny v Predsedníctve ÚV KSČ na úkor konzervatívco a už predtým voľba nového prezidenta republiky Ludvíka Svobodu. Demokratický dialóg štátostrany s občanmi sa zhmotnil v novom straníckom dokumente – *Akčnom programe KSČ*, ktorý

Podrobnejšie pozri: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, (eds. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.) díl 4 / 1. svazek, Brno: USD 1995, s. 32 – 33.

¹¹ HÁJEK, J.: Rok 1968. Praha: Logos 1994, s. 16 – 17.

bol prijatý na zasadaní ÚV KSČ v dňoch 1. – 5. apríla 1968. Tento zásadný stranícky program obsahoval niektoré prevratné ustanovenia, napr. demokratizáciu KSČ, partnerské vzťahy medzi politickými stranami a spoločenskými organizáciami združenými v Národnom fronte, zabezpečenie základných občianskych práv, federalizáciu ČSSR, demokratizáciu ekonomického riadenia prostredníctvom rád pracujúcich, vytvorenie priestoru na podnikanie, povolenie súkromného vlastníctva vo sfére služieb, ako aj požiadavku aktívnej európskej zahraničnej politiky a pod. V *Akčnom programe KSČ* sa okrem iného uvádzalo, že ČSSR bude formulovať vlastné stanovisko k základným otázkam európskej a svetovej politiky, vychádzajúc z reálneho pomeru medzinárodných síl a z vedomia, že je aktívnou súčasťou revolučného procesu vo svete. Pokiaľ išlo o problematiku sociálno-ekonomického vyrovnávania Slovenska s českými krajinami, podľa *Akčného programu* tento proces charakterizovala vnútorná rozpornosť. Na jednej strane sa síce odstránila nedostatočná sociálna a hospodárska rozvinutosť Slovenska a znížili sa i relatívne rozdiely na jedného obyvateľa, na druhej strane však predstih tempa rastu nebol na Slovensku taký, aby stačil aj na zníženie absolútnych rozdielov.

Akčný program KSČ teda predstavoval komplex spoločenských, hospodárskych, vnútro-politických i zahraničnopolitických opatrení. Sľuboval politický a ekonomický pluralizmus¹² a posilnil pozície reformistov vo vedení strany. Avšak už pred jeho prijatím začal do nastúpeného kurzu v Československu aktívne vstupovať Sovietsky zväz.

Prvou verejnou a koordinovanou mocensko-politickou akciou Moskvy proti československému reformnému procesu bola schôdzka predstaviteľov „šestky“ (ČSSR, ZSSR, Poľska, Maďarska, Bulharska a NDR) v Drážďanoch 23. marca 1968. Na zdrvujúcu kritiku Dubček reagoval obhajobou reformného procesu.

Rozpory medzi vedením československých obrodných komunistov a Moskvou vyplávali opäť na povrch začiatkom mája 1968 počas „konzultácií“ A. Dubčeka, Josefa Smrkovského, Oldřicha Černíka a Vasilu Bilaka v ZSSR. Pri vysvetľovaní vnútorných československých pomerov Dubček v rozhovore konštatoval, že iba zlepšenie hospodárskej situácie krajiny odstráni politické problémy. Trval na potrebe rozšírenia hospodárskych stykov so Západom vrátane pôžičky 300 – 500 miliónov dolárov. Pôžička zo Západu mala byť aktuálna iba v prípade, ak ju odmietne poskytnúť ZSSR. Na oficiálnu žiadosť Dubčeka o pôžičku vo výške 550 miliónov rubľov Leonid Brežnev nereagoval. Naopak, prešiel do protiútok a vyčítal československému vedeniu, že ustupuje kontrarevolucionárom, antisocialistickým živlom a špiónom prichádzajúcim zo Západu. Podľa sovietskeho vedenia pôžička od ZSSR prichádzala do úvahy len vtedy, ak si Československo urobí doma poriadok. Ako ďalší vývoj ukázal, šlo o planú demagógiu.

¹² BRADLEY, J. F.: *Válka a mír po roce 1945, dějiny vztahů mezi Sovětským svazem a Západem*. Praha: Victoria Publishing 1994, s. 134.

Stupeň záujmu Kremľa a jeho satelitov o ČSSR kulminoval v polovici júla 1968. Zo spoločnej porady vo Varšave vyslali najvyšší stranícki a politickí predstavitelia „päťky“ (ZSSR, Poľska, Maďarska, Bulharska a NDR) Československu jasný signál: socializmus v ČSSR je ohrozený, internacionálna pomoc musí prísť zvonka, lebo československí komunisti na čele s Dubčekom nie sú schopní odolať tlaku reakčných síl.¹³

Tretia etapa československej reformy bola najbohatšia na udalosti. Po rokovaní československých a sovietskych komunistov v Čiernej nad Tisou pokračoval dôrazný tlak piatich krajín Varšavskej zmluvy na následných rokovaníach „šesťky“ v Bratislave na začiatku augusta 1968. Tu prišlo aj k odovzdaniu tzv. pozývajúceho listu československých dogmatikov, čo Moskva v blízkej budúcnosti náležite využila.¹⁴ Hrozba vojenskej intervencie visela vo vzduchu, najmä po veliteľsko-štábnom cvičení armád ZSSR, Československa, NDR a Poľska s názvom „Šumava“. Časť sovietskych vojakov z približne 24-tisícového vojska zostala na území Československa aj po oficiálnom ukončení cvičenia. Samotná vojenská invázia, uskutočnená v noci z 20. na 21. augusta, nenechala nikoho na pochybách, že ZSSR si vyrieši problém vo svojej sfére vplyvu aj vojenskou silou. Následné internovanie Dubčeka a niektorých ďalších československých predstaviteľov na území Ukrajiny vyústilo do pokorného akceptovania stavu, ktorý si ZSSR zásadne naplánoval: ČSSR neopustí sovietsky blok, nepôjde svojou cestou demokratizácie. Tretia etapa československej jari sa skončila spomínanou nadiktovanou dohodou o pobyte sovietskych vojsk na území ČSSR. Z vnútropolitického hľadiska v tomto období vrcholila záverečná etapa riešenia otázok federácie československého štátu, zásadná najmä pre slovenskú spoločnosť a naopak druhoradá pre spoločnosť českú. Rozdiel, ktorý obe strany prikladali významu tejto otázky, sa premietal tak v politickej, ako aj spoločenskej rovine a z českej strany vyústil na škodu veci do požiadavky: „*Najprv demokratizácia, potom federalizácia*“.

Keďže spoločenské hnutie za demokratizáciu spoločnosti presahovalo pôvodné zámery samých reformných komunistov, Dubčekom vedenie sa ocitlo pod tlakom, ktorému postupne ustupovalo. Navyše na Slovensku v rámci demokratizačného procesu prevládalo emancipačné hnutie a pozornosť slovenskej spoločnosti sa upierala skôr na otázku federatívneho štátoprávneho usporiadania, čo Slovenská národná rada verejne deklarovala na svojej schôdzi v polovici marca 1968. Dňa 9. apríla sa k nej pripojil aj ÚV KSS a v polovici mája 1968 schválila vláda ČSSR utvorenie odbornej komisie na prípravu ústavného zákona o československej federácii na čele s podpredsedom vlády Gustávom

¹³ O drážďanských a varšavských rokovaníach šiestich a piatich krajín Varšavskej zmluvy podrobnejšie pozri: BENČÍK, A.: V chapadlech kremelské chobotnice. Praha: Mladá fronta 2007.

¹⁴ List podpísali Drahomír Kolder, Alois Indra, Oldřich Švestka, Antonín Kapek a Vasil Bilák. Okrem uvedeného listu existoval ešte minimálne jeden, ktorého autorom bol Antonín Kapek. O tejto problematike podrobnejšie pozri: JANÁČEK, F. – MICHÁLKOVÁ, M.: Příběh zvacího dopisu. In: *Soudobé dějiny* 1993/1, Praha, s. 87 – 101.; KOŘÍNEK, O.: Pozývací list. Bratislava: A. Marenčin – Vydavatelství PT 2006.

Husákom. Tvorilo ju tridsať členov: po pätnásť z českej i slovenskej strany. Pravdou však je, že česká strana prácu komisie brzdila, lebo, ako som už spomenul, federácia spoločného štátu Čechov a Slovákov nebola pre ňu prioritou. Nakoniec však slovenská strana bola vo svojom úsilí úspešná: 27. októbra 1968 prijalo Národné zhromaždenie ČSSR ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii. Okrem iného sa v ňom uvádza, že „*národ český a slovenský ... uznávajúc neodňateľnosť práva na sebaurčenie až do oddelenia ... sa dohodli na vytvorení československej federácie*“.¹⁵

Slávnostné podpísanie ústavného zákona o československej federácii sa uskutočnilo 30. októbra 1968 na Bratislavskom hrade v Sieni federácie. Aktérmi tohto aktu, ktorý bol súčasťou osláv 50. výročia vzniku Československa, boli prezident ČSSR Ludvík Svoboda, predseda Národného zhromaždenia ČSSR Josef Smrkovský a predseda vlády ČSSR Oldřich Černík.

Štvrtá etapa československej jari sa už niesla v znamení nelútostnej demontáže reformného procesu a zároveň s tým aj spontánneho odporu obyvateľstva proti sovietskej dominácii, ktorá nasledovala po augustovej okupácii. Udalosti vyústili v apríli 1969 do odstránenia Alexandra Dubčeka z najvyššej politickej funkcie.

Šesťdesiate roky 20. storočia obsiahli takmer všetky varianty komunistickej politiky, ktoré sa uplatnili v Československu počas celého komunistického režimu. Na ich začiatku doznievala politika tvrdého kurzu. Od roku 1963 možno pozorovať isté politické uvoľnenie, čiastočnú liberalizáciu režimu, po invázii vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy na „záchranu socializmu“ v Československu 21. augusta 1968 nasledovala známa normalizácia. Pojem normalizácia sa používa v dvoch významoch. Pre obdobie od okupácie Československa v auguste 1968 do konca roku 1971 znamená znovunastolenie sovietskej kontroly štátu a obnovenie nadvlády komunistickej štátostrany nad spoločnosťou. S menom Gustáva Husáka, ktorý vystriedal A. Dubčeka vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSČ, je spojená druhá etapa normalizácie, keď išlo o politický režim tzv. reálneho socializmu či neostalinizmu.¹⁶

Vrátime sa však na začiatok obrodného procesu. Ako som už spomenul, demokratizačný pohyb v Československu sledovala Moskva od začiatku s podozrením a obavami. Keby prejavila slabosť, resp. nečinnosť, ohrozila by svoje veľmocenské záujmy. Československo preto muselo byť zahnané naspäť „do košiara“, inak sa mohla spustiť podobná lavína aj v ostatných krajinách sovietskeho bloku. Prvé varovanie adresovala Moskva Prahe už 23. marca 1968 na spomínanej porade komunistických lídrov v Drážďanoch, keď ju upozornila na údajnú „plazivú kontrarevolúciu“. A využila aj ďalší taktický prvok. Už spo-

¹⁵ O otázkach česko-slovenskej federácie podrobnejšie pozri: ŽATKULIAK, J.: Spory o novú ústavu česko-slovenskej federácie v druhej polovici 80. rokov 20. storočia. In: *Historický časopis*, 2008/1, roč. 56, s. 161 – 166.

¹⁶ BARNOVSKÝ, M.: Od ľudovej demokracie po pád komunistického režimu. In: *Dejiny Slovenska*, dátumy, udalosti, osobnosti. Bratislava: Slovart 2008, s. 478.

mínané veliteľsko-štábne cvičenie armád štátov Varšavskej zmluvy „Šumava“ 20. – 30. júna na území ČSSR malo byť podľa zámeru sovietskeho vedenia nielen demonštráciou vojenskej sily proti československej reforme, ale aj nácvikom možnej vojenskej intervencie do ČSSR, ba i pokusom rozmiestniť sovietske vojská na území Československa „suchou cestou“. Pod tlakom verejnej mienky a po protestoch československých predstaviteľov však vojská Varšavskej zmluvy postupne odchádzali; posledné jednotky odišli až začiatkom augusta 1968.

Ďalšie varovanie tlmočil Brežnev priamo Dubčekovi 29. júla – 1. augusta na spomínanom stretnutí v Čiernej nad Tisou, kde rokovali delegácie KSČ a KSSZ o politickom vývoji v Československu. Predstavitelia sovietskeho vedenia ešte raz apelovali na československé vedenie, aby „kontrarevolučnú situáciu“ riešilo rýchlo a účinne vlastnými silami. V krátkom čase, už 3. augusta, sa v Bratislave konala porada predstaviteľov komunistických a robotníckych strán Bulharska, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR s vedením KSČ. Prijali na nej vyhlásenie, v ktorom sa konštatovalo, že *„podpora, ochrana a upevnenie socialistických vymožeností sú spoločnou internacionálnou povinnosťou všetkých socialistických krajín“* (Brežnevova doktrína obmedzenej suverenity). Bratislavská schôdzka, interpretovaná v literatúre ako upokojenie situácie, mala pravdepodobne iný cieľ: uspať ČSSR a Dubčeka v domnienke, že vec sa vyvíja správnym smerom a teda že existuje šanca nenásilného riešenia československého vývoja. Zaujímavé je, že uvedenej „rozprávke“ uveril aj Západ, azda preto, lebo mu to vyhovovalo viac ako rozpory vnútri východného bloku. Počas porady prišlo k odovzdaniu spomínaného pozývajúceho listu vedeniu KSSZ. Tento list, ktorý mal dať pripravovanej invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR zdanie legality, podpísali poprední antireformní predstavitelia KSČ. Po dvoch týždňoch, 18. augusta, vedúci činitelia piatich krajín Varšavskej zmluvy na ďalšej porade v Moskve definitívne schválili rozhodnutie o vojenskom zásahu proti Československu.

No sovietsky politický a psychologický tlak na Československo pokračoval až do posledných hodín pred inváziou. Kremľ tým zastieral prípravy na vojenskú intervenciu, ktorá sa stala skutočnosťou v noci z 20. na 21. augusta 1968.¹⁷

Intervencia vojsk piatich štátov (ZSSR, Poľska, Maďarska, NDR a Bulharska) Varšavskej zmluvy vyvolala spontánny odpor obyvateľstva v celej krajine. Ľudia s hrôzou sledovali ako sa v priebehu jednej noci na území ČSSR ocitlo okolo 300-tisíc cudzích vojakov, vyše 6-tisíc tankov a bojových vozidiel, 4-tisíc diel a tisíc lietadiel dvadsiatich štyroch leteckých plukov.¹⁸ Ako som už spomenul, bola to najväčšia ozbrojená akcia v Európe od konca druhej svetovej vojny.

¹⁷ Podrobnejšie pozri: PETRUE, P.: Medzinárodné súvislosti vývoja Česko-Slovenska od januára 1968 do apríla 1969. In: Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970. Zv. I., Bratislava 1992, s. 7 – 10.

¹⁸ Podrobnejšie pozri: PAUER, J.: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy, pozadí – plánování – provedení. Praha: Argo 2004, s. 162 – 236.

Dňa 21. augusta 1968 krátko po polnoci schválilo Predsedníctvo ÚV KSČ výzvu *Všetkému lidu Československé socialistické republiky*, odmietajúcu vojenskú akciu piatich štátov Varšavskej zmluvy. Ešte v tú istú noc zatkli príslušníci ŠtB vedúcich predstaviteľov strany a štátu A. Dubčeka, J. Smrkovského, O. Černíka, Františka Kriegla a i. Následne poslanci Národného zhromaždenia ČSSR prijali vyhlásenie, v ktorom sa stotožnili s vyhlásením Predsedníctva ÚV KSČ, označujúcim okupáciu Československa vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy za porušenie medzinárodného práva, ustanovení Varšavskej zmluvy a zásad rovnoprávných vzťahov medzi národmi. Pred neúspešným pokusom o vytvorenie promoskovskej vlády (Alois Indra a spol.) boli vedúci reformní politickí predstavitelia odvezení do ZSSR. Vláda ČSSR vydala vyhlásenie, v ktorom zdôraznila, že Československo bolo okupované proti svojej vôli a „*tak sa po prvý raz v dejinách medzinárodného komunistickeho hnutia odohral akt agresie proti štátu vedenému komunistickou stranou, uskutočnený spojeneckými armádami socialistických krajín*“.¹⁹ Československý prezident Ludvík Svoboda odletel 23. augusta do Moskvy na rokovania s vedúcimi predstaviteľmi ZSSR. V ten istý deň sa k nemu v Kremli pripojili aj internovaní československí politici. Rokovania trvali do 26. augusta. Ich výsledkom bolo podpísanie tzv. Moskovského protokolu, ktorý KSČ zaväzoval skončiť so všetkými prejavmi obrodného procesu.

Brežnevova politika tvrdého postoja proti „neposlušnému“ Československu dosiahla želaný úspech.²⁰ Zakrátko potom Moskva presadila, že reformní komunisti boli z vedúcich funkcií v Československu odstránení a do stranického i štátneho vedenia sa dostali dogmatickí konzervatívni komunisti.

Na Moskovský protokol z 26. augusta 1968 neexistuje v odbornej literatúre jednotný pohľad. Niektorí autori ho považujú za kompromis, iní, a tých je podstatná väčšina, za československú kapituláciu. Ak berieme do úvahy fakt, že finálna verzia dokumentu bola obsahovo takmer identická s pôvodným sovietskym návrhom z predchádzajúceho dňa, potom sa možno prikloniť k názoru, že išlo o diktát Moskvy. V pätnástich bodoch zakotvil povinnosti Prahy s jasnou líniou proti podstate reformného hnutia. Navyše aj s obojstranne legalizovanou intervenciou.²¹

Po návrate československej delegácie zo ZSSR tlak Kremľa voči ČSSR nepoľavil. Naopak, Brežnev využil osvedčenú metódu „pätky“. Na 27. septembra 1968 zvolal jej rokovania do Moskvy, kde pokračovala zdrvivúca kritika československého vývoja, zvlášť vedenia KSČ a Dubčeka. Sovietsky líder opakoval tvrdenia o nebezpečenstve kontrarevolúcie v Československu, obhajoval intervenciu i systém kolektívnej obrany

¹⁹ ČOMAJ, J. – VEREŠ, J.: Čo nebolo v novinách. August 1968. Bratislava: Mladé letá 1990, s. 209 – 211.

²⁰ BENČÍK, A.: V chapadlech kremelské chobotnice. Praha: Mladá fronta 2007, s. 199 a nasl.

²¹ PAUER, J.: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy, pozadí – plánování – provedení. Praha: Argo 2004, s. 277 – 278.

„vymoženosti“ socializmu, pričom neváhal klamať, že v priebehu vojenského vpádu do ČSSR prakticky nedošlo ku krviprelievaniu (takmer stovka mŕtvych a niekoľko stoviek ranených boli preňho zrejme zanedbateľné množstvo). Prítomným predložil text navrhutej zmluvy o dočasnom pobyte sovietskych vojsk v ČSSR, čo Władysław Gomułka, Walter Ulbricht, János Kádár a Todor Živkov schválili. Zmluva o pobyte vojsk mala zdiskreditovať Dubčeka a jeho stúpencov a posilniť československé protireformné sily. Brežnev si tak nechal „odobriť“ svoj postup k definitívnej likvidácii československého obrodného procesu podobne, ako predtým intervenciu, schválenú na porade „päťky“ dňa 18. augusta 1968.

Podpísaniu zmluvy o pobyte sovietskych vojsk v ČSSR predchádzalo rokovanie československého vedenia so sovietskym vedením v Moskve, ktoré sa konalo z iniciatívy Brežneva v dňoch 3. – 4. októbra 1968. Dubček počas neho už nedokázal obhájiť ani torzo reformného poaugustového programu. Pod nepoľavujúcim tlakom politbyra ÚV KSSZ musel akceptovať sovietske stanovisko k pobytu a odsunu intervenčných vojsk. Zmluvu podpísali zástupcovia oboch krajín v Prahe dňa 16. októbra 1968.²²

Jednou z charakteristických črt obrodného procesu v Československu v oblasti zahraničnej politiky bolo opätovné zdôrazňovanie zahraničnopolitickej orientácie ČSSR na Sovietsky zväz, pričom ČSSR plne deklarovala svoju príslušnosť ku krajinám socialistického tábora. Otázka kontinuity a plnenia záväzkov štátu v hospodárskych (RVHP) i vojenských (Varšavská zmluva) štruktúrach východného bloku sa teda nespochybňovala. Aj *Akčný program KSC* z apríla 1968 sa zasadil o spoločné rozvíjanie protiimperialistického frontu a mierové spolužitie. Kreml však s podozrením sledoval oteplenie rumunsko-juhoslovansko-československých vzťahov, čo interpretoval ako oživovanie niekdajšej medzivojnovej Malej dohody. Zatiaľ čo európska ľavica i značná časť medzinárodného komunistického hnutia víťala „vlastnú tvár“ československej zahraničnej politiky, vedenie KSSZ sa malo rozhodnúť ako ďalej s ČSSR.²³ Líniu napokon určil spomínaný „varšavský“ list, ktorého kurz bol jasný a tvrdý. Československá odpoveď na uvedený list Moskvu neuspokojila, preto sa konali ďalšie porady v Čiernej nad Tisou a Bratislave.

Po rokovaníach Dubčeka s Brežnevom koncom júla v Čiernej nad Tisou sa však rozpory iba prehĺbili a bolo len otázkou krátkeho času, kedy Moskva otvorene zasiahne do vnútorných československých vecí a „napraví“ deformácie a smer vývoja svojho neposlušného satelita. Ten čas prišiel zakrátko, v noci z 20. na 21. augusta 1968. Tak ako vo februári

²² Zmluva obsahovala aj tajný protokol, ktorý stanovil, že sovietske vojská v ČSSR o sile 75-tisíc mužov budú mať na československom území k dispozícii štyri letiská, tri nemocnice, vojenské výcvikové priestory a strelnice.

O otázke zmluvy o pobyte vojsk bližšie pozri: BENČÍK, A.: V chapadlech kremelské chobotnice. Praha: Mladá fronta 2007, s. 260 – 267.

²³ BERGHE, Y.: Velké nedorozumění? Dějiny studené války (1917–1990). Praha: Acco 1996, s. 132.

1948, aj v auguste 1968, teda o dvadsať rokov neskôr, Moskva za pomoci poslušnej československej domácej komunistickej špičky „stabilizovala“ miesto svojho satelita.

Vojenská intervencia piatich armád „spriatelенých krajín“ a následné kroky Moskvy zastavili demokratizačný proces a vytvorili podmienky na likvidáciu jeho výsledkov. Začalo sa najdlhšie, dvadsať rokov trvajúce obdobie v dejinách komunistického režimu v Československu, ktoré neskôr dostalo prívlastok „normalizačné“.

Krátko po okupácii Československa časť reformných komunistov vrátane Alexandra Dubčeka predpokladala, že aj v nových podmienkach sa podarí čosi zachrániť z politiky „socializmu s ľudskou tvárou“. Priestor na manévrovanie mali však proreformné československé sily minimálne. Život ukázal, že to bola ilúzia. Sám Dubček musel odstúpiť z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ a 17. apríla 1969 ho nahradil Gustáv Husák, ktorý vykonával túto funkciu až do decembra 1987. S jeho menom je spojená už spomínaná druhá etapa normalizácie, neostalinizmus, resp. tzv. gulášový socializmus.

Systém vládnutia v Československu v čase normalizácie v konečnom dôsledku určovali strategické záujmy Sovietskeho zväzu, veľmoci, ktorá chcela upevniť svoju hegemoniu v tomto priestore. Umiestnenie sovietskych vojsk na území Československa a jeho pevné pripútanie k ZSSR bolo súčasťou tohto záujmu. Politický režim sa vrátil k represáliám, cenzúre, čistkám, kádrovaniu, nomenklatúre, uplatňovaniu triednych kritérií pri prijímaní na vysoké školy atď. To všetko pripomínalo atmosféru 50. rokov, no nebol to už režim klasického stalinského typu. Hoci represie nemali preventívny charakter a perzekúcie boli miernejšie, úpadok ideológie pokračoval. A kvitla korupcia. Podobne ako po februári 1948 nasledovala nová emigračná vlna desiatok tisícov ľudí utekajúcich na Západ a odmietajúcich podvoliť sa vo svojej vlasti totalitnému režimu. „Poaugustová“ emigrácia však mala iné korene, resp. príčiny a navyše, kým po roku 1948 utekali pred nastupujúcou totalitou najmä nekomunisti, po roku 1968 predovšetkým komunisti, aj keď reformní.

Normalizácia v Československu trvala viac ako dve desaťročia. Medzi pravdou a mocou býva obyčajne konfliktná situácia, nakoľko jedna i druhá sa navzájom pokladajú za nástroj: pravda je pre moc nástrojom moci, zatiaľ čo pre pravdu je moc nástrojom pravdy. V Československu sa znovu vynorili ľudia, ktorí neslúžili pravde, ale len a len moci.

Až na sklonku roku 1989, v dôsledku pôsobenia vnútorných i vonkajších faktorov, sa Slovákom i Čechom otvorili dvere demokracie.

USA a Československo pred augustovou inváziou vojsk „päťky“

V dvoch nasledujúcich kapitolách sa zameriam na analýzu úlohy a postoja vedúcej západnej veľmoci – Spojených štátov amerických – k udalostiam v Československu roku 1968 od začiatku reformného procesu, ako i v čase vojenskej invázie a jej dôsledkov. V súvislosti s danou problematikou priblížim čitateľovi aj historické pozadie dvojstranných americko-československých hospodárskych vzťahov po roku 1945, ktorých nedoriešené otázky v zásade neovplyvnili postoj USA k československému reformnému procesu roku 1968.

Na príbeh Československa v pamätnom roku 1968 môžeme nazerať z viacerých rovín, v žiadnom prípade ho však nemôžeme vnímať ako izolovaný jav bez vonkajších a vnútorných súvislostí. Udial sa v určitom čase a priestore, v 60. rokoch 20. storočia, v období otepľovania medzinárodných vzťahov – veľmocenskej politiky *détente* –, keď v Európe i v USA nastupovala k moci nová, medzivojnová politická generácia, ktorá chcela zmeniť dovtedajšie usporiadanie sveta a jeho hodnoty.

Vyššie dvadsať rokov po druhej svetovej vojne bolo Československo ukážkovým modelom vzorného satelita Sovietskeho zväzu. Obrodný proces v spoločnosti, ktorého prvoradým cieľom bola snaha naštartovať nové, slobodnejšie a voľnejšie pomery v krajine, však narazil na jednoznačný nesúhlas východnej supermocnosti a nakoniec sa skončil vojenským zásahom. Jednoducho povedané, z pohľadu ZSSR išlo o postupný proces straty jeho politickej kontroly nad ČSSR, ktorý vyriešil s pomocou silových prostriedkov s cieľom opätovne nastoliť svoju politickú kontrolu.

Stalo sa tak napriek tomu, že jednou z charakteristických vonkajších, resp. zahranično-politických črt československého obrodného procesu bolo zdôrazňovanie nemennosti zahraničnopolitickej orientácie ČSSR na ZSSR. Potvrdzovali to všetky významné dokumenty stranického i vládneho establishmentu prijímané od začiatku roka 1968. Hlavným pilierom československej zahraničnej politiky zostala naďalej orientácia na ZSSR a socialistické štáty. Posun nastal iba v tom, že sa začal zdôrazňovať aktívnejší prístup československej diplomacie v európskych záležitostiach, ako aj právo na rovnoprávnosť vzťahov v rámci krajín socialistického spoločenstva a Kremľa.

Pri charakteristike postojov Spojených štátov k československému obrodnému procesu treba brať do úvahy aj iné, pre USA oveľa dôležitejšie záležitosti. Z hľadiska ich domáceho (vnútorného) vývoja to bola najmä dlhotrvajúca a neúspešná vojna vo Vietname a príprava prezidentských volieb. Z medzinárodného aspektu to bolo zasa rešpektovanie *status quo* v bipolárnych veľmocenských vzťahoch. Tieto boli stabilné, navyše s tendenciou zlepšovania sa, čo bolo v záujme oboch hlavných svetových hráčov – USA i ZSSR.

Ich spoločným zámerom bolo zachovať existujúce sféry vplyvu a nezasahovať do záujmových oblastí toho druhého.

Túto politiku potvrdzovali aj vyjadrenia ich oficiálnych i neoficiálnych predstaviteľov. Československý veľvyslanec vo Washingtone Karel Duda informoval už 13. marca 1968 ministerstvo zahraničných vecí v Prahe o názoroch Zbigniewa Brzezinského na česko-slovenský vývoj. Brzezinsky, významná osobnosť a šedá eminencia americkej zahraničnej politiky, prirovnal československý vývoj k udalostiam v Poľsku a Maďarsku roku 1956, no z hľadiska celého socialistického tábora ho pokladal za oveľa významnejší. Zároveň poukázal na to, že fragmentácia socialistického bloku je nebezpečná, lebo môže viesť k zvýšeniu medzinárodného napätia, čo podľa neho nebolo v záujme veľmocí. Neočakával pozitívne zmeny v československo-amerických vzťahoch, a to najmä kvôli československej podpore severného Vietnamu. V tomto období boli československé dodávky vojenského materiálu do Vietnamu po ZSSR a Číne najrozsiahlejšie. Navyše zastával názor, že akákoľvek otvorená podpora nového československého reformného kurzu Spojenými štátmi americkými by Československu skôr uškodila.¹

V depeši z 19. marca 1968 tlmočil veľvyslanec Duda ministerstvu zahraničia v Prahe oficiálne názory Štátneho departmentu (ministerstvo zahraničných vecí USA). Konštatoval, že „*akýkoľvek krok zo strany USA by mohol situáciu zhoršiť, ale niektorí pracovníci administratívy sa domnievajú, že Stádep [min. zahr. vecí USA – S. M.] by mal vyjadriť ochotu riešiť otvorené hospodárske otázky a zlato*“.² USA sa zjavne nemienili angažovať v prospech Československa, aby tým nenarušili svoj vzťah k ZSSR. Mali však záujem riešiť dvojstranné otázky, ktoré zaťažovali československo-americké vzťahy už viac než dve desaťročia. Išlo najmä o nedoriešené hospodárske otázky ohľadom kompenzácie za znárodnený americký majetok v Československu po roku 1945, problematiku súvisiacu s doložkou najvyšších výhod, zablokovaného československého menového zlata, majetku IBM (International Business Machines) a iné.

Možno teda konštatovať, že na konci marca 1968 postoj USA k československému experimentu ovplyvňovali z dlhodobého hľadiska tri faktory: predvolebná prezidentská kampan v USA, súdobá realita medzinárodnej situácie a základná línia americkej politiky voči európskym socialistickým krajinám a osobitne voči ČSSR. O dianie v Československu však bezpochyby existoval záujem zo strany americkej verejnosti, akademických a politických kruhov i tlače. Vo všeobecnosti Američania vývoj v Československu vítali a demokratizačný proces vnímali ako snahu o skĺbenie reformnej politiky socialistického štátu s prirodzenými ambíciami ľudí po slobode a demokracii. Zároveň si tento vývoj vysvetľovali ako potvrdenie správnosti americkej politiky, t. j. názoru, že socializmus nemôže

¹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970 (eds. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.) díl 4 / 1. svazek, Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství Doplněk 1995, s. 68.

² Tamže.

z dlhodobého hľadiska poskytnúť ľudstvu príťažlivú vývojovú alternatívu. Navyše predpokladali, že československý príklad bude pôsobiť aj v zahraničí. Demokratická vláda USA sympatizovala so zmenami v ČSSR, no bolo nepravdepodobné, že by sa vo veci otvorene angažovala, najmä pre dve podstatné príčiny. Jednou bola spomínaná československá vojenská pomoc severnému Vietnamu, druhou zasa obava, aby otvorenou americkou podporou nepodnietili ZSSR ku krokom, ktoré by nastúpený trend reformného procesu ohrozili. Úvodníky mienkotvorných denníkov *New York Times* a *Washington Post* napriek tomu vyzývali Štátny department, aby opustil politiku vyčkávania a zaujal k Československu aktívnejší postoj.

Okrem materiálnej podpory sa ČSSR v prospech severného Vietnamu angažovala aj politicky, čo jej oficiálni predstavitelia zdôrazňovali vo svojich vyjadreniach pri každej príležitosti. Do tohto rámca patrilo aj schválenie dokumentu nazvaného *Deklarácia o ohrození mieru v dôsledku rozšírenej americkej agresie vo Vietname* Alexandrom Dubčekom na schôdzi Politického poradného výboru Varšavskej zmluvy konanej v Sofii 6. – 7. marca 1968.³ Politická a ideologická podpora Vietnamu a odsúdenie vojny, vedenej Spojenými štátmi proti tejto krajine, boli spolu s materiálnou podporou, dohodnutou počas návštevy predsedu vlády Jozefa Lenárta vo Vietname roku 1967, konštantou československej zahraničnej politiky a v súvislosti s československo-americkými vzťahmi roku 1968 aj jednou z veľkých prekážok možného zblíženia.

Alibizmus USA, či skôr ich neochotu podporiť československý obrodný proces potvrdzovali aj ďalšie správy z veľvyslanectva ČSSR vo Washingtone. Depeša zo 4. apríla 1968, adresovaná tzv. šiestemu (americko-britskému) odboru na ministerstve zahraničných vecí v Prahe, síce konštatovala pozitívny ohlas celkového trendu československého vývoja v USA, no veľvyslanec Duda zároveň upozornil, že vo volebnom roku bude americká politika pasívna, lebo aktívne gesto na podporu liberálnych síl by československý demokratizačný proces poškodilo a mohlo by sa vysvetľovať ako pokus o zasahovanie zvonku. To by mohlo vyvolať obavy ZSSR, že USA chcú odpútať ČSSR od Varšavskej zmluvy a spojenectva so socialistickými krajinami. V depeši Duda uviedol, že jediným spôsobom ako aktivizovať americký záujem, je obnoviť s USA dvojstranný dialóg o československom menovom zlate a do tohto procesu zapojiť aj ZSSR. Jeho podpora by tak pôsobila proti argumentu, že USA nemôžu s ČSSR vo veci zlata aktív-

³ Deklarácia odsúdila „barbarské činy amerického imperializmu proti vietnamskému ľudu“. Požadovala skončiť s „bombardovaním a ostatnými vojenskými akciami proti VDR a zastaviť vojenskú intervenciu v Južnom Vietname a odvolať svoje vojská a vojská spojencov z Južného Vietnamu, rešpektovať právo vietnamského ľudu rozhodovať o svojich záležitostiach“. Deklarácia ubezpečovala vietnamský ľud, že „bratské socialistické krajiny, všetky protimperialistické a mierové sily sú na jeho strane“. Deklaráciu o odsúdení americkej vojny podporili všetky členské štáty Varšavskej zmluvy vrátane Rumunska. Dubčekov prejav v Sofii nijako nevybočoval z jednotného postoja v tejto otázke. Archív Ústavu soudobých dějin (AÚSD) AV ČR, Praha, f. Komise vlády České a slovenské federativní republiky (KV ČSFR), Usnesení a jednání vlád ČSSR 1968, kart. č. 49, sign. CIII/192.

⁴ Archív Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV ČR), Praha, f. Teritoriální odbor-tajné (TOT) 1965 – 1969, USA, č. kart. 5, depeša č. 0117/68 zo 4. apríla 1968.

ne rokovať, aby sa nedostali do mocenskej konfrontácie so ZSSR.⁴ Táto správa v podstate len opakovala predchádzajúce informácie.

Aspoň niekoľko poznámok treba uviesť aj o bilaterálnych československo-americkým vzťahoch. Ukazovalo sa, že dvojstranné československo-americké vzťahy z československej strany dlhodobo zaťažujú dve, v minulosti nedoriešené a doposiaľ otvorené otázky: vrátenie menového zlata a doložka najvyšších výhod. Tieto staronové otázky mali svoju „históriu“ – zlato od konca druhej svetovej vojny roku 1945 a doložka od začiatku 50. rokov. Na oboch stranách vo všeobecnosti nechýbala snaha nájsť východisko v ich riešení, no objavovali sa aj momenty, keď jednej či druhej strane daný stav vyhovoval, pričom v pozadí toho boli najmä ideologické a politické dôvody. V otázke doložky najvyšších výhod ČSSR zastávala názor, že je potrebné aktívne pôsobiť na americkú vládu i na Kongres, pričom treba počítať s tým, že udelenie doložky bude možné len v rámci spoločného postupu s ostatnými socialistickými štátmi, a že sa tak určite nestane už roku 1968. Podobnú perspektívu mali aj americké úvery. Ich získanie bolo pre ČSSR z legislatívneho hľadiska takmer nemožné. Jediná možná cesta spočívala v operatívnej zmene štruktúry ponúkaných tovarov, v rozvíjaní turistiky, vedeckej výmeny, spolupráce medzi univerzitami a kultúrnych a športových stykov.⁵

O navrátení zlata a obnovení doložky najvyšších výhod hovorila aj nóta československého ministerstva zahraničných vecí z 2. mája 1968, adresovaná veľvyslanectvu USA v Prahe. Súhlasil s ňou i prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček a predseda vlády Oldřich Černík. Odvolávala sa na *aide-mémoire* Štátneho departmentu zo 7. novembra 1967 a s polutovaním konštatovala, že vláda USA nejaví ochotu vyhovieť oprávnenej československej požiadavke (vyjadrenej v nóte z 24. februára 1967), t. j. okamžite vydať príslušnú zálohu na československé menové zlato, pričom súhlas s jeho vydaním naďalej podmieňuje vyriešením tzv. otvorených hospodárskych a finančných otázok medzi oboma štátmi. Nóta upozornila aj na fakt, že USA ignorovali výsledky dvojstranných rokovaní, zakotvené v dvoch dokumentoch (z rokov 1961 a 1964) a ako kompenzáciu za znárodnený majetok svojich občanov žiadali v spomenutom *aide-mémoire* nový náhradový globál. Oproti pôvodne dohodnutým 12 mil. USD (amerických dolárov) z roku 1961 išlo najnovšie až o 44 mil. USD, pričom z tejto sumy USA odpočítali 17 mil. USD ako hodnotu zaplattenú československou stranou za širokopásovú valcovňu, zakúpenú svojho času v USA, ktorej vývoz do Československa roku 1948, teda v čase komunistického prevratu, americké vládne orgány nepovolili, ako aj ďalších 9 mil. USD, ktoré americká strana získala za predaj tejto valcovne.⁶ Ukázalo sa tak, že pri odpočítaní 8 miliónového rozdielu v náhrade za valcovňu, USA roku 1968 žiadali 36 mil. USD, t. j. takmer o 24 miliónov viac ako roku 1961.

⁵ AMZV ČR, Praha, f. TOT 1965 – 1969, USA, č. kart. 1, depeša č. 0119/68.

⁶ O otázke valcovne bližšie pozri: MICHÁLEK, S.: Spor Československa a USA o širokopásovú valcovňu v rokoch 1951 – 1954. In: *Historický časopis* 4/2006, roč. 54, Bratislava, s. 607 – 630.

Československá strana americký návrh na riešenie vzájomných pohľadávok označila za neprijateľný a nevhodný podklad na nové rokovania. V nóte ministerstva sa pritom opätovne zdôrazňovala požiadavka navrátenia československého menového zlata z USA, pôvodne ukoristeného Nemcami počas druhej svetovej vojny, a pripomínal sa americký záväzok v tejto veci, vyplývajúci z povojnových Parížskych dohôd (tripartitná komisia zaoberajúca sa reštitúciou menového zlata z roku 1946), ktorý nemal byť viazaný na iné dvojstranné otázky. Československo opakovane žiadalo vládu USA, aby zmenila svoj neseriózný a neprijateľný postup a urýchlene urobila opatrenia na vyplatenie zálohy na zadržované československé zlato o hmotnosti 18 433,48 kg a v hodnote 20,7 mil. USD. Splnením tejto požiadavky mala podľa československej nóty americká strana vytvoriť predpoklad na rokovania o ďalších otvorených hospodárskych a finančných otázkach medzi ČSSR a USA.⁷

Bolo však nepravdepodobné, že by USA pristúpili na československé podmienky. Dôvodov, ktoré to naznačovali, bolo viac, okrem iného aj reálny a nie nepodstatný fakt, že Československo bolo pre USA nezáujímavým, takmer marginálnym obchodným partnerom. Jasne to dokazovali štatistické údaje: hlavnými obchodnými partnermi USA boli Kanada, krajiny Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EHS), Európskeho združenia voľného obchodu (EZVO) a Japonsko. Roku 1967 sa na americkom vývoze podieľali spolu 59,6 % a na dovoze 65 %. Naproti tomu podiel všetkých socialistických krajín na obchode s USA bol zanedbateľný, predstavoval iba 0,66 % amerického dovozu (Československo presne 0,07 %) a 0,62 % (Československo presne 0,03 %) amerického vývozu. Tento stav bol dôsledkom diskriminačných opatrení vlády USA v oblasti dovozu a vývozu a reštriktívnej úverovej politiky, ktorá znemožňovala realizovať československé nákupy strojárenských zariadení, novej techniky a surovín. Aj clá na tovar dovážaný z ČSSR boli v priemere o 100 % vyššie oproti normálnym clám (v niektorých prípadoch aj o 200 %), v dôsledku čoho bola konkurencieschopnosť československých tovarov v USA minimálna. Suspendácia doložky najvyšších výhod roku 1951 spôsobila, že v nasledujúcich dvoch rokoch klesol vzájomný obchod USA a ČSSR takmer na nulu, hoci neskôr bolo badať pozvoľný rast, napr. roku 1966 sa uvádzal vzájomný obchodný obrat vo výške 65 miliónov USD (československý vývoz 27,7 mil. USD, dovoz 37,3 mil. USD). V nasledujúcom roku sa však československý dovoz amerických poľnohospodárskych produktov znížil, pričom vývoz zostal takmer rovnaký. Za hlavnú prekážku vzájomného obchodu sa označovala absencia spomínanej doložky najvyšších výhod, pričom z československého vývozu do USA museli byť niektoré tovary úplne vyradené, napr. hračky, porcelán, pivo, cukrovinky a pod. Oproti tradičným československým tovarom z medzivojnového a bezprostredného povojnového obdobia, akými boli sklo, textil, bižutéria,⁸ sa zásadne zmenila aj štruktúra československého vývozu.

⁷ AMZV ČR, Praha, f. TOT 1965 – 1969, USA, č. kart. 5, č. m. 022.816/68-6.

⁸ AMZV ČR, Praha, f. TOT 1965 – 1969, USA, č. kart. 4, depeša č.j. 0138/68 zo 4. mája 1968.

Hoci realita zmrazených obchodných vzťahov pretrvávala celé roky, nemusela vždy dôsledne odrážať okamžitý politický vývoj. Preto ak aj USA všeobecne sympatizovali s novým politickým kurzom v ČSSR, ich váhavosť a opatrnosť mala svoje opodstatnenie. Navyše, pre americkú stranu bol dôležitý a určujúci postoj východnej veľmoci v regióne strednej Európy, čo potvrdzovali aj výsledky konferencie vplyvnej americkej nevládnej organizácie Americké zhromaždenie (*American Assembly*), ktorá sa konala v dňoch 2. – 5. mája 1968 za účasti expertov americkej zahraničnej politiky. Konferencia stanovila sedem základných bodov americkej zahraničnej politiky voči strednej Európe (tento americký dokument, ako aj všetky ostatné používajú označenie „východnej“):

1. USA rešpektujú bezpečnostné a politické záujmy ZSSR v jeho oblasti.
2. USA nemajú záujem podporovať vo východnej Európe nacionalizmus, ktorý by ohrozoval stabilitu oblasti a nútil ZSSR zasahovať v nej.
3. USA sympatizujú s vývojom v ČSSR a svoju aktivitu obmedzia na to, aby východo-európske krajiny dosiahli väčšiu voľnosť na uskutočňovanie vlastnej politiky, pričom by sa nemali vzdávať od ZSSR a riskovať tak konflikt s ním.
4. Praktická politika USA musí byť opatrná, pričom aktívne kroky budú podnikat až po zrelej úvahe a záruke, že ZSSR ich bude tolerovať.
5. USA by mali liberalizovať obchod s východnou Európou, poskytnúť krajinám tejto oblasti doložku najvyšších výhod a ponúknuť im možnosť úverov. Tieto otázky by mali byť podložené legislatívnymi krokmi Kongresu.
6. USA by mali otvorene vyjadriť podporu pružnej a perspektívnej „východnej politike“ NSR.
7. USA pozorne a so sympatiami sledujú situáciu v ČSSR, pričom si však uvedomujú, že ide o prechodný stav a treba počkať na ďalší vývoj.⁹

V siedmich bodoch bolo vlastne zahrnuté všetko a zároveň nič konkrétne: USA sledujú vývoj, nebudú zasahovať ani v prípade silového riešenia a urobia len to, čo schváli ich hlavný protihráč – Sovietsky zväz. Tento americký postoj k Československu potvrdzovala aj ďalšia depeša československého veľvyslanca vo Washingtone z 12. mája 1968 v súvislosti s pripravovanými manévrami vo východnom bloku. Štátny department na presun vojsk Varšavskej zmluvy k poľsko-československým hraniciam jednoducho nereagoval. Podľa amerického hodnotenia neboli tieto presuny prípravou na vojenskú intervenciu, ale len demonštráciou sily, resp. psychologickým krokom s cieľom potvrdiť pripravenosť na zásah, ak by politický vývoj v Československu prerástol tolerované mantinely partnerov vo Varšavskej zmluve. Hodnotenie americkej strany pracovníci Štátneho departmentu doplnili „odporúčaním“, aby ČSSR postupovala opatrne a nedala tak ZSSR zámkienku na ostrejšiu akciu.¹⁰

⁹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 1. svazek, s. 220, depeša veľvyslanca K. Dudu z 12. mája 1968.

¹⁰ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 1. svazek, s. 221, druhá depeša veľvyslanca K. Dudu z 12. mája 1968.

Do československo-amerických vzťahov v tomto období aktívne zasiahol aj ZSSR. Podľa analýzy americko-britského odboru MZV v Prahe z 20. mája došlo v otázke americko-československých vzťahov k výmene názorov medzi prvými mužmi sovietskej a československej diplomacie. Andrej Gromyko upozornil Jiřího Hájka na údajnú existenciu bližšie neurčených amerických plánov voči ČSSR. Zároveň vyjadril prekvapenie nad tým, že československá strana tieto plány otvorene neodsúdila a vyslovil podozrenie z pripravovaného československo-amerického zblíženia. Podľa spomínanej analýzy ministerstvo zahraničných vecí nemalo žiadne informácie o nových špecifických plánoch USA, zameraných proti spoločenskému zriadeniu ČSSR a jej spojenecským záväzkom. Zo všetkých dostupných informácií naopak vyplývalo, že podľa USA sa základné skutočnosti nebudú meniť, lebo eventuálne výkyvy by narušili rovnováhu v strednej Európe a ohrozili by bezpečnosť ZSSR, čo by malo ďalekosiahle následky. Pražské MZV síce vnímalo zvýšenú pozornosť USA voči ČSSR ako prirodzenú, avšak kroky československej vlády voči USA ostávali nemenné a nasledovné:

1. principiálne odsudzujeme agresiu USA vo Vietname,
2. trváme na navrátení tripartitného zlata, čo je samozrejmom povinnosťou USA, a nie ústupkom voči ČSSR.

Analýza československého ministerstva zahraničných vecí sa odvolávala aj na svoju nótu z 2. mája 1968, ktorá potvrdzovala neústupné kritické stanovisko voči USA a opätovne požadovala odstrániť diskriminačné opatrenia (zlato a doložka). V záverečnom zhrnutí správy ministerstvo konštatovalo, že „ČSSR *naďalej pokračuje v odhaľovaní nepriateľskej politiky USA*“.¹¹

Hoci československej diplomacii nechýbala snaha aktívne sa angažovať v dvojstranných i všeobecných otázkach, predsa len v jej počinaní možno pozorovať istú váhavosť a opatrnosť, ktorá vyplývala z obavy novej reakcie ZSSR. Nebolo preto prekvapením, keď 1. júna 1968 šéf americko-britského odboru MZV v Prahe Zdeněk Trhlík predložil návrh, aby sa o československo-amerických vzťahoch konzultovalo so sovietskou stranou. Návrh sa odvolával na rokovanie ministra J. Hájka s americkým veľvyslancom Jacobom Beamom, ktorý 28. mája oznámil, že USA v krátkom čase predložia československej vláde nové návrhy na riešenie otvorených hospodárskych a finančných otázok, pričom tieto návrhy vraj budú odpoveďou na československú nótu z 2. mája. Podľa odporúčaní Z. Trhlíka by prípadné rokovania uskutočnené v Moskve boli pre ČSSR akousi „smernicou“ na ďalší postup voči USA. Preto navrhol vysvetliť príslušným sovietskym inštanciam podstatu problému spojeného so zadržiavaním československého zlata a zrušením doložky najvyšších výhod (MFN – *most favoured nation*), pričom konzultácie na MID-e (sovietske ministerstvo zahraničných vecí) by sa podľa Trhlíka mohli konať koncom júna, resp. začiatkom júla 1968 aj za účasti Jaroslava Žantovského, novo-

¹¹ AMZV ČR, Praha, f. TOT 1965 – 1969, USA, č. kart. 1, č. m. 023.179/68–6. Analýza MZV z 20. mája 1968.

vymenovaného radcu československého veľvyslanectva v USA. Konzultácie v Moskve však štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Václav Pleskot 4. júla 1968 zamietol s odôvodnením, že ich nepovažuje za nevyhnutné, lebo kvalita vtedajších československo-sovietskych vzťahov nebola zárukou na vytvorenie priaznivej atmosféry na nezaujatú a plodnú výmenu názorov. Pleskot vo svojom odmietavom stanovisku išiel ešte ďalej, keď konštatoval, že aj pre „*budúcnosť sa bude treba vyhnúť koncepcii konzultácie ako úsilia o dohodu a o koordináciu postupu a získavanie súhlasu partnera s naším postupom. Vždy má ísť o rovnocennú výmenu informácií, názorov a hodnotení, ktoré umožnia obom stranám rozšírený pohľad na problematiku, aby si mohli vytvoriť spoľahlivé fundované stanovisko.*“¹² Názor československého diplomata síce dokazoval snahu o vlastnú aktívnu pozíciu, ale jej realita bolo otázna, resp. problematická.

Hoci USA odmietli akokoľvek sa (otvorene) angažovať v československých záležitostiach, neznamenalo to, že ich nemonitorovali. Práve naopak. Dostupné dokumenty hovoria, že nielenže politické udalosti v Československu mapovali, ale hľadali aj scenáre ich možného vývoja. Potvrdzoval to napr. aj dokument CIA (*Central Intelligence Agency*) z 13. júla 1968, ktorý analyzoval politický vývoj v ČSSR v období medzi májovým plénom ÚV KSČ a zverejnením manifestu *Dve tisíc slov*. Predložil ho Abbot Smith, šéf Úradu národných prognóz (*Office of National Estimates*) a na jeho vypracovaní sa podieľalo aj ďalšie oddelenie CIA – Úrad súčasného vyšetrovania (*Office of Current Intelligence*). Dokument americkej tajnej služby osvetľoval nielen československý vývoj, ale aj možné scenáre sovietskych postojov. Jeho päť častí neobsahovalo nič, čo by predstaviteľom USA dodalo optimizmus, že reformy v ČSSR budú pokračovať bez vyvolania priamej sovietskej vojenskej odpovede. V prvej časti sa dokument zameriaval na reformné kroky Alexandra Dubčeka vo vnútornej politike krajiny a na jeho snahu dosiahnuť určité uvoľnenie v československo-sovietskych vzťahoch. Tento stav sa vnímal ako dočasná delikátna rovnováha, neľahké prímerie s Moskvou, ktoré bolo výsledkom viacerých faktorov. V druhej časti si dokument všimol domáce i zahraničné ústupky Prahy počas tohto prímeria. Praha ustúpila Moskve v dvoch zahraničnopolitických otázkach. Prvá sa týkala politiky ČSSR k SRN, keď „*Česi zjavne pustili z hlavy možnosť smerovať k diplomatickému uznaniu západného Nemecka*“. Druhým ústupkom Prahy bolo jej opätovné potvrdenie vojenských záväzkov k Varšavskej zmluve slovom i skutkom, dôkazom čoho bolo vojenské cvičenie „Šumava“. Dokument CIA upozorňoval, že popri politických dôvodoch to bol práve vojensko-geografický aspekt, ktorý nebolo možné podceniť, a rovnako aj veľkosť a vybavenie československej armády. Za vnútropolitický ústupok Prahy označila CIA skutočnosť, že ÚV KSČ potvrdil vedúcu úlohu strany, čo bola záruka, že nedôjde k zásadným politickým zmenám. A ako videla CIA pražské zisky v čase prímeria s Moskvou? Tu sa konštatovalo, že hrozba vojenskej invázie sa objavovala už

¹² AMZV ČR, f. TOT 1965 – 1969, USA, č. kart. 1, č. m. 023.518/68 a príloha k dokumentu zo 4. júla 1968.

niekoľko týždňov, ale „politika pochopenia“ priniesla postupné uvoľnenie napätia. Podľa CIA získom pre Prahu bol najmä sľub ZSSR, že vojenské cvičenie „Šumava“ ostane iba vojenským cvičením, teda aj podľa údajného názoru Sovietov prítomnosť vojsk Varšavskej zmluvy v ČSSR nebola v tom čase ešte nevyhnutná. Dubček tak získal potrebnú istotu, že reformy môžu pokračovať, z čoho mohol profitovať a získavať tak sympatie doma i vo svete. Štvrtá časť dokumentu sa zameriavala na vnútorné pomery v sovietskom politbyre, v ktorom v otázke vojenskej intervencie do Československa prevládala značná nejednotnosť, znásobená navyše obavou, že ČSSR opustí socialistický tábor. Poslednú časť dokumentu americkej tajnej služby, ktorá načrtla najpravdepodobnejší vývoj v ČSSR, možno zhrnúť do jednej, ale zásadnej vety: prežitie Dubčekovho režimu bolo otázkou ďalšieho sovietskeho postoja.¹³ S týmto záverečným hodnotením CIA možno iba súhlasiť, ale jej predpoklad o údajnej sovietskej pripravenosti stiahnuť vojská z ČSSR po vojenskom cvičení „Šumava“, sa ukázal ako naivný. Práve naopak, prítomnosť sovietskych vojsk na československom území bola pre Kremľ strategickou prioritou, a to z viacerých veľmocenských dôvodov.

Podobné otázky, aké prezentovala CIA vo svojom dokumente, boli aj predmetom správy veľvyslanca Dudu ministromi Hájkov. Duda v podstate reprodukoval stanovisko Štátneho departmentu, že USA ostávajú v úlohe „vzdialeného“ pozorovateľa a prípadný odklad odchodu sovietskych vojsk z ČSSR po skončení cvičenia „Šumava“ – keďže sovietske vojenské velenie váhalo s odsunom – americká strana podľa neho považovala za kvalitatívne nový, vyšší stupeň nátlaku ZSSR. Na druhej strane podľa Dudu dokument *Dve tisíc slov*, ktorý vyvolal ostrú reakciu ZSSR, vnímali USA ako taktickú chybu československých liberálnych síl. V otázke odchodu či ponechania sovietskych vojsk na československom území označili USA za kritické pre ČSSR nastávajúce obdobie. Vychádzali pritom z úvahy, že stiahnutie sovietskych vojsk po skončení cvičenia by skomplikovalo prípadnú budúcu vojenskú intervenciu, oslabilo by konzervatívne sily v ČSSR a navonok by sa považovalo za prejav zmierenia sa ZSSR so súčasným vývojom v ČSSR. Zároveň očakávali, že nadchádzajúca konferencia „päťky“ vo Varšave odsúdi vývoj v Československu, uzatváral svoju správu z 13. júla 1968 veľvyslanec Duda.¹⁴

Avizovaná konferencia „päťky“ vo Varšave sa uskutočnila 15. júla 1968 a jej výsledkom bol známy list, adresovaný československým komunistom. List piatich komunistických a robotníckych strán (Bulharska, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR) Ústrednému výboru KSČ odmietol – v súlade s očakávaním – vývoj v Československu. Jeho autori konštatovali veľké znepokojenie nad vývojom v ČSSR, odsúdili nástup „reakcie“, ktorá podľa autorov listu ohrozovala za podpory svetového imperializmu spoločenské zriadenie

¹³ The Prague Spring 1968, excerpts from the forthcoming book. Prague 1994, nestránkované.

¹⁴ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 1. svazek, s. 264 – 265, depeša z 13. júla 1968.

v ČSSR, ako aj jednotu celej svetovej socialistickej sústavy. „Varšavský“ list pripomenul, že vývoj v ČSSR sa neuberal správnym smerom ani po upozorneniach z drážďanského rokovania šiestich krajín Varšavskej zmluvy, naopak, Predsedníctvo ÚV KSČ nezvládlo úlohu, nebolo dostatočne pevné a nezlikvidovalo domácu reakciu. Odvolával sa pritom na princípy marxizmu-leninizmu a vyslovil odhodlanie, že „päťka“ nedopustí, aby nepriateľské sily zviedli ČSSR zo socialistickej cesty a vytvárali tak hrozbu odtrhnutia republiky od socialistického spoločenstva. Podľa spomínaného listu komunistickej a robotníckych strán bola situácia v Československu absolútne neprijateľná. „Či Vy súdruhovia, nevidíte tieto nebezpečenstvá? Či je možné byť za tejto situácie pasívnymi, obmedzovať sa iba na deklarácie a ubezpečovania vernosti veci socializmu a spojeneckým záväzkom? Či nevidíte, že kontrarevolúcia vám berie jednu pozíciu za druhou? Že strana stráca kontrolu nad vývojom udalostí a stále viac ustupuje pod nátlakom protikomunistických síl?“, kladli otázky autori „varšavského“ listu. Odhodlanie udržať socialistické zriadenie v Československu chápali nielen ako vec ČSSR, ale aj ako svoju úlohu. Vyjadrili tiež presvedčenie o plnej zodpovednosti KSČ a jej nevyhnutných krokov na porážku reakcie, pričom dali najavo, že môže rátať s podporou socialistických krajín.¹⁵

Na „varšavský“ list piatich komunistickej a robotníckych strán zareagovali bezprostredne aj Komunistická strana USA¹⁶ a Štátny department USA. O stanovisku vlády USA k prípadnej intervencii ZSSR do Československa informoval 20. júla 1968 veľvyslanec Karel Duda ministra zahraničných vecí ČSSR Jiřího Hájka. Štátny department hodnotil podľa jeho depeše situáciu ako veľmi vážnu. Nevylučoval pritom ani reálnosť sovietskeho vojenského zásahu, i keď ho pokladal za krajné riešenie. List „päťky“ z rokovania vo Varšave vyhodnotil ako možnosť istého ústupu od rozhodnutia o intervencii. USA mali však naďalej zachovávať „nezúčastnený“ postoj, aby nedali zámkienku na intervenciu, prípadne na podporu československých konzervatívnych síl.¹⁷

Postoj americkej strany bol teda naďalej zjavne alibistický. Napriek verbálnej podpore nebol pre ňu československý prípad dostatočným dôvodom na zmenu svojich bipolárnych zámerov a cieľov. Potvrdili to aj sovietsko-americké rokovania vo Washingtone 22. júla 1968. Išlo o rozhovory štátneho tajomníka USA Deana Ruska so sovietskym veľvyslancom vo Washingtone Anatolijom F. Dobryninom. Rusk protestoval proti obviňeniam sovietskej strany o účasti USA na udalostiach v Československu (čo bola obľúbená a často používaná téza sovietskej propagandy) a zdôraznil zdržanlivosť americkej vlády v súvislosti s Československom. Prezentoval aj stanovisko USA, že nebudú v žiadnom prípade zasahovať do tohto vývoja, ktorý bol podľa neho „záležitosťou Čechov

¹⁵ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 1. svazek, s. 297 – 300.

¹⁶ Komunistická strana USA sa postavila za „varšavský“ list. Uvedenú skutočnosť potvrdzoval telegram (tzv. šifrovka) Zdeňka Trhlíka, adresovaný 25. júla 1968 československému veľvyslanectvu v Ottawe. AMZV ČR, f. Telegramy odoslané, 1968, Praha, telegram č. 113.908.

¹⁷ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 1. svazek, s. 330 – 331.

a ostatných krajín Varšavskej zmluvy“. ¹⁸ Tlačová konferencia Štátneho departmentu konaná vo Washingtone 23. júla Ruskovo stanovisko potvrdila. Jeden z prítomných novinárov dostal na konkrétnu otázku – aká je americká reakcia na pohyb vojsk Varšavskej zmluvy v okolí československých hraníc – priamu a stručnú odpoveď: „Žiadna. Nerobíme s tým nič“. ¹⁹

Stanovisko vlády USA k československému vývoju v podstate konzervovalo ďalšie memorandum, ktoré 24. júla 1968 vypracovali v zvláštnom Vyšetrovacom a výskumnom výbore (*Intelligence and Research Board*) Štátneho departmentu. ²⁰

Vlažný postoj k ČSSR však nezdieľala časť amerických politikov. Najmä demokratickí senátori Walter Mondale, Claiborne Pell a Thomas J. Dodd volali po aktívnejšom postoji USA. Dodd vystúpil 15. júla 1968 v Senáte s prejavom, v ktorom upozornil na nebezpečenstvo hroziace Československu. Za podpory ďalších dvanástich demokratických senátorov naliehal na Senát, aby prijal rezolúciu o opätovnej podpore tzv. Týždňa ujarmených národov (*Captive Nations Week*), ktorý sa v USA konal každoročne od roku 1952. Navrhnutá rezolúcia mala vyjadrovať nádej, že ľudia za železnou oponou by mali mať možnosť rozhodnúť si sami o vlastnej budúcnosti bez hrozby vonkajšej intervencie. Dňa 22. júla hovoril Dodd v Senáte znovu o kríze v ČSSR, pričom navrhol publikovať správu OSN, ktorá sa týkala Maďarska roku 1956. Chcel tak pripomenúť svetu nie tak dávne udalosti v Budapešti. Navyše vyzval Štátny department na energickú politiku, nakoľko americká diplomacia podľa neho nerobila nič. ²¹

Konkrétne kroky ako postupovať voči ČSSR navrhoval aj senátor Pell. V správe senátneho výboru pre zahraničné veci najprv zmapoval československý politický i ekonomický vývoj za posledných dvadsať rokov, ako aj zahraničnopolitické vzťahy Československa so ZSSR i USA. Svoje stanovisko, ako by mali USA postupovať voči Prahe, zhrnul do ôsmich bodov:

1. USA by sa mali zamerať na snahu vyriešiť problém žiadostí o kompenzáciu amerických občanov za ich majetok znárodnený roku 1945. Rezolúcia k tomuto problému by umožnila návrat zadržívaného československého menového zlata. V tejto veci by mal zohrať kladnú úlohu mediátor z radov Kongresu, ktorý by dosiahol kompromis medzi americkými žiadateľmi o náhradu a československou vládou.

¹⁸ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství Doplněk 1996, s. 33.

¹⁹ National Archives and Records (NAR), MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967-1969, Czechoslovakia, box 2032, Press conference, July 23, 1968.

²⁰ NAR, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032.

²¹ National Czech and Slovak Museum and Library (NCSML), Cedar Rapids, f. Czechoslovak National Council of America (CNCA), box 6.

2. Americká administratíva by mala byť ústretovejšia v zaistení priechodnosti legislatívnej úpravy, ktorá by umožnila krajinám strednej Európy vrátane Československa obnoviť doložku najvyšších výhod, čím by prejavila ochotu zlepšiť s nimi vzájomné vzťahy.
 3. Kongres by mal zrušiť reštrikčné opatrenia, ktoré bránia americkým exportérom a importérom obchodovať s celou strednou Európou a blokujú výhody pôžičiek a garancií od Banky pre vývoz a dovoz (*Export-Import Bank*).
 4. Ministerstvo obchodu USA by malo zrušiť obmedzenia na kontrolu vývozu do tých krajín, na ktoré boli uvalené. Medzi ne patrila aj ČSSR.
 5. Rovnako by mali byť zrušené nariadenia brániace voľnému pohybu oficiálnych diplomatických zástupcov krajín strednej Európy so sídlom vo Washingtone a v New Yorku po území USA. Tieto nariadenia z roku 1963 neplatili pre obchodníkov a turistov.
 6. Imigračný zákon z roku 1952 (*Immigration and Nationality Act*) by sa mal na základe odporúčaní administratívy alebo Kongresu zmeniť tak, aby liberalizoval podmienky potrebné na udelenie turistických víz občanom komunistických krajín.
 7. V príhodnejšom čase treba opätovne otvoriť americký generálny konzulát v Bratislave a recipročne rovnaký československý konzulárny úrad v USA. Takýto krok by dodal viac hrdosti Slovákom v Československu.
 8. Americký Senát by mal realizovať program parlamentných výmenných návštev s krajinami strednej Európy. Takéto kontakty by mohli byť príležitosťou na výmenu názorov a diskusií medzi predstaviteľmi z komunistického a nekomunistického sveta v rámci žiaduceho mierového spolunažívania.²²
- Ani po týchto iniciatívach a po rokovaní úradníkov Štátneho departmentu so skupinou kongresmanov vo Washingtone dňa 24. júla 1968, ktoré sa týkalo krízy v Československu, sa postoj americkej diplomacie nezmenil a Štátny department zaujal negatívne stanovisko k ich úmyslu predložiť Kongresu na schválenie rezolúciu, odsudzujúcu sovietsky nátlak na Československo. Rovnako sa dištancoval od individuálnych vyhlásení senátorov v Kongrese, odsudzujúcich hrozbu sovietskej vojenskej intervencie.²³
- Napriek tomu, že aktívnejší postoj USA v prospech Československa nemal šancu na úspech, nechýbala snaha niektorých senátorov presadiť aspoň zlepšenie československo-amerických obchodných vzťahov. Veľvyslanec K. Duda v depeši z 23. júla informoval Prahu, že demokratický senátor Walter Mondale mieni v Kongrese predložiť k zákonu o daniach dodatok o udelení doložky najvyšších výhod pre ČSSR. V tejto súvislosti žiadal K. Duda ministerstvo zahraničných vecí o urýchlené stanovisko. Informoval tiež, že Mondale konzultoval svoj návrh aj na Štátnom departmente, ktorý

²² PELL, C.: Czechoslovakia 1968, Report to the Committee on Foreign Relations United States Senate. Washington DC, July 1968, pp. 7 – 8.

²³ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 33.

síce nebol proti, no senátorovu iniciatívu odmietol otvorene podporiť. Keďže podľa Dudu si Mondale uvedomoval delikátnosť celej situácie, nastolil otázku tak, že záleží iba na ČSSR, či má o doložku okamžitý záujem, alebo počká na inú príležitosť.

Bezprostredná odpoveď ministra zahraničných vecí Jiřího Hájka veľvyslancovi Dudovi do Washingtonu bola stručná a jasná. Mal oznámiť Mondaleovi, že doložka najvyšších výhod bola suspendovaná proti vôli československej vlády roku 1951 a že vláda ČSSR víta „každý návrh, ktorý by obnovil platnosť doložky najvyšších výhod voči ČSSR“.²⁴

Po medzirezortnej porade ministrov zahraničných vecí, financií a zahraničného obchodu v Prahe pod vedením Jiřího Hájka, bolo československé stanovisko nasledovné:

1. Bolo by nelogické dať Mondaleovi negatívnu odpoveď, lebo o doložku najvyšších výhod sa už roky usilujeme.
2. V rámci súčasných vzťahov ČSSR a ostatných socialistických krajín nie je doložka s USA primárnou záležitosťou, hoci Poľsko a Juhoslávia ju mali od roku 1957.
3. O doložke medzi Československom a USA sa dohodlo v rámci organizácie GATT roku 1947 a o jej zamietnutí roku 1951. Multilaterálna dohoda o doložke medzi oboma krajinami teda existuje. Ide však o to, aby bolo zrušené jej zamietnutie. ČSSR by udeľenie doložky najvyšších výhod privítala, lebo podľa odhadu ministerstva zahraničného obchodu strácala na obchode s USA v dôsledku jej neexistencie okolo 4 mil. USD ročne.

V ďalšej správe z nasledujúceho dňa Duda v danej otázke Prahu informoval, že Mondale pripravil svoj návrh tak, aby prezident USA dostal od Kongresu právomoc rokovať o poskytnutí doložky v rámci multilaterálnych obchodných zoskupení. Ak by aj bol takýto postup pre ČSSR úspešný, Duda predpokladal isté taktizovanie z americkej strany, najmä v otázke jej žiadosti zvýšiť sumu za znárodnený majetok v Československu (spomínaný tzv. náhradový globál). Jasné bolo i to, že na opätovné udelenie doložky bol potrebný súhlas Kongresu, lebo administratívny krok v rámci organizácie GATT nestačil. Mondale predpokladal schválenie svojho návrhu oboma komorami Kongresu v priebehu augusta. No ďalšia Dudova správa z 24. júla 1968 už hovorila o novej situácii. Informoval o rokovaní so senátorom zahraničného výboru C. Pellom, podľa ktorého americká strana po zvážení dospela k názoru, že eventuálny súhlas Kongresu s doložkou by bol viac škodlivý než užitočný, preto vzhľadom na československo-sovietske vzťahy doložku neudelí, lebo československej vláde by to spôsobilo problémy. Pell navrhol odložiť túto otázku na september, kedy sa vraj situácia okolo ČSSR upokojí.²⁵ Lenže situácia v ČSSR sa v auguste vyvinula celkom inak.

O americkom postoji k ČSSR v sledovanom hektickom období hovorí aj tajná správa predsedu vlády Oldřicha Černíka pre ÚV KSČ z 27. júla 1968. Černík v nej uviedol to,

²⁴ AMZV ČR, f. Telegramy odoslané, 1968, Praha, telegram č. Hájek 024.615.

²⁵ AMZV ČR, Praha, f. TOT 1965 – 1969, USA, č. kart. 5, depeša č. 325 z 23. júla 1968, č. m. 024.670/68-6 a depeša č. 329 z 24. júla 1968.

čo bolo v podstate známe, že ČSSR nemôže rátať s vonkajšou pomocou. Aj keď dôjde k vojenskej intervencii, USA zachovajú dôsledný neutrálny postoj a budú rešpektovať sovietsku záujmovú sféru.²⁶ Bolo to tvrdé, ale pravdivé zhodnotenie situácie.

V nasledujúcich dňoch sa americká diplomacia v súvislosti s Československom zaoberala skôr budúcimi krokmi USA v prípade sovietskej intervencie do ČSSR než jej zabráneniu. Dňa 27. júla Štátny department vypracoval nové memorandum pre Biely dom a Walta W. Rostowa, poradcu prezidenta v otázkach národnej bezpečnosti. Navrhol v ňom postup v troch rovinách:

1. V politickej rovine urobiť maximum, t. j. iniciovať medzinárodné odsúdenie sovietskej ozbrojenej akcie, čo by mohlo pribrzdiť sovietske kroky. Americké postoje, ktoré by obsahovo napĺňali tieto aktivity sú v memorande explicitne vymenované: vyhlásenie prezidenta, inštrukcia amerických diplomatov, žiadajúcich zahraničné vlády o verejné deklarácie, iniciatívna výzva prostredníctvom OSN, konzultácie v Rade NATO.
2. Inštruovať americké misie – diplomatické i vojenské – v západnom Nemecku v zmysle odporúčaní čo najužšej koordinácie s tamojšou vládou, aby sa spoločne zabránilo provokatívnym akciám, ktoré by mohli vyhrotiť situáciu.
3. Verejne prezentovať – medializovať – rôzne protestné akcie Západu, ktoré by mali svetovej verejnej mienke a najmä Sovietskemu zväzu jasne naznačiť, že nemôže ignorovať sovietsko-americké bilaterálne vzťahy.²⁷

Americký postoj zhrnutý v týchto troch bodoch iba potvrdzoval známy fakt, že pre USA neboli prvoradé skutočnosti, ktoré určovalo Československo, ale tie, ktoré určoval ZSSR.

V daných súvislostiach a stanoviskách sa jasne ukazovalo, že sovietsko-americké bilaterálne vzťahy boli dominantné. Potvrdila to aj mimoriadna politická správa československého veľvyslanca v USA Karla Dudu z 31. júla o limitoch amerického postoja k československým udalostiam, adresovaná ministerstvu zahraničných vecí. Správa, sumarizujúca vývoj americko-sovietskych vzťahov za mesiac júl, uvádzala, že americká administratíva hľadala kľúč svojho postoja k ČSSR v zlepšení americko-sovietskych vzťahov, lebo administratíva prezidenta Johnsona práve v ňom videla cestu na riešenie svetových konfliktov vrátane vietnamského. Konkrétne americko-sovietske kroky správa podrobne neuvádzala, konštatovala len, že sú známe a mapovala iba všeobecné snahy dosiahnuť dohodu o nešírení jadrových zbraní, v kultúrnej sfére a začatie rokovaní o protiraketových systémoch či o príprave cesty prezidenta Johnsona do ZSSR. Aj správa veľvyslanca Dudu potvrdzovala, že za zlepšením sovietsko-amerických vzťahov je podľa USA „zmierenie“ či „akceptovanie“ sovietskeho rozhodnutia zlikvidovať v ČSSR „liberalizačnú nákazu“, a že USA sa obmedzia len na nie príliš silné deklaratív-

²⁶ The Prague Spring 1968, excerpts from the forthcoming book. Prague 1994, nestránkované.

²⁷ NAR, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum Štátneho departmentu z 27. júla 1968.

ne a verbálne vyhlásenia. Duda ďalej informoval, že v USA existujú názory o údajnej tichej dohode veľmocí o potvrdení sfér vplyvu, umožňujúcej slobodnú voľbu krokov bez angažovania sa druhej supervelmoci. Napriek tomu americká strana podľa Dudu naďalej nepredpokladala ozbrojenú akciu proti ČSSR, nakoľko by to mohlo vážne poškodiť vzájomné americko-sovietske bilaterálne vzťahy i medzinárodné vzťahy ako také.

Dudova správa nepriamo naznačila, že v súvislosti s Československom USA odmietajú urobiť akýkoľvek krok či gesto v podobe deklarácie alebo rezolúcie prijatej Kongresom. Ani otázka udelenia doložky najvyšších výhod pre Československo nebola podľa Dudu na programe dňa. Preto jeho informácia o vyjadreniach senátora Pella, bývalého amerického konzula v Bratislave, podľa ktorého ZSSR muselo byť jasné, že ozbrojená vojenská intervencia v ČSSR by bola vážnou trhlinou vo vzťahu veľmocí a v snahe o zmierňovanie napätia medzi Východom a Západom,²⁸ vyznela naprázdno a pre domácich politikov bola slabou náplastou.

Vývoj v ČSSR sa medzitým vyvíjal dynamickým tempom. V prvý augustový deň pokračovali rokovania najvyšších československých a sovietskych straníckych a vládnych predstaviteľov v Čiernej nad Tisou a 3. augusta sa konala schôdzka piatich štátov Varšavskej zmluvy s ich československými partnermi v Bratislave.²⁹ Zaujímavé hodnotenie oboch stretnutí priniesol 4. augusta 1968 americký veľvyslanec v Československu Jacob Beam. V správe určenej Štátnemu departmentu ich charakterizoval ako vyhrotenie československo-sovietskej konfrontácie, pričom podľa neho si Dubčekov režim zaslúžil uznanie za to, že v Čiernej nad Tisou odvrátil bezprostredné nebezpečenstvo, resp. dosiahol zmiernenie sovietskej vojenskej hrozby. Jazyk bratislavskej deklarácie však podľa Beama naznačoval, že ČSSR musí počítať s tým, že je neoddeliteľnou súčasťou najvyšších priorít sovietskej zahraničnej politiky. Veľvyslanec pritom nezabudol zdôrazniť ani československé ústupky, ktorými podľa neho boli:

1. súhlas s názorom, že existuje veľký medzinárodný tlak a že podvratná činnosť imperialismu si vyžaduje posilnenie súdržnosti komunistických štátov;
2. medzinárodný záväzok všetkých zúčastnených strán brániť sovietske záujmy, čo v budúcnosti oprávňuje na intervenciu v ČSSR alebo na tuhšiu kontrolu KSČ;
3. priznanie, že vedúca úloha KSČ je ohrozená (*under attack*) a preto je v tomto prípade naliehavou potrebou mimoriadna ostražitosť;
4. súhlas s tým, že v súvislosti s ostrou kritikou USA, západného Nemecka a Izraela je nevyhnutné zosúladiť a koordinovať zahraničné aktivity socialistických štátov;

²⁸ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 39 – 40.

²⁹ Na záver československo-sovietskych rokovaní v Čiernej nad Tisou Leonid Brežnev Alexandrovi Dubčekovi povedal: „*My vám po tomto rokování důvěrujeme, ale neopovázíte se nás sklamať. Potom by sme museli siahnuť k najhoršiemu.*“ Takto formulovanú hrozbu citoval Vasil Bilak na pléne ÚV KSČ v novembri 1968.

5. akceptovanie názoru, že v čase medzinárodného napätia a nárastu „revanšistickej aktivity“ (hlavne v západnom Nemecku) je žiaduca zvýšená politická a vojenská kooperácia v rámci Varšavského paktu.

Beam upozornil aj na návrat k terminológii studenej vojny a zdôraznil, že táto kríza bola umelo vyvolaná nátlakom voči malému štátu.³⁰ Bezprostredne na to, 5. augusta, Štátny department rozoslal na základe uvedenej Beamovej správy, ale i predchádzajúcich správ všetkým americkým diplomatickým misiám v Európe telegram o situácii v ČSSR, v ktorom ju hodnotil vo svetle rokovaní v Čiernej nad Tisou a v Bratislave. Tieto stretnutia pokladala americká strana za koniec fázy priamej sovietskej hrozby invázie do ČSSR, trvajúcej od zverejnenia „varšavského“ listu 15. júla 1968. Telegram mapoval situáciu v ČSSR a poukazoval na optimistické prejavy Dubčeka o pokračovaní procesu demokratizácie a reforiem, hoci nebolo jasné, koľko a ako bude za to potrebné zaplatiť. Výsledky rokovaní v Čiernej nad Tisou a v Bratislave neboli však podľa telegramu pre Československo optimistické, naopak, znamenali pokračovanie problémov, ktoré telegram interpretoval ako ďalší medzník na ceste reštaurácie stalinského systému.³¹

Návrh na ďalší postup voči Československu pripravil aj demokratický senátor Mike Mansfield. Dňa 9. augusta 1968 počas svojej európskej cesty navštívil ministra zahraničných vecí J. Hájka a vyslovil mu uznanie za priebeh československého obrodného procesu. Zároveň prejavil záujem o názor československej strany na zhodnotenie politického postavenia ČSSR z hľadiska varšavskej schôdzky a bratislavského vyhlásenia šiestich komunistických a robotníckych strán. Zvýšený dôraz ČSSR na zachovanie suverenity označil za prejav zdravého nacionalizmu, čo podľa neho vytváralo predpoklady na zlepšenie československo-amerických vzťahov. Vyslovil sa aj proti akémukoľvek zasahovaniu do vnútorných vecí ČSSR, čo vláda USA plne rešpektuje, a za zachovanie spojeneckých zväzkov ČSSR s ostatnými socialistickými krajinami. Zároveň vyjadril nádej na skoré vyriešenie otvorených obchodno-hospodárskych otázok medzi oboma krajinami. Hájek potvrdil stanovisko, že spojenectvo a priateľstvo so ZSSR je naďalej základným kameňom československej zahraničnej politiky a rovnako pevné je aj československé spojenectvo v rámci Varšavskej zmluvy. Zásadný postoj k týmto zväzkom a záväzkom by podľa neho nemal brániť riešeniu vzájomných československo-amerických problémov, pričom vládu USA vyzval na aktívnejší postup v otázkach súvisiacich s navrátením československého menového zлата a udelením doložky najvyšších výhod.³²

³⁰ Foreign Relations of the United States (FRUS) 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, telegram from the Embassy in Czechoslovakia to the Department of State, Prague, August 4, 1968.

³¹ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, telegram Štátneho departmentu USA z 5. augusta 1968.

³² AMZV ČR, f. GS-T 1965-1969, č. kart. 33, č. m. 114.821/68-6.

O postoji americkej administratívy k vývoju v ČSSR veľa napovedala aj správa československého *chargé d' affaires* vo Washingtone Jaroslava Žantovského, ktorý 12. augusta 1968 informoval ministerstvo zahraničia v Prahe, že prakticky jedinou oficiálnou reakciou USA na dianie v ČSSR bolo vyjadrenie hovorca Štátneho departmentu, ktorý opätovne uviedol, že USA sa nemienia v danej veci nijako angažovať. Výsledky rozhovorov v Čiernej nad Tisou a v Bratislave sa podľa Žantovského v USA všeobecne prezentujú ako víťazstvo umiernených síl v sovietskom vedení, hoci komentáre americkej tlače sa obmedzovali na rôzne špekulácie, nakoľko im chýbali podrobnosti o uvedených rokovaníach. Súčasný stav v ČSSR označovala americká tlač za provizórium, pričom nevylučovala nové rokovania i vyostrenie konfliktu. Americká verejnosť, tlač i Kongres boli jednoznačne na strane Československa, zdôraznil v spomínanej správe Jaroslav Žantovský.³³

Z konkrétneho postoja USA k vývoju v Československu pred augustom 1968 vyplýva jednoznačný záver, že americká administratíva pod vedením Lyndona B. Johnsona sa v súvislosti s vývojom v ČSSR viac-menej úspešne vyhýbala zásadným otvoreným – kladným či záporným – komentárom, pričom svoje stanovisko zdôvodňovala obavami z možného kontraproduktívneho účinku. Pravdou však je, že uvedený postoj jej diktovali vlastné veľmocenské záujmy a pre ňu prioritné vzťahy medzi supervelmocami.

³³ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 167 – 168.

Americká politika platonických sympatií a verbálnych protestov

Administratíva amerického prezidenta Lyndona B. Johnsona bezprostredne zareagovala na inváziu do Československa, bezprávny, násilný a agresívny čin spáchaný proti zvrchovanej krajine. V nasledujúcej kapitole sa pokúsím objasniť postoj Bieleho domu k situácii v Československu pred augustovou inváziou i bezprostredne po nej a ukázať, akými informáciami disponoval a aké kroky hodlal podniknúť.

Dňa 20. augusta 1968 vo večerných hodinách navštívil prezidenta Lyndona B. Johnsona sovietsky veľvyslanec vo Washingtone Anatolij Dobrynin. Stretnutia sa zúčastnil aj štátny tajomník Dean Rusk. Veľvyslanec Dobrynin povedal, že jeho vláda ho poverila, aby v naliehajúcej záležitosti bezodkladne oboznámil prezidenta s vážnou vecou: „*Vláda Sovietskeho zväzu považuje za potrebné osobne informovať prezidenta Johnsona ... v súvislosti s ďalším zhoršením situácie vyvolanej sprisaháním vonkajších síl agresie proti jestvujúcemu sociálnemu zriadeniu v Československu a proti štátnosti zaručenej ústavou tejto krajiny o tom, že vláda Československej socialistickej republiky sa obrátila na svojich spojencov, medzi nimi na Sovietsky zväz, so žiadosťou o priamu pomoc vrátane pomoci ozbrojených síl. Sovietska vláda opakovane zdôrazňuje, že udalosti v Československu a okolo neho sú predmetom životného záujmu Sovietskeho zväzu a ďalších štátov viazaných zmluvnými záväzkami a že hrozba pre socialistický poriadok v Československu vytvára v tom istom čase hrozbu pre mier v Európe a bezpečnosť vo svete. Preto sovietska vláda a vlády spojeneckých štátov prijali spoločné rozhodnutie, aby splnili žiadosť československej vlády, ktorá požiadala o nevyhnutnú pomoc pre ľud Československa. Príslušné sovietske jednotky obdržali pokyny na vstup do Československa. Samozrejme, budú okamžite stiahnuté, keď pominú hrozby pre bezpečnosť a keď dospejeme k záveru, že ich prítomnosť už nie je potrebná. Chceme, aby prezident Johnson vedel, že naše kroky, ktoré robíme na základe žiadosti československej vlády, sú plne v súlade s myšlienkou posilnenia mieru a v žiadnom prípade nemajú úmysel ohroziť štátne záujmy USA či iných štátov.*

Vychádzame zo skutočnosti, že tieto udalosti nepoškodia sovietsko-americké vzťahy, ktorých rozvoju sovietska vláda prikladá, tak ako v minulosti, veľký význam.“¹ Prezident Johnson poďakoval Dobryninovi za informácie a oznámil mu, že sa poradí s Deanom Ruskom a ak uzná za vhodné, oznámi mu odpoveď. Vzápätí však neočakávane zmenil tému rozhovoru a zameral sa na svoju plánovanú cestu do ZSSR. Záver rozhovoru sa niesol v uvoľnenej a veselej atmosfére, podávala sa whisky a Johnson rozprával Dobryninovi žartovné príbehy z Texasu.²

¹ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Summary of meeting, Washington DC, August 20, 1968, 8:15–8:42 p.m.; DOBRYNIN, A.: In confidence. Ambassador to America's Cold War Six Presidents. Seattle and London: University of Washington Press 1995, p. 179; alebo DURMAN, K.: Útek od praporů, Křemel a krize impéria 1964 – 1970. Praha: Karolinum 1998, s. 112.

² FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Summary of meeting, Washington DC, August 20, 1968, 8:15–8:42 p.m.

Po odchode veľvyslanca prezident okamžite zvolal mimoriadne rokovanie Rady národnej bezpečnosti USA. Zúčastnili sa ho viceprezident Hubert H. Humphrey, americký veľvyslanec pri OSN George Ball, riaditeľ CIA Richard Helms, ministri Dean Rusk a Clark Clifford, šéf Spojeného zboru náčelníkov štábov gen. Earle Wheeler, poradca prezidenta pre národnú bezpečnosť Walt Rostow, riaditeľ Americkej informačnej agentúry (USIA) Leonard Marks, tlačový hovorca prezidenta George Christian a Tom Johnson. Prítomní vyjadrili prekvapenie nad najnovšími udalosťami. Prezident ich informoval o Dobryninovej návšteve a o tom, čo sa od neho práve dozvedel, že do ČSSR vstúpili na pozvanie československej vlády spojenecké vojská Varšavskej zmluvy. Obsadenie jednej spriatelenej komunistickej krajiny vojskami inej (iných) komunistickej krajiny označil Johnson za agresiu. Keďže každá agresia predstavuje nebezpečenstvo, je potrebné zaujať k nej stanovisko. Štátny tajomník Rusk nadviazal na prezidentove slová a konštatoval, že vzhľadom na to, že reakcia ČSSR ešte nie je známa, USA nemajú veľa možností na postup, lebo musia počítať aj s tým, že Československo nepodnikne nič. Navrhol preto, aby USA po ďalších rozhovoroch s Dobryninom, keď už bude známa reakcia Československa, zaujali k predmetnej veci písomné stanovisko. Generál Wheeler upozornil, že USA nemôžu začať žiadnu vojenskú akciu a aj viceprezident Humphrey vyzval na opatrnosť. Prezident Johnson nakoniec schválil nasledovný postup: pozvať Dobrynina a oznámiť mu, že USA nevydajú žiadne vyhlásenie vo veci sovietskeho návrhu na rokovanie o mierovom využití atómovej energie, a zároveň ho upovedomia, že v súvislosti s Československom požiadajú o zvolanie Bezpečnostnej rady OSN.³

Po rokovaní Rady národnej bezpečnosti sa v súlade s uvedeným postupom uskutočnilo nočné rokovanie ministra zahraničných vecí USA Ruska s Dobryninom. Rusk mu počas stretnutia oznámil, že USA sú znepokojené sovietskou informáciou o invázii do Československa a nechápu jej dôvody, lebo podľa názoru americkej vlády dôvody uvedené Sovietskym zväzom, že totiž československá vláda požiadala svojich spojencov o vojenský zásah, sú nepravdivé; dodal tiež, že žiadna vonkajšia agresia Československu nehrozila.⁴

Mimoriadne zasadnutie Rady národnej bezpečnosti pokračovalo nasledujúci deň v dopoludňajších hodinách. Rusk na ňom informoval o nočnom rokovaní s Dobryninom a potvrdil, že ho oboznámil s rozhodnutím USA nevydať vyhlásenie potvrdzujúce súhlas so spomenutým sovietskym návrhom na rokovanie o mierovom využívaní atómovej energie. Prezident Johnson konštatoval, že americký veľvyslanec pri OSN George Ball už dostal pokyn, aby na pôde svetovej organizácie vyjadril americký protest proti tejto neospravedlniteľnej akcii a aby trval na dodržiavaní *Charty OSN*.⁵ Už prvé kroky ame-

³ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 222.

⁴ Tamže, s. 223.

⁵ Tamže.

rickej administratívy tak naznačili, že okrem verbálnych protestov sa USA nemienia v československej záležitosti nijako vážnejšie angažovať.

Samotný 21. august 1968 bol však „bohatý“ na nespočetné vyhlásenia zainteresovaných strán – sovietskej, československej i americkej.

Vyhlásenie sovietskej tlačovej agentúry TASS k vstupu vojsk piatich krajín Varšavskej zmluvy do Československa uverejnila v tento deň napríklad moskovská *Pravda*: „TASS je splnomocnená vyhlásiť, že stranícki a vládni činitelia Československej socialistickej republiky sa obrátili na Sovietsky zväz a ostatné spojenecké štáty so žiadosťou o poskytnutie bezodkladnej pomoci bratskému československému ľudu vrátane ozbrojených síl. Táto žiadosť bola vyvolaná vzniknutým ohrozením socialistického tábora a štátnosti danej ústavou zo strany kontrarevolučných síl, ktoré sa dohodli s vonkajšími silami nepriateľskými socializmu...“⁶ Iné stanovisko sa zo strany Moskvy, pochopiteľne, ani nedalo očakávať.

Československo, obeť agresie, reagovalo na všetkých úrovniach vládnych, straníckych a vôbec spoločenských a verejných štruktúr. Medzi hlavných aktérov týchto dní patrili rezort ministerstva zahraničných vecí, ktoré z poverenia vlády a so súhlasom prezidenta republiky odoslalo pokyn československým veľvyslancom v ZSSR, PLR, NDR, MLR a BLR, aby bezodkladne odovzdali tamojším vládam energický protest proti bezprávnej okupácii Československa a požiadali o jej okamžité ukončenie a odsun všetkých cudzích vojsk z územia ČSSR. Podľa nóty ministerstva „v noci z 20. na 21. augusta 1968 došlo k spoločnej sústredenej invázii leteckých a pozemných síl ZSSR, PLR, NDR, MLR a BLR na územie Československa. Vojská prenikli na územie Československa súčasne z mnohých strán, obsadili dôležité miesta a v krátkom čase okupovali celú krajinu.

Aby sa zabránilo nezvratným, katastrofálnym dôsledkom pre vzťahy Československa k a ohrozeniu medzinárodného mieru a bezpečnosti, ústavní činitelia ČSSR a Predsedníctvo ÚV KSČ vyzvali občanov republiky na zachovanie pokoja a nekladenie odporu postupujúcim vojskám. Armáda, bezpečnosť a ľudové milície z rovnakého dôvodu nedostali rozkaz na obranu krajiny. Tento postoj vlády Československa tvárou v tvár násilnej okupácii ocení história ako prínos malej krajiny na záchranu medzinárodného mieru. Vláda ČSSR vyhlasuje, že nikdy ani ona, ani ktorýkoľvek iný ústavný orgán tejto krajiny nedal súhlas na inváziu a okupáciu Československa, ktorá je v rozpore s Chartou OSN, Varšavskou zmluvou a so základnými zásadami medzinárodného práva. Kolektívnou akciou piatich štátov bol podniknutý útok na nezávislosť ČSSR a neslýchaným spôsobom porušená jej územná integrita. Vláda ČSSR čo najrozhodnejšie protestuje proti tomuto kroku a v mene všetkého československého ľudu, medzinárodného mieru a spolupráce žiada, aby protiprávna okupácia Československa bola okamžite ukončená a stiahnuté všetky vojská z československého územia. Vláda ČSSR vyslovuje v tejto dejinnej chvíli nádej, že vláda a ľud pochopia vážnosť situácie spôsobenej ozbrojenou akciou, ktorú si nemožno nijako vysvetliť, tým menej zdôvodniť a umožniť zákonným

⁶ *Pravda*, Moskva 21. augusta 1968.

predstaviteľom československého ľudu, majúciim jeho plnú podporu, aby mohli pokračovať vo svojej normálnej činnosti. Vláda ČSSR si vyhradzuje právo podniknúť všetky nevyhnutné opatrenia, ak jej žiadosti o okamžité ukončenie okupácie Československa nebude vyhovieť.“⁷

Simultánne s týmto protestom vydalo ministerstvo zahraničia v Prahe (štátny tajomník Václav Pleskot) informáciu, adresovanú všetkým československým zastupiteľským orgánom v zahraničí: „K invázii a ozbrojenej intervencii piatich štátov v ČSSR došlo proti vôli vlády, prezidenta, Národného zhromaždenia a iných ústavných orgánov. Žiadny orgán štátnej moci Československa nedal k nim zvolenie, tým menej o ne požiadal. Sovietsky zväz, Poľsko, NDR, Maďarsko a Bulharsko tým hrubo porušili základné zásady medzinárodného práva. Pošliapali Chartu OSN, ktorá zakazuje v medzinárodných stykoch použitie sily alebo hrozby silou proti územnej celistvosti alebo politickej nezávislosti ktoréhokoľvek štátu. Inváziou Československa bola neslýchaným spôsobom násilne porušená jeho územná celistvosť. K invázii došlo za situácie, keď Československo ako malý štát v strednej Európe nikoho neohrozovalo. Až do okamihu invázie bol na celom území štátu úplný pokoj a žiadnym spôsobom neboli ohrozené záujmy iných štátov alebo iných občanov. Ani vnútorná, ani zahraničná politika Československa nemohli byť nielen podľa medzinárodného práva, ale ani podľa zdravého rozumu, ospravedlnením tohto brutálneho aktu. Inváziou s násilnou okupáciou zvrchovaného československého štátu boli nielen pošliapané základné zásady všeobecného medzinárodného práva platné pre všetky štáty bez rozdielu, ale i Varšavská zmluva a dvojstranné zmluvy, ktoré Československo s piatimi uvedenými štátmi uzavrelo a ktoré jednoznačne zakotvovali záväzok rešpektovania vzájomnej zvrchovanosti a nemiešania sa do vnútorných záležitostí. Ministerstvo zahraničných vecí vydá príslušné ďalšie pokyny akonáhle budú vykonané ďalšie rozhodnutia československých ústavných orgánov.“⁸

V nadväznosti na uvedené dokumenty a na vyhlásenie československej vlády ministerstvo zahraničných vecí ČSSR ešte v ten istý deň oznámilo, že na území Československa bola bezprecedentným spôsobom znemožnená činnosť ústavným orgánom štátu, prezidentovi, vláde, parlamentu i národným a miestnym orgánom štátnej moci. Vážnosť situácie znásobilo okrem iného aj protiprávne zadržanie vedúcich československých politických a vládnych činiteľov. Okupáciou Československa proti jeho vôli „sa tak po prvý raz v dejinách medzinárodného komunistického hnutia odohral akt agresie proti štátu vedenému komunistickou stranou, uskutočnený spojeneckými armádami socialistických krajín“.⁹

Záujem získať podrobnejšie informácie o invázii prejavil Štátny department USA okamžite po vstupe vojsk, čo potvrdzovali aj rokovania veľvyslanca ČSSR v USA Karla Dudu, ktorého pozval na stretnutie zástupca štátneho tajomníka a šéf oddelenia európskych záležitostí John Leddy. Ten oboznámil československého veľvyslanca s nočným rozhovorom prezidenta Johnsona s Dobryninom, ako aj s obsahom rokovaní zasadnutí

⁷ Sedm pražských dnů, 21. – 27. srpen 1968. Dokumentace. Praha, Historický ústav ČSAV 1968, s. 57.

⁸ Archív Ústavu soudobých dějin (AÚSD) AV ČR, Praha, f. KV ČSFR, A 576.

⁹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 227.

Rady národnej bezpečnosti, a požiadal ho o doplnenie niektorých bodov a súvislostí, o ktorých USA dovtedy nemali dostatočné informácie. Išlo najmä o otázku pozvania vojsk a o protizápadnú propagandu, podľa ktorej ČSSR ohrozujú vonkajšie agresívne sily.¹⁰ Duda odmietol sovietsku interpretáciu o pozvaní i o vonkajšom nebezpečenstve hroziacom ČSSR, čo v depeši oznámil pražskému ministerstvu. Informoval v nej aj o obsahu rokovania s Leddy, ktorý mu priblížil závery zasadnutia Rady národnej bezpečnosti a dal mu prečítať nótu ZSSR, ktorú Dobrynin odovzdal americkému prezidentovi. Vláda USA, uviedol Duda v depeši, vyjadrila obavy z postupu ZSSR a pozastavila sa nad dvomi bodmi sovietskeho vyhlásenia: po prvé, vyjadrila pochybnosti o žiadosti vlády ČSSR o ozbrojenú pomoc, lebo podľa oznámenia pražského rozhlasu prišlo k vstupu jednotiek na československé územie bez vedomia prezidenta republiky, predsedu vlády, prvého tajomníka ÚV KSČ a Národného zhromaždenia a, po druhé, nedokázala pochopiť, čo treba rozumieť pod slovami „vonkajšie sily“ namierené proti spoločenskému poriadku ČSSR, pretože vláda USA „nemá žiadne informácie, ktoré by podporovali tvrdenie, že nejaké nesocialistické krajiny sú zapletené, či zamýšľajú agresiu voči ČSSR“. ¹¹ Oba pramene, americký i československý, zachytili rokovania Leddyho a Dudu v podstate identicky.

Ďalší dokument, dokresľujúci československý vývoj, získal Štátny department 21. augusta 1968 z Moskvy. Americký veľvyslanec v ZSSR Llewellyn Thompson v ňom ministerstvo zahraničných vecí vo Washingtone informoval o získaných poznatkoch, pričom poznamenal, že mnohých diplomatov invázia do Československa zaskočila, ale iní ju očakávali už skôr. Konštatoval, že proinvázna nálada prevládala v sovietskom politbyre už po rokovaní v Bratislave, a že nebolo pochyb, čo sa stane. Bratislavskú deklaráciu označil Thompson za taktický kompromis obsahujúci viaceré pasáže svedčiacie o tom, že sovietske vedenie nehodlalo akceptovať Dubčeka na čele KSČ. Invázia bola podľa Thompsona dôkladne načasovaná tak, aby sa ňou dosiahol maximálny psychologický a taktický efekt prekvapenia. Veľvyslanec ďalej upozornil, že udalosti súvisiace s vývojom v Československu ovplyvnia nielen bilaterálne vzťahy so ZSSR, ale aj s celým komunistickým hnutím, tretím svetom i politiku medzi Východom a Západom. Zároveň poznamenal, že postoj USA ich stavia do ťažkej situácie, vyplývajúcej z významu a nevyhnutnosti prihliadať v ich vyhláseniach aj na bilaterálne a multilaterálne vzťahy. Akokoľvek sa z krátkodobého hľadiska zdá byť nevyhnutné, aby inváziu ostro odsúdili, predsa len by mali zaujať postoj, resp. urobiť čosi, čo by takéto odsúdenie zmiernilo.¹²

¹⁰ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram from the Department of State to the Embassy in Czechoslovakia, Washington DC, August 21, 1968.

¹¹ AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram veľvyslanca arla Dudu z 21. augusta 1968.

¹² FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram from the Embassy in the Soviet Union to the Department of State, Moscow, August 21, 1968.

Na základe informácií z viacerých zdrojov vydala americká vláda 21. augusta oficiálne vyhlásenie vo veci invázie vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy: „*Tragické správy z Československa šokujú svedomie sveta. Sovietsky zväz a jeho spojenci vpadli do bezbrannej krajiny, aby znemožnili obnovenie obvyčajnej ľudskej slobody. Pre komunistický spôsob myslenia je zlým svedectvom, že signál slobody v Československu pokladá za zásadnú hrozbu pre bezpečnosť sovietskeho systému. Ospravedlnenia Sovietskeho zväzu sú zjavne vykonštruované. Československá vláda nežiadala spojencov, aby zasiahli do jej vnútorných vecí. Československu nehrozila nijaká vonkajšia agresia. Akcia spojencov z Varšavskej zmluvy je flagrantným porušením Charty Spojených národov. Spolu s ďalšími [krajinami] urýchlene konzultujeme, aké kroky by sa mali podniknúť na pôde Spojených národov.*“¹³ USA týmto vyhlásením inváziu síce odsúdili, ale chystali sa len konzultovať kroky, ktoré podniknú prostredníctvom OSN. Pritom bolo všetkým jasné, že ak aj nejaké kroky zo strany OSN budú, tak len vo verbálnej rovine.

Nie nezaujímavý bol bezprostredný postoj prezidenta Johnsona k invázii, ako ho opísal v pamätiach sovietsky veľvyslanec Dobrynin, ale aj sám prezident vo svojich spomienkach. Dobrynin neskryval prekvapenie nad tým, že po tom, ako si prezident vypočul jeho informáciu o vstupe vojsk, zmenil tému, vtipkoval a popíjal whisky. Johnson vo svojich spomienkach, ktoré vyšli pod názvom *Vyhliadkový bod – perspektívy prezidenta 1963 – 1969*, to videl trochu inak. Vývoj v Československu pred inváziou opísal ako okamih nádeje, keď padol starý stalinský režim Antonína Novotného a nastúpil liberálnejší systém, reprezentovaný Dubčekom. Pozadie tohto procesu vykreslil v širších medzinárodných súvislostiach. V júli 1968 sa pripravovala cesta amerického prezidenta do Moskvy a predseda rady ministrov ZSSR Alexej Kosygin chcel zverejniť vyhlásenie o sovietsko-americkej dohode, týkajúcej sa rokovaní o strategických raketových zbraňach. Dňa 19. augusta navštívil Dobrynin amerického ministra zahraničia Ruska a informoval ho, že vláda ZSSR akceptovala americký návrh na rozhovory o mierovom využití atómovej energie. V posolstve sovietskej vlády sa hovorilo, že Johnsonova návšteva sa očakáva na začiatku októbra 1968. Americká administratíva prijala sovietsky návrh a rozhodla sa informovať o tom verejnosť dňa 21. augusta prostredníctvom tlačovej kancelárie Bieleho domu. V tejto súvislosti prezident Johnson v spomienkach uviedol: „*Ako sa ukázalo, nami pripravené vyhlásenie sa nikdy nedostalo do rúk novinárov. Veľvyslanec Dobrynin totiž dostal správu z najvyšších miest svojej vlády s príkazom odovzdať ju priamo prezidentovi.*“ Podľa Johnsona Dobrynin údajne vyhlásil: „*Teraz pán prezident mám súrne inštrukcie svojej vlády, aby som Vás oboznámil s vážnou vecou. Ja to prečítam...*“ (nasleduje už citovaná informácia sovietskeho vedenia o invázii do Československa). Prezident Johnson v pamätiach ďalej spomína ako „*neskôr v ten istý deň opäť sedel za vládny stolom s viceprezidentom, s Deanom Ruskom, s Clarkom Cliffordom, s riaditeľom CIA a inými činiteľ-*

¹³ Public Papers of the Presidents of United States, Lyndon B. Johnson. Public Messages, Speeches and Statements of the President, 1968 – 1969. Washington DC: United States Government Printing Office 1970, p. 905.

mi, aby sme podrobne vyhodnotili tento posledný vývoj. Dospel som k názoru, že sme pre situáciu v Československu nemohli nič bezprostredne podniknúť, ale dal som Ruskovi inštrukcie, aby ešte v ten istý večer vyhladal Dobrynina a oznámil mu, že neurobíme nijaké vyhlásenie o mojej plánovanej návšteve Sovietskeho zväzu, ani o technických atómových rozhovoroch.“¹⁴

Na augustovú noc, počas ktorej prišlo k invázii do ČSSR, ako i na predchádzajúci a nasledujúci československý vývoj reagovali aj iné krajiny a medzinárodné organizácie vrátane OSN. Hoci to nie je predmetom tejto kapitoly, je bezpochyby zaujímavé spomenúť na tomto mieste aspoň niektoré z početných reakcií.

Podľa memoranda americkej CIA neboli reakcie komunistických krajín a strán na invázii do Československa nijako prekvapujúce a dali sa očakávať. Predstavitelia krajín, ktoré sa na nej podieľali, ju obhajovali, no Rumunsko a Juhoslávia ju odsúdili a označili za flagrantné porušenie národnej suverenity zvrchovaného štátu. Memorandum obsahovalo aj bezprostredné reakcie talianskej a francúzskej komunistickej strany a reakcie ázijských komunistov.

V tejto súvislosti bol pozoruhodný postoj Komunistickej strany USA, keďže je známe, že z komunistických strán v rozvinutých krajinách odmietli „Dubčekovu jar“ a schválili intervenciu len komunistické strany v NSR, v Luxembursku a v USA.¹⁵ Možno si to vysvetliť predovšetkým tým, že komunisti v USA nehrali podstatnú úlohu vo verejnom politickom živote krajiny a svoju slabosť nahrádzali bezvýhradnou oddanosťou Komunistickej strane Sovietskeho zväzu a komunistom z východného bloku.¹⁶ Naopak, západné ľavicové strany, združené v Socialistickej Internacionále, proti sovietskej intervencii rozhodne protestovali.¹⁷

Československými udalosťami sa americká vláda zaoberala aj na zasadaniach počas nasledujúcich dvoch dní – 22. a 23. augusta 1968. Rokovanie vlády 22. augusta v Bielom dome analyzovalo situáciu v ČSSR a z nej vyplývajúce možné americké postoje a mapovalo udalosti predchádzajúcich dvoch dní. Poznámky z rokovania zhrnul pracovník prezidentskej kancelárie Tom Johnson do niekoľkých bodov: vojenskú intervenciu

¹⁴ Citované podľa: LIČKO, M. J.: Ako chutí cudzina. Bratislava: Kalligram 1999, s. 502 – 503.

¹⁵ Komunistické strany Fínska, Islandu, Rakúska, Veľkej Británie, Švédska, Belgicka a Švajčiarska v zásade odmietli podporiť intervenciu v auguste 1968 a charakterizovali ju ako „ťažký omyl“. Z krajín, v ktorých v tom čase komunistické strany viedli boj proti domácim vojenským diktatúram, iba španielska KS podporila obrodný proces v ČSSR a odmietla intervenciu. KS Grécka a Portugalska sovietsky postup schvalovali.

¹⁶ Vnútri Komunistickej strany USA však existovali aj názory, ktoré boli skutočne len ojedinelé a ktoré vyjadrovali podporu Československu. Kým predseda komunistickej strany Gus Hall zaujal k invázii vcelku nevýrazné, resp. neutrálne stanovisko, jej tajomník v štáte New York Gil Green a členka jej vedenia Dorothy Heale z Kalifornie vystúpili otvorene s podporou KSČ. AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, Praha, telegram z 25. augusta 1968 č. Mužík 222.

¹⁷ PELIKÁN, J.: Mezinárodní dělnické hnutí, „pražské jaro“ a další pokusy o reformu sovětského systému. In: Československo 1968 – Polsko 1981. Zborník z medzinárodného seminára v Paríži v októbri 1981, Kolín 1983, s. 203–208.

USA neočakávali; vojská Varšavskej zmluvy boli pripravené na hraniciach; Dobrynina návšteva prezidenta; rokovania Rady národnej bezpečnosti; inštrukcie veľvyslancovi Georgeovi Ballovi v OSN; vyhlásenie USA z 21. augusta; USA nemajú žiadny záväzok vojensky intervenovať, nebolo by to v ich záujme ani v záujme ČSSR; studená vojna sa neskončila. V ďalších, skôr všeobecných poznámkach, zachytil Tom Johnson najmä vyjadrenia ministrov Deana Ruska, Williama Wirtza a Clarka Clifforda. Podľa Toma Johnsona Rusk uviedol, že jedným z hlavných dôvodov, prečo USA neočakávali sovietsku vojenskú intervenciu bolo, že za takýto krok by ZSSR musel zaplatiť príliš vysokú politickú cenu. Keby sa vraj USA rozhodli zasiahnuť vojensky, mohlo by to vyvolať svetovú vojnu. Oboznámil prítomných aj s rokovaním Bezpečnostnej rady OSN a odporúčal, aby USA vo veci sovietskej invázie zostali len v rovine vyhlásení. K otázke vzťahu Československa a Vietnamu nevidel v americkom postoji žiadnu súvislosť. Aj minister práce William W. Wirtz súhlasil s názorom, že Československo a Vietnam spolu nesúvisia, no konštatoval, že v hlavách ľudí musí byť zmätok, lebo mnohí nevidia rozdiely medzi inváziou do ČSSR a vojnou USA vo Vietname. Minister obrany Clark Clifford poznamenal, že USA nie sú voči Československu viazané nijakými zmluvami o vzájomnej pomoci, teda nemajú povinnosť zasiahnuť na strane ČSSR.¹⁸

Zasadnutie vlády USA nasledujúci deň, 23. augusta, bolo rozšírené o nový problém, a to, či ďalším cieľom sovietskej invázie nebude Rumunsko. Šéf CIA Helms upozornil na obavy Rumunov z možného sovietskeho vojenského zásahu, lebo Rumunsko jednoznačne a verejne prejavilo podporu Československu. Preto navrhol, aby USA jasne deklarovali, že toto nie je bilaterálna záležitosť ZSSR a USA, ale vec, v ktorej ide „ZSSR proti zvyšku sveta“. Dean Rusk potvrdil stanovisko, že USA nezamýšľajú žiadnu vojenskú akciu na podporu Československa, ktoré to napokon ani nežiadalo, a ani nenavrholo. Odporučil však mobilizovať svetovú verejnú mienku a pomocou propagandy upriamiť jej pozornosť na bezprávnú inváziu. Clifford označil inváziu Sovietskeho zväzu do Československa z vojenského hľadiska za veľmi dobre naplánovanú, efektívnu a sofistikovanú operáciu. Zároveň upozornil, že ZSSR ňou dal vlastne najavo, že podobný krok môže urobiť kdekoľvek vo svojom bloku, a poukázal aj na finančne náročné budovanie sovietskeho námorného a ponorkového programu. Clifford aj preto apeloval na zodpovednosť USA, ale aj na potrebu posudzovať incident v Československu ako súčasť podstatného nárastu sovietskej vojenskej sily. Na Clifforda reagoval poznámkami gen. Wheeler, ktorý tiež označil intervenciu do ČSSR za rýchlu, efektívnu a dlhodobu plánovanú vojenskú operáciu, čo potvrdil aj podrobne pripravený a presne uskutočnený presun divízie pozdĺž hraníc ČSSR. Spomenul aj predprípravu intervencie, ktorou bolo vojenské cvičenie „Šumava“. Poukázal však i na niektoré slabé stránky sovietskeho vojenského vpádu. Podľa neho sa operácie zúčastnilo zbytočne veľké množstvo vojsk,

¹⁸ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Notes of Cabinet Meeting, Washington DC, August 22, 1968.

oveľa viac než bolo potrebné, pričom nasadené jednotky mohli chýbať pri nejakej inej operácii Varšavskej zmluvy, ktorá navyše dočasne prišla o československé ozbrojené sily. Celkovo Wheeler vyvodil zo situácie jeden podstatný záver pre USA: súčasný stav jasne ukázal, že nielenže nemôžu zredukovať svoje ozbrojené sily v Európe, ale musia od svojich spojencov požadovať, aby zvýšili úroveň vlastných ozbrojených síl.¹⁹

Na pohnuté dni po invázii v auguste 1968 reagoval po mnohých rokoch aj sovietsky veľvyslanec A. Dobrynin v už spomínaných pamätiach, vydaných v USA. V podstate v nich potvrdil prvé oznámenie o invázii i ďalšie rokovania s ministrom D. Ruskom. Päť dní po invázii sa stretol s americkým novinárom Drew Pearsonom, ktorý ho informoval o súkromnom stretnutí prezidenta s kongresmanmi a s predstaviteľmi Hlavného štábu vojenského velenia. Rokovania s kongresmanmi mali priniesť vhodnú verejnú reakciu na sovietsku inváziu do ČSSR. Prezident, ktorého nahnevala kritika Kongresu za nejednoznačné odsúdenie intervencie, na adresu kongresmanov podráždene vyhlásil: „*Navrhujete, aby sme tam poslali naše vojská?*“.²⁰ Búrlivé stretnutie s kongresmanmi nepriineslo podľa Dobrynina žiadne výsledky a vojenský zákrok zo strany USA bol nereálny. I keď americká administratíva nemienila z uvedených dôvodov aktívne vystúpiť proti invázii, predsa len vyvíjala určitú diplomatickú činnosť svedčiacu o nesúhlase s ňou. Z Moskvy odvolala svojho veľvyslanca na konzultácie a 25. augusta vydalo americké veľvyslanectvo v Prahe nótu, v ktorej všetkých amerických občanov, zdržiavajúcich sa na území ČSSR, vyzvalo, aby z dôvodov osobnej bezpečnosti čo najskôr opustili Československo.

Prvé rozhovory amerického veľvyslanca v ZSSR Thompsona na Štátnom departemente vo Washingtone mali informatívny charakter. Ďalších dvoch rozhovorov, ktoré sa konali 23. a 27. augusta, sa zúčastnil aj veľvyslanec Dobrynin. Podľa memoranda boli predmetom rokovaní, na ktorých bol prítomný Dean Rusk, Llewellyn Thompson a Anatolij Dobrynin, otázky týkajúce sa Československa, ale i sovietsko-amerických vzťahov v širšom zmysle slova. Rusk Dobrynina vyzval, aby mu potvrdil, či americkej reakcii na inváziu, ako mu ju prezentoval v predchádzajúcich rozhovoroch, jasne porozumel. Dobrynin označil americkú reakciu za predvídateľnú a povedal, že rozhodnutie o vojenskej operácii sa v ZSSR nerodilo ľahko, pričom ju zároveň obhajoval a označil za dôsledok vnútorného vývoja v Československu. Rusk oponoval, že neexistovali žiadne indície o údajnom odchode ČSSR zo socialistického tábora, na čo Dobrynin odpovedal replikou o slabosti A. Dubčeka, ktorý stratil kontrolu nad vývojom, čo sa následne nepriaznivo prejavilo na situácii v rámci Varšavského paktu. Na Ruskovu poznámku, že daný stav ovplyvní ďalší vývin sovietsko-amerických vzťahov, Dobrynin odpovedal, že

¹⁹ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Summary of meeting in Cabinet Room Washington DC, August 23, 1968.

²⁰ DOBRYNIN, A.: In confidence. Ambassador to America's cold War Six Presidents. Seattle and London: University of Washington Press 1995, p. 182.

ZSSR verí v priaznivý rozvoj ich vzájomných vzťahov, najmä pokiaľ ide o mierové využitie atómovej energie a problém strategických raketových zbraní. Ruskova odpoveď bola podľa memoranda veľmi všeobecná – ubezpečil veľvyslanca o hlbokom záujme prezidenta Johnsona zachovať mier. Rusk zároveň vyjadril nádej, že cesta prezidenta Ludvíka Svobodu do Moskvy bude úspešná a že Dubčekovi a ostatným internovaným československým predstaviteľom bude zaručená bezpečnosť. Potom prešiel na inú tému: Dobryninovi položil otázku, či informácie o údajnej pripravovanej invázii ZSSR do Rumunska sú pravdivé. Dobrynin takéto informácie poprel a uviedol, že naopak, sovietski vedúci činitelia poslali rumunským predstaviteľom srdečné pozdravy k ich štátnemu sviatku.²¹

Ďalšie memorandum z rozhovoru sovietskeho veľvyslanca v USA A. Dobrynina s americkým veľvyslancom v ZSSR L. Thompsonom z 27. augusta sa týkalo iba najnovšieho vývoja v Československu. Thompson, ktorý chcel zistiť, ako dlho ostanú sovietske vojská v Československu, sa Dobrynina opýtal, ako chápe v tejto súvislosti pojem „dočasnosť“. Dobrynin odvetil, že to *„bude záležať od toho, ako úspešne budú Česi pokračovať v našej dohode. Sovieti by boli samozrejme radi, keby toto obdobie bolo čo možno najkratšie.“*²² Jeho vyjadrenie zodpovedalo realite len čiastočne, lebo cieľom ZSSR bolo usadiť sa v Československu čo najdlhšie. Ťažko povedať, či Dobryninova odpoveď Thompsona uspokojila, faktom však ostáva, že americká strana aj v tejto veci protestovala len verbálne, nedôrazne, ba priam chabo. Do Washingtonu síce prichádzali z veľvyslanectva v Prahe ďalšie správy o okupácii krajiny, ale viac-menej v nezainteresovanom duchu.²³ Celkový chladný postoj USA zachytil vo svojich pamätiach *Witness to History 1929 – 1969 (Svedok histórie 1929 – 1969)* vynikajúci americký diplomat Charles E. Bohlen, v skúmanom období jeden z hlavných poradcov štátneho tajomníka Deana Rusk. Americká politika, ktorú nazval politikou „nezájmu“, bola podľa neho odrazom viacerých faktorov, okrem iných aj toho, že v administratíve prezidenta Lyndona Johnsona neexistovala jednotná predstava o postoji ZSSR v prípade nepredvídaného

²¹ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Memorandum of Conversation, Dobrynin-The Secretary-Thompson, August 23, 1968.

²² FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Memorandum of Conversation, Dobrynin-Thompson, August 27, 1968.

²³ Telegram veľvyslanca USA v Prahe Jacoba Beama o situácii v Československu, adresovaný Štátnemu departmentu. Beam opisuje najmä situáciu v Prahe, rôzne formy protestov obyvateľstva, obmedzenie mestskej hromadnej dopravy, zatvorenie benzínových čerpadiel, hodinový generálny štrajk, rozhovory Pražanov so sovietskymi vojakmi, či vôbec vedia, prečo sú v ČSSR, poukazuje na rast antipatií obyvateľstva voči ZSSR, pričom okupáciu charakterizuje ako bizarnú. Hoci okupačné sily prevzali v kľúčových bodoch moc, dosiaľ nevyhlásili stanné právo (okrem niektorých provinčných miest), nedosadili vojenskú ani bábkovú vládu. Legálne utvorená vláda vládne, pracuje aj Národné zhromaždenie a komunisti vyjadrujú podporu Dubčekovi, uviedol okrem iného Beam. In: FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Telegram from the Embassy in Czechoslovakia to the Department of State memorandum of Conversation, August 24, 1968.

československého vývoja. Bohlen na porade u štátneho tajomníka charakterizoval rozhodnutie ZSSR uskutočniť inváziu ako výsledok pôsobenia štyroch faktorov. Prvý bol ideologickej povahy – Československo pod Dubčekovým vedením predstavovalo likvidáciu sovietskeho systému. Druhým faktorom bolo oslabenie nárazníkovej satelitnej zóny pozdĺž hraníc so Západom, tretím Ulbrichtova obava, že úspešný odstredivý pohyb v ČSSR vyvolá podobné snahy v NDR. Štvrtým faktorom, ktorý uviedol Bohlen, bola obava Moskvy, že táto „infekcia“ by mohla zasiahnuť „cez rameno“, t. j. suseda ČSSR – Ukrajinu – samotný ZSSR.²⁴

Americkej „nečinnosti“ nahrávala aj skutočnosť, že západnú supervelmoc v tomto období k ČSSR nič neviazalo. Jediná otázka, ktorá zaťažovala československo-americké vzťahy bola nedoriešená československá kompenzácia za znárodnený americký majetok po roku 1945. Táto otázka však „visela“ vo vzduchu až do začiatku 80. rokov. Všeobecne možno konštatovať, že benevolentný prístup vlády USA k vojenskému zásahu v Československu, ktorý prezentovala ako „rodinný spor“, t. j. ako záležitosť východného bloku – pričom veľkoryso prehliadala svoju predchádzajúcu kritiku „stalinizmu“ – bol v ostrom protiklade s jej vlastnými vojenskými zásahmi vo svete, ktoré pred svetovou verejnosťou prezentovala v čo najlepšom svetle v snahe nenaraziť na domáci či zahraničný odpor. Za tejto situácie nie je prekvapujúce, keď sa v literatúre faktu objaví názor, že: „československý obrodný proces 1968 nebol po chuti Moskve ani Washingtonu. Západ na čele s USA zostal len v rovine platonických sympatií a brutálna invázia sovietskych vojsk nevyvolala žiadnu odpoveď. Iba oddialila politiku zmierňovania napätia.“²⁵

Základnú líniu svojej zahraničnej politiky vo vzťahu k invázii v ČSSR predložila americká administratíva 4. septembra 1968. V podstate len potvrdila konštantný nezúčastnený postoj, o čom svedčí dokument schválený v tento deň Radou národnej bezpečnosti USA a nazvaný *USA, Európa a československá kríza*. Dokument analytickej povahy sa z vecného hľadiska členil na tri okruhy problémov: budúcnosť *détente*, obranná schopnosť západnej Európy a budúcnosť komunizmu a nezávislých štátov strednej Európy.

Okupácia Československa z 20. – 21. augusta 1968 bola pre politiku *détente* studenou sprchou, resp. prinajmenšom zabrzдила pokrok v nadväzovaní priateľských stykov medzi Východom a Západom. Ku koncu 60. rokov minulého storočia sa tendencia uvoľnenia stala dôležitou súčasťou politiky väčšiny západoeurópskych štátov a USA, a zároveň i kľúčovým a zásadným bodom pracovného programu NATO. No stav dosiahnutý pred okupáciou ČSSR vážne podkopala československá kríza, lebo reakcia väčšiny západoeurópskych krajín sa niesla v duchu nesúhlasu, resp. odmietnutia okupácie Československa vojskami Varšavského paktu. Takmer jednoznačnú podporu Československu vyjadrila aj väčšina zástupcov v Bezpečnostnej rade OSN. Podľa dokumentu *USA, Európa a československá kríza*, ktorý sa odvolával na rezolúciu OSN č. S/8767 i na veto

²⁴ BOHLEN, CH. E.: *Witness to History 1929 – 1969*. Toronto: WW Norton Co. 1973, p. 532.

²⁵ *Listy*, roč. III., august 1973, č. 4, str. 24 – 25.

ZSSR z 23. augusta 1968, USA svojím uvážlivým prístupom k udalostiam v ČSSR zabezpečovali svoje dlhodobé ciele, ktoré by nebolo vhodné zmať jediným nerozvážnym krokom. V kultúrnej oblasti uvedený dokument vytýčil tieto úlohy:

a/ zrušiť pozastavenie existujúcich výmen a tento krok interpretovať ako prejav dobrej vôle alebo priateľstva voči štátom, ktoré sa zúčastnili na invázii;

b/ neprerušiť existujúce výmeny študentov, vedcov a výskumníkov, avšak nepodporovať nové iniciatívy;

c/ odmietnuť reštriktívne opatrenia v cestovnom ruchu, ktoré by sa mohli interpretovať ako návrat k studenej vojne;

d/ s Československom i Rumunskom zaistiť veľkorysú výmennú aktivitu. Napríklad v Československu by sa USA mali zúčastniť na veľtrhu v Brne, ak sa ho československá vláda rozhodne usporiadať.

V politickej a ekonomickej sfére by mali prevládať podobné postoje. USA by mali pokračovať vo vedeckých a technických aktivitách, ktoré sú pre ne osobitne zaujímavé, ako napr. výskum oceánov alebo znovuoobnovenie americko-sovietskej dohody o rybolove. Dôležité rozhodnutia by mali byť prijaté aj v otázkach mieru a bezpečnosti. USA by napríklad mali súhlasiť s čo najskorším začatím rozhovorov o raketových zbraniach. Podobné rozhodnutia mali platiť pre americkú participáciu na sovietskych výskumných experimentoch, týkajúcich sa napríklad zatmenia slnka či mierového využitia atómovej energie.

Druhý okruh problémov spomínaného dokumentu bol venovaný obrane západnej Európy, o čom budem podrobnejšie hovoriť v nasledujúcej kapitole.

Tretiemu okruhu, budúcnosti komunizmu a nezávislých štátov v strednej Európe, sa uvedený dokument venoval len stručne, keď konštatoval izoláciu ZSSR v medzinárodnom komunistickom hnutí. Komunistická „rodina“ bola zredukovaná na piatich členov (ZSSR, Maďarsko, Poľsko, NDR a Bulharsko), pričom Československu podľa dokumentu hrozilo, že sa stane viac-menej sovietskym vojenským protektorátom, ak jeho lídri neudržia kurz, resp. systém, ktorý mal krajinu vymaniť zo stagnácie. Stabilnejší vývoj by azda zabezpečil politik nového typu, ktorý by pochopil, že najlepší spôsob ako slúžiť sovietskym záujmom, je nasledovať príklad susedov v ich snahe plniť sovietske záujmy vrátane zdravého priateľstva so ZSSR. O problematike Rumunska sa dokument vyjadril opatrne – nevyhlásil možnosť vojenskej intervencie ZSSR.²⁶

Z uvedeného názoru na vývoj v blízkej budúcnosti vychádzal aj americký minister obrany Clark Clifford, keď vo svojom prejave v National Press Club (Washington, DC) 6. septembra 1968 povedal, že moskovská akcia jasne dokázala nevyhnutnosť americkej vojenskej prítomnosti v západnej Európe. Zdôraznil tiež, že USA musia naďalej pracovať na zdokonalení protiraketového systému, aby mohli s Rusmi rokovať z pozí-

²⁶ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, NSC Paper „The United States, Europe, and the Czechoslovak Crisis.

cie sily.²⁷ Boli to silné slová, ktoré však Československu nijako nepomohli, skôr naopak. V podobnom duchu, t. j. že daný stav nebol americkej administratíve na prekážku, sa vyjadril aj prezident Johnson 11. septembra 1968, keď vyhlásil: „Zdá sa, že vodcovia ZSSR sa rozhodli, že smerovanie k humánnej verzii komunizmu v malej spriatelenej krajine je hrozbou pre ich bezpečnosť – napriek faktu, že Česi zostali ich spojencom vo Varšavskej zmluve. Od tohto agresívneho aktu vzrástli vojenské a politické hrozby, ktoré si vyžadujú ešte bližšiu a hlbšiu spoluprácu západných spojencov. Z našej strany sme urobili nepochybné jasné kroky, že použitie sily alebo hrozba silou nebude tolerovaná v oblastiach spoločnej zodpovednosti akou je napr. Berlín.“²⁸

Ako si malo Československo, okupované tankami piatich štátov, dešifrovať toto všeobecné konštatovanie prvého muža najmocnejšej krajiny sveta? Zrejme tak, že USA akceptovali daný stav, avšak ďalšia rozpínanosť východnej supervelmoci by mohla byť problémom, lenže iba v tom prípade, ak by sa netýkala sovietskeho bloku.

Takýto postoj USA – a vlastne celého demokratického Západu – potvrdil vo svojich správach aj československý veľvyslanec v USA Duda. V depeši z 20. septembra 1968, zaslanej ministerstvu zahraničných vecí v Prahe a týkajúcej sa reakcie západných diplomatov na udalosti v Československu, napísal, že medzi diplomatmi západných krajín v USA silnejú názory, aby Západ demonštroval politický nesúhlas s intervenciou piatich štátov Varšavskej zmluvy selektívnymi reštriktívnymi opatreniami v oblasti bilaterálnych vzťahov. Na druhej strane sa však nemal obnoviť stav intenzívnej studenej vojny, aby sa nenarušili dovtedajšie výsledky politických kontaktov. Tento názor vychádzal z úvahy, že zásah „pätky“ pramenil z obáv ZSSR, že politika mierového spolužitia rozleptáva nielen vzájomnú jednotu socialistických krajín, ale aj vnútornú jednotu každej socialistickej krajiny. Práve preto bola politika Západu úspešná a treba v nej pokračovať. Vyhrotenie situácie v Európe by podľa správy veľvyslanca Dudu zúžilo priestor na samostatnú československú politiku. Navyše, americká strana ani nemala záujem prekročiť určitú hranicu veľmocenských rozporov, aby nezhoršila sovietsko-americké vzťahy. Tento názor potvrdzovali demokrati v Kongrese verejnými vyhláseniami, že vzťah dvoch supervelmocí je dôležitejší než celé Československo.²⁹ Karel Duda československé ministerstvo zahraničných vecí ďalej informoval, že západní diplomati sa aj napriek

²⁷ CIA Records, CIA-RDP79-01194A000400060001-6.

²⁸ CIA Records, CIA-RDP79-01194A000400060001-6.

²⁹ Stanovisko demokratických senátorov v Kongrese nezdiedal v predchádzajúcej kapitole spomínaný Thomas J. Dodd, senátor za štát Connecticut. Naopak, naliehal na tvrdom postoji voči ZSSR, keď v memorande z 5. septembra 1968 vyzval USA na uvalenie okamžitého obchodného embarga na všetky tovary zo ZSSR a jeho satelitov zúčastnených na invázii. Administratívu prezidenta Johnsona ďalej žiadal, aby iniciovala zvolanie mimoriadneho Valného zhromaždenia OSN, ktoré by sa zaoberalo československou krízou. Dodd napokon vyhlásil, že inváziou padol mýtus o *détente*. NCSML, Cedar Rapids, f. CNCA, box 6, Statement by senator Thomas J. Dodd on the floor of the Senate, September 5, 1968. The meaning of Czechoslovakia.

sovietskej intervencii v ČSSR prikláňajú k myšlienke pokračovať v rozvíjaní dialógu medzi Východom a Západom.³⁰

Dňa 24. septembra rokoval Duda s Deanom Ruskom o zaradení československej otázky na program rokovania Valného zhromaždenia OSN. Rusk Dudovi oznámil, že USA nemôžu zabrániť, aby sa na pôde OSN hovorilo o Československu, ale povedal, že USA nebudú žiadať zaradenie tejto otázky na program rokovania, pričom postoj USA zhrnul do nasledovných bodov:

Po prvé, rozmiestnením vojsk ZSSR na československo-západonemeckých hraniciach sa zmenila vojenská situácia v Európe, na čo musí vláda USA v spolupráci so Severoatlantickou alianciou prihliadať. Po druhé, USA vychádzajú z toho, že ak sa nebudú dodržiavať elementárne zásady *Charty OSN*, svet sa zredukuje na sféry vplyvu, čo v prípade supervelmocí povedie k rozpútaniu pretekov v zbrojení, ktoré sa môžu skončiť termonukleárnou vojnou. Životným záujmom USA preto je, konštatoval D. Rusk, tomu zabrániť, okrem iného napríklad i tým, že svetová verejná mienka prejaví svoj odpor k vstupu cudzích vojsk na československé územie. Po tretie, USA sú proti obnoveniu studenej vojny a za mierové spolužitie, no zároveň si želajú, aby zásady mierovej koexistencie platili aj vnútri socialistického tábora. Obávajú sa však, že vojenské invázie budú pokračovať aj v iných štátoch tohto bloku.³¹

O niekoľko dní neskôr Dean Rusk, opäť nezáväzne, deklaroval stanovisko USA na pôde VZ OSN tak, že v srdci Európy vojská ZSSR a jeho partnerov z Varšavskej zmluvy obsadili územie svojho spojenca, nezávislého štátu, ktorý nikoho neohrozoval. Pred šiestimi týždňami uprostred noci a bez varovania bol malý štát napadnutý obrovskou armádou. Dnes je ČSSR okupovanou krajinou, lebo napriek opakovaným sľubom ostávajú jednotky „päťky“ v ČSSR, pokračoval Rusk, ktorý na záver svojho prejavu položil otázku, či *Charta OSN* je pre ZSSR len bezcenným zradom papiera a či – a hlavne kedy – ZSSR splní svoj opakovaný sľub, že stiahne svoje okupačné jednotky z Československa,³² pričom však on sám neočakával, že by sa ZSSR chystal stiahnuť svoje vojská z ČSSR. Skôr mu muselo byť jasné, že dôjde k ich „zakonzervovaniu“. Existovalo totiž dostatočné množstvo verejne známych dokumentov, vyjadrujúcich princíp soviet-

³⁰ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 3. svazek, Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství Doplněk 1997, s. 61.

³¹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 3. svazek, s. 75 – 76.

³² Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 3. svazek, s. 111 – 112.

³³ Moskovská *Pravda* uverejnila 26. septembra 1968 stať pod názvom *Suverenita a medzinárodné záväzky socialistických krajín*, v ktorej bola vyjadrená podstata Brežnevovej doktríny obmedzenej suverenity nasledovne: „*Národy socialistických krajín a ich komunistické strany majú a musia mať slobodu v rozhodovaní o ceste rozvoja ich krajín, avšak žiadne ich rozhodnutie nesmie škodiť ani socializmu ich krajín, ani základným záujmom ostatných socialistických krajín.*“ Hoci existenciu doktríny popieral sám autor a ani politbyro ju nikdy neprijalo vo forme nejakého písomného dokumentu, bola považovaná za železný zákon, platný za všetkých okolností.

skej veľmocenskej doktríny, ktoré Dean Rusk či ktokoľvek iný v USA alebo inde mohol „prečítať“ bez akýchkoľvek problémov.³³

Na začiatku októbra 1968 sa americká administratíva opäť vrátila k dvojstranným česko-slovensko-americkým otvoreným otázkam. Odpoveď, prečo tak urobila práve vtedy, možno nájsť jednak v tom, že sa snažila „prekryť“ bezproblémové akceptovanie novej reality v ČSSR, a jednak v tom, že odchádzajúca administratíva predsa len chcela prejať dobrú vôľu. Takýto záver v podstate potvrdzovala aj tajná depeša československého veľvyslanectva vo Washingtone, venovaná bilaterálnym československo-americkým vzťahom a adresovaná 10. októbra 1968 ministerstvu zahraničných vecí v Prahe. Uvádza sa v nej, že USA zaujali voči ZSSR i ČSSR vyčkávacie stanovisko. Okrem domácich udalostí (nadhádzajúca zmena administratívy) tu zohrala dôležitú úlohu i neistota, či vstup vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR bol len čiastkovým krokom, alebo súčasťou širšieho plánu, namiereného proti viacerým krajinám, pričom najväčšie obavy vyvolával západný Berlín. Pokiaľ išlo o ČSSR, v amerických úvahách sa striedal pesimizmus s optimizmom podľa toho, k akej alternatíve československej budúcnosti sa kto prikláňal. S tým súvisel aj pohľad na ZSSR, t. j. či ju chápal len ako dočasnú epizódu, alebo ako návrat k stalinizmu. USA sa mali podľa depeše snažiť propagandisticky využiť situáciu v ČSSR na diskreditáciu socializmu a rozleptanie jednoty komunistického hnutia, pričom v praxi už zmrazili kontakty s krajinami „päťky“. V prípade ČSSR budú naďalej vyčkávať, ako sa vyvinie situácia v blízkej budúcnosti. Pre USA z toho vyplývala „zreteľná tendencia z vlastnej iniciatívy žiadne akcie nepodnikať a nenavrhopať“ a navonok túto pasivitu zdôvodňovať snahou nezhoršovať postavenie československej vlády. A aký postup navrhlo československému vedeniu veľvyslanectvo ČSSR vo Washingtone? V záujme hospodárskej konsolidácie odporúčalo podporovať v medziach možností najmä československý vývoz do USA ako zdroj dolárových príjmov a z toho istého dôvodu sa snažiť prilákať amerických turistov a podporovať vzájomnú vedecko-technickú výmenu. Pokiaľ išlo o hlavné sporné problémy – zadržiavané zlato a doložku najvyšších výhod – veľvyslanectvo navrhlo tento postup: intenzívne sa uchádzať o navrátenie menového zlata napriek tomu, že USA ho naďalej viažu na náhradový globál za znárodnený a skonfiškovaný majetok USA v Československu. Keďže doložka najvyšších výhod bola pre ČSSR ekonomicky podstatne výhodnejšia ako navrátenie zlata, veľvyslanectvo navrhlo opätovne sa pokúsiť, aby Kongres zmocnil prezidenta udeliť Československu doložku, avšak v tejto súvislosti, upozornil Karel Duda, netreba mať veľké ilúzie.³⁴

Možnosť individuálneho amerického prístupu ku krajinám sovietskeho bloku v rámci obchodných či hospodárskych otázok potvrdila aj správa Štátneho departmentu z 1. novembra 1968 určená pre veľvyslanectvá USA v Európe. Zdôrazňovala, že napriek

³⁴ AMZV ČR, f. TOT 1965 – 1969, USA, č. kart. 1, depeša č. 0265/68.

šoku, ktorý spôsobila invázia a následný krach „československej jari“, by americká administratíva nemala meniť svoju politiku voči strednej Európe (v dokumente bolo opäť použité označenie „východná Európa“). USA by mali sledovať možnosti postupného vývoja, posudzovať stredoeurópske štáty ako samostatné entity, a nie ako bezmocné súčasti rozšíreného a unifikovaného územia ZSSR. Preto bude potrebné podporovať a rozvíjať americký a západný vplyv prostredníctvom kultúrnych a hospodárskych kontaktov.³⁵

Hoci československo-americké vzťahy boli dlhodobo zatažené už spomínanými dvomi nosnými otázkami – zlatom a kompenzáciou za znárodnený majetok, s čím súviselo aj navrátenie doložky najvyšších výhod – ich riešenie sa na začiatku novembra 1968 ocitlo v novej situácii, t. j. záviselo od sovietskeho vplyvu na budúce kroky ČSSR. Ako inak interpretovať tajnú depešu československého veľvyslanca v USA Karla Dudu z 3. novembra 1968, určenú šéfovi americko-britského odboru na ministerstve zahraničných vecí v Prahe Zdeňkovi Trhlíkovi a týkajúcu sa konzultácií so sovietskym veľvyslancom vo Washingtone Anatolijom Dobryninom. Duda informoval, že uvedené konzultácie by nemali nahradiť oficiálne konzultácie s MID-om v zmysle moskovských dohôd, ale iba oboznámiť ústredie s osobnými názormi Dobrynina, ktorý súhlasil s československým postupom voči USA v otázke navrátenia menového zlata. V prípade doložky najvyšších výhod poukázal na to, že reálne ju môže získať len ČSSR, jej udelenie Sovietskemu zväzu, Maďarsku a Bulharsku pokladal za nepravdepodobné. Poukázal aj na tlaky USA odobrať doložku Poľsku, ktoré ju malo od roku 1957. K otázke obnovy konzulárnej dohody medzi ČSSR a USA sa Dobrynin postavil negatívne vzhľadom na to, že podľa amerického právneho poriadku ju musí ratifikovať Kongres, čo by mohlo vyvolať rôzne vyhlásenia týkajúce sa československých udalostí, pričom ZSSR nemal záujem oživovať túto otázku v Kongrese.³⁶ V podobnom duchu sa niesol aj telegram amerického veľvyslanca v Československu Jacoba Beama odoslaný Štátnemu departmentu 18. novembra 1968 a týkajúci sa snahy československej strany začať opätovne rokovať o otázkach československého zlata a požiadavkách za znárodnenie amerického majetku v ČSR. Podľa telegramu rokovania veľvyslanca Beama so Zdeňkom Trhlíkom 14. novembra jasne dokazovali, že za iniciatívou československej strany vo veci navrátenia zlata treba vidieť tlak ZSSR, ktorý Československu vyčítal, že nie je schopné vyvinúť na USA dostatočný nátlak. Beam Trhlíka ubezpečil, že Československo sa nemusí obávať vyriešenia svojich záležitostí, pričom poukázal na to, že USA sú pripravené rokovať o otázke zlata a požiadavke doložky najvyšších výhod a zopakovať aj svoje ponuky na obnovenie rozhovorov, predložené ešte pred 21. augustom 1968, keď oni – ČSSR – odmietli americké podmienky na platby za znárodnený majetok, napriek tomu, že táto otázka po 21. auguste už nebola pre USA prioritnou. Keď sa Trhlík počas rozhovoru s Beamom pokúsil zistiť, či vďaka sympatiám USA k ČSSR existujú lepšie vyhliadky na dosiahnutie doložky najvyšších výhod, Beam

³⁵ FAURE, J.: Americký přítel. Praha: Lidové noviny 2005, s. 255.

³⁶ AMZV ČR, f. TOT 1965 – 1969, USA, č. kart. 1, depeša č. 0283/68.

to poprel a odmietol spájať otázku doložky najvyšších výhod s vtedajšou československou politikou.³⁷

Na tomto mieste je vhodné stručne si pripomenúť históriu nedoriešenej otázky zlatého pokladu a kompenzácie za znárodnený americký majetok, ktoré zťažovali vzájomné československo-americké vzťahy.³⁸ Predmetom rokovaní sa tieto otázky stali opätovne v rokoch 1961 a 1964, potom na začiatku 70. rokov, najmä po návšteve štátneho tajomníka USA Williama Rogersa v Prahe v lete 1973. Vyriešenie kompenzácie československá strana vtedy podmieňovala vrátením československého zlatého pokladu zadržaného v USA. Dohoda o majetkovo-právnom vyrovnaní medzi oboma krajinami bola síce pôvodne podpísaná v júli 1974, no bez schválenia Kongresom, pričom neobsahovala nič konkrétne „koľko, čo a za čo“, ale bola skôr „zmluvou o budúcej zmluve“. Napriek tomu išlo o výrazný posun a pokrok v takmer tridsať rokov trvajúcim „zakonzervovanom“ stave.

Takzvanú zlatú rezervu Československej národnej banky (zjednodušene označovanú ako zlatý poklad) Nemci ukoristili už v apríli 1939 a previezli ju do Ríše. Pôvodne však Nemci nezískali všetko československé zlato naraz. Keď totiž 15. marca 1939 vstúpili do Prahy a obsadili budovu Československej národnej banky, v jej sejfoch našli len 6 ton zlata a 400 kg zlatých mincí. Ďalšie zlato chýbalo. Ešte pred vstupom Nemcov do Prahy bola časť pokladu prevezená do bánk v Londýne a Bazileji. Avšak na nátlak Nemecka vtedajšie vedenie Národnej banky (riaditeľa Dr. František Peroutka a Ing. Josef Malík) požiadalo o navrátenie zlata uschovaného v týchto zahraničných bankách. Peroutka a Malík podpísali transfer československého zlata v hodnote 6 miliónov anglických libier, ktoré boli prevedené z účtu Banky pre medzinárodné platby v Bazileji na účet Nemeckej ríšskej banky (Deutsche Reichsbank). Tak sa zlaté tehly opäť vrátili do Prahy, no nie nadlho, lebo vzápätí putovali do Ríše. Ku koncu roka 1944 spojenecké vojská v Aachene objavili časť ukoristeného zlata a zabavili ho. Keďže po vojne sa našla len časť zlata, ukradnutého v okupovaných európskych krajinách (samotná ČSR napríklad žiadala vrátiť 44 ton), tripartitná komisia pozostávajúca z Francúzska, Veľkej Británie a USA priznala Československu alikvotnú časť vo výške 24,5 ton zlata. Z tohto množstva bolo Československu po vojne vrátené 6,1 ton, zvyšok americká vláda po februári 1948 zablokovala a jeho vydanie podmieňovala vyriešením spomínanej kompenzácie za znárodnený americký majetok. Išlo o 18,4 ton zlata, z čoho 10 397,31 kg tvorili historické zlaté mince a 8 002,68 kg zlaté pruťy.³⁹ Poklad mal obrovskú historickú hodnotu, lebo obsahoval pestrú škálu mincí od svätováclavských dukátov po predvojnové koruny. Až koncom 70.

³⁷ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, telegram from the Embassy to the Department of State, Prague, November 18, 1968.

³⁸ O rokovaniach o tejto otázke podrobnejšie pozri: MICHÁLEK, S.: Nádeje a vytriezvenia. Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951. Bratislava: Veda 1995, s. 117 – 127.

³⁹ BROŽ, I. – SUJA, S.: Zahraničná politika ČSSR. Bratislava: Pravda 1981, s. 245 – 246.

rokov československá vláda súhlasila s americkou podmienkou, že návrat zlata bude spojený s kompenzáciou za znárodnenie. Súhlas československej strany bol motivovaný obavou, že USA predajom tohto zlata napokon uspokojia požiadavky svojich občanov za znárodnený americký majetok. Dňa 6. novembra 1981 podpísalo Československo s americkou stranou novú dohodu (16. decembra s ňou vyjadril súhlas aj americký Kongres), podľa ktorej sa zaviazalo zaplatiť americkým občanom 129,5 mil. USD, firmám 81,5 mil. USD a občanom Veľkej Británie 48 mil. USD ako kompenzáciu za majetok skonfiškovaný a znárodnený roku 1945. Podľa tejto dohody sa USA zaviazali vrátiť Československu 18,4 ton zlata v devízach a minciach v trhovej hodnote 247 mil. USD. Finančná operácia sa uskutočnila v januári 1982 prostredníctvom Švajčiarska.⁴⁰ S vyriešením tohto problému nepriamo súvisela aj doložka najvyšších výhod, ktorá bola najprv súčasťou zákona o obchode medzi Východom a Západom (*East-West Trade Act*, 1974), avšak pre ČSSR platila klauzula, že kým nevyrieši problém kompenzácie, doložku nezíska. Československo ju nezískalo späť ani roku 1982 po podpise dohody o otvorených hospodárskych a finančných otázkach.

Vráťme sa však naspäť do jesene roku 1968. Podľa dostupných amerických archívnych dokumentov sa otázka Československa v tomto období na pôde Štátneho departmentu objavovala už len sporadicky. Svedčí o tom aj memorandum zo 7. novembra 1968, zachytávajúce československo-americké rokovania na Štátnom departmente, týkajúce sa invázie, politickej situácie v ČSSR a vôbec vzájomných vzťahov. Za Československo viedol rozhovory pracovník ministerstva zahraničných vecí v Prahe Miroslav Chrobok (v rokoch 1965 – 1967 pracovník československého veľvyslanectva vo Washingtone) a prvý tajomník veľvyslanectva ČSSR v USA Jaroslav Příbyl. Americkú stranu zastupoval Robert Warner z Americkej informačnej agentúry (USIA) a Helene A. Bajterová, šéfka československého oddelenia na Európskom odbore Štátneho departmentu. Podľa memoranda rozhovor na tému o invázii inicioval M. Chrobok, ktorý pripomenul, že vojská vedené ZSSR síce bleskovo prepadli ČSSR, ale prejavili málo predvídavosti, lebo podľa neho tanky nie sú zbraňou, ktorou možno zmeniť mentalitu národa. Chrobok ďalej uviedol, že každá sovietska divízia mala okolo 20-tisíc mužov. V súvislosti so štyrmi východonemeckými divíziami, ktoré boli rozmiestnené v Sudetoch, sa Chrobok i Příbyl amerických partnerov opýtali, prečo Západ neprotestoval proti použitiu východonemeckých vojsk, keď išlo o zjavné porušenie Postupimských dohôd, a to bez ohľadu na to, že východonemecké (a maďarské) vojská sa z československého územia stiahli ako prvé. Chrobok ďalej vyhlásil, že z vnútropolitického hľadiska prítomnosť sovietskych vojsk povzbudila zástancov tvrdej línie, a že československá politická kríza môže trvať roky, nakoľko československá verejnosť nie je pripravená akceptovať vedenie dosadené cudzou mocnosťou.

⁴⁰ MICHÁLEK, S.: Československo-americké rokovania o kompenzácií a obchodnej dohode v rokoch 1945 – 1956. In: *Historický obzor* 1999/7–8, s. 172.

Počas rozhovoru o československo-amerických vzťahoch Chrobok s rozhorčením konštatoval, že úsilie USA o *détente* sa dialo na úkor Československa a navrhol doriešiť otázky okolo doložky najvyšších výhod a československého zlata.⁴¹

Ďalším dokladom ochabujúceho záujmu o Československo bolo memorandum Štátneho departmentu o rokovaní rakúskeho vicekancelára Hermanna Withalma s Eugenom V. Rostowom, americkým štátnym podtajomníkom pre politické záležitosti, konané dňa 18. novembra 1968. Rozhovorov sa za rakúsku stranu zúčastnil aj rakúsky veľvyslanec v USA Ernst Lemberger, za americkú stranu Alfred Puhana, zástupca štátneho tajomníka pre európske záležitosti a Joseph A. Greenwald, zástupca štátneho tajomníka pre ekonomické záležitosti. Rakúsky vicekancelár uviedol, že pozorne a so sympatiami sledovali československý vývoj. Obava zo snahy československej vlády humanizovať komunizmus viedla podľa neho ZSSR k tomu, že nemohol reagovať inak. Ak by bol Dubček úspešný, mohol byť príkladom pre ďalších. Podľa A. Puhana Dubčekova snaha poľudštiť komunizmus v ČSSR predstavovala pre režim menšie nebezpečenstvo ako súčasný návrat k stalinizmu. Eugene Rostow sa v súvislosti s obviňovaním USA, že sa v prospech ČSSR aktívne neangažovali, vyjadril, že pred 21. augustom im západoeurópske krajiny, ale aj Rumunsko, Juhoslávia i samotná ČSSR odporúčali, aby v prospech Československa nevydávali žiadne vyhlásenia, ale po intervencii všetci chceli, aby USA tak urobili.⁴²

Tieto dva ojedinelé dokumenty Štátneho departmentu, týkajúce sa otázky Československa v jesenných mesiacoch roka 1968, dopĺňa tretí dokument, pochádzajúci tentoraz z Prahy. Ide o telegram amerického veľvyslanectva z 29. novembra 1968, adresovaný Štátnemu departmentu. Predstavuje akési stručné zhodnotenie vtedajšieho stavu československo-amerických vzťahov. Veľvyslanec Beam v ňom informoval, že obrat vo vývoji v Československu ešte neznamená úplný koniec reforiem, a následne predostrel návrhy na riešenie problémov, ktoré ostali v rámci dvojstranných otázok naďalej otvorené, a na ktoré obe krajiny dovtedy nazerali rozdielnym spôsobom. Najprv mapoval vývoj komunistického režimu v Československu od začiatku roka, nové stranícke vedenie, snahy o ekonomickú reformu, otázky federácie, zrušenie cenzúry, slobodu cestovania, zhromažďovania i *Akčný program KSČ*. Bez ohľadu na motiváciu Sovietov, ich brutálna invázia vyvolala podľa Beama v československej spoločnosti, smerujúcej k novému spôsobu života, šok. A hoci idea „socializmu s ľudskou tvárou“ v spoločnosti ešte žije,

⁴¹ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum z rozhovorov na Štátnom departmente 7. novembra 1968.

⁴² NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032. Memorandum z rozhovorov rakúskeho vicekancelára Hermanna Withalma so štátnym podtajomníkom USA pre politické veci Eugenom V. Rostowom z 18. novembra 1968.

Dubček „sa stal už len zvädnutým symbolom“. Československá zahraničná politika bola podľa neho plne v súlade s líniou varšavskej „pätky“, čo ČSSR dávalo minimálny priestor a vplyv v medzinárodných otázkach, o čom podľa neho svedčila aj jej podpora severného Vietnamu. Historicky sa podľa Beama začali československo-americké vzťahy zhoršovať od konca druhej svetovej vojny, čoho príkladom bolo znárodnenie zahraničného majetku a Benešov panslavizmus, živý už pred komunistickým prevratom. Po februári 1948 prevládal na československej strane antiamerikanizmus. V bilaterálnych otázkach sa Beam zamerl na komplex ekonomických a finančných problémov, pričom spomenul odmietnutie USA vrátiť československé, nacistami ukoristené zlato v hodnote 20 miliónov dolárov ako reakciu na československú neochotu uzavrieť otázku kompenzácie za americký znárodnený majetok. Svoju argumentáciu podporil známymi štatistickými údajmi. Nevyhol sa ani otázke doložky najvyšších výhod, ktorú USA podľa neho jednostranne zrušili roku 1951 z politických dôvodov, čím sa československý tovar stal pre vysoké clá v USA nepredajný. Za najvýznamnejší dôvod, brániaci zlepšeniu československo-amerických vzťahov, považoval vysoký stupeň sovietskej kontroly nad Československom. Beam odporúčal, aby USA prejavili v najbližšej budúcnosti ochotu a dobrú vôľu spolupracovať s ČSSR formou zaistenia a rozšírenia rôznych programov, najmä výmeny študentov, vedcov, návštev hudobných telies a pod. Prihováral sa aj za využívanie existujúcich spôsobov obchodovania a za liberálnejšie pravidlá udeľovania exportných licencií na nevojenské produkty, no bez možnosti reexportu. Navrhol rozšíriť cestovný ruch a turizmus, ako aj odblokovanie platieb v rámci systému sociálnej starostlivosti, dôchodkov a majetkových prevodov. Otázku návratu zlata spolu s inými otvorenými otázkami, vzťahujúcimi sa k americkému majetku v ČSSR, odporúčal vyriešiť až vtedy, keď ČSSR už nebude pod poručníctvom ZSSR. V závere telegramu Beam navrhol, aby po prijatí zákona o česko-slovenskej federalizácii, k čomu prišlo v októbri 1968, bol v Bratislave opätovne otvorený americký konzulát a recipročne aj československý konzulát v USA.⁴³

★ ★ ★

Tak, ako sa rok 1968 v Československu začal v atmosfére plnej nádejí, tak sa vďaka letnej invázii končil bez nich. Výbuchy individuálneho odporu proti „Ivanovi“ od začiatku nasledujúceho roka boli len márnym výkrikom do tmy. Medzi ne patrilo upálenie sa Jana Palacha, ako aj športová udalosť roka, keď na hokejových majstrovstvách sveta Československo zvíťazilo nad ZSSR, čo aspoň na chvíľu pozdvihlo vlasteneckú hrdosť každého občana ČSSR.

Podobne ako vo februári 1948, aj o dvadsať rokov neskôr, v auguste 1968, Moskva za pomoci poslušnej domácej komunistickej špičky – a tento raz aj tankov – ukázala

⁴³ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, telegram from the Embassy to the Department of State, Prague, November 29, 1968.

svojmu satelitovi, kde je jeho miesto. Nastalo obdobie normalizácie, sprevádzané hlbokou rezignáciou, a takmer beznádejným čakaním na zmenu.

Ako hodnotiť postoj USA k československému vývoju roku 1968? Americká administratíva vedená Lyndonom Johnsonom – podobne ako britská, francúzska a iné vlády západných štátov – československý reformný proces najprv privítala. Následne ju sovietsky veľvyslanec v USA informoval o pripravovanej invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR. Potvrdil tak informácie spravodajských služieb, ako aj centrály NATO, ktorá monitorovala pohyb sovietskych a ostatných „spriateľených“ vojsk. Vzniknutú situáciu však americké spravodajské služby vyhodnotili tak, že nedošlo k narušeniu amerických národných záujmov, resp. ohrozeniu národnej bezpečnosti USA, a pokladali ju za vnútornú vec sovietskeho bloku. Preto USA, okrem verbálneho odsúdenia invázie, najmä vďaka aktivite exilových politikov, združených v Rade slobodného Československa a amerických krajanov, prakticky nezasiahli, lebo nechceli narušiť krehké zlepšenie bipolárnych americko-sovietskych vzťahov, odzbrojovacieho procesu i dialógu o mierovom využívaní atómovej energie.⁴⁴

Zdá sa, že československá kríza vznikla v čase najnevhodnejšom pre Západ a pre USA, ktoré boli práve v tomto období plne zaangažované vo Vietname a na domácej scéne čelili silným protivojnovým náladám. Johnsonova administratíva už v lete 1968 jasne naznačila, že sa chce vyhnúť chybám Dullesovej politiky z polovice 50. rokov, ktorá sa chystala „zatlačiť“ sovietsku hegemoniu v strednej Európe. Avšak ani Johnsonova politika „budovania mostov“ z roku 1966 sa v praxi nere realizovala, a tak ako „zatlačenie“ aj ona zostala len prázdnu frázou. Prišlo síce k zlepšeniu vzťahov medzi Východom a Západom vo sfére obchodu, ale USA smerom k strednej Európe neurobili nič, čím by zlepšili jej situáciu. Medzi júnom až augustom 1968 bolo aj kremľským politikom jasné, že USA svoju „politiku budovania mostov“ premietli do roviny obmedzeného americko-sovietskeho uvoľnenia. Ďalším dôvodom či príčinou neochoty USA podporiť Dubčekov režim v čase reálnej hrozby invázie bola československá politická, vojenská i ekonomická podpora severného Vietnamu, najväčšia po ZSSR a Číne. A posun nenastal ani v otázke navrátenia doložky najvyšších výhod či menového zlata. Preto nie sú prekvapujúce názory, podľa ktorých takýto prejav nezájmu zo strany USA mohol ovplyvniť aj rozhodnutie ZSSR použiť proti Československu vojenskú silu. Na druhej strane však nemožno súhlasiť ani s tým, že angažovanejší postoj americkej strany by bol ZSSR odradil od intervencie. Rovnako je otázne, či USA naozaj mohli urobiť krok, ktorý by zabránil silovému riešeniu. Prikláňam sa k názoru, že v tom čase neexistovala vo svete sila, schopná Sovietskemu zväzu diktovať ako má postupovať vo svojom bloku.

⁴⁴ LUNDESTAD, G.: East, west, north, south. Major developments in international politics 1945 – 1990. Oslo: Norwegian University Press 1991, s. 149 – 150.

Navyše je nepopierateľným faktom, že USA by kvôli ČSSR neriskovali odvetu východnej veľmoci.

Aj administratíva prezidenta Richarda Nixona, ktorý do úradu nastúpil v januári 1969, odmietala vzhľadom na nové politické problémy vo svete na začiatku 70. rokov urobiť čokoľvek, čo by bolo zásahom do vnútorných vecí sovietskeho tábora. Rétorika „oslobodenia satelitov“ z 50. rokov upadla po československom auguste 1968 celkom do zabudnutia. Nixonova administratíva nadviazala na kurz Lyndona Johnsona a pokračovala v „budovaní mostov“ so strednou Európou, t. j. v snahe postupnými krokmi prekonať rozdelenie starého kontinentu a konfrontáciu studenej vojny nahradiť spoluprácou a vzájomnou bezpečnosťou.⁴⁵

Spomenul som už, že československý reformný proces od jeho začiatku v januári 1968 až do násilného vojenského zásahu a postupného doznievania v závere leta 1969 podrobne sledovala aj americká spravodajská služba, ktorá o ňom vypracovala rozsiahly, skôr všeobecný ako analyzujúci materiál. Jeho obsah ponúkam čitateľovi na záver tejto kapitoly.

Memorandum s názvom *Československo: problém sovietskej kontroly* vypracoval pre vedenie CIA 16. januára 1970 pracovný tím analytika Jamesa Oglea a predložil ho šéf osobitného výskumného výboru CIA John Kerry King. Spolupracovali na ňom aj analytici z ďalších sekcií tejto inštitúcie. Materiál na štyridsiatich štyroch stranách mapoval mechanizmy a predpoklady sovietskej kontroly nad Československom, jej stratu v čase od januára do augusta 1968, následnú vojenskú intervenciu a politický kompromis, ako aj vytváranie predpokladov na obnovenie sovietskej kontroly od septembra 1968 do marca 1969 až po jej úplné dosiahnutie v apríli až septembri 1969.

Za mechanizmy politiky sovietskej kontroly ČSSR (i ostatných sovietskych satelitov) autori memoranda označili:

1. prítomnosť poradcov, osobitne na ministerstve vnútra a národnej obrany;
2. špeciálnu úlohu sovietskeho veľvyslanca, ktorý ako zástupca sovietskeho politbyra zabezpečoval denný kontakt so straníckym lídrom satelita;
3. výmenu delegácií na všetkých úrovniach;
4. vo veciach najvyššej dôležitosti alebo po zlyhaní bežných mechanizmov priamu komunikáciu, resp. tvrdú osobnú konfrontáciu medzi generálnym tajomníkom ÚV KSSZ a prvým tajomníkom satelitnej komunistickej strany.

V prípade, že by akcie satelita ohrozovali vedúcu úlohu strany alebo spojenectvo so ZSSR, bolo potrebné rokovať o politických rozhodnutiach s vládnymi i straníckymi lídrami a následne zintenzívniť politický, ekonomický i vojenský tlak. Po zlyhaní mechanizmov politickej kontroly v dôsledku znefunkčnenia niektorých jej hlavných článkov nasledovalo prijatie rozhodnutia o ozbrojenej intervencii. Memorandum

⁴⁵ GROTH, J.A.: United States Policy Toward Eastern Europe, 1969 – 1973. In: US Foreign Policy in a Changing World, the Nixon Administration 1969 – 1973. New York 1975, s. 128.

potom vymenúva hlavné predpoklady sovietskej politickej kontroly:

1. monopol moci komunistickej strany v štáte,
2. dôveryhodnosť vôle sovietskeho vedenia uskutočniť ozbrojenú intervenciu,
3. odcudzenosť miestneho stranického vedenia občanom,
4. frakcionárstvo v straníckom vedení.

Nárast nebezpečných „úchyliiek“ začal postupne oslabovať sovietsku politickú kontrolu v ČSSR. V krajine neboli sovietske vojská, slovenské snahy o federatívne usporiadanie spôsobovali v strane napätie, pretrvávali západné demokratické tradície, vzrastal antagonizmus medzi dlhodobým československým lídrom Antonínom Novotným a Brežnevovým vedením. Keď liberáli a Slováci v januári 1968 spoločne presadili voľbu Dubčeka za prvého tajomníka strany, ocitol sa v neistej pozícii, bez jasného programu a ľudského zázemia medzi lídrami. Preto hľadal podporu u liberálov, ktorí následne formulovali reformný program. Opierajúc sa o nich a obyvateľstvo, začal obchádzať mechanizmy sovietskej politickej kontroly a zavádzať reformy, ktoré ich ďalej obmedzovali.

Sovietske manévrovanie v prvom polroku 1968 ukončila deštrukcia štyroch nevyhnutných predpokladov politickej kontroly. Na konci marca 1968, zdanlivo ako odozva na východonemecké a poľské varovanie, sa vedenie ZSSR a ďalších piatich krajín východného bloku (okrem Rumunska) stretli na rokovaní v Drážďanoch, ktoré mali byť pre Československo výstrahou a zároveň odpoveďou na jeho reformné úsilie. Úvaha o eventúálnom použití ozbrojenej sily vznikla už v tomto období. Koncom apríla a začiatkom mája ZSSR vkladal nádeje do konzervatívneho zvratu v ČSSR, ale snaha Moskvy podporiť takýto vývoj, ako aj tlak na Dubčeka iba znásobili popularitu československého proreformného vedenia a vyvolali podporu liberálov a reformných komunistov po celom svete. Známe boli podporné stanoviská ľavicových strán i takmer celého medzinárodného komunistického hnutia. Na druhej strane, vlády západných krajín verejne v prospech československej reformy nevystupovali, aby nevyvolali opačný efekt.

Keď sa v polovici mája 1968 ukázalo, že sovietska taktika je zjavne neúspešná, v ČSSR sa koncom mesiaca uskutočnili manévry Varšavského paktu. Júlovým „varšavským“ listom dal ZSSR otvorene najavo, že ČSSR je najpálčivejším problémom sovietskej politiky, polarizujúcim svetové komunistické hnutie na podporovateľov československého experimentu a, na druhej strane, na zástancov sovietskej hegemonie. V Čiernej nad Tisou koncom júla vyvinula sovietska strana maximálny tlak na vedenie KSČ, aby hľadalo oporu u prosovietskych (konzervatívnych) lídrov, avšak tento nátlak ešte pevnejšie zjednotil reformných komunistov v strane. Nasledujúce udalosti v prvých augustových dňoch ukázali, že československí vodcovia nechcú konať podľa sovietskych požiadaviek, ktoré im boli otvorene predložené na rokovaní v Bratislave. V noci z 20. na 21. augusta 1968 vojská Varšavského paktu, rozmiestnené už celý mesiac pozdĺž hraníc ČSSR, rýchlo a efektívne obsadili celú krajinu, keďže všetky predchádzajúce, menej násilné tlaky boli neúspešné. Sovietske politbyro si osvojilo konečný argument – vojen-

skú ozbrojenú intervenciu, aby Česi a Slováci už nikdy nemohli pochybovať o sovietskej vôli a ochote použiť v prípade potreby i vojenskú silu.

Hoci niekoľko československých predstaviteľov v bezpečnostných zložkách sa prostredníctvom kontroly masmédií pokúsilo uľahčiť sovietsku okupáciu, ukázalo sa, že sovietske vedenie nemalo pripravenú prokremelskú alternatívnu vládu. Možno predpokladalo, že Predsedníctvo ÚV KSČ sa skloní pred novou realitou a samo odstráni Alexandra Dubčeka. To sa však nestalo, preto sa obrátilo na prezidenta Ludvíka Svobodu, „hrdinu Sovietskeho zväzu“, aby potvrdil novú revolučnú „robotnícko-roľnícku“ vládu (na čele s Aloisom Indrom), čo však Svoboda odmietol. Na následných rokovaniach v Moskve žiadal a napokon dostal súhlas na reінštalovanie starého dubčekovského vedenia, avšak pod príslym sovietskym dozorom.

Tvárou v tvár taktickej politickej porážke s tým ZSSR súhlasil a navyše prisľúbil neintervenovať do československých vnútorných vecí. Sovietsi si tak vytvorili základ na obnovu predpokladov politickej kontroly. Trvalo im to sedem mesiacov, avšak ZSSR, ktorého invázia mohla utopiť československý reformný proces v krvi, zaplatil nakoniec menej než bol pripravený naozaj zaplatiť.

Aj ďalšie kroky ZSSR boli premyslené a výstražné. Napriek sľubu nezasahovať do vnútorných vecí ČSSR, začal okamžite obnovovať pozície pre poradcov KGB na československom ministerstve vnútra a trval na obnovení ich rozsiahlych práv. Československí konzervatívci postupne získavali rozhodujúce miesta na stredných úrovniach stranického aparátu, ktorého polarizácia za pomoci sovietskych inštruktorov úspešne pokračovala. Od polovice novembra 1968 začali reformisti strácať pozície vo vedení strany. Keď individuálny odpor obyvateľstva pokračoval aj v prvých troch mesiacoch nasledujúceho roka, tlak konzervatívcov sa zvýšil, čo spätne vyvolávalo nekoordinované formy odporu. Antisovietske demonštrácie na konci marca 1969, inšpirované víťazstvom československých hokejistov nad ZSSR na hokejových majstrovstvách sveta, slúžili ako zámienka na zvýšenie sovietskeho ultimáta. Sovietske tolerovanie Dubčeka dosiahlo bod obratu. V krajine už nebolo síl, ktoré by tomu odporovali. Dubčeka tak v polovici apríla nahradil Gustáv Husák. Úplné obnovenie československej straníckej kontroly, samozrejme prostredníctvom sovietskej, bolo neúprosné. Do polovice mája konzervatívci úplne ovládli aj masmédiá. Začala sa „očista“ straníckych organizácií od liberálov – reformistov. Pôvodný neúspech Sovietov dosadiť po invázii do vedenia československej straníckej hierarchie verného agenta, im neubral na celkovom víťazstve, konštatovalo memorandum CIA.⁴⁶ V konečnom dôsledku Sovietsky zväz s pomocou vojska a s podporou československých konzervatívcov nastolil režim, ktorý z ČSSR opäť urobil poslušného a ukázkového satelita.

⁴⁶ NAR, College Park, MD, f. CIA Records, Intelligence Memorandum, Czechoslovakia: The Problem of Soviet Control. January 16, 1970.

Postoj Západu a Severoatlantickej aliancie

Československý obrodný proces roku 1968 a jeho násilné ukončenie augustovou inváziou vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy, ako i následný vývoj sledovali okrem USA aj vlády západných krajín vrátane ich vojenských či spravodajských služieb a nepriamo i hospodárske organizácie a zoskupenia týchto krajín ako Európske hospodárske spoločenstvo (EHS) či Európske združenie voľného obchodu (EZVO).

Vládne politické reprezentácie Západu (pojmom „Západ“ označujeme v politologickom zmysle euroatlantické štáty, teda USA a západoeurópske krajiny vrátane Veľkej Británie, ale aj škandinávské štáty, pričom v období studenej vojny sa k nim zaraďovali i neutrálne európske štáty, napríklad Rakúsko, Švajčiarsko a ďalšie), ako aj komunistické strany západných krajín vnímali a posudzovali československý experiment humanizácie socializmu prevažne pozitívne. A rovnako jednotný, odmietavý postoj zaujali – až na malé výnimky – aj k „bratskej“ invázii do Československa.

Vážne obavy o československý demokratizačný proces začali krajiny Západu otvorenejšie prejavovať až po tzv. varšavskom liste v polovici júla 1968. Vyhodnotili ho ako hrozbu, ktorej reálnosť nastavila zrkadlo ďalšiemu smerovaniu vývoja v ČSSR. V ich postojoch prevládal vo všeobecnosti názor, že ide o vnútornú vec ZSSR a jeho bloku, pričom neexistuje mechanizmus ani spôsob, ako doň aktívne zasiahnuť. Navyše aj prípadná angažovanosť sa pokladala za kontraproduktívnu, ktorá by neosožila Západu ani ČSSR. Preto zvolili najjednoduchšiu „cestu“ – nerobiť nič. Vlna verejného odsúdenia sa v týchto krajinách zdvihla až vtedy, keď vojská Varšavskej zmluvy boli už v Československu.

Na „varšavský“ list a na vývoj v ČSSR reagoval 24. júla 1968 Štátny department memorandum osobitného Vyšetrovacieho a výskumného výboru (*Intelligence and Research Board*), ktoré mapovalo reakcie komunistických strán, jednotlivých vlád i západoeurópskej tlače na situáciu v Československu. Na jednej strane memorandum naznačilo zásadný postoj predstaviteľov západných krajín, ktorí boli v prípade Československa mimoriadne opatrní a vyhýbali sa oficiálnym vyhláseniam (hoci navonok s československým reformným procesom sympatizovali), na druhej strane ich opatrnosť v skutočnosti reflektovala presvedčenie západného sveta, že čokoľvek sa udeje medzi Prahou a Moskvou, je len a len ich vecou. Navyše si uvedomovali, že po skúsenostiach z Budapešti roku 1956 bolo zbytočné vyvolávať ilúzie o pomoci, ktorá by mohla prísť zo Západu. Na rozdiel od vlád masmédiá týchto krajín boli oveľa spontánnejšie, otvorene podporovali československý experiment, ale zároveň pesimisticky upozorňovali na možnú sovietsku vojenskú intervenciu. Nech by už československý pokus o reformu socializmu dopadol akokoľvek, Západ sa spoliehal na pokračujúci proces politiky *détente*, hoci podľa americkej CIA práve československá kríza jasne naznačila jej limity.

Spomínané memorandum venovalo zvláštnu pozornosť aj postoju západoeurópskych komunistických strán k vývoju v Československu. Komunistické strany sa obávali, že

ozbrojená intervencia bude mať negatívne dôsledky na ich politické pozície na domácej politickej scéne. Hoci im nebolo jasné, aké výhody by mali z úspechu československej reformy, celkom presne vnímali straty, ktoré by utrpeli, keby sa Moskva rozhodla vojensky zasiahnuť.¹

V nasledujúcej časti sa pokúsím ukázať postoj komunistických strán, vlád a tlače jednotlivých západných krajín tak, ako ho zachytil spomínaný dokument CIA, alebo ako ho reflektovali autori tohto dokumentu.

Rakúsko

Rakúska komunistická strana otvorene podporila československý reformný proces a privítala návrh Francúzskej komunistickej strany, aby sa konala konferencia európskych komunistických strán. Počas rokovania „päťky“ vo Varšave navštívila delegácia rakúskych komunistov Prahu. Po jej návrate do Viedne vydali rakúski komunisti 16. júla 1968 vyhlásenie, v ktorom podporili československých liberálov i vedenie KSČ. Význam tohto vyhlásenia bol o to väčší, že jeho autori už poznali obsah „varšavského“ listu. Rakúska vláda však na spor Moskvy s Prahou oficiálne nereagovala. Podľa memoranda CIA z rakúskej tlače iba dva denníky – nezávislý konzervatívny *Die Presse* a socialistický *Arbeiter Zeitung* – prisudzovali americko-sovietskym vzťahom veľký význam a inklinovali k mierne optimistickému názoru, že prípadná intervencia by zabrzdila politiku *détente*.

Belgicko

Ortodoxná belgická komunistická strana vo všeobecnosti podporovala v medzinárodných otázkach Moskvu, hoci sa zdalo, že prezentuje vlastný názor. V poslednom čase sa však začala prikláňať k talianskemu modelu *polycentrizmu* a privítala československé reformy ako správnu cestu na nápravu minulých omylov. Belgická vláda sa o vývoji v Československu oficiálne nevyjadrovala. Jediné vyhlásenie poskytol belgický zástupca de Staercke v Rade NATO, keď uviedol, že správy z Prahy ukazujú neúprosný vývoj smerujúci k sovietskej intervencii. Hoci belgická tlač zaujala kritické stanovisko k sovietskemu postoj, odmietla komentovať spor medzi Prahou a Moskvou, alebo zaujať k nemu vyhradené stanovisko.

Fínsko

Mladšie reformné kádre, ktoré v Komunistickej strane Fínska získali pozície na úkor starej garnitúry stalinistov, sa hlásili k československému liberalizačnému kurzu. V hodnoteniach však boli opatrné, pretože nechceli riskovať otvorený spor s Kremľom. Napriek tomu 19. júla 1968 vydali vyhlásenie, ktorým vyjadrili podporu reformnému hnutiu v ČSSR. Fínska vláda vzhľadom na dôslednú neutrálnu zahraničnú politiku a v snahe zaistiť si dobré vzťahy so ZSSR nevydala nijaké vyhlásenie v prospech ČSSR a jej členovia dokonca ani

¹ NAR, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum Štátneho departmentu z 24. júla 1968. O niektorých aspektoch postoja Západu a NATO k Československu roku 1968 pozri: PETRUŇ, P: Západ a československé udalosti roku 1968. In: Dějiny socialistického Československa. Studie a materialy. Svazek 10. Praha, Ústav ČSSD ČSAV 1989, s. 239–255.

súkromne nezaujali žiadny postoj. Väčšina fínskej tlače, okrem ľavicovej, sa obmedzila na opis situácie v Československu. Na prekvapenie, fínska sociálnodemokratická tlač vyjadřila pochopenie pre sovietsky postoj k ČSSR. Žiadny denník nepublikoval názory o perspektívach československej krízy a vo všeobecnosti sa predpokladalo, že ozbrojené sily nebudú použité.

Francúzsko

Francúzska komunistická strana stála po mnohé desaťročia na strane Moskvy. Jej lojálnosť sa jasne ukázala v júni 1967 počas blízkoovýchodného konfliktu, keď riskovala domácu popularitu podporovaním Arabov. Ústredný tlačový orgán *L'Humanité* zostával akoby hluchý a slepý k Dubčekovým reformným snahám, avšak rastúci spor medzi ZSSR a ČSSR časom vyvolal väčšiu angažovanosť vedenia komunistickej strany. Francúzski komunisti nevíťali narušenie homogenity východného bloku, lebo sa obávali sovietskej intervencie a jej dôsledkov. Generálny tajomník francúzskej komunistickej strany Waldeck Rochet navštívil 14. júla Moskvu a následne aj Prahu. Na prekvapenie mnohých 21. júla verejne odvolal návrh francúzskych komunistov na usporiadanie konferencie európskych komunistických strán, pričom argumentoval, že ho o to požiadali československí komunisti. Stanoviská francúzskej vlády boli na rozdiel od iných západných vlád podstatne pestrejšie. Minister zahraničných vecí Michel Debré podporil reformný proces v ČSSR a vyjadril presvedčenie, že KSČ i československá vláda by mali vytrvať v pevnom postoji proti Moskve. Na *Quai d'Orsay* (francúzske ministerstvo zahraničných vecí) prevládala názor, že vojenská intervencia má toľko nevýhod, že ZSSR sa pre ňu nerozhodne. Všeobecne však prevládala nádej v československú umiernenosť a naopak, chýbala viera v sovietsku zdržanlivosť. Ministerský predseda Maurice Couve de Murville 22. júla na tlačovej konferencii povedal, že pozícia ČSSR je v týchto dňoch veľmi zložitá,² pričom jej pozadie odmietol komentovať s odôvodnením, že ide o vnútornú vec Československa.

Oveľa otvorenejšie sa 25. júla vyjadril francúzsky prezident Charles de Gaulle, keď československý vývoj označil za „epizódu“, ktorá je súčasťou trendu existujúceho vo východnej Európe, za ktorým sa skrýva úsilie vymaniť sa spod sovietskej dominancie. Dodal, že Francúzsko chápe predstaviteľov ZSSR, ktorých takýto vývoj poburuje. Ak sa však Sovietsky zväz rozhodne použiť vojenskú silu, bude to mať podľa neho katastrofálne dôsledky pre jeho pozíciu v socialistických krajinách.³ Francúzska nekomunistická tlač prakticky denne prinášala jednotný názor, že v československých záležitostiach Francúzsko nemôže urobiť v podstate nič.

Po rokovaníach v Čiernej nad Tisou na prelome júla a augusta a po bratislavskej schôdzke 3. augusta 1968 zvažovali francúzski diplomati medzi alternatívou prímeria alebo uzmiernenia. Francúzsky veľvyslanec v Prahe Roger Lalouette sa prikláňal k názoru, že išlo o tak-

² NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum CIA „Západoeurópsky postoj k československej kríze“ z 24. júla 1968.

tické sovietske utlmenie konfliktu, aby sa navodil všeobecný dojem, že ČSSR sa vrátila do „klubu“ spoľahlivých.⁴

Taliansko

V súlade s koncepciou *polycentrizmu* (jednota v rozmanitosti medzinárodného komunistického hnutia) talianska komunistická strana na jednej strane československý obrodný proces verejne podporila, no na druhej strane súhlasila s obavami sovietskych a stredoeurópskych komunistov o vyústenie liberalizmu československých komunistov. Verejne neodsúdila sovietsky tlak na ČSSR a podporovala obe strany. Stanovisko talianskej vlády k československému vývoju sa dá zhrnúť do jednoduchého záveru – dlho mlčala a ak sa niektorý člen vlády – napríklad minister zahraničia Giuseppe Medici – aj ozval, vyhol sa otvorenej kritike ZSSR. Faktom však bolo, že talianska vláda pred augustovou inváziou nevyvinula žiadnu aktivitu ani v prospech, ani v neprospech československého vývoja. Nekomunistická tlač síce denne pranierovala schizofrenický postoj talianskej komunistickej strany, no sama ostala bokom akýchkoľvek návrhov a iniciatív, opakovala len americké vyhlásenia o nezasahovaní.

Holandsko

Holandská komunistická strana bola v otázke medzinárodných komunistických záležitostí v Európe najviac izolovaná a Dubčekove reformy nekomentovala. Holandská vláda zasa vo všeobecnosti kopírovala postoj západných vlád. Súhlasila s prehĺbením obchodných a ekonomických vzťahov medzi ČSSR a Západom, ale dôrazne požadovala, aby iniciatíva vyšla z československej strany. Československú liberalizáciu privítala, avšak nevyklúčovala použitie sily zo strany Sovietskeho zväzu. Nekomunistická holandská tlač si netrúfala predpovedať vývoj československo-sovietskej konfrontácie a nepriniesla ani žiadne odporúčanie pre USA či Holandsko vo veci angažovanosti v československej kríze.

Škandinávia

Škandinávске komunistické strany boli vo vyjadreniach na adresu sporu Prahy s Moskvou veľmi opatrné. Komunistická strana Švédska bola voči Moskve veľmi kritická a Komunistická strana Nórska 20. júla dokonca vyhlásila, že „*každá komunistická strana má suverénne právo určovať svoje vnútorné veci a v súčasnosti je povinnosťou všetkých komunistov nerobiť prekážky komunistickej strane Československa v jej vlastnej ceste*“.⁵ Islandská komunistická strana, oslabená frakčnými spormi, sa v medzinárodných záležitostiach neangažovala. Žiadna zo škandinávskych vlád nepublikovala oficiálne vyhlásenie k československej

³ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, telegram č. 18685 veľvyslanca USA v Paríži Roberta Shrivera na Štátny department z 29. júla 1968.

⁴ MARES, A.: „Naším hlavním cílem zůstává uvolnění napětí“. Francie – Československo 1961 – 1968. In: *Soudobé dějiny*, 1998/4, Praha, s. 482.

⁵ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum CIA „Západoeurópsky postoj k československej kríze“ z 24. júla 1968.

otázke. Neoficiálne však vlády škandinávskych krajín apelovali na vládu USA a organizáciu NATO, aby sa zdržali akýchkoľvek krokov, ktoré by mohli vyvolať všeobecnú vojnu. Z tlače bolo známe stanovisko štokholmského denníka *Expressen*, ktorý v mene väčšiny Škandinávcov kritizoval počas návštevy predsedu rady ministrov ZSSR Alexeja Kosygina v Štokholme sovietskú politiku potlačovania obmedzeného liberalizačného procesu v ČSSR.⁶

Veľká Británia

Veľká Británia reagovala spočiatku na „československú jar“ rezervovane. Až v máji 1968 čiastočne prehodnotila svoj pohľad, o čom svedčia aj výsledky londýnskej konferencie britských veľvyslancov pôsobiacich v stredoeurópskych krajinách. Prítomní diplomati na nej prezentovali názor, že hoci sa zdá, že Československo sa chce vymaniť z politického a ekonomického vplyvu ZSSR, ostáva vo svojej zahraničnej politike stabilne promoskovské. Podľa účastníka konferencie, britského veľvyslanca v Prahe Williama Barkera, *„československí politici podliehajú naivnej vízii, že ako prví vytvoria model spoločnosti, v ktorej bude vzájomne skĺbený socializmus a demokracia. Ich úspech bude mať potom na zvyšok sveta taký vplyv, že vďaka nim bude vec komunizmu zachránená. Avšak možno pochybovať, že by sám Dubček, ktorý prežil v Sovietskom zväze trinásť rokov a bol svedkom najhorších čistiek a kolektivizácie, mohol byť taký naivný...“*⁷ Na výsledky konferencie nadviazalo memorandum *Foreign Office*, ktoré konštatovalo, že britská politika voči strednej Európe, kde bol vývoj oveľa rýchlejší než v samotnom ZSSR a kde pretrvávali prozápadné tradície, musí byť opatrná, aby nevrážala klin medzi Kremľ a jeho satelitov. Inak by to mohlo vyvolať zvýšené napätie vnútri bloku.⁸

Hoci britská komunistická strana bola tradične orientovaná na Moskvu, na čele s vtedajším predsedom Johnom Gollanom presadzovala skôr nezávislú pozíciu. Vo všeobecnosti od začiatku víťala Dubčekove reformy a v konflikte Prahy s Moskvou podporovala československú stranu. V ústrednom tlačovom orgáne *Morning Star* deklarovala, že *„kľúčovým princípom medzinárodných vzťahov medzi komunistickými stranami a socialistickými vládami je, že každá strana a krajina je suverénna, rozhoduje o svojej vlastnej politike a nie je predmetom zasahovania iných strán“*.⁹ Britský minister zahraničných vecí Michael Stewart tento postoj v podstate podporil, keď 18. júla pred členmi Dolnej snemovne vyhlásil, že každá krajina sa musí sama rozhodnúť ako si usporiada svoje domáce pomery, preto by nikto nemal zasahovať ani do vnútorných vecí Československa. Členovia britského parlamentu boli

⁶ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum CIA „Západoeurópsky postoj k československej kríze“ z 24. júla 1968.

⁷ HOPPE, J.: Britský pohľad na „pražské jaro“. In: *Soudobé dějiny*, 2000/3, Praha, s. 344.

⁸ HOPPE, J.: Britský pohľad na „pražské jaro“. In: *Soudobé dějiny*, 2000/3, Praha, s. 344.

⁹ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum CIA „Západoeurópsky postoj k československej kríze“ z 24. júla 1968.

jednotní v tom, že ZSSR treba upozorniť, aby k otázke vnútorného vývoja v ČSSR pristupoval opatrne. Hrozba invázie bola podľa nich po „varšavskom“ liste reálna. *Foreign Office* si uvedomoval, že Západ nie je schopný spoločnej akcie, vyzval preto aspoň na jednotný nátlak na Sovietsky zväz, aby upustil od silového riešenia. Na druhej strane však minister Stewart zopakoval opatrnícky postoj. V Snemovni lordov 24. júla odmietol otvorene vyjadriť britské stanovisko k vývinu v ČSSR, ktorý označil za zvrchovanú záležitosť československého ľudu. Dodal, že československá vláda „ako aj ostatné vlády je o našom stanovisku upovedomená. Bolo by zbytočné čokoľvek k tomu dodávať. Stále veríme, že Rusi sa vyhnú intervencii, zvlášť keď sa im ustúpi, napríklad pokiaľ ide o československú tlač. Ale ani jedna strana nemá veľa priestoru na manévrovanie. V tejto situácii je viac než dôležité neurobiť nič, čo by mohlo uškodiť československým vodcom. Sovietska tlač pokračuje v protizápadnej kampani, a preto nesmieme dať ruskej propagande zámienku.“¹⁰

Zatiaľ čo britská tlač ponúkala v hojnom počte reportáže a úvodníky, ktoré odmietali sovietsky nátlak na ČSSR, v pokuse určiť, aká by mala byť úloha Veľkej Británie v československej kríze, zostávala „skromná“. Za hlavný odstrašujúci prostriedok, ktorý mohol zastaviť sovietsku inváziu, jednoznačne pokladala negatívny dopad na medzinárodné komunistické hnutie, ktorý bude jej výsledkom.¹¹

Spolková republika Nemecko (SRN)

Západonemecká komunistická strana bola zákonom zakázaná. Napriek tomu vyvíjala isté aktivity, keď napríklad vydala vyhlásenie, publikované vo východnom Berlíne, a podporujúce požiadavky piatich krajín, formulované na porade vo Varšave. Jej postoj nebol prekvapujúci, lebo bola finančne, organizačne a programovo napojená na východonemeckú Jednotnú socialistickú stranu Nemecka (SED). Vláda veľkej koalície CDU/CSU v SRN otvorene vítala Dubčekov reformný proces, ktorý napr. minister zahraničných vecí Willy Brandt pokladal za jeden z úspechov jej *Ostpolitiky*. Keď sa však vývoj v ČSSR komplikoval v dôsledku tvrdého postoja ZSSR, začala byť aj západonemecká vláda vo vyjadreniach opatrná a neprejavovala ústretovosť k Československu v obave, aby nenapomohla sovietskemu silovému riešeniu. Tento fakt potvrdzovalo napríklad aj to, že vojenské cvičenie *Bundeswehru* „Čierny lev“ (ako reakcia na vojenské cvičenie „Šumava“ na území ČSSR), ktoré sa malo pôvodne uskutočniť v blízkosti hraníc s Československom, presunula do vnútrozemia. Opatrný postoj západonemeckej vlády dokumentovali aj verejné vystúpenia jej predstaviteľov. Minister zahraničia Willy Brandt sa 1. augusta 1968 prezentoval vyhlásením, ktoré nijako nevybočovalo z radu stanovísk ostatných západných krajín: „Najlepšie čo môžeme pre Prahu urobiť je, že neurobíme nič.“¹²

¹⁰ HOPPE, J.: Britský pohľad na „pražské jaro“. In: *Soudobé dějiny*, 2000/3, Praha, s. 348.

¹¹ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum CIA „Západoeurópsky postoj k československej kríze“ z 24. júla 1968.

¹² HOPPE, J.: Britský pohľad na „pražské jaro“. In: *Soudobé dějiny*, 2000/3, Praha, s. 338.

Západonemecká tlač venovala veľkú pozornosť Alexandrovi Dubčekovi. V najvýznamnejších denníkoch prevládala zhoda, že vývoj v ČSSR nezmení politiku *détente*, orientovanú na východ, a že Bonn koná správne, ak v súčasnosti nezasahuje do napätej československej situácie. Podľa denníka *Die Welt* mali USA podať Československu pomocnú ruku, pretože Sovietsky zväz pokračuje bez zábran v presadzovaní politiky zabezpečenia svojich záujmov. Podľa tohto denníka atómové supervelmoci sa ponad hlavy malých národov usilovali o definovanie sfér vplyvu a vzájomného rešpektovania *status quo*.¹³

Stanoviská ostatných európskych, ale aj ďalších krajín sveta a ich vlád k československému vývoju môžeme zachytiť aj z iných, domácich, ale najmä amerických zdrojov. Postoj Juhoslávie k Československu objasňuje napríklad memorandum z 25. júla 1968, ktoré vzišlo z rozhovorov konaných na Štátnom departmente vo Washingtone medzi šéfom amerického Výboru pre politické plánovanie Johnom S. Campbellom a radcom juhoslovanského veľvyslanectva v USA Mirkom Brunerom. Bruner porovnal vtedajší československý vývoj s vývojom v Juhoslávii roku 1948. Vo vývoji v oboch štátoch videl isté paralely, ale aj podstatné rozdiely, najmä v tom, že Juhoslávia bola roku 1948 celkom osamotená, kým Československo malo roku 1968 podporu Juhoslávie, Rumunska a svetových komunistických a ľavicových strán. Podľa Brunera mali USA právo odmietnuť urobiť čokoľvek, čo by ZSSR pokladal za provokáciu. No zároveň poznamenal, že mnoho ľudí v ČSSR si myslí, že USA sa nezaujímajú o osud Československa a rezignovane prijali myšlienku, že ZSSR si v ich krajine môže robiť čo chce, lebo je to sféra jeho vplyvu. Stanovisko Juhoslávie k československej kríze prezentoval Bruner aj v rovine medzinárodných vzťahov, t. j. najmä americko-sovietskych. Konštatoval, že Sovietsky zväz je veľmi citlivý na to, ako kríza v ČSSR ovplyvní bipolárne vzťahy. Na jednej strane sa nechce vzdať politiky *détente* a sľubuje rokovania o životne dôležitých otázkach, na strane druhej sa obáva možných dopadov zmeny rovnováhy síl. Ak by sa ČSSR vymanila z jeho bezpečnostného systému a kontroly, mohlo by to vyvolať podobný vývoj v ďalších stredoeurópskych krajinách, čo by spôsobilo zásadný posun v rovnováhe síl v Európe v neprospech Sovietskeho zväzu.¹⁴

O tom, ako vnímala postoj Západu domáca československá politická reprezentácia, vypovedá už spomínaný dokument domácej proveniencie – tajná správa predsedu vlády Oldřicha Černíka z 27. júla 1968, určená pre ÚV KSČ a analyzujúca bezpečnostnú situáciu v Československu. Černík v nej uviedol to, čo všetci vedeli – t. j. že ČSSR nemôže počítať s vonkajšou pomocou proti hroziacej sovietskej invázii.

¹³ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum CIA „Západoeurópsky postoj k československej kríze“ z 24. júla 1968.

¹⁴ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum z rozhovorov na Štátnom departmente 25. júla 1968.

Černíkova správa mala dve časti: zaoberala sa postojom Západu vo všeobecnosti, ale aj jeho vplyvom na vnútorný československý vývoj. Stanovisko politických kruhov a vlád kapitalistických krajín k ČSSR prezentoval Černík ako zdržanlivé a ako príklad uviedol neutrálny postoj rakúskych socialistov. Podľa neho aj Štátny department inštruoval svojich diplomatických pracovníkov v zahraničí v tom zmysle, aby nezaujímali žiadne stanovisko, a to ani v prípade, ak by ich o to požiadali oficiálne úrady hostiteľských krajín. Rovnako postupovalo aj francúzske ministerstvo zahraničných vecí a v podobnom duchu sa údajne vyjadril i západonemecký minister zahraničných vecí Willy Brandt. Neoficiálne však Západ naďalej podporoval hospodárske a obchodné kontakty s Československom s tým, že iniciatíva musela vyjsť z jeho strany. Všeobecne však, uvádzal v správe O. Černík, by Západ nerád videl radikálny zvrät v československom vývoji vzhľadom na nejasné medzinárodné dôsledky takéhoto zvratu.

Na adresu vnútorného vývoja v Československu Černík uviedol, že situácia je napätá vzhľadom na hrozbu sovietskej intervencie ako výsledku obáv z československého vývoja smerom ku kapitalizmu. Hoci sa vládne a politické kruhy Západu zhodovali v tom, že vnútorná situácia v ČSSR má vo všeobecnosti pokojný a organizovaný charakter, neskrývali obavy, že vývoj môže smerovať k sovietskej intervencii, čo však väčšinou považovali za nepravdepodobné. Podľa *Quai d'Orsay* to prakticky neprichádzalo do úvahy, lebo dôsledok takého kroku by sa negatívne premietol v celom komunistickom hnutí. Za samozrejmy sa pokladal skôr ekonomický a politický tlak Sovietov na ČSSR, uvádzal v správe československý premiér.¹⁵

Konkrétne kroky v prospech ČSSR v období bezprostrednej hrozby invázie ponúkol 27. júla 1968 Štátny department. V memorande (citovanom v predchádzajúcich kapitolách) určenom pre Biely dom a Walta W. Rostowa, poradcu prezidenta v otázkach národnej bezpečnosti, sa v prípade sovietskej intervencie do ČSSR navrhovalo postupovať v troch etapách, pričom sa aktivity mali koncentrovať najmä na verejné deklarácie prostredníctvom OSN a na konzultácie v rámci krajín NATO. Takto vymedzený koordinovaný postup celého Západu mal navyše spĺňať kritériá maximálnej opatrnosti, aby nedošlo k nežiaducemu vyhroteniu celkovej situácie. Dokument navrhol mobilizovať aj verejnú mienku Západu, ktorá by Sovietskemu zväzu jasne naznačila, že nemôže konať tak, aby nerešpektoval sovietsko-americké bilaterálne vzťahy.¹⁶

Aj keď sa v tejto kapitole osobitne nevenujem analýze stanovísk krajín východného bloku, ktoré sa invázie nezúčastnili, pre úplnosť pripomeniem, že tri štáty, Rumunsko, Albánsko a už spomínaná Juhoslávia augustovú inváziu odmietli a Kuba k nej zaujala kladný postoj.¹⁷

¹⁵ The Prague Spring 1968, excerpts from the forthcoming book. Prague 1994, neustránkované.

¹⁶ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum Štátneho departmentu z 27. júla 1968.

Aká však bola bezprostredná reakcia v jednotlivých krajinách demokratického Západu na inváziu vojsk „päťky“?

Bezprostredné stanovisko talianskej vlády oznámil minister zahraničných vecí G. Medici československému veľvyslancovi v Ríme Vladimírovi Ludvíkovi už 22. augusta 1968. Talianska vláda považuje okupáciu za akt krajnej vážnosti, predstavujúci hrubé porušenie medzinárodného práva, za útok proti zásadám Charty OSN a za vážne narušenie vývoja medzinárodného uvoľnenia.¹⁷ Postoj Vatikánu bol podľa veľvyslanca Ludvíka obozretnejší a konzervatívnejší. V depeši z 28. augusta Prahe oznámil, že v oficiálnych vyjadreniach sa Vatikán obmedzuje zatiaľ len na odsúdenie ozbrojeného násillia. Vatikánsky štátny sekretár Agostino Casaroli mu v rozhovore naznačil, že hneď na začiatku krízy boli vo Vatikáne tendencie vysloviť telegraficky solidaritu zákonným československým ústavným orgánom. Po zvážení situácie od toho pápež upustil, lebo vraj „i najlepšie mienený dobrý skutok môže za istých okolností zaviniť viac zla než dobra“. Veľvyslanec Ludvík v závere depeše uviedol,

¹⁷ Rumunský prezident Nicolae Ceaușescu v Bukurešti 21. augusta 1968 verejne odsúdil inváziu vojsk do ČSSR ako flagrantné porušenie národnej suverenity, slobody a štátnej nezávislosti bratského, socialistického, slobodného a nezávislého štátu. Vyhlásil vytvorenie novej ozbrojenej jednotky na obranu rumunskej nezávislosti, predpokladajúc podobný osud aj v prípade svojej krajiny. O dva dni neskôr ústredný výbor albánskej komunistickej strany odsúdil barbarskú inváziu uskutočnenú „päťkou“ a vyhlásil, že Varšavská zmluva sa transformovala na zmluvu agresie. CIA Records, CIA-RDP79-01194A000400060001-6. Juhoslovanský prezident Josip Broz-Tito po rokovaní straníckeho a štátneho vedenia na ostrove Brioni vyhlásil, že invázia „bez pozvania alebo súhlasu legítimnej vlády sa nás hlboko dotkla“ a suverenity Československa bola „porušená a pošliapaná“ a dodal, že invázia bude mať „ďalekosiahle dopady na celé svetové revolučné hnutie“. Tito spomenul aj svoje rokovania s Dubčekom a vyjadril mu plnú dôveru. Avšak jeho kriticismus bol „spochybnený“ postojom „wait and see“ (počkáme a uvidíme). NAR, College Park, MD, f. f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, informácia šéfa Výboru pre vyšetrovanie a výskum na Štátnom departemente Thomasa L. Hughesa o postoji J. Broza-Tita k invázii 21. augusta 1968. Krátky prehľad postojov „neinváznych“ krajín by nebol úplný bez stanoviska kubánskeho vodcu Fidela Castra, ktoré 23. augusta verejne predostrel v televíznom prejave. F. Castro, ktorý sa už dlhšiu dobu pokúšal primäť vedenie KSSZ, aby sa vojensky angažovalo v prospech kubánskej revolúcie, využil intervenciu ZSSR a ďalších socialistických krajín do Československa na to, aby ju označil za „flagrantné porušenie medzinárodného práva a štátnej suverenity“. Sovietsko-východoeurópsku akciu označil za nezákonnú, ale aj za politicky nevyhnutnú v záujme revolúcie a spoločnej obrany socializmu. Tým sa vlastne pripojil k Brežnevovej teórii obmedzenej suverenity. NAR, College Park, MD, f. f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, správa Osobitného výboru pre vyšetrovanie a výskum na Štátnom departemente z 28. augusta o televíznom prejave Fidela Castra dňa 23. augusta 1968. Stanovisko Fidela Castra poznala Praha aj z telegramov svojho veľvyslanca v Havane Jaroslava Pšcolku. Ten v depeši 26. augusta informoval, že kubánska propaganda je zameraná jasne proti ČSSR. Castro „vidí v situácii v ČSSR a zásahu varšavskej päťky potvrdenie svojich geniónych myšlienok... Využíva príležitosť na pošpinenie ČSSR a [na to] aby prezentoval svetu svoj superrevolučný recept, ktorý je len výronom chorého mozgu paranoika“. AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram č. Pšcolka 1984.

¹⁸ AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram z 22. augusta 1968 č. Ludvík 274.

že ho „Casaroli ubezpečil, že Vatikán je pripravený dať československej vláde v rámci svojich obmedzených možností svoju plnú podporu“.¹⁹

Postoj Veľkej Británie sprostredkoval československej vláde už 21. augusta *chargé d'affaires* československého veľvyslanectva v Londýne Jan Pátek. Ministerstvo zahraničných vecí v Prahe informoval o reakcii britského ministerstva zahraničia, ktorá bola jednoznačná – podpora Československa i československej ústavnej vlády. Veľká Británia vyhlásila vojenskú agresiu do ČSSR za bezprecedentné porušenie *Charty OSN* a všetkých platných pravidiel medzinárodného práva.²⁰ Po zverejnení tohto stanoviska si minister Stewart pozval na rokovanie sovietskeho veľvyslanca v Londýne Smirnovského a upozornil ho na rozpor medzi sovietskou a československou inepretáciou vstupu vojsk na územie ČSSR. Vo večernom televíznom prejave konštatoval, že hlavnou úlohou Veľkej Británie v súvislosti s inváziou bude posilnenie organizácie NATO. Nasledujúci deň na rokovaní vlády však kabinet upokojoval, že so zreteľom na bezpečnostné záujmy Británie sa nepreukázala hrozba všeobecnej vojny. Preto navrhol nezaujať vo vzťahu k ČSSR meritórne a konečné rozhodnutie. V kabinete nakoniec prevládol zreteľ na politiku *détente*. Aj ministerský predseda Harold Wilson, ktorý najprv zvažoval použitie horúcej telefónnej linky Londýn – Moskva, aby Kosyginovi predniesol svoj protest, sa nakoniec 26. augusta obmedzil len na rozhovor s veľvyslancom Smirnovským, týkajúci sa najmä otázky, kedy ZSSR stiahne svoje vojská z Československa.²¹ Dňa 27. augusta 1968 vydal vyhlásenie aj Výkonný výbor Komunistickej strany Veľkej Británie. Reagoval tak bezprostredne na československo-sovietske rozhovory v Moskve a poznajúc ich výsledok navrhol riešiť situáciu ďalším roko- vaním. Na jednej strane privítal výsledky moskovských rokovaní, no na strane druhej upozornil, že nie je vhodné robiť si ilúzie o odstraňovaní dôsledkov intervencie.²² Po postupnom doznení prvého šoku z invázie opadol aj britský záujem o Československo ako také. Do vecí, súvisiacich s vývojom vnútri sovietskeho bloku, Veľká Británia nemie- nila zasahovať.

Stanovisko Francúzska prezentovali jeho vedúce osobnosti. Najprv prezident Charles de Gaulle v deň invázie označil sovietsku intervenciu za skutočnosť, ktorá ukazuje, že vláda v Moskve sa nezbavila politiky blokov, ktorá bola uvalená na Európu ako výsledok jalt- ských dohôd. Na nasledujúcom zasadnutí vlády označil Československo za umelú a nevy- darenú krajinu a vyhlásil, že „*tento incident je polutovaniashodný. Vystríhajte sa však silných slov. Skôr či neskôr sa Rusi vrátia, a to nás núti nepodkopávať vyhliadky medzinárodného uvolne- nia...*“²³ Dňa 24. augusta 1968 navštívil francúzskeho prezidenta československý veľvysla-

¹⁹ AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram z 28. augusta 1968 č. Ludvík 279.

²⁰ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970, díl 4 / 2. svazek, s. 227.

²¹ HOPPE, J.: Britský pohled na „pražské jaro“. In: *Soudobé dějiny*, 2000/3, Praha, s. 350 – 351.

²² AÚSD AV ČR, f. KV ČSFR, A 576.

²³ MARES, A.: „Naším hlavním cílem zůstává uvolnění napětí“. Francie – Československo 1961– 1968. In: *Soudobé dějiny*, 1998/4, Praha, s. 482.

nec v Paríži Vilém Pithart. Vysvetlil mu československé stanovisko k trom základným požiadavkám – k oslobodeniu československých politických vodcov, okamžitému a bezpodmienečnému stiahnutiu vojsk a k zabezpečeniu slobodného a normálneho fungovania všetkých ústavných orgánov. De Gaulle vyslovil plné pochopenie a podporu československému stanovisku, odsúdil okupáciu, vrátil sa až k Jalte a k otázke „*existencie dvoch blokov, v ktorých vidí základ zla súčasného sveta*“.²⁴ O niekoľko dní neskôr, 29. augusta, sa vyjadril aj francúzsky politik (budúci francúzsky prezident) Francois Mitterand, ktorý verejne ostro odsúdil sovietsku inváziu do Československa, ako aj následný sovietsky diktát, pričom uviedol, že táto „*kriminálna agresia ukazuje, že imperiálne a koloniálne koncepcie prevládli v myslení terajších vodcov Sovietskeho zväzu... Neváhali zradiť potom, čo okupovali územie Československa a internovali jeho vodcov, a vnútiť im falošné jednanie, ktoré nie je ničím iným, než skutočným diktátom*“.²⁵

Francúzsky postoj, akokoľvek kriticky prezentovaný bezprostredne po invázii, uviedol do roviny priority politiky Západu generálny tajomník Quai d'Orsay Hervé Alphand začiatkom októbra 1968: „*naším základným cieľom zostáva uvoľnenie napätia i keď jednoznačne odsudzujeme vstup i pobyt cudzích vojsk v Československu*“.²⁶

Sovietsku intervenciu odsúdil aj taliansky socialistický politik Bettino Craxi a jeho rakúsky kolega Bruno Kreisky. Zatiaľ čo talianska vláda odmietavé stanovisko k invázii prezentovala aj oficiálne, rakúska tak verejne neurobila, pričom argumentovala najmä neutralitou svojej krajiny. Komunistické strany oboch krajín schválili podporu legálne zvoleným československým predstaviteľom a podporovali názor o vyvíjaní tlaku na stiahnutie vojsk „päťky“ z československého územia.²⁷

Aj západonemecká vláda už 21. augusta odsúdila intervenciu sovietskych vojsk a ich spojencov do Československa ako zjavné porušenie suverenity a zasahovanie do vnútorných vecí cudzieho štátu. Napriek tomu, že 28. augusta vyhlásila požiadavku úplnej obnovy československej suverenity a vyzvala na odchod všetkých ozbrojených síl z Československa, aj ona nakoniec realisticky akceptovala daný stav, lebo nechcela ohroziť dialóg s Moskvou, ktorý bol nevyhnutný pre perspektívne zjednotenie Nemecka.

Intervencia vojsk ZSSR a ďalších štyroch krajín Varšavského paktu do Československa zaplnila aj belgické médiá. V belgickej tlači, televízii a rozhlase prevládala jednotný názor, odsudzujúci násilnú okupáciu. Vplyvný konzervatívny denník *La Libre Belgique* porovná-

²⁴ AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram z 26. augusta 1968 č. Pithart 305.

²⁵ PELIKÁN, J.: Mezinárodní dělnické hnutí, „pražské jaro“ a další pokusy o reformu sovětského systému. In: Československo 1968 – Polsko 1981 a kríza sovietskych systémov. Zborník z medzinárodného seminára v Paríži v októbri 1981. Köln 1983, s. 211.

²⁶ MARES, A.: „Naším hlavním cílem zůstává uvolnění napětí“. Francie – Československo 1961–1968. In: *Soudobé dějiny*, 1998/4, Praha, s. 483.

²⁷ AÚSD AV ČR, f. KV ČSFR, A 576.

val inváziu v Prahe s inváziou v Budapešti roku 1956. Krajina bola obsadená silou. Plány na inváziu neboli pripravené za hodinu, je zjavné, že boli detailne pripravené už skôr, v čase Čiernej nad Tisou a Bratislavy. „*Judáš je vzkriesený*“²⁸, napísali noviny *La Libre Belgique* 22. augusta 1968. Nasledujúci deň belgická vláda oznámila, že s okamžitou platnosťou ruší až do odvolania všetky ekonomické, kultúrne a technické kontakty s piatimi štátmi Varšavskej zmluvy, ktoré vtrhli do Československa.

Ďalší člen NATO – Turecko – vkladal nádeje hlavne do OSN. Turecká vláda očakávala, že Bezpečnostná rada OSN nájde správne riešenie československej otázky a že zahraničné vojská opustia ČSSR v čo najkratšom čase.²⁹

Zaujímavý pohľad na československú poinváznu pozíciu poskytol veľvyslanec ČSSR v Aténach Ladislav Rejman. V telegrame, tzv. šifrovke, z 26. augusta 1968 Prahe oznámil, že diplomatickí zástupcovia akreditovaní pri gréckej vláde vyjadrujú československej strane podporu a sympatie. Veľvyslanec ďalej uviedol, že titulári SRN, Francúzska, Talianska, Argentíny, Sýrie, Cypru, Rakúska zhodne podporili československé stanovisko. Poľský titulár mu vraj s pohnutým hlasom telefonoval, že to nie je len československá, ale i poľská tragédia. Nie je to vraj prvý, ale nech to je posledný prípad tak tragických omylov Moskvy. Priam stupídne, dodával v depeši ešte Rejman, sa chovajú len sovietski a bulharskí diplomati.³⁰

Celkový obraz všeobecných reakcií dopĺňali odmietavé stanoviská ďalších západných krajín, napríklad Kanady, Holandska a ďalších³¹, ale i niektorých osobností či organizácií. Napríklad švédsky politik, neskorší premiér a predseda švédskej sociálnej demokracie Olof Palme už 21. augusta v prejave v Malmö vyslovil názor, že demokratizačný proces v Československu vítal celý demokratický svet ako príslub lepšej budúcnosti. Málokto však očakával náhly obrat, násilné obnovenie „zákona a poriadku“. Palme tvrdo odsúdil vojenský zásah a nad udalosťami v ČSSR vyjadril smútok a sklamanie.³²

K svetovým organizáciám, ktoré odsúdili inváziu, patrila aj Socialistická internacionála (SI). Prostredníctvom svojho byra na zasadnutí v Kodani označila sovietsku okupáciu Československa za „*akt otvorenej agresie, ktorá dokazuje imperialistický charakter vzťahov, ktoré chce ZSSR vnútiť svojim spojencom vo Varšavskom pakte*“. V rezolúcii SI sa ďalej uvádza, že

²⁸ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, telegram amerického veľvyslanca v Bruseli Štátnemu departamentu z 22. augusta 1968.

²⁹ CIA Records, CIA-RDP79-01194A000400060001-6.

³⁰ AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram z 26. augusta 1968 č. Rejman 81.

³¹ Holandský minister zahraničných vecí Joseph Luns v rozhovore s československým veľvyslancom tlmočil sympatie holandskej vlády a ľudu a zároveň vyjadril nádej, že ČSSR si bude môcť riešiť svoje vnútorné veci slobodne, v pokoji a mieri. Aj stanovisko Nórska prezentoval minister zahraničných vecí John Lyng. Ten po zverejnení moskovského protokolu prehlásil, že je diktovaný okupačnou mocnosťou krajiny, ktorá nemá prostriedky na vojenský odpor. Zároveň ocenil československú politickú jednotu. AÚSD AVČR, f. KV ČSFR, A 576.

³² *Listy*. roč. III, august 1973, č. 4, s. 24 – 25.

tento „akt imperializmu, ktorý pripomína Hitlerovu inváziu do Československa, je znásilnením práva ľudu Československa rozhodovať o svojom vlastnom osude bez cudzieho miešania sa a predstavuje návrat k stalinizmu“.³³

Nepochybne zaujímavo a pestro pôsobili vyhlásenia neinvázných komunistických vlád Rumunska, Juhoslávie a západných komunistických strán. Informovala o nich tak súdobá tlač, ako aj americká CIA.

Podľa memoranda CIA z 21. augusta bola ich reakcia taká, ako sa očakávalo. Invázna „päťka“ ju obhajovala, Rumunsko i Juhoslávia ju odsúdili a označili za flagrantné porušenie národnej suverenity. Memorandum zachytávalo aj bezprostredné reakcie talianskej a francúzskej komunistickej strany, ako aj reakcie ázijských komunistov. V komuniké, vysielanom v rozhlas nadránom 21. augusta, predsedníctvo talianskej komunistickej strany konštatovalo, že výsledky rokovaní z Čiernej nad Tisou a Bratislavy prijalo s veľkým uspokojením, preto rozhodnutie o invázii označilo za prekvapujúce a vyjadrilo veľké obavy o osud robotníckeho hnutia. Zároveň vyslovilo solidaritu s aktivitami, v ktorých bude KSČ pokračovať.³⁴ Dňa 28. augusta prehovoril o udalostiach v ČSSR generálny tajomník talianskej komunistickej strany Luigi Longo. Potvrdil hlboké rozhorčenie a nesúhlas s vojenským zásahom ZSSR a ďalších štyroch krajín Varšavskej zmluvy. Čo sa podľa neho stalo v Československu? V obrodnom procese dospelo k bodu obratu, k demokratickému vývoju, ktorý označil za správnu a pozitívnu líniu. Medzi bratislavskou schôdzkou a inváziou uplynulo pätnásť dní, ktoré nesignalizovali nebezpečenstvo kontrarevolúcie. Domnienky o odvrátení katastrofy označil za nepodložené a odmietol argument o nevyhnutnosti vojenského zásahu. Udalosti v Československu si podľa neho vyžadovali zásadné stanovisko: „*prvou zásadou je, že právo každej komunistickej strany na autonómiu a zvrchovanosť je neporušiteľné. Naproti tomu nemožno ospravedlňovať politiku zasahovania – a zo všetkého najmenej vojenské zasahovanie – do života inej komunistickej strany alebo inej krajiny.*“³⁵

Vyhlásenie francúzskej komunistickej strany bolo vyjadrením „prekvapenia a odmietania“ sovietskej invázie do ČSSR. Rastúce problémy medzi komunistickými stranami dvoch štátov sa mali podľa nej riešiť bilaterálnymi a multilaterálnymi rozhovormi pri rešpektovaní suverenity každej krajiny, nie vojensky. Francúzski komunisti odmietali akúkoľvek vojenskú intervenciu zvonka. Na druhej strane však vyšli Moskve v ústrety argumentáciou, že „*Česi mali proti domácim antisocialistickým živlom podniknúť akciu, aby zachránili ciele socializmu*“.³⁶

³³ PELIKÁN, J.: Mezinárodní dělnické hnutí, „pražské jaro“ a další pokusy o reformu sovětského systému. In: Československo 1968 – Polsko 1981 a kríza sovietskych systémov. Zborník z medzinárodného seminára v Paríži v októbri 1981. Köln 1983, s. 210.

³⁴ CIA Records, CIA-RDP79-B00887A000500010018-2.

³⁵ Čo sa stalo v Československu. *Nové slovo*, roč. X, 5. septembra 1968, s. 8.

³⁶ CIA Records, CIA-RDP79-B00887A000500010018-2.

Z ázijských komunistických strán bezprostredne verejne zareagovali len severovietnamskí komunisti. V oficiálnom stanovisku, oznámenom hanojským rozhlasom 21. augusta, inváziu podporili. Označili ju za *noble effort* (šlachetnú snahu) o zodpovednosť voči požiadavke československých súdruhov, ktorí ostali „verní strane“. Podľa ich vyhlásenia, akciu ZSSR, schválili komunistické strany a vyvolali ju domáce československé kontrarevolučné sily. Memorandum CIA k tomu poznamenalo, že reakcia severovietnamských komunistov bola v značnom kontraste s predchádzajúcou neutrálnou propagandou Hanoja v „*otázke liečby sovietsko-československých rozdielov*“ a v podstate ju diktovala životná závislosť severného Vietnamu od dodávok tovarov, zbraní a potravín zo Sovietskeho zväzu.³⁷ Proinvázne stanovisko potvrdil aj predseda vlády VDR Pham van Dong v rozhovore s prvým tajomníkom československého veľvyslanectva v Hanoji Jiřím Kosom 30. augusta 1968 počas štátnej recepcie konanej pri príležitosti 23. výročia VDR. Dong Kosovi neustále opakoval slová: marxizmus-leninizmus, proletársky internacionalizmus, imperialistickí a západonemeckí revanšisti, kontrarevolúcia, veľká rodina socialistického systému a pod. Podľa neho ČSSR hrozilo smrteľné nebezpečenstvo, a to si vyžiadalo ozbrojený zásah.³⁸

Pokiaľ išlo o postoj západných komunistických strán k československému obrodnému procesu a k intervencii vojsk Varšavskej zmluvy, môžeme ich vo všeobecnosti rozdeliť do troch základných kategórií. Do prvej patrili komunistické strany vyspelých priemyselných krajín, ktoré v danom období predstavovali dôležitú politickú silu so širokou voľičskou základňou. Tieto komunistické strany (napríklad talianska, francúzska či japonská) sledovali politický a ekonomický úspech „iného“ socializmu v ČSSR so sympatiami. Vnímali ho ako dôkaz, že socializmus je zlučiteľný s demokraciou, čo podľa nich otváralo nové pole pôsobnosti a možností pre západnú lavicu. Zatiaľ čo talianski komunisti vítali a podporovali nový pojanuárový kurz v KSČ, postoj francúzskej komunistickej strany bol, napriek v zásade kladnému stanovisku, skôr rezervovaný. Pravdou je však aj to, že generálny tajomník francúzskej komunistickej strany Waldeck Rochet sa otvorene angažoval za právo československých komunistov riešiť si vnútorné československé problémy samostatne a sovietskych súdruhov varoval pred vojenskou intervenciou. Podobné podporné stanoviská s rôznymi nuansami prezentovali aj komunistické strany Fínska, Islandu, Rakúska, Švédska, Belgicka, Švajčiarska a Veľkej Británie. Intervenciu označovali za „ťažký omyl“ s negatívnymi dôsledkami pre celé medzinárodné komunistické hnutie.³⁹

Negatívny postoj k invázii a k následnému československému vývoju vyjadrila 5. októbra 1968 britská komunistická strana nasledovne: „*Ak uznáme právo porušiť zásadu [suverenity socialistických štátov], kto rozhodne, kedy nastane potreba intervenovať? Kto rozhodne, či situácia*

³⁷ CIA Records, CIA-RDP79-B00887A000500010018-2.

³⁸ AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram z 1. septembra 1968 č. Kos 185.

³⁹ PELIKÁN, J.: Mezinárodní dělnické hnutí, „pražské jaro“ a další pokusy o reformu sovětského systému. In: Československo 1968 – Polsko 1981 a kríza sovietskych systémov. Zborník z medzinárodného seminára v Paríži v októbri 1981. Köln 1983, s. 203 – 205.

v krajine ohrozuje socializmus? Má nejaká strana alebo socialistická vláda právo zasahovať do vecí druhej strany alebo socialistickej vlády, ak podľa nej existuje uvedené nebezpečenstvo? Keby sme akceptovali takúto zásadu, musela by mať všeobecnú platnosť a právo postupovať v súlade s ňou by mala mať každá komunistická strana a každá socialistická vláda. S takouto tézou však nemožno súhlasiť a medzinárodné komunistické hnutie ju nemôže nikdy akceptovať, lebo by sa mohla stať teoretickou bázou na vojnu medzi socialistickými štátmi. Ak sa na druhej strane argumentuje, že právo intervenovať prináleží iba niektorým stranám a niektorým socialistickým štátom, je to rovnako neakceptovateľné a celkom cudzie všetkým uznávaným zásadám komunistického hnutia.“⁴⁰ Stanovisko britských komunistov poukázalo na závažný problém a v podstate v plnej nahote odhalilo podstatu fungovania režimu vnútri sovietskeho bloku.

Druhú kategóriu komunistických strán v rozvinutých západných krajinách predstavovali tie, ktoré „československú jar“ odmietli a schválili augustovú inváziu. Išlo o komunistické strany Spolkovej republiky Nemecka, USA a Luxemburska. Postoj amerických a západo-nemeckých komunistov si možno vysvetliť najmä tým, že vo verejnom živote svojich krajín hrali nevýznamnú úlohu a svoju politickú slabosť nahrádzali bezvýhradnou podporou a opieraním sa o vplyv a silu KSSZ.

Zaujímavý pohľad ponúkali stanoviská komunistických strán v krajinách, ktoré v tom čase zápasili s domácimi vojenskými diktatúrami. Kým Komunistická strana Španielska otvorene podporovala československý pokus o „ľudskú tvár“ socializmu a odmietla inváziu, grécki komunisti, prechádzajúci obdobím straníckej krízy a rozkolu, akceptovali intervenciu. Aj portugalská komunistická strana sa po počiatočnom váhaní stotožnila s postojmi a rétorikou sovietskych súdruhov.⁴¹

Do tretej kategórie môžeme zaradiť krajiny „tretieho sveta“, v ktorých prevládala tendencia merať československé udalosti cez prizmu oslabovania „svetového imperializmu“ a osobitne USA, ktoré pokladali za svojho úhlavného nepriateľa. Z afrických krajín len Komunistická strana Maroka odmietla intervenciu do Československa.⁴² Aj väčšina

⁴⁰ CIA Records, CIA-RDP79-0194A000300060001-7.

⁴¹ Známa španielska komunistka Dolores Ibarruri, ktorá trvalo žila v Moskve, vydala vyhlásenie, v ktorom odsúdila okupáciu ČSSR.
AÚSD AV ČR, f. KV ČSFR, A 576.

⁴² Akokoľvek nie je predmetom monografie sledovanie krokov a stanovísk vlád krajín tretieho sveta, krátka zmienka o ich postoji k invázii v ČSSR nevyznieva nezaujímavo. Z afrických krajín sa proti silovému (inváznemu) riešeniu československej situácie vyslovili vlády Alžírsku, Maroka, Tuniska, Kene, Tanzánie, Sudánu, Ugandy. S najostrejším vyhlásením vystúpila vláda Kene, ktorá označila inváziu za nezakrytý a brutálny imperializmus v najhoršej podobe. Ďalej napr. konžský prezident Sese Seko Mobutu a etiópsky cisár Haile Selassie ostro odsúdili inváziu a žiadali okamžité stiahnutie okupačných jednotiek z ČSSR. Aj vlády Latinskej Ameriky takmer jednotne odsúdili inváziu a okupáciu, čo potvrdilo napr. memorandum peruánskej vlády alebo výročný prejav mexického prezidenta Gustava Diáza Ordaza.
AÚSD AV ČR, f. KV ČSFR, A 576.

latinskoamerických komunistov ju privítala.⁴³ V Ázii odsúdila intervenciu okrem Komunistickej strany Japonska aj čínska komunistická strana. Označila ju za agresiu a okupáciu a žiadala okamžitý odchod intervenčných vojsk.⁴⁴ Postoj Číny bol pochopiteľný, lebo jej rozpory so ZSSR boli všeobecne známe.

Z tohto krátkeho zhrnutia vyplýva jednoznačný záver, že hoci ľavica či komunistické strany na Západe inváziu pôvodne odmietali, nakoniec ju akceptovali ako stav, ktorý nemožno zmeniť a preto ho treba, aj keď s výhradami, uznať.

★ ★ ★

Na záver tejto kapitoly sa pokúsim objasniť reakciu Severoatlantickej aliancie (NATO) na československé udalosti roku 1968. Toto vojenské zoskupenie československý vývoj pred augustom 1968 spočiatku v podstate nekomentovalo, ale – pochopiteľne – kopírovalo postoj krajín, ktoré ho tvorili, a teda určovali aj jeho smerovanie. Za hlavný dôvod čo i len verbálneho neangažovania sa aliancie možno pokladať obavy jej členských krajín, aby nepodnietili ZSSR na silové riešenie. Ukázalo sa však, že takýto postoj len znásobil presvedčenie Kremľa, že Západ a jeho štruktúry nebudú zasahovať do toho, ako si vo svojom „košiari“ usporiada veci. Aj stanoviská aliancie po invázii ostali v podstate vlažné a indiferentné najmä preto, že udalosti v Československu vnímala ako „akciu“, ktorá nebola namierená proti Západu, a teda ho nemohla ohroziť.

Keďže najdôležitejším členom aliancie boli USA, zákonite určovali jej smerovanie i postoje. Dôkazom toho je aj niekoľkokrát spomínané a citované memorandum Štátneho departmentu (adresované poradcovi prezidenta USA pre národnú bezpečnosť Waltovi W. Rostowovi). Podľa memoranda mala aliancia v otázke sovietskej invázie do Československa postupovať na základe trojstranných (USA, Veľká Británia, Francúzsko) a štvorstranných (USA, Veľká Británia, Francúzsko, SRN) rokovaní, ktoré mali odporúčať mobilizáciu svetovej verejnej mienky prostredníctvom OSN, pokladanej za najlepšiu možnosť ovplyvňovania ZSSR v smere zmiernenia súdobej krízy. Zároveň Štátny department odporučil Rade NATO nevyvíjať nijakú dramatickú aktivitu, čo zdôvodnil nasledovne:

1. odvrátila by sa tým pozornosť od snáh a aktivít OSN smerujúcich k zmene súdobeho postoju ZSSR;

⁴³ Napríklad generálny tajomník ÚV Komunistickej strany Uruguaja Rodney Arismendi už 24. augusta 1968 vydal obsiahle vyhlásenie, v ktorom vyjadril presvedčenie o správnosti vojenského zásahu v Československu. Podľa telegramu československého veľvyslanca v Montevideu Oldřicha Kořistku označil sovietsku intervenciu za akciu, ktorá predišla kontrarevolučnému zvratu s cieľom reštaurácie kapitalizmu, nakoľko vraj ČSSR chcela (podľa neho) vystúpiť z Varšavskej zmluvy.

AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram z 1. septembra 1968 č. Kořistka 66.

⁴⁴ PELIKÁN, J.: Mezinárodní dělnické hnutí, „pražské jaro“ a další pokusy o reformu sovětského systému. In: Československo 1968 – Polsko 1981 a kríza sovietskych systémov. Zborník z medzinárodného seminára v Paríži v októbri 1981. Köln 1983, s. 206 – 208.

2. takáto aktivita by podporila presvedčenie sovietskeho vedenia o návrate studenej vojny, poskytla by mu dôvod na ospravedlnenie invázie, čím by sa znížil morálny dosah aktivity na nezainteresované národy;

3. poslúžila by sovietskej propagande za dôkaz, že existujúca situácia je výsledkom komplotu NATO a SRN proti Československu;

4. svoju úlohu zohrala v tejto súvislosti aj obava, že väčšina spojencov, ktorí boli za postup prostredníctvom OSN, by sa na takejto akcii nezúčastnila.

Podobné argumenty navrhol Štátny department použiť aj v prípade spomenutých tripartitných a štvorstranných rokovaní, pričom si, na základe informácie pochádzajúcej od amerického veľvyslanca v Paríži Roberta Shrivera, uvedomoval, že pre negatívny postoj francúzskeho ministra zahraničných vecí z 21. augusta k formálnym konzultáciám medzi USA, Veľkou Britániou a Francúzskom by výsledkom takýchto rokovaní bola iba nepoužiteľná „bezvýznamná deklarácia“. Dôvodom, prečo sa neodporúčalo zahrnúť do tripartitného stretnutia aj SRN bolo najmä to, že na Nemcov nazerala väčšina stredo-európanov vrátane Čechov a Slovákov s nedôverou. Podľa memoranda bolo dôležité, aby napriek zameraniu verejnej mienky na aktivitu OSN, USA a ich spojenci demonštrovali svoju vedúcu pozíciu v tejto kríze. V súčasnej situácii by pritom bolo vhodné, aby americký prezident zaslal osobné posolstvo šéfom vlád všetkých krajín aliancie, ktoré by zdôraznilo dôležitosť ich konzultácií.⁴⁵ V ten istý deň, 23. augusta, hovorca NATO vyhlásil, že aliancia bude pozorne sledovať a analyzovať politickú a vojenskú situáciu v Európe po sovietskej invázii v Československu vrátane jej vplyvu a dôsledkov.⁴⁶

Aj ďalšie dokumenty potvrdzujú, že vedúcu úlohu v aliancii mali jednoznačne USA. Po konzultáciách veľvyslancov NATO, uskutočnených na pôde Štátneho departmentu vo Washingtone 31. augusta 1968, vydal rezort americkej zahraničnej politiky toto vyhlásenie: „*V súčasnosti je v strednej Európe viac sovietskych vojsk ako bolo kedykoľvek predtým v povojnovom období. Zmenená vojenská situácia medzi Východom a Západom v Európe má významný dosah na bezpečnosť USA a jeho spojencov. Vo svetle týchto udalostí posudzujeme a sledujeme s našimi spojencami, aké dôsledky môžu mať existujúca situácia na našu spoločnú bezpečnosť.*“⁴⁷ Vyhlásenie Štátneho departmentu Rada národnej bezpečnosti 4. septembra doplnila, resp. rozšírila do podoby konkrétnych krokov v už citovanom dokumente USA, Európa a československá kríza. Zopakujem len, že tento materiál, ktorému som venoval pozornosť v predchádzajúcich kapitolách, bol rozdelený do troch častí: budúcnosť *détente*, obranná schopnosť západnej Európy a budúcnosť komunizmu a nezávislých štátov východnej Európy. Vzhľadom na to, že prvú a tretiu časť dokumentu som podrobnejšie

⁴⁵ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Memorandum from the Department of State to the Presidents's Special Assistant, August 23, 1968.

⁴⁶ CIA Records, CIA-RDP79-01194A000400060001-6.

⁴⁷ CIA Records, CIA-RDP79-01194A000400060001-6.

rozviedol už v predchádzajúcom texte, v súvislosti s problematikou tejto kapitoly sa zameriam na jeho druhú časť, pojednávajúcu o obrannej schopnosti západnej Európy.

V tejto časti sa konštatovalo, že okupáciou Československa sa zmenil *status quo* v strednej Európe a keďže v čase invázie tu bolo viac vojsk ako kedykoľvek predtým od skončenia vojny, zmenila sa i vojenská rovnováha medzi Východom a Západom v Európe. USA a ich spojenci vo svetle týchto skutočností sa budú preto snažiť realizovať kroky na zachovanie spoločnej bezpečnosti kombináciou troch prvkov: ostrážitosťou politických a vojenských predstaviteľov aliancie, nízkou verejnou aktivitou v čase riešenia problému prostredníctvom OSN a konzultáciami o spôsoboch zaručenia západoeurópskych bezpečnostných záujmov. Podľa dokumentu mali byť výsledkom týchto konzultácií návrhy na stretnutia na najvyššej úrovni, zvýšenie úrovne ozbrojených síl aliancie, prehodnotenie rozmiestnenia jej vojenských síl a strategickej mobility s cieľom zlepšiť pripravenosť na „pružnú odpoveď“, zefektívnenie fungovania radarového systému skorého varovania a zaistenie bezpečnosti Stredomoria. Dokument sa osobitne venoval aj Francúzsku a SRN. Francúzi mali totiž v aliancii špeciálne postavenie, keďže neparticipovali na väčšine prvkov integrovaného vojenského systému a invázia do ČSSR znovu potvrdila ich politiku opozície k „blokom“. Zásadnú úlohu zohrávala podľa dokumentu aj SRN, ktorú materiál označil za kľúč k bezpečnosti v Európe a k efektívnemu fungovaniu aliancie.

Uvedená analýza mala v podstate len zovšeobecňujúci charakter a neprinášala nové pohľady ani iný, aktívny prístup. V skutočnosti len potvrdzovala fakt, že NATO pod dohľadom USA akceptovalo daný stav. Rétorika aliancie sa nezmenila ani o dva mesiace neskôr. Dňa 3. novembra vydalo Ministerstvo obrany USA správu, že vojenská rovnováha v Európe nebola inváziou do Československa narušená. V správe sa ďalej uvádzalo, že obranný rozpočet NATO na rok 1968 predstavoval 75 miliárd USD v porovnaní s 50 miliardami USD pre Varšavskú zmluvu a že aj ľudská sila NATO v Európe prevyšovala ľudskú silu Varšavskej zmluvy. Ministerstvo zároveň vyhlásilo, že NATO je vo väčšine ukazovateľov kvalitatívne lepšie pripravené.⁴⁸ Aj následná konferencia ministrov národnej obrany, náčelníkov generálnych štábov armád a vrchného veliteľstva členských štátov NATO o dôsledkoch vstupu armád „päťky“ na územie ČSSR v dňoch 14. – 16. novembra 1968 v Bruseli potvrdila názor Ministerstva obrany USA. Väčšina členských krajín aliancie konštatovala, že inváziou do Československa sa pomer vojenských síl NATO a Varšavskej zmluvy v strednej Európe zásadne nezmenil.⁴⁹ Zmena však nastala v strategickej situácii, čo podnietilo úsilie štátov NATO dosiahnuť zhodu v otázke zvýšenia členských príspevkov na spoločnú obranu. Washington ubezpečil spojencov, že naďalej jednoznačne podporuje koncepciu kolektívnej bezpečnosti a že organizácia NATO je odhodlaná nepripustiť ďalšiu sovietskú expanziu v Európe, osobitne v jej tzv. šedých zónach – Rakúsku, Fínsku a Juhoslávii. V súvislosti s nastávajúcim ukončením 20-ročnej platnosti zmluvy o NATO

⁴⁸ CIA Records, CIA-RDP79-01194A000400060001-6.

⁴⁹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970, díl 4 / 3. svazek, s. 175.

bola do komuniké z konferencie v Bruseli začlenená klauzula, že naďalej bude existovať bez časového obmedzenia.⁵⁰ Na základe výsledkov konferencie, t. j. pôvodne „vďaka“ sovietskej invázii do Československa, došlo v nasledujúcich rokoch k urýchlenej reorganizácii a revitalizácii NATO s prvotným cieľom európskej bezpečnosti ako novou všeobecnou prioritou.

Československý vývoj roku 1968, najmä však augustová invázia piatich „bratských“ krajín, upriamili na malú krajinu v strede Európy záujem celého sveta. Hoci pôvodne sa jej venovala veľká pozornosť, postupne, pre nezáujem USA, rétoriku *détente*, vojnu vo Vietname, neschopnosť OSN a pod., rýchlo opadla až napokon celkom zhasla. Predovšetkým na škodu Československa.

⁵⁰ HOPPE, J.: Britský pohled na „pražské jaro“. In: *Soudobé dějiny*, 2000/3, Praha, s. 351.

August 1968 a Organizácia spojených národov

V krátkej histórii existencie Organizácie spojených národov (OSN) od roku 1945 sa Československo stalo stredobodom jej pozornosti iba dvakrát – v rokoch 1948 a 1968. Zhodou okolností, v dvoch rokoch, ktoré zohrali v modernej histórii Slovákov a Čechov v rámci ich spoločného štátu nepopierateľne významnú úlohu. Roku 1948, po násilnom domácom komunistickom prevrate, a roku 1968, po násilnom vojenskom obsadení vojskami piatich komunistických krajín. Obe udalosti súviseli s tým istým totalitným režimom. A obe boli predmetom rokovaní Bezpečnostnej rady i Valného zhromaždenia OSN. Ich spoločným menovateľom bolo aj to, že ich prerokúvanie sa na pôde svetovej organizácie skončili neúspechom v dôsledku použitia veta Sovietskym zväzom, krajinou, ktorá obe udalosti spôsobila a koordinovala – v prvom prípade nepriamo a v druhom priamo. Navyše OSN ani v jednom prípade nenapomohla vyriešeniu československej otázky. Ak teda OSN nebola schopná ovplyvniť udalosti v kladnom zmysle, znamenalo to jej neschopnosť či bezvýznamnosť? V každom prípade, aj keď reálne ani v jednom prípade veci nevyriešila, resp. nepomohla vyriešiť v prospech Československa, nemožno jej uprieť snahu v tom, že upozornila svet na nedemokratický vývoj v malej stredoeurópskej krajine. Je však otázne, či tento výsledok možno hodnotiť ako zanedbateľný, neadekvátny a v podstate takmer nulový. Ak zoberieme do úvahy mechanizmus a právomoci OSN a uvedomíme si, v akých kompromisoch sa vlastne na sklonku druhej svetovej vojny rodila, nemôžeme očakávať ani jej podstatnejší prínos.

Československá otázka, t. j. komunistický prevrat roku 1948 na pôde OSN, je dnes pomerne známa a v odbornej literatúre dostatočne spracovaná udalosť.¹ Ide o epizódu, ktorej hlavným aktérom bol československý diplomat a veľvyslanec ČSR pri OSN Dr. Ján Papánek. Otázka invázie v auguste 1968 sa na pôdu OSN dostala iným spôsobom. Roku 1948 podnet riešiť situáciu v ČSR na pôde OSN vzišiel od veľvyslanca Jána Papánka a západné štáty sa k nemu aktívne pripojili. Roku 1968 podnet nevzišiel z československej strany, ale zo strany západných krajín a Československo sa k nemu na krátky čas pripojilo.

Vnútorňý československý vývoj po januári 1968 naštartoval proces demokratizácie spoločnosti. Tento proces mal nepochybne aj svoje „predjarie“, ktoré spočívalo v úsilí uskutočniť v ekonomickej, politickej i spoločenskej oblasti zmeny, a pritom nenarušiť socialistické princípy v domácej i zahraničnej politike. Obrodný proces v československej spoločnosti, akceptujúci niektoré myšlienky liberalizmu, sa do našich moderných dejín zapísal pod pojmom „socializmus s ľudskou tvárou“. Moskva ho však vyhodnotila ako nástup „reakčných síl“, usilujúcich o likvidáciu socializmu ako takého, čo bolo pre

¹ MICHÁLEK, S.: Ján Papánek, politik, diplomat, humanista. Bratislava: VEDA 1996. Túto otázku v krátkosti analyzujem v samostatnej štúdii v prílohe publikácie.

ňu absolútne neprijateľné. Z medzinárodného hľadiska sa „československá jar“ interpretovala ako cesta opustenia socialistického tábora a jeho vojenských štruktúr. Navyše, z pohľadu Kremľa, mohol československý príklad spustiť podobný vývoj v ostatných krajinách bloku a spôsobiť tak „vírus“ veľmocenského oslabenia ZSSR. V sovietskom straníckom vedení sa názory, ako tomuto procesu zabrániť, rôznili. Popri presvedčení, že jedine tvrdý vojenský zásah prinavráti ČSSR do socialistického tábora, sa vyskytli aj zmierlivejšie hlasy uprednostňujúce iné, nenásilné postupy. Tu treba zopakovať, že demokratický Západ do československých vecí otvorene nezasahoval, hoci ich vo všeobecnosti vítal a podporoval. Pozorne však monitoroval aj sovietske postoje a kroky, na základe ktorých vyhodnotil situáciu ako vážnu a kritickú. Pokladal ju však za vnútornú vec sovietskeho bloku, ktorá neohrozovala záujmy Západu. Navyše kládol veľký dôraz na zlepšenie medzinárodných vzťahov a význam politiky *détente* fakticky nadradzoval nad čokoľvek iné. Poznanie tejto skutočnosti uľahčilo Sovietskemu zväzu rozhodnutie použiť ozbrojené násilie.

Československá kríza, resp. problémy okolo scenárov jej ďalšieho vývoja, sa dostala na pôdu OSN prvýkrát v júli 1968. Iniciátorom bol dopisovateľ ČTK v New Yorku Karel Král, ktorý na tlačovej porade s hovorcom OSN 19. júla oznámil, že situácia v strednej Európe sa všeobecne pokladá za vážnu, ba kritickú. Zároveň položil generálnemu tajomníkovi OSN tri otázky: po prvé, či aj on zdieľa tento názor; po druhé, či demokratizačný proces v Československu a návrat tejto krajiny k najlepším tradíciám československého ľudu pokladá za príspevok k uskutočňovaniu *Všeobecnej deklarácie ľudských práv* a *Charty Spojených národov* a, po tretie, či sa domnieva, že postoj niektorých susedných štátov voči Československu bol – napriek obavám československého ľudu a jeho predstaviteľov – v súlade s rezolúciou o neprípustnosti zasahovania do vnútorných vecí štátov a ochrane ich nezávislosti a suverenity, schválenou Valným zhromaždením OSN pred troma rokmi, a s rezolúciou toho istého orgánu o prísnom dodržiavaní zákazu hrozby silou v medzinárodných vzťahoch.² V následnom telegramе ministra zahraničných vecí Jiřího Hájka sa mal československý zástupca pri OSN Jan Mužík od Královej iniciatívy dištancovať s konštatovaním, že otázky adresované generálnemu sekretárovi neboli inšpirované ani centrálou ČTK, ani ministerstvom zahraničných vecí v Prahe.³

Na uvedené otázky Karla Krála hovorca OSN bezprostredne odpovedal v tom zmysle, že generálny tajomník OSN U Thant si v danej chvíli neželá tieto veci nijako komentovať. Stalo sa tak až 23. júla, keď generálny tajomník vo svojom vyhlásení, reagujúcim na otázky Karla Krála, neuviedol nič, čo by naznačilo, či je situáciou v ČSSR znepokojený, alebo nie. Československý zástupca v OSN mu vraj nikdy nenaznačil, že situácia

² NAČERADSKÝ, J.: Československá drama a OSN. In: *Svědectví*, roč. IX, č. 34–35–36, zima 1969, s. 262.

³ AMZV ČR, f. Telegramy odoslané, 1968, Praha, telegram z 20. júla 1968 č. Hájek 011.045.

v jeho krajine je hrozbou pre medzinárodný mier a bezpečnosť. U Thant tak v skutočnosti len reprodukoval stanovisko československej misie pri OSN.⁴

V tejto súvislosti sa vynára paralela s podobnou reakciou generálneho tajomníka OSN spreď dvadsiatich rokov Trygve Lieho, ktorý vo februári 1948 odmietol Papánkov protest proti komunistickému prevratu, argumentujúc, že nejde o vec, ktorá by narúšala mier a bezpečnosť. Na rokovanie Bezpečnostnej rady sa tak dostala až nóta chilského zástupcu, ktorá Papánkovu nótu v podstate kopírovala.

Aktivita Karla Kráľa z júla 1968 sa stala predmetom rokovaní na ministerstve zahraničných vecí v Prahe. Ich výsledkom bolo vyhlásenie ministerstva z 24. júla, adresované generálnemu tajomníkovi OSN U Thantovi, podľa ktorého uvedené otázky vyvolávali dojem, že Československo chce zatiahnuť OSN do riešenia svojich vnútorných záležitostí a záležitostí jeho susedov. Postoj dopisovateľa ČTK označilo ministerstvo zahraničných vecí za poľutovaniahodný (*deplore*) a nezodpovedajúci politike a záujmom československej vlády. Jan Mužík mal preto na pôde OSN v rozhovoroch zdôrazňovať, že toto odsúdenie aktivity K. Kráľa považuje ministerstvo v Prahe uvedeným vyhlásením z 24. júla za bodku za celou vecou.⁵

Otázne je, prečo Praha reagovala v danom období tak opatrnicky a váhavo. Vysvetlení sa ponúka niekoľko. Dôvodom pražského postoja mohol byť aj fakt, že Sekretariát OSN pripravoval cestu U Thanta po Európe a československý minister zahraničia Hájek ho listom pozval aj na návštevu Prahy.⁶ Toto pozvanie U Thant akceptoval a jeho pražská zastávka sa mala uskutočniť 23. augusta. Následne mal pokračovať cez Karlove Vary do Bratislavy, odkiaľ sa mal 25. augusta presunúť do Viedne.⁷

Za podstatnejší dôvod váhavého postoja Prahy však treba považovať skôr to, že sa azda obávala svetovej medializácie domácich udalostí a prípadných tvrdých odvetných krokov ZSSR. Alebo tu hral podstatnú úlohu ľudský faktor? Bol za týmto vyhlásením sám minister Jiří Hájek alebo niekto z jeho podriadených? Jedným z možných vysvetlení je fakt, že vyhlásenie ministerstva prišlo po „varšavskom“ liste piatich komunistických strán (Bulharska, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR) Ústrednému výboru KSČ, ktorý – podľa očakávania – odsúdil vývoj v Československu. Konštatoval pritom veľké znepokojenie nad vývojom v ČSSR, odsúdil nástup „reakcie“ proti spoločenskému zriadeniu v ČSSR, podporovanej svetovým imperializmom, čo vlastne ohrozovalo jednotu celej svetovej socialistickej sústavy.⁸

⁴ NAČERADSKÝ, J.: Československá drama a OSN. In: *Svědectví*, roč. IX, č. 34–35–36, zima 1969, s. 262.

⁵ AMZV ČR, f. Telegramy odoslané, 1968, Praha, telegram z 24. júla 1968 č. Černík 017.075.

⁶ AMZV ČR, f. Telegramy odoslané, 1968, Praha, telegram z 8. augusta 1968 č. Pudlák 017.124.

⁷ AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, Telegramy odoslané, 1968, šifrovka J. Mužíka č. 203/10 a šifrovka Klusák 017.155.

⁸ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 1. svazek, s. 297 – 300.

Ak teda československá strana, azda aj pod tlakom spomínaného listu „päťky“ a pravdepodobne v obave nezhoršiť svoju situáciu reagovala tak, ako reagovala, bolo prekvapujúce, ak podobne váhavo a alibisticky reagovali aj USA a celý demokratický Západ? Odpoveď je jednoduchá. Nebolo.

Nečinnosť USA v československej kríze potvrdil vo viacerých dokumentoch aj Štátny department. Keďže najväčšiu výpovednú hodnotu z nich má niekoľkokrát citované memorandum z 27. júla 1968 určené pre Biely dom a Walta W. Rostowa, nemožno ho obísť ani v tejto súvislosti, lebo americký postup predpokladal využiť v mediálnej rovine práve OSN. A na mechanizmy OSN sa odvolávala aj administratíva prezidenta Lyndona B. Johnsona. Ten po známom stretnutí so sovietskym veľvyslancom Anatolijom Dobryninom vo Washingtone 20. augusta, počas ktorého mu Dobrynin oznámil rozhodnutie sovietskej vlády o invázii do Československa, zvolal mimoriadne rokovanie Rady národnej bezpečnosti. Okrem iných vysokých predstaviteľov americkej administratívy sa na rokovaní zúčastnil aj americký veľvyslanec pri OSN George Ball, ktorý sa na konci schôdzky obrátil na kolegov s otázkami: „*Čo urobíme, aby to malo účinok? Čo urobíme verejne?* – a zároveň si sám odpovedal a lakonicky konštatoval: „*Máme nepríjemný rodinný problém. Môžeme vyzerat' ako papierový tiger.*“⁹

Na druhom, mimoriadnom zasadnutí Rady národnej bezpečnosti 21. augusta dopoludnia, prezident Johnson oznámil, že George Ball už dostal pokyn, aby na pôde svetovej organizácie vyjadril americký protest proti tejto neospravedlniteľnej akcii, a aby trval na dodržiavaní *Charty OSN*.¹⁰

Aké kroky začali podnikat' na pôde Organizácie Spojených národov v New Yorku zástupcovia jej členských krajín?

Najprv, 21. augusta 1968, predstavitelia šiestich členských krajín OSN (stáli zástupcovia Kanady, Dánska, USA, Veľkej Británie, Francúzska a Paraguaja) odovzdali z poverenia svojich vlád predsedovi Bezpečnostnej rady OSN Brazílčanovi Araujovi Castrovi list, v ktorom žiadali, aby vo veci „*súčasnnej vážnej situácie v ČSSR*“ bola okamžite zvolaná Bezpečnostná rada, ktorá by posúdila dôležitosť tejto otázky. Na nasledujúci deň žiadosť podporil aj juhoslovanský zástupca, ktorý prezentoval stanovisko svojej vlády. Ako je známe, juhoslovanská vláda v ňom protestovala proti nezákonnému vstupu ozbrojených síl piatich štátov Varšavskej zmluvy do ČSSR a žiadala okamžité ukončenie okupácie.¹¹ Na tento krok negatívne reagoval sovietsky veľvyslanec pri OSN v New Yorku Jakov Malik. V písomnej správe uviedol, že Bezpečnostnú radu nič neoprávňuje, aby posudzovala túto otázku. Podľa neho bolo známe, že vojská vstúpili na československé územie na základe žiadosti vlády ČSSR, keďže krajine, jej socialistickému zriadeniu a ústavnému systému hrozilo nebezpečenstvo zo strany vonkajšej a vnútornej „reakcie“.

⁹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 222.

¹⁰ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 223.

¹¹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 230.

Sovietska vláda v súlade so svojimi zmluvnými záväzkami iba vyhovelá žiadosti československej vlády. Vojenské jednotky budú z územia Československa stiahnuté ihneď po tom, čo pominie ohrozenie jeho bezpečnosti. „*Akcia Sovietskeho zväzu a ostatných socialistických krajín je vedená úsilím o posilnenie mieru a starosťou o to, aby základy európskej bezpečnosti neboli podkopané*“, uviedol ďalej Malik v liste, a pokračoval, že „*sovietska vláda využíva túto príležitosť, aby vyzvala všetky štáty prísne zachovávať zásady rešpektovania zvrchovanosti a nezávislosti i neprípustnosti priamej či nepriamej agresie proti iným štátom a národom... ZSSR je rozhodne proti rokovaniu o tejto otázke v Bezpečnostnej rade, pretože by to mohlo slúžiť len záujmom niektorých cudzích kruhov, ktoré reprezentujú sily agresie. Udalosti v Československu sú vecou, ktorá sa týka československého ľudu a štátov socialistického spoločenstva, spojených vzájomnými záväzkami.*“¹²

Vystúpenie Jakova Malika opäť ponúka paralelu s rokom 1948, keď v súvislosti s riešením československej otázky na pôde svetovej organizácie viackrát ostro vystúpil vtedajší sovietsky zástupca v OSN Andrej Gromyko.

Dňa 21. augusta 1968 vstúpila do rozhovorov na pôde OSN aj československá strana, keď s generálnym tajomníkom OSN U Thantom rokoval úradujúci zástupca ČSSR pri OSN Jan Mužík. Na úvod generálny tajomník OSN československému diplomatovi oznámil, že ruší svoju cestu do Československa, resp. do Európy vôbec. Mužík na to U Thanta oboznámil so stanoviskom československého ministerstva zahraničných vecí, ktoré protestovalo proti vstupu vojsk a požadovalo ich okamžitý odchod. U Thanta ďalej zaujímal československý postoj k otázke zvolania zasadania Bezpečnostnej rady, najmä či sa ho ČSSR zúčastní. Keďže Mužík v tom čase nemal inštrukcie, ako postupovať, U Thant navrhol, aby sa ČSSR nezúčastnila prípadného rokovania Bezpečnostnej rady OSN ani ako pozorovateľ. Následne Mužík v depeši požiadal ministerstvo zahraničných vecí v Prahe o inštrukcie, ako má v danej veci postupovať.¹³ V ďalšej depeši v tento deň Mužík Prahu upovedomil, že U Thant prostredníctvom Sekretariátu OSN zvolal Bezpečnostnú radu na rokovanie o československej otázke. Zároveň zmenil pôvodné stanovisko a odporučil, aby sa československá strana rokovania Bezpečnostnej rady OSN zúčastnila.¹⁴ Československé ministerstvo zahraničných vecí ešte v ten istý deň odoslalo Mužíkovi do New Yorku štyri telegramy, obsahujúce pokyny o československej účasti, resp. neúčasti na zasadnutiach Bezpečnostnej rady. Prvý telegram poslal štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Václav Pleskot, ktorý Mužíka vyzval, aby sa rokovaniu nezúčastnil, lebo sa nedala vylúčiť možnosť priamych rozhovorov medzi ČSSR a vládami „päťky“. ¹⁵ Tento telegram poslal Pleskot po rozhovore s prezidentom republiky Ludvíkom Svobodom o československom stanovisku k prípadnému prerokú-

¹² ČOMAJ, J. – VEREŠ, J.: Čo nebolo v novinách. August 1968. Bratislava: Mladé letá 1990, s. 213.

¹³ AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram č. Mužík 218.

¹⁴ AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram z 21. augusta 1968 č. Mužík 219.

¹⁵ AMZV ČR, f. Telegramy odoslané, 1968, Praha, telegram č. Pleskot 010.024/c.

vaniu československej otázky v OSN. Prezident Svoboda vyslovil názor, že za situácie, keď je nádej rokovať priamo so ZSSR, považuje prerokúvanie československej otázky v Bezpečnostnej rade za nesprávne a nevhodné.¹⁶

Ďalšie tri telegramy potvrdzovali pôvodnú inštrukciu, t. j. nezúčastniť sa na zasadnutí Bezpečnostnej rady. Súčasne minister zahraničných vecí Jiří Hájek poslal do New Yorku z Belehradu telegram, v ktorom žiadal, aby sa Mužík rokovaní zúčastnil a aby predniesol stanovisko československej vlády, Národného zhromaždenia a Predsedníctva ÚV KSČ, obsiahnuté v publikovaných vyhláseniach, ktoré inváziu odsúdili.¹⁷

Jan Mužík po rozhovore s U Thantom a po obdržaní spomínaných telegramov zvolal v dopoludňajších hodinách tlačovú konferenciu Stálej misie ČSSR pri OSN. Informoval na nej o stanovisku ministerstva zahraničných vecí, odmietajúcom inváziu vojsk piatich krajín Varšavskej zmluvy a požadujúcom, aby bola nelegálna okupácia bezodkladne ukončená a aby všetky cudzie vojská opustili územie Československa.¹⁸

Po tlačovej konferencii rokoval generálny tajomník OSN U Thant so sovietskym zástupcom v OSN J. Malikom. Vyslovil žiadosť o čo najväčšiu zdržanlivosť ZSSR vo veci ČSSR a zároveň žiadal odchod všetkých vojsk z československého územia. Veľvyslancovi oznámil, že ide o najväčšiu chybu, akú kedy mohol Sovietsky zväz urobiť. Malika zároveň upozornil, že tento krok bude mať dopad aj na politiku USA. V americkej administratíve posilní pozíciu „jastrabov“, podporujúcich zvolenie republikána Richarda Nixona za prezidenta a vyvolá antipatie a pokles vážnosti OSN. Medzinárodný vývoj, zdôraznil U Thant, sa vrátil tam, kde bol pred pätnástimi rokmi. Jakov Malik však na slová a výčitky generálneho tajomníka OSN nereagoval.¹⁹

Rokovania Bezpečnostnej rady OSN o československej otázke, ktoré sa konalo 21. augusta v dopoludňajších hodinách, sa Mužík nakoniec zúčastnil. Jeho pozícia však nebola vôbec jednoduchá, lebo mal fakticky dve protichodné inštrukcie: jednu od ministra Hájka a druhú od prezidenta republiky, tlmočenú prostredníctvom V. Pleskota. Nakoniec sa rozhodol, že bude postupovať podľa pokynov ministra zahraničných vecí J. Hájka a v súlade s tým predniesol vyhlásenia Predsedníctva ÚV KSČ, ministra zahraničných vecí, desiatich členov vlády, predsedníctva Národného zhromaždenia a výzvu prezidenta Ludvíka Svobodu.²⁰ Na Mužíkovo expozé odpovedal odmietavo iba sovietsky predstaviteľ v OSN Jakov Malik.²¹

¹⁶ AMZV ČR, f. Generálny sekretariát – tajné (GS-T), 1965–69, č. kart. 3, príloha k č.j. 010475/69-ST.

¹⁷ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 232.

¹⁸ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Political and Defense, Czechoslovakia, box 2032. Memorandum pracovníka Stálej misie USA pri OSN v New Yorku Bena Reada štátnemu tajomníkovi Deanovi Ruskovi z 21. augusta 1968.

¹⁹ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 283.

²⁰ Archív Organizácie Spojených národov (AOSN), New York, f. UNHQ, 1968, no. 144991.

Napriek odporu a obštrukčnej taktike ZSSR sa vo večerných hodinách 21. augusta Bezpečnostná rada OSN opäť zišla a prijala procedurálne rozhodnutie zaradiť československú otázku ako jeden z bodov na program rokovaní. Československý zástupca Jan Mužík bol opäť prizvaný na rokovanie rady. Oboznámil ju s najnovšími skutočnosťami a zároveň sa vyjadril aj k bodom, ktoré sa týkali dávnejšej minulosti Československa. V súvislosti s februárovými udalosťami roku 1948 uviedol, že Česi a Slováci sa nehanbia za február 1948, naopak, sú naň hrdí, lebo znamenal víťazstvo nad reakciou, ktorá chcela zvrátiť vývoj v republike. Ubezpečil, že nové vedenie krajiny a KSČ často zdôrazňovalo, že v ČSSR nepôjde v nijakom prípade o návrat do obdobia pred februárom 1948 alebo pred 5. januárom 1968. Mužík spomenul aj záhadnú smrť Jana Masaryka, pričom uviedol, že podľa výsledkov vyšetrovania išlo o samovraždu, a nie o vraždu, ako sa to snažili prezentovať niektorí ľudia na Západe. Odmietol tiež porovnanie vtedajšieho vývoja v ČSSR s maďarskými udalosťami roku 1956. Maďarské udalosti boli podľa neho jasnou kontrarevolúciou, ktorú sovietska armáda rozdrvila, kým v ČSSR išlo o nápravu minulých deformácií. Mužík sa snažil vyvrátiť aj obvinenia sovietskeho zástupcu Jakova Malika a opätovne zdôraznil, že Československu vždy išlo a i v budúcnosti pôjde len o zachovanie socializmu a bezpečnosti socialistického tábora, preto obavy z ohrozenia bezpečnosti ostatných socialistických krajín boli neopodstatnené.²² Po Mužíkovom vystúpení bola schôdza Bezpečnostnej rady OSN odročená na nasledujúci deň.

Dňa 22. augusta do hry aktívne vstúpil aj minister zahraničných vecí Jirí Hájek, ktorý spolu s ďalšími členmi vlády, tráviacimi dovolenku v Juhoslávii, vydal v Belehrade oficiálne vyhlásenie k invázii. Podpísali ho Oto Šik, podpredseda vlády, Jirí Hájek, minister zahraničných vecí, František Vlasák, minister národohospodárskeho plánovania a Štefan Gašparík, predseda Ústrednej komisie ľudovej kontroly. V dokumente sa ako ústavní činitelia pripojili k vyhláseniu československej vlády a poslancov Národného zhromaždenia ČSSR z 21. augusta, odsudzujúcemu okupáciu Československa armádami piatich krajín Varšavskej zmluvy, pričom tento akt nazvali brutálnou agresiou, hrubo porušujúcou zásady medzinárodného práva, *Charty OSN* i ustanovení Varšavskej zmluvy. Požadovali okamžité ukončenie okupácie, stiahnutie vojsk a plné obnovenie československej nezávislosti a suverenity. V súvislosti s požiadavkou okamžitého prepustenia internovaných vedúcich československých politických predstaviteľov vyhlásili, že „*tvrdenie vlád ZSSR, PLR, NDR, MLR a BLR o tom, že členovia Predsedníctva ÚV KSČ a vlády ČSSR požiadali tieto krajiny o pomoc, je v úplnom rozpore so skutočnosťou a je pustým výmyslom zameraným na zdôvodnenie agresie a oklamanie svetovej verejnosti. Preto všetky opatrenia, podniknuté okupantmi alebo uskutočnené na ich nátlak a pod ich kontrolou, sú podľa ústavy*

²¹ Sedm pražských dnů, 21. – 27. srpen 1968. Dokumentace. Praha Historický ústav ČSAV 1968, s. 481 – 482.

²² NAČERADSKÝ, J.: Československá drama a OSN. In: *Svědectví*, roč. IX, č. 34–35–36, zima 1969, s. 262.

*a zákonov ČSSR nezákonné a neplatné. Veríme, že sa v radoch českého a slovenského ľudu nenájdú nik, kto by bol ochotný sa prepožičať na akúkoľvek činnosť, ktorá by túto okupáciu podporovala. Vzhľadom na to, že okupácia znemožňuje ústavným činiteľom vykonávať svoje funkcie na území ČSSR, budeme plniť ľuďom nám zverenú funkciu s plnou zodpovednosťou a zo všetkých svojich síl mimo územia republiky.“*²³

Ešte v ten istý deň, 22. augusta, odcestoval J. Hájek do New Yorku s cieľom verejne vystúpiť na pôde OSN s prejavom odsudzujúcim okupáciu. Do Belehradu mu však z Prahy poslali depešu s oznámením, že prezident republiky L. Svoboda nesúhlasí s tým, aby sa zúčastnil rokovania Bezpečnostnej rady.²⁴ Aj podpredseda vlády Jozef Lenárt odporúčal necestovať do New Yorku. No podľa spätnej správy československého zástupiteľského úradu v Belehrade nebola depeša Hájkovi doručená, pretože cez Viedeň už odletel do New Yorku.²⁵

Rokovanie Bezpečnostnej rady OSN o invázii a situácii v Československu 22. augusta pokračovalo bez účasti československého zástupcu Jana Mužíka. Za zaradenie československej otázky do programu hlasovali: Alžírsko, Brazília, Kanada, Čína, Dánsko, Etiópia, Francúzsko, India, Pakistan, Paraguaj, Senegal, Veľká Británia a USA. Proti jej zaradeniu do agendy rokovania boli ZSSR a Maďarsko. Koncept rezolúcie, odsudzujúcej vstup vojsk na územie Československa a požadujúcej ich stiahnutie, predstavil v mene Kanady, Brazílie, Francúzska, Paraguaja, Veľkej Británie a USA (Senegal sa pridol neskôr) dánsky delegát.²⁶ Schôdza bola však následne opäť odročená a pokračovala vo večerných hodinách, teraz už aj za účasti J. Mužíka, ktorý informoval o situácii v ČSSR. Podľa neho sa situácia po okupácii podstatne zhoršila, Dubčeka a ďalších vedúcich predstaviteľov naďalej internovali, prezident republiky Svoboda bol obklúčený na Pražskom hrade a osudy viacerých ministrov boli nejasné. Mužík vyhlásil, že skutočnými predstaviteľmi ČSSR sú iba legálne zvolení činitelia, a preto všetky akcie okupačných síl sú v tomto smere nezákonné. Opätovne žiadal ich odchod a informoval, že minister Hájek je na ceste do New Yorku a svoj prejav ukončil slovami: „Na záver by som rád celkom jasne vyhlásil, že socializmus je jedinou vecou, za ktorou bezvýhradne stojíme, nechceli by sme ho poškodiť viac, než sa už stalo. Idea socializmu je svätá nielen nám, ale aj celému pokrokovému ľudstvu.“²⁷ Nasledovalo hlasovanie o dánskom návrhu rezolúcie. Kým väčšina členov Bezpečnostnej rady hlasovala za návrh, zástupcovia ZSSR a Maďarska boli opätovne proti, India, Pakistan a Alžírsko sa hlasovania zdržali. Sovietske veto znamenalo, že Bezpečnostná rada OSN neprijala rezolúciu, ktorá preto nemohla nadobudnúť platnosť.

²³ AMZV ČR, f. GS-T, 1965 – 1969, č. kart. 3, č.m. 010.293/69, s. 8.

²⁴ AMZV ČR, f. Telegramy odoslané, 1968, Praha, telegram z 22. augusta 1968 č. Pleskot 011.169.

²⁵ AMZV ČR, f. GS-T, 1965 – 1969, č. kart. 3, č.j. 011169/68 a č.j. 011170/68.

²⁶ AOSN, f. UNHQ, 1968, no. 173252 – 173254.

²⁷ Sedm pražských dnů, 21. – 27. srpen 1968. Dokumentace. Praha: Historický ústav ČSAV 1968, s. 486. alebo NAČERADSKÝ, J.: Československá drama a OSN. In: *Svědectví*, roč. IX, č. 34–35–36, zima 1969, s. 265.

Bezprostredne po hlasovaní o dánskom návrhu predložilo osem členských krajín Bezpečnostnej rady OSN (ktoré pôvodne hlasovali za dánsky návrh rezolúcie) náčrt novej rezolúcie, podľa ktorej by Rada požiadala generálneho tajomníka, aby okamžite poslal do Prahy osobitného zástupcu. Ten sa bude snažiť o prepustenie internovaných československých lídrov a zabezpečí im osobnú bezpečnosť.²⁸ Avšak aj tento pokus vďaka sovietskemu vetu stroskotal.

Dokreslením udalostí tohto dňa v neprospech Československa bol i záver zasadnutia vlády USA v Bielom dome, na ktorom minister zahraničia Dean Rusk okrem iného oboznámil prezidenta a prítomných členov americkej administratívy o výsledkoch rokovania Bezpečnostnej rady OSN a ubezpečil ich, že USA by mali zotrvať vo veci sovietskej invázie len v rovine vyhlásení.²⁹

Aj nasledujúci deň – 23. august 1968 – bol v sídle OSN dňom bohatým na udalosti súvisiace s Československom. Na pokračujúcej schôdzi Bezpečnostnej rady západné delegácie naliehali na Malika, aby ich informoval o osude internovaných československých politikov. Malik uvedené požiadavky ignoroval a západných diplomatov a ich krajiny obvinil z imperialistického pokusu o prevrat. Nasledovalo nové hlasovanie za kanadský návrh rezolúcie o ČSSR, ktorý Kanada predložila v mene Brazílie, Dánska, Francúzska, Paraguaja, Senegalu, Veľkej Británie a USA. Po hlasovaní, v ktorom Kanada, Čína, Dánsko, Etiópia, Francúzsko, Paraguaj, Senegal, Veľká Británia a USA hlasovali kladne, kým Maďarsko a ZSSR boli znovu proti a Alžírsko, India a Pakistan sa hlasovania zdržali,³⁰ ani táto rezolúcia v dôsledku veta ZSSR (ako jedného zo stálych členov Bezpečnostnej rady OSN) nenadobudla platnosť.

Československá otázka sa v tento deň nespomínala len na pôde OSN v New Yorku, ale aj v Ženeve. Tamojší československý veľvyslanec pri OSN Juraj Králik reagoval na inváziu vojsk do ČSSR vo švajčiarskej televízii. Odsúdil sovietsku okupáciu, vyzval na okamžitý odchod všetkých vojsk z československého územia a vyslovil plnú osobnú podporu prezidentovi Ludvíkovi Svobodovi a Alexandrovi Dubčekovi. Uviedol, že je v kontakte s ministrom zahraničných vecí Jiřím Hájkom a vyjadril nádej, že cesta prezidenta Ludvíka Svobodu do Moskvy s cieľom dosiahnuť odchod vojsk z ČSSR bude úspešná. V následnom rozhovore ho americký veľvyslanec pri OSN v Ženeve požiadal, aby sa pokúsil komentovať budúcnosť Alexandra Dubčeka. Podľa správy amerického veľvyslancu zaslanej Štátnemu departmentu Králik povedal: „*Niet pochyb, že ak bude*

²⁸ AOSN, f. UNHQ, 1968, no. 173253.

²⁹ FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Notes of Cabinet Meeting, Washington DC, August 22, 1968.

³⁰ NAČERADSKÝ, J.: Československá drama a OSN. In: Svědectví, roč. IX, č. 34–35–36, zima 1969, s. 265.

Dubček odstránený, v Československu je veľa ďalších, ktorí budú v jeho ceste pokračovať. Nevrátime sa do starého systému.“³¹

Aj v Štátnom departmente vypracovali 23. augusta rozsiahle memorandum o ďalšom postupe v riešení československej krízy. Bolo adresované poradcovi prezidenta pre národnú bezpečnosť W. Rostowovi a zameriavalo sa viac na to, ako má postupovať NATO, ale spomínala sa v ňom aj OSN, a to v tom zmysle, že napriek názoru svetovej mienky na túto medzinárodnú organizáciu, je potrebné demonštrovať vedúcu pozíciu USA.³²

Rokovania Bezpečnostnej rady OSN pokračovali aj 24. augusta. Z podnetu ZSSR sa riešila požiadavka NDR o prítomnosti jej zástupcu na rokovaníach týkajúcich sa Československa. Keďže išlo o procedurálnu, nie podstatnú otázku, východonemecká požiadavka bola zamietnutá. Za prítomnosť východonemeckých zástupcov hlasovali iba ZSSR a Maďarsko. Alžírsko, India, Pakistan a Brazília sa hlasovania zdržali a proti boli Kanada, Čína, Dánsko, Etiópia, Francúzsko, Paraguaj, Senegal, Veľká Británia a USA. Bezpečnostná rada žiadala vypočuť ministra zahraničných vecí ČSSR Jiřího Hájka.³³

Prejav ministra Hájka 24. augusta 1968 zaznamenali všetky najvýznamnejšie denníky v demokratickom svete, podobne ako pred dvadsiatimi rokmi verejný protest Jána Papánka proti komunistickému prevratu v Československu. Úvodné Hájkove slová boli veľmi emotívne – s pohnutím, smútkom a ľútosťou konštatoval skutočnosť, že predmetom rokovaní Bezpečnostnej rady sú tragické udalosti v jeho krajine. Nie je to však vinou československej vlády, naopak, zodpovednosť mali podľa neho tí, čo použili silu a vojensky obsadili ČSSR.³⁴ Tento akt nemožno ospravedlniť, keďže sa neudial na základe požiadavky československej vlády, prezidenta republiky ani iných ústavných orgánov. Nemožno ho ospravedlniť ani obavami o vonkajšiu bezpečnosť krajiny, uviedol, lebo ČSSR má schopnú armádu pripravenú brániť sa. Hájek požadoval plné obnovenie zvrchovanosti Československa, pričom ocenil postoj Juhoslávie a Rumunska. Jeho emotívny prejav bol popretkávaný výrazmi ako pocit smútku a ľútosti, tragická situácia, urážka, poníženie, sklamanie, neospravedlniteľný akt použitia vojenskej sily, okupácia a pod. Presviedčal prítomných, že okupáciu nemožno ospravedlniť ani argumentáciou o údajnom nebezpečenstve kontrarevolúcie. Také argumenty nazval nulitné. Obhajoval československý demokratizačný proces, pluralitu názorov, ale aj socialistický poriadok a jeho orgány verejnej správy a ľudovej moci, odstránenie byrokratických deformácií,

³¹ NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, telegram č. 4561 amerického veľvyslanca pri OSN v Ženeve Štátnemu departментu z 23. augusta 1968.

³² FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Memorandum from the Department of State to the Presidents's Special Assistant, August 23, 1968.

³³ NAČERADSKÝ, J.: Československá drama a OSN. In: *Svědectví*, roč. IX, č. 34–35–36, zima 1969, s. 265.

³⁴ AOSN, f. UNHQ, 1968, no. 144993.

posilnenie „socialistických a vlasteneckých citov a orientáciu, tak i vedúcu úlohu komunistickej strany, založenú na prirodzenej autorite, vyplývajúcej z iniciatívy, ideí, myšlienok a činov“.³⁵ Svoje vystúpenie pred Bezpečnostnou radou pokladal minister za správne, lebo nevystúpiť by podľa neho znamenalo dať za pravdu argumentom ZSSR o kontrarevolúcii a údajnej žiadosti ČSSR o zásah či aspoň súhlas ČSSR so zásahom. Na druhej strane mohli podľa Hájka československú neúčast na rokovaníach využiť západné štáty na anti-sovietske a antisocialistické vystúpenia, od ktorých sa dištancoval, pričom zdôraznil vôľu československého ľudu udržať socializmus a splniť svoje záväzky v socialistickom spoločenstve. Svoj prejav ukončil slovami: „Rozhodne odmietame, aby naše mená a dnešná situácia v Československu boli zneužívané na útoky na vec socializmu a komunizmu, v ktoré ďalej neochvejne veríme.“³⁶

Rokovanie Bezpečnostnej rady OSN bolo po prejave ministra Hájka prerušené, resp. odročené s tým, že bude pokračovať 26. augusta.

Deň po Hájkovom prejave, t. j. 25. augusta, prišiel do Úradu stáleho delegáta ČSSR pri OSN telegram z Prahy, v ktorom ministerstvo zahraničných vecí Hájka vyzvalo, aby nevystupoval v Bezpečnostnej rade, lebo vláda sa rozhodla nezúčastniť ďalšieho rokovania na pôde OSN. Pôvodne išlo o telegram Ludvíka Svobodu, ktorý z Moskvy poslal československý veľvyslanec v ZSSR Vladimír Koucký štátnemu tajomníkovi Pleskotovi. Ten mal informovať ministra Hájka, aby tlmočil vyhlásenie, že „československá vláda nesúhlasí s prerokovávaním tzv. českej otázky v Bezpečnostnej rade, pretože svoje záležitosti si prerokujeme sami s ostatnými socialistickými krajinami“.³⁷

Skutočnosť, že táto posledná inštrukcia z Prahy mala už inú dikciu i obsah ako pôvodné stanoviská, odsudzujúce inváziu, bola dôsledkom nových udalostí. Rokovania prezidenta Svobodu v Moskve sa chýlili k záveru s nezvratným výsledkom, ktorým bolo akceptovanie sovietskych požiadaviek. Bod č. 11 z tzv. Moskovského protokolu obsahoval text, ktorý bol v podstate diktátom: „V súvislosti s prerokúvaním tzv. otázky o situácii v Československu v Bezpečnostnej rade OSN vedúci predstavitelia KSČ a vlády ČSSR vyhlásili, že československá strana nežiadala o prerokovanie tejto otázky v Bezpečnostnej rade. Predstavitelia KSČ informovali, že vláda ČSSR vydala československému predstaviteľovi v New Yorku inštrukciu, aby kategoricky protestoval proti prerokovaniu otázky o situácii v Československu v Bezpečnostnej rade alebo v akomkoľvek inom orgáne OSN a žiadal stiahnutie tohto bodu z programu rokovania.“³⁸

³⁵ *The New York Times*, August 25, 1968, Text of the Czech Foreign Minister's Address Before the UN Security Council, p. 37.

³⁶ AMZV, f. Telegramy odoslané, 1968, telegram z 25. augusta 1968 č. Pleskot 011.192 a f. Telegramy došlé, 1968, telegram z 26. augusta 1968 č. Mužík 223 a č. Hájek 224.

³⁷ AMZV ČR, f. GS-T, 1965 – 1969, č. kart. 3, telegram československého ministerstva zahraničných vecí z 25. augusta 1968, č.j. 01190/68, alebo f. Telegramy došlé, 1968, telegram z 24. augusta 1968 č. Koucky 175 a f. Telegramy odoslané, 1968, telegram z 25. augusta 1968 č. Pleskot 001.190.

³⁸ BENČÍK, A.: V chapadlech kremelské chobotnice. Praha: Mladá fronta 2007, s. 188.

Po obdržaní spomínaného telegramu minister zahraničia J. Hájek požiadal Bezpečnostnú radu OSN o prerušenie diskusie o situácii v ČSSR. Ako dôvod uviedol rokovania v Moskve, ktoré by v prípade ďalšieho prerokúvania československej otázky v OSN mohli skončiť v neprospech Československa. Nie je ťažké uhádnuť, že Hájek konal na základe uvedenej inštrukcie z ústredia ministerstva. Následne odoslal do Prahy telegram, v ktorom uviedol, že odmietnutie rokovania v Bezpečnostnej rade OSN pokladá z politického i právneho hľadiska za chybné. Kým sa neskončí okupácia, ČSSR sa podľa neho nemala vzdávať legálnych prostriedkov. Zdôraznil, že takýto legálny postup proti nelegálnej okupácii by mohol doma vyvolať pobúrenie, zmiast svetovú verejnú mienku a posilniť protikomunistickú kampaň.³⁹

Nesúhlasné stanovisko ministra so svojím rezortom bolo síce chvályhodné, avšak jeho hodnotová váha či dôležitosť ostala len v rovine osobného morálneho postoja.

Ďalší vývoj sa uberal už „nadiktovaným“ smerom. Dňa 27. augusta úradujúci zástupca ČSSR pri OSN Jan Mužík predsedovi Bezpečnostnej rady OSN Araujovi Castrovi oznámil, že ČSSR sa nezúčastní jej ďalších rokovaní o situácii v Československu a písomným vyhlásením požiadal o stiahnutie prerokúvania československej otázky z jej programu: „*Program Bezpečnostnej rady obsahuje otázku týkajúcu sa listu zaslaného 21. augusta 1968 predsedovi Bezpečnostnej rady predstaviteľmi Kanady, Dánska, Spojených štátov amerických, Francúzska, Paraguaja a Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska (S/8759). Chcel by som vás upozorniť na fakt, že Československá socialistická republika nežiadala, aby bola táto otázka zaradená do programu Bezpečnostnej rady. Vzhľadom na to, že v priebehu sovietsko-československých rozhovorov, ktoré sa konali v Moskve od 23. do 26. augusta 1968, sa dosiahli dohody o podstate problému, žiadam vás, aby bola táto otázka stiahnutá z programu Bezpečnostnej rady.*“⁴⁰ Text tohto vyhlásenia nenechal nikoho na pochybách, že o československej otázke sa nerozhodne na pôde OSN, ale v Moskve.

Minister zahraničných vecí J. Hájek dostal pokyn, aby sa vrátil do Prahy. Na spiatocnej ceste, počas medzipristátia v Londýne, podľa správy Československého rozhlasu 29. augusta 1968 vyhlásil, že napriek veľkej chybe, ktorá sa stala, zostáva ZSSR i naďalej najväčším československým spojencom a priateľom.⁴¹ Následne sa vrátil do Belehradu, odkiaľ cez Viedeň odcestoval do Ženevy na konferenciu nejadrových štátov. Hájkovo londýnske vyhlásenie o spojeníctve a priateľstve so ZSSR, nasledujúce po tom, čo odsúdil inváziu, patrí do kategórie nepochopiteľných. Možno si ho vysvetliť tým, že spoznávajú nový stav vecí a frontálny ústup Prahy, pokúsil sa zachrániť vlastnú pozíciu. Ak to bol ten pravý dôvod, nepomohlo mu to. Jeho profesionálna degradácia bola iba otázkou krátkeho času. Ukazuje sa, že nie zanedbateľnú úlohu hrala pri tom Moskva.

³⁹ AMZV ČR, f. GS-T, 1965 – 1969, č. kart. 3, telegram ministra zahraničných vecí J. Hájka z New Yorku do Prahy 26. augusta 1968, č.m. 010.293/69, s. 8.

⁴⁰ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 2. svazek, s. 283.

⁴¹ AMZV ČR, f. GS-T, 1965 – 1969, č. kart. 3, příloha k č.j. 010475/69-ST.

Najprv americké a nemecké tlačové agentúry poskytli informácie, že Hájek chce počas svojho pobytu vo Švajčiarsku organizovať exilovú vládu. To však veľvyslanec K. Duda z Washingtonu rázne odmietol.⁴² Krátko potom, 3. septembra, uverejnili *Izvestia* (dňa 5. septembra to prebrala americká tlač v New Yorku) článok, v ktorom hrubo osočili J. Hájka. Označili ho za „nadháňača“ síl reakcie a kontrarevolúcie. Obvinili ho z kolaborácie s gestapom v rokoch druhej svetovej vojny, zo snáh o nadviazanie diplomatických stykov s Izraelom a SRN a z toho, že na ministerstve zahraničných vecí prenasledoval „internacionalistov“.⁴³ Potom nasledoval 9. septembra Hájkov rozhovor s Dubčekom, Černíkom a Svobodom. Tí ho vyzvali, aby sa vyjadril k perspektíve svojho ďalšieho pracovného zaradenia. Jiří Hájek si v tom čase už uvedomoval, že v kresle ministra zahraničných vecí sa mu nepodarí udržať, ale pokúsil sa zachrániť čo sa dá. Navrhol, že ak strana zväží a zároveň nebudú námietky zo strany ZSSR, nebráni sa práci v diplomatickej službe alebo vyslaniu do zahraničia a práci v aparáte medzinárodných organizácií alebo vysokých škôl.⁴⁴ Strana a ZSSR to pokladali za neprijateľné. Nič z toho sa nekonalo. Naopak. Už 12. septembra „dobrovoľne“ podal prezidentovi republiky Ludvíkovi Svobodovi demisiu s odôvodnením, že v existujúcej zložitej situácii by jeho ďalšie zotrvanie vo funkcii ministra zahraničných vecí neprispelo k úspechu snáh, ktoré za prezidentovho vedenia vyvíja vláda v záujme normalizácie stavu vzniknutého prítomnosťou cudzích vojsk na československom území.⁴⁵ V písomnej žiadosti okrem iného uviedol, že povinnosti ministra „sa snažil vykonávať s presvedčením vlastenca a komunistu v prospech republiky a vecí socializmu a komunizmu“.⁴⁶ Jeho rezignáciu z postu ministra zahraničných vecí ČSSR oficiálne oznámili 19. septembra 1968.

Podľa informácií úradujúceho zástupcu ČSSR v OSN Jana Mužíka sa otázka Československa v priebehu jesene 1968 objavila na pôde svetovej organizácie ešte niekoľkokrát. Prahe oznámil, že niektoré, tzv. neangažované štáty sa snažili československú otázku opäť zaradiť na program rokovaní OSN. Tento raz išlo najmä o Mexiko a latinskoamerické krajiny⁴⁷, no ich pokusy – aj v dôsledku následnej sovietskej „inštruktáže“ a zákroku československého ministerstva zahraničných vecí – boli neúspešné. Zo sovietskej strany tomu zabránilo predovšetkým rokovanie námestníka ministra zahraničných vecí Václava Pleskota s Vasilijom Kuznecovom, šéfom sovietskych poradcov v ČSSR 23. septembra, v ktorom sa Kuznecov odvolával na potrebu koordinácie zahraničnej politiky socialistických krajín. Zároveň vyslovil požiadavku, aby sa tzv. československá otázka na pôde OSN

⁴² AMZV ČR, f. Telegramy došlé, 1968, telegram veľvyslanca K. Duda z 1. septembra 1968.

⁴³ AMZV ČR, f. Telegramy odoslané, 1968, telegram z 5. septembra 1968 č. Mužík 233.

⁴⁴ AÚSD AV ČR, f. Pozostalost' Jiřího Hájka.

⁴⁵ AMZV ČR, f. GS-T, 1965 – 1969, č. kart. 3, č.m. 010.293/69, s. 8.

⁴⁶ AÚSD AV ČR, f. Pozostalost' Jiřího Hájka. List J. Hájka adresovaný prezidentovi republiky z 12. septembra 1968.

⁴⁷ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 3. svazek, Brno 1997, depeša J. Mužíka ministerstvu zahraničných vecí v Prahe z 20. septembra 1968, s. 61.

nezneužívala na protisocialistické a protisovietske akcie a odporúčal aktívne a iniciatívne vystupovať proti snahám a pokusom nastoľovať tento problém na program svetovej organizácie. Súčasne československej strane navrhol, aby na začiatku všeobecnej rozpravy v OSN vystúpila s požiadavkou vyradenia československej otázky z agendy OSN. Ak by táto otázka na pôde OSN predsa len zaznela, Kuznecov navrhol tri možné scenáre spoločného postupu: po prvé, ak sa podarí československú otázku presadiť na rokovanie Valného zhromaždenia ako samostatný bod, ZSSR považuje za správne, aby socialistické krajiny rokovanie neopustili, aby tak neuvoľnili pole „imperialistom“; po druhé, ak sa na pôde OSN bude rokovať o iných otázkach a v ich kontexte zaznie aj československá otázka, treba ju odmietnuť buď okamžite, alebo v závere všeobecnej rozpravy; po tretie, ak by na československú otázku prišla reč počas diskusie o probléme kontroly rezolúcie o odzbrojení či podpore mieru, mierového spolužitia, ľudských právach, slobode informácií a pod., jej prerokúvanie mali odmietnuť delegácie oboch krajín, ČSSR i ZSSR. Pleskot Kuznecovovi potvrdil, že československá delegácia bude na Valnom zhromaždení OSN postupovať podľa uvedených pokynov.⁴⁸ O dva dni neskôr, 25. septembra, novovymenovaný československý veľvyslanec pri OSN v New Yorku Zdeněk Černík oznámil, že jeho vláda odmieta akúkoľvek diskusiu o sovietskej invázii a okupácii jeho krajiny na pôde Valného zhromaždenia OSN. Na tlačovej konferencii zároveň vyhlásil: „Nádejame sa, že svetová mienka pochopí, že by sme chceli vyriešiť naše problémy vnútri socialistického spoločenstva.“⁴⁹

Na 23. Valnom zhromaždení OSN sa však o invázii a okupácii predsa len hovorilo, a to počas všeobecnej rozpravy 2. – 25. októbra 1968. Vo veľkej väčšine prejavov bola priamo alebo nepriamo venovaná pozornosť udalostiam z augusta. Najprv sa ich dotkol generálny tajomník OSN vo svojej výročnej správe, ktorú predniesol 24. septembra 1968, potom, na začiatku októbra, Dean Rusk a po ňom Andrej Gromyko a ďalší.

U Thant sa vo svojej výročnej správe venoval, celkom pochopiteľne, širokému okruhu medzinárodných problémov, vietnamskou vojnou počnúc cez napätie na Strednom Východe a augustovou inváziou končiac. Ako generálny tajomník OSN odsúdil akékoľvek použitie sily ako prostriedku na riešenie medzinárodných sporov. To označil za porušenie *Charty* a preto odsúdil akciu ZSSR a jeho štyroch spojencov. Videl v nej totiž zosilnenie, resp. zintenzívnenie studenej vojny. Spomenul rokovania Bezpečnostnej rady i československú požiadavku, aby táto otázka viac nebola na pôde svetovej organizácie prerokúvaná. Bezmocnosť OSN vlastne potvrdil konštatovaním, že univerzálny kľúč k svetovému mieru držia v rukách dve supervelmoci.⁵⁰

⁴⁸ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 3. svazek, s. 71 – 72.

⁴⁹ NACERADSKÝ, J.: Československá drama a OSN. In: *Svědectví*, roč. IX, č. 34–35–36, zima 1969, s. 268.

⁵⁰ AMZV ČR, f. Odbor medzinárodných organizácií (OMO) 1966 – 1970, č. kart. 3, Dokumenty a prameny ke studiu medzinárodných otázek, č. 6/1968, Události v ČSSR po 21. srpnu 1968 ve všeobecné rozpravě XXIII. VS OSN, s. 6 – 8.

Americký štátny tajomník Rusk počas Valného zhromaždenia OSN vystúpil vo všeobecnej rozprave k ČSSR 2. októbra 1968. Konštatoval, že v srdci Európy obsadili sovietske vojská a jeho spojenci z Varšavskej zmluvy územie spriatelenej krajiny, nezávislý štát, ktorý nikoho neohrozoval. Moskvu obvinil z výroby „anti-faktov“. Nedošlo k žiadnemu pokusu Západu o vyvolanie kontrarevolúcie a ak boli v Československu túžby po troche slobody, potom nevzišli z nejakého západného sprisahania, ale z ľudskej povahy.

Nedošlo ani k pozvaniu, ani k žiadosti nejakých československých úradov, aby vojenské jednotky Varšavského paktu vstúpili do krajiny a poskytli tzv. „bratskú pomoc“, preto Rusk vyjadril pochybnosť, že niekto vôbec uveril, že také pozvanie existovalo.

A v obviňovaní Kremľa Rusk pokračoval. Pred šiestimi týždňami, uprostred noci a bez varovania bol tento malý štát napadnutý obrovskou armádou. Dnes je ČSSR okupovanou krajinou a napriek opakovaným sľubom vojská piatich štátov ostávajú v ČSSR. Na záver svojho vystúpenia adresoval plénu otázku, či je *Charta* OSN pre ZSSR len bezcenným kusom papiera, a kedy ZSSR splní svoj vlastný a opakovaný sľub, že stiahne okupačné jednotky z Československa.⁵¹

Nasledujúci deň prišla na Ruskov prejav sovietska odpoveď. Minister zahraničných vecí ZSSR Andrej Gromyko obraňoval sovietsku intervenciu v Československu ako nevyhnutnosť pre svetový mier a vyjadril potrebu odzbrojenia. Jeho prejav v OSN bol plný propagandy a oslavy socialistického spoločenstva, zrodeného po druhej svetovej vojne ako dôkaz skvelého úspechu pokrokového ľudstva. V súvislosti s udalosťami v Československu označil za základnú prioritu nedotknuteľnosť hraníc socialistického spoločenstva, čím jasne prezentoval domináciu záujmov Moskvy a podriadenosť jej satelitov. Navyše takúto optiku Moskvy potvrdil vyhlásením: *„Došlo k pokusom adresovať nám výčitky ... vyskytli sa dokonca výroky, že táto akcia spojeneckých socialistických štátov bola údajne unáhľená a nepochopiteľná. Ale o akej unáhľenosti hovoria? Viete príliš dobre, že na sebaobranných opatreniach socialistických krajín proti imperialistickým intrigám nebolo nič unáhľené. Sovietsky zväz a ostatné socialistické krajiny varovali pri mnohých príležitostiach tých, ktorí sa pokúšajú zatlačiť späť socialistické spoločenstvo, vytrhnúť z neho aspoň jeden článok, že nestrpíme ani nedovoľíme, aby k tomu došlo.“*⁵² Ten istý Andrej Gromyko obhajoval v podobnom duchu komunistický prevrat v Československu roku 1948, v tom čase vo funkcii sovietskeho veľvyslanca pri OSN.

Na 23. Valnom zhromaždení OSN vystúpil 4. októbra 1968 aj námestník československého ministra zahraničných vecí Václav Pleskot. Predstúpil pred delegátov s koncepciou nemennosti československej zahraničnej politiky. Pri spomienke na augustový vpád

⁵¹ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. kart. 3, Dokumenty a prameny ke studiu mezinárodních otázek, č. 6/1968, Události v ČSSR po 21. srpnu 1968 ve všeobecné rozpravě XXIII.VS OSN, s. 10 – 12.

⁵² AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. kart. 3, Dokumenty a prameny ke studiu mezinárodních otázek, č. 6/1968, Události v ČSSR po 21. srpnu 1968 ve všeobecné rozpravě XXIII.VS OSN, s. 17.

vojsk vyzdvihol rozvalu a jednotu československého ľudu, no podrobnejšie inváziu nekomentoval. Zameral sa najmä na moskovské rokovania 23. – 26. augusta a na nájdenie politického východiska a riešenia. Očakával, že aj OSN pochopí túto situáciu a nebude podnikáť nič, čo by bolo v rozpore s vôľou československej vlády riešiť situáciu na základe moskovských rokovaní. Nebolo by ani v záujme OSN a jej cieľov, ani v záujme ČSSR, keby situácia v Československu bola zneužitá na pokus o vyvolanie atmosféry studenej vojny. Ubezpečil všetkých, priateľov i odporcov, že Československo je a zostane socialistickou krajinou.⁵³ Z Pleskotovho vystúpenia bolo jasne badať rezignáciu a osobnú servilnosť.

Počas všeobecnej rozpravy na VZ OSN sa k Československu vyjadrili predstavitelia ďalších krajín demokratického Západu, ktorí jednotne odsúdili sovietsku intervenciu ako porušenie platných zásad medzinárodných vzťahov. Michel Debré, minister zahraničných vecí Francúzska, 7. októbra obvinil ZSSR z porušovania prijatých záväzkov a rezolúcií. Hovoril o prebudení démonov studenej vojny. Pokiaľ ide o Francúzsko, bude neustále vyhlasovať, že pre ľudstvo a predovšetkým pre Európu, svetadiel, ktorého mier tvorí základ pre celý svet, nie je mysliteľná iná perspektíva, než cesta znižovania napätia medzi západoeurópskymi a východoeurópskymi národmi, avšak zmiernenie napätia nemôže existovať tam, kde sa silou zbraní udržujú okupačné armády. Iba odchod týchto jednotiek a odmietnutie všetkých opatrení vyvolaných osudnou politikou blokov môže zabrániť zhoršeniu súčasného napätia vyvolaného augustovými udalosťami.⁵⁴

Dňa 9. októbra 1968 predniesli prejavy na pôde VZ OSN predstavitelia ďalších troch významných krajín – ministri zahraničných vecí Talianska (Giuseppe Medici), Kanady (Mitchell Sharp) a Austrálie (Paul M. C. Hasluck). Spoločným menovateľom ich vystúpení bolo hľadanie stratenej dôvery v medzinárodných vzťahoch, odsúdenie invázie do Československa a odvolávanie sa na *Chartu OSN*. Hasluck okrem toho nastavil zrkadlo Gromykovovi, keď podrobil kritike jeho slová o „socialistickom Commonwealth“.⁵⁵

Sovietskou doktrínou „socialistického spoločenstva“ sa vo svojom vystúpení zaoberal aj britský minister zahraničia Michael Stewart. Dňa 14. októbra 1968, berúc do úvahy fakty a realitu v Československu, upozornil, že ZSSR chápe túto doktrínu tak, že sám posúdi, aké môžu byť záujmy iných štátov. Podľa toho podnikne, ak to uzná za vhodné,

⁵³ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. kart. 3, Dokumenty a prameny ke studiu mezinárodních otázek, č. 6/1968, Události v ČSSR po 21. srpnu 1968 ve všeobecné rozpravě XXIII. VS OSN, A/1681, s. 29.

⁵⁴ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. kart. 3, Dokumenty a prameny ke studiu mezinárodních otázek, č. 6/1968, Události v ČSSR po 21. srpnu 1968 ve všeobecné rozpravě XXIII. VS OSN, A/1683, s. 32.

⁵⁵ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. kart. 3, Dokumenty a prameny ke studiu mezinárodních otázek, č. 6/1968, Události v ČSSR po 21. srpnu 1968 ve všeobecné rozpravě XXIII. VS OSN, s. 42 – 45.

vojenskú akciu mimo svojho vlastného územia, samozrejme, opäť v súlade so svojím úsudkom, aké môžu byť záujmy iných štátov.⁵⁶

Pohľad na všeobecnú rozpravu VZ OSN by bol neúplný bez aspoň torzovitého sprístupnenia názorov predstaviteľov ďalších členských krajín. Medzi tých, čo inváziu odsúdili, patrili ešte napríklad aj Kurt Waldheim za Rakúsko, Indira Gándhíová za Indiu či Miguel Solano Lopez za Paraguaj. Indická ministerka sa odvolala na učenie Mahátma Gándhího a na Džavaharlála Néhrúa, najmä na ich chápanie vzťahov medzi národmi, t. j. na otázku zrieknutia sa sily v medzinárodných vzťahoch. Svet sa podľa nej dostal do bludného kruhu, z ktorého existuje východisko len vtedy, ak budú rešpektované práva národov a rovnosť rás. K československej situácii uviedla: „*Nedávne udalosti v Československu uvrhli ďalší tieň na krehkú konštrukciu nového svetového poriadku. Zásady nemiešania sa jedného štátu do vnútorných záležitostí druhého, úzkostlivého rešpektovania suverenity, územnej nedotknuteľnosti a politickej nezávislosti všetkých štátov sú podstatné pre zásadu mierového spolužitia. Je zvrchované dôležité, aby boli bezodkladne obnovené normálne podmienky v Československu.*“⁵⁷

Inváziu do ČSSR obhajovali na pôde VZ OSN najmä krajiny „päťky“, ale aj predstavitelia Bieloruska, Ukrajiny a Mongolska.

Názory a pohľady „moskovskej“ skupiny na pôde OSN boli prešpikované jednotnou terminológiou – spoločné ideály socialistických krajín, bratská pomoc, kolektívne posilnenie spoločných hraníc, zdrojom napätia v Európe je militaristická politika Bonnu a Washingtonu a pod. Za všetky ostatné, skutočne ilustratívne, poslúži najlepšie krátka stať z vyjadrenia L. Toiva z Mongolska 15. októbra 1968: „*Obscénny povyk okolo udalostí v Československu, vznesený v Bezpečnostnej rade západnými štátmi, ako aj ohováračské prejavy ich predstaviteľov tu na Valnom zhromaždení proti Sovietskemu zväzu a jeho spojencom, jasne ukázali hnev a zlobu imperialistických kruhov spôsobenú neúspechom ich ďalekosiahlych plánov na vyrvanie ČSSR zo socialistického systému*“.⁵⁸

Záver zasadnutia Valného zhromaždenia OSN sprevádzala aj istá vzdorovitosť niektorých zamestnancov československej misie pri OSN, u ktorých sa pocit bezradnosti miešal s prejavom odporu. Napríklad v deň československého štátneho sviatku 28. októbra prišli do budovy Sekretariátu OSN s čiernymi kravatami a v tmavých oblekoch, pričom

⁵⁶ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. kart. 3, Dokumenty a prameny ke studiu mezinárodních otázek, č. 6/1968, Události v ČSSR po 21. srpnu 1968 ve všeobecné rozpravě XXIII. VS OSN, A/1693, s. 66.

⁵⁷ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. kart. 3, Dokumenty a prameny ke studiu mezinárodních otázek, č. 6/1968, Události v ČSSR po 21. srpnu 1968 ve všeobecné rozpravě XXIII. VS OSN, A/1693, 14. októbra 1968, s. 70.

⁵⁸ AMZV ČR, f. OMO 1966 – 1970, č. kart. 3, Dokumenty a prameny ke studiu mezinárodních otázek, č. 6/1968, Události v ČSSR po 21. srpnu 1968 ve všeobecné rozpravě XXIII. VS OSN, A/1695, 15. októbra 1968, s. 77.

dvaja z nich nalepili na nárazník automobilu leták s farebným československým znakom a s anglickým nápisom *Russians get out of Czechoslovakia* (Rusi, vypadnite z Československa).⁵⁹ Túto udalosť si pochopiteľne nenechali ujsť niektoré americké denníky.

Po skončení zasadnutia Valného zhromaždenia vypracoval veľvyslanec pri OSN v New Yorku Zdeněk Černík hodnotiacu správu, ktorú 28. decembra 1968 zaslal ministerstvu zahraničných vecí do Prahy. Konštatoval v nej, že československá otázka sa nakoniec nedostala na program rokovaní svetovej organizácie i napriek snahe niektorých členských štátov NATO a latinskoamerických krajín. Podľa neho stroskotali aj iniciatívy USA, ktoré sa usilovali prezentovať poaugustový vývoj v Československu v rovine potlačovania ľudských práv v oblasti oznamovacích prostriedkov, proti čomu československá delegácia ostro vystúpila a americký pokus označila za snahu zasahovať do vnútorných vecí ČSSR. Postoj socialistických krajín označil Zdeněk Černík za úspech.⁶⁰

Tak slobodne a suverénne, ako na pôde OSN Praha 21. augusta 1968 odštartovala svoju aktivitu vo veci invázie vojsk „päťky“ do Československa, tak ju tam v hlbokjej defenzíve, neslobodne a pod diktátom Kremľa i ukončila. V podstate však nerobila nič iné, len kopírovala domáci vývoj.

Československo bolo stálym členom OSN od jej založenia roku 1945 a malo oprávnenie i povinnosť predložiť Bezpečnostnej rade žiadosť, aby prešetrila udalosti spojené so vstupom vojsk na jeho územie. Podľa čl. 34 išlo o akciu ohrozenia mieru. Hoci Československo túto možnosť nevyužilo, Bezpečnostná rada o československej otázke rokovala, lebo o to požiadali iné štáty. Proti ich žiadosti (S/8758) vystúpil ZSSR (S/8759), ktorý sa snažil zlegalizovať vojenský zásah na základe údajného pozvania československej vlády.⁶¹

V právomoci Bezpečnostnej rady však nebolo zastaviť intervenciu ani prinútiť vojská na odchod. A rezolúciu, ktorá by bola inváziu aspoň odsúdila a vyzvala na skoncovanie so zasahovaním do vnútorných záležitostí ČSSR (S/8761), zástupca Sovietskeho zväzu vetoval.

⁵⁹ NAČERADSKÝ, J.: Československá drama a OSN. In: *Svědectví*, roč. IX, č. 34–35–36, zima 1969, s. 268.

⁶⁰ Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 3. svazek, s. 154.

⁶¹ HÁJEK, J.: Rok 1968. Praha: Logos 1994, s. 70.

Výberová chronológia udalostí a faktov

3. – 5. januára

V Prahe sa konalo zasadanie Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ), na ktorom vyvrcholili rozpory vo vedení strany. Antonín Novotný odstúpil z postu prvého tajomníka ÚV KSČ a zostal vo funkcii prezidenta ČSSR. Za nového prvého tajomníka ÚV KSČ bol zvolený Alexander Dubček.

17. januára

Predsedníctvo Slovenskej národnej rady (SNR) sa na zasadaní v Bratislave vyslovilo za zmenu asymetrického štátoprávneho usporiadania ČSSR.

22. – 23. januára

V Bratislave sa konalo zasadanie Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS), ktoré rokovalo o výsledkoch januárového zasadania ÚV KSČ. Na uvoľnené miesto prvého tajomníka ÚV KSS zvolilo Vasilu Biľaka, ktorý dovtedy zastával funkciu tajomníka ÚV KSS pre ideológiu. Voľba V. Biľaka bola jednohlasná a sprevádzal ju dlhotrvalý potlesk.

29. – 30. januára

Alexander Dubček bol na krátkej priateľskej návšteve v Moskve. Komuniké z rokovaní konštatovalo „*plnú jednotu pohľadov na všetky diskutované otázky*“, t. j. jednotu v otázkach Varšavskej zmluvy, Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) a boja proti svetovému imperializmu.

1. – 3. februára

V Prahe sa konal celoštátny zjazd jednotných roľníckych družstiev (JRD).

4. februára

Alexander Dubček sa v Komárne stretol s prvým tajomníkom ÚV Maďarskej socialistickej robotníckej strany Jánosom Kádárom.

15. februára

Na Zimných olympijských hrách v Grenobli porazili hokejisti ČSSR (získali nakoniec strieborné medaily) hokejistov ZSSR v pomere 5 : 4. Kapitánom československých hokejistov bol Jozef Golonka.

22. – 23. februára

V Prahe sa konalo slávnostné zasadnutie ÚV KSČ, ÚV Národného frontu a vlády ČSSR pri príležitosti 20. výročia „vítazného“ februára 1948. Na slávnosti sa zúčastnil aj Leonid I. Brežnev, ktorého prejav sa niesol v duchu bezbrehej propagandy o víťazstve robotníckej triedy a jej avantgardy – komunistickej strany.

25. februára

Vedúci sekretariátu Ministerstva národnej obrany ČSSR genmjr. Jan Šejna ušiel do USA, kde sa jeho najnovším zamestnávateľom stala CIA. Šejnova dezercia vyvolala vo vojenských a politických kruhoch krajín Varšavskej zmluvy veľké znepokojenie a rozhorčenie. Šejna, prezývaný „ďatelinkový“ generál patril medzi defraudantov československého majetku. V USA sa stal krátkodobo zamestnancom CIA.

29. februára

Začal vychádzať týždenník *Literární listy*, nový tlačový orgán Zväzu československých spisovateľov.

6. – 7. marca

V Sofii sa stretli predstavitelia Politického poradného výboru krajín Varšavskej zmluvy.

6. – 8. marca

Na zámku Slovenskej akadémie vied v Smoleniciach sa konala vedecká konferencia, na ktorej sa slovenskí a českí historici, právnici a politológovia vyslovili za federatívne Československo.

13. marca

Zbigniew Brzezinski, americký politológ poľského pôvodu, ktorý bol v rokoch 1977 – 1981 poradcom amerického prezidenta pre otázky národnej bezpečnosti, konštatoval, že fragmentácia socialistického tábora môže viesť k zvýšeniu medzinárodného napätia, čo podľa neho nebolo v záujme veľmocí.

14. – 15. marca

SNR nastolila na svojej schôdzi v Bratislave požiadavku federatívneho štátoprávneho usporiadania Československa. Dňa 9. apríla sa k uvedenej požiadavke prihlásil aj ÚV KSS.

16. marca

A. Dubček predniesol v Brne prejav, v ktorom okrem iného potvrdil, že spojenectvo so ZSSR zostáva základom československej zahraničnej politiky.

22. marca

Antonín Novotný rezignoval na funkciu prezidenta ČSSR.

23. marca

V Drážďanoch sa uskutočnila porada vedúcich straníckych a štátnych predstaviteľov Bulharskej ľudovej republiky, Československej socialistickej republiky, Maďarskej ľudovej republiky, Nemeckej demokratickej republiky, Poľskej ľudovej republiky a Zväzu sovietskych socialistických republík (BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR, ZSSR). Vedenie ČSSR bolo ostro kritizované za vlašný postoj k údajným antisocialistickým tendenciám v krajine. Drážďanské stretnutie sa stalo začiatkom koordinovaného postupu piatich štátov Varšavskej zmluvy proti obrodnému procesu v Československu. Rumunsko sa porady nezúčastnilo.

28. marca

V Prahe sa začalo plenárne zasadnutie ÚV KSČ. Plénum prijalo rezignáciu Antonína Novotného na funkciu prezidenta ČSSR a na uvedený post navrhlo gen. Ludvíka Svobodu.

30. marca

Za prezidenta ČSSR bol zvolený armádny generál Ludvík Svoboda. Na Slovensku bol veľmi obľúbený už od čias oslobodzovania Československa v rokoch 1944 – 1945, keď velil 1. československému armádnemu zboru.

31. marca

V Čechách vznikol *Klub 231*, organizácia združujúca osoby odsúdené za politické delikty. Jej cieľom bolo dosiahnuť rehabilitáciu všetkých politických väzňov po roku 1948.

1. apríla

Začiatok zasadnutia ÚV KSČ, na ktorom A. Dubček predniesol prejav o pokračovaní budovania a zdokonaľovania armády v zhode so socialistickými princípmi, resp. o budovaní obrannej hrádze proti nepriateľovi zvonka – imperialistickému agresorovi. „*Musíme byť pevnou súčasťou spojeneckva armád Varšavskej zmluvy*“, povedal Dubček.

1. – 5. apríla

Pokračovanie zasadnutia ÚV KSČ, ktoré prijalo *Akčný program KSČ*. Oproti pomerom pred januárom 1968 obsahoval ustanovenie o zásadnej demokratizácii KSČ. Bol prvým pokusom o komplexný projekt reformy socializmu sovietskeho typu vo vtedajšom socialistickom tábore.

6. apríla

Vláda ČSSR pod vedením Jozefa Lenárta podala demisiu.

•

Začala sa vojenská príprava invázie sovietskych vojsk do ČSSR pod krycím menom *Operácia Dunaj*.

8. apríla

Prezident republiky Ludvík Svoboda vymenoval novú vládu ČSSR pod vedením Oldřicha Černíka. Konzervatívcoz z radov KSČ nahradili členovia reformného krídla. Slovákov v novej vláde zastupovali dvaja podpredsedovia: Peter Colotka, Gustáv Husák a štyria ministri: Martin Dzúr, Jozef Trokan, Michal Štancel' a Miloslav Hruškovič.

10. apríla

Na verejnej členskej schôdzi slovenských spisovateľov – členov KSČ odznela požiadavka federatívneho usporiadania štátu ako základného predpokladu skutočnej demokratickej zámery na Slovensku.

16. apríla

Predsedníctvo Slovenskej národnej rady vymenovalo pracovnú skupinu, ktorá mala pripraviť legislatívne návrhy federatívneho štátprávneho usporiadania ČSSR.

18. apríla

Za predsedu Národného zhromaždenia ČSSR bol zvolený Josef Smrkovský.

20. apríla

V prejave na krajskej konferencii KSS v Bratislave vyslovil Alexander Dubček presvedčenie, „že socializmus v Československu má jedinečnú príležitosť utvoriť takú mieru slobôd, v takých nových demokratických formách, aké sú nedostupné v tej najdemokratickejšej buržoáznej spoločnosti...“.

24. apríla

Ministerský predseda Oldřich Černík vyhlásil v Národnom zhromaždení vládny program. Konštatovalo sa v ňom, že asymetrické usporiadanie štátu nevytvorilo záruku rovnoprávnosti oboch národov. Okrem iného Černík uviedol: „*Dokiaľ bude existovať NATO, dotiaľ sa budeme podieľať na posilňovaní Varšavskej zmluvy.*“

26. apríla

V Prahe bola podpísaná Zmluva o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci medzi ČSSR a Bulharskom. Za ČSSR ju podpísali Dubček a Černík, za Bulharsko prvý tajomník ÚV bulharskej komunistickej strany a predseda rady ministrov BĽR Todor Živkov.

29. apríla

V Bratislave sa uskutočnilo rokovanie slovenských a českých ekonómov. Slovenská strana presadzovala tézu, že Československo je štátom dvoch rovnoprávných národov, pričom jeho ekonomiku chápali ako integrovanú syntézu dvoch národných ekonomík.

2. mája

Československé ministerstvo zahraničných vecí zaslalo veľvyslanectvu USA v Prahe nótu o menovom zlate a doložke najvyšších výhod. Súhlas s nótou vyjadril aj prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček a predseda vlády Oldřich Černík.

3. mája

Kultúrny život uverejnil vyhlásenie troch významných slovenských literátov Ladislava Novomeského, Miroslava Válka a Vojtecha Mihálika, v ktorom sa vyslovili za urýchlenie realizáciu federalizácie a proti jej oddiaľovaniu pod egidou hesla: „*najprv demokratizáciu, potom federáciu*“.

4. mája

Pri príležitosti výročia smrti gen. Milana Rastislava Štefánika sa konala národná púť na Bradle. Zúčastnilo sa jej okolo 120-tisíc ľudí a bola výzvou pre návrat k slovenským národným tradíciám.

4. – 5. mája

Československá stranícka a vládna delegácia (A. Dubček, O. Černík, J. Smrkovský, V. Biľak) rokovala v Moskve so sovietskym vedením (L. Brežnev, A. N. Kosygin, N. V. Podgornij, K. F. Katušev a K. V. Rusakov) o politickej situácii v ČSSR. Sovietske vedenie ostro kritizovalo „antisocialistické sily“ v ČSSR, pričom V. Biľak sa priklonil na jeho stanovisko.

6. – 7. mája

Československý minister zahraničných vecí Jiří Hájek navštívil ZSSR, kde rokoval so sovietskym ministrom zahraničných vecí A. Gromykom a predsedom rady ministrov ZSSR A. Kosyginom. Sovietski predstavitelia ostro odsúdili protisovietske prejavy a zopakovali tézu o hrozíacej kontrarevolúcii v ČSSR.

8. mája

V Moskve sa uskutočnilo stretnutie najvyšších predstaviteľov piatich krajín Varšavskej zmluvy Bulharska, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR, ktorí rokovali o vnútropolitickú situáciu v ČSSR bez účasti jej zástupcov. Lídri krajín, okrem J. Kádára, opakovali tézy o kontrarevolúcii v ČSSR.

15. mája

Vláda ČSSR schválila utvorenie odbornej komisie na prípravu ústavného zákona o československej federácii na čele s podpredsedom vlády Gustávom Husákom. Tvorilo ju tridsať členov: po pätnásť z českej i slovenskej strany. Neskôr ju doplnili o dvoch zástupcov zo Severomoravského a Juhomoravského kraja. Komisia začala pracovať 21. mája v Prahe, neskôr pokračovala na Zbraslavskom zámku a na zámku v Kolodějoch. Na jej pôde vyplávali na povrch spory o podobu federácie. Slováci presadzovali voľnejší zväzok, českej strane vyhovovala „zovretá“ federácia s rozsiahlymi kompetenciami federálnych orgánov na úkor orgánov národných.

•

Predseda Národného zhromaždenia Josef Smrkovský v súvislosti s Dubčekovou cestou do Moskvy vyhlásil: *„Musíme pochopiť obavy Sovietskeho zväzu, ktorý nemá na starosti len Československo, ale aj bezpečnosť celého socialistického tábora. Navyše, sovietski súdruhovia deklarovali, že nechcú a ani nebudú zasahovať do vnútorných československých záležitostí.“*

17. – 25. mája

Sovietsky premiér Alexej Kosygin počas liečebného pobytu v Karlových Varoch rokoval o situácii v Československu s najvyššími vládnymi a straníckymi predstaviteľmi. V správe pre politické byro ÚV KSSZ uviedol, že jedinými vplyvnými mužmi v KSČ sú Dubček, Černík a Svoboda.

20. mája

Sovietsky minister zahraničných vecí Andrej Gromyko upozornil československého ministra zahraničia Jiřího Hájka na existenciu bližšie nešpecifikovaných amerických plánov voči ČSSR a vyjadril prekvapenie nad tým, že československá strana tieto plány otvorene neodsúdila.

22. – 24. mája

V Bratislave sa konalo zasadnutie ÚV KSS, ktoré o. i. prijalo *Akčný program KSS*. Pôvodný variant vypracovaný poprednými slovenskými spoločenskovednými pracovníkmi aparát ÚV KSS do takej miery „upravil“, že v ňom síce bolo množstvo štatistických údajov, ale málo myšlienok.

29. mája – 1. júna

V Prahe sa konalo zasadanie ÚV KSČ. V súvislosti s nátlakom, ktorý na KSČ vyvíjalo vedenie Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ), ako aj najvyšší predstavitelia komunistických strán Bulharska, Poľska, NDR a Maďarska, bola prijatá rezolúcia s konštatujúcim varovaním, že hlavným nebezpečenstvom pre stranu a spoločnosť v ČSSR je pravicové nebezpečenstvo.

3. – 15. júna

Delegácia Národného zhromaždenia, vedená predsedom Josefom Smrkovským, navštívila ZSSR.

12. júna

V Prahe bola podpísaná československo-sovietska hospodárska dohoda.

13. júna

Americká ústredná spravodajská služba CIA vypracovala dokument o vývoji československej krízy. Jej najpravdepodobnejší vývoj zhrnula v konštatovaní, že budúcnosť Dubčekovho režimu závisí od ďalšieho sovietskeho postoja.

13. – 15. júna

Počas oficiálnej návštevy československej straníckej a vládnej delegácie v Maďarsku obe strany podpísali *Zmluvu o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci medzi ČSSR a MLR*.

17. júna

Britské ministerstvo zahraničných vecí vydalo o vzťahoch ZSSR a jeho satelitov memorandum, v ktorom sa konštatovalo, že vývoj v týchto krajinách je oveľa rýchlejší než

v samotnom Sovietskom zväze, preto tu dochádza k ekonomickým problémom. Upozorňovalo, že vzhľadom na to, že v týchto krajinách stále prežívajú prozápadné tradície najmä v oblasti obchodu, vedy a technológií, silnejú hlasy po zmenách ich zahraničných vzťahov.

20. júna

V Bratislave sa konalo zasadanie ÚV KSS. Rokovalo o otázkach súvisiacich s prípravou nového štátoprávneho usporiadania ČSSR a o príprave mimoriadneho zjazdu KSS. Na tomto zasadnutí zaznela aj požiadavka federalizácie KSČ. Ohľadne termínu zjazdu KSS mali zatiaľ prevahu príslušníci konzervatívneho krídla v strane, ktorí chceli zvolať mimoriadny zjazd KSS až po mimoriadnom XIV. zjazde KSČ.

20. – 30. júna

Na území ČSSR sa uskutočnilo veliteľsko-štábne cvičenie armád štátov Varšavskej zmluvy „Šumava“. Hoci bolo pôvodne plánované len jako veliteľsko-štábne cvičenie, nakoniec bolo zmenené na strategicko-operačné za účasti 40-tisíc vojakov a početnej bojovej techniky. Podľa zámeru sovietskeho vedenia malo byť nielen demonštráciou vojenskej sily proti československej reforme, ale aj nácvikom možnej vojenskej intervencie do ČSSR.

24. – 26. júna

Národné zhromaždenie ČSSR schválilo ústavný zákon o príprave federatívneho usporiadania ČSSR. Rokovalo aj o porušovaní socialistickej zákonitosti na začiatku 50. rokov a schválilo zákon o súdnej rehabilitácii nespravodlivo odsúdených. Jeho cieľom bolo umožniť preskúmanie prípadov osôb protiprávne odsúdených, zabezpečiť im spoločenskú rehabilitáciu a primerané hmotné odškodnenie.

25. júna

Zákon č. 82 o súdnej rehabilitácii zrušil rozhodnutia o umiestnení do táborov nútených prác podľa zákona č. 247/1948 Zb., ale nepriniesol úplnú rehabilitáciu roľníkov, živnostníkov ani tých, čo boli násilne vysťahovaní, prepustení z práce, resp. utrpeli inú ujmu. Odškodnenie týchto prípadov sa predpokladalo v rámci pripravovaného zákona o mimosúdnych rehabilitáciách.

26. júna

Zákonom č. 84/ 1968 Zb. bola zrušená cenzúra. Išlo o významný prejav demokratizácie celej spoločnosti a o súčasť formovania „socializmu s ľudskou tvárou“. *De facto* bola cenzúra v Československu zrušená už vo februári 1968.

27. júna

V českej tlači bol publikovaný manifest *Dvetisíc slov*, ktorým intelektuáli reagovali na skutočnosť, že reformný proces stráca dych. Pokúsili sa ho teda oživiť a načrtnúť ďalší vývoj občianskej spoločnosti. Sovietski stranícki a vládni predstavitelia využili manifest na ďalšie zintenzívnenie boja proti československej „kontrarevolúcii“. Predsedníctvo ÚV KSČ manifest ešte v ten istý deň odmietlo. Ani demokratický Západ tento dokument nepríval, pretože v ňom videl hrozbu „pritvrdenia“ kurzu ZSSR proti reforme v Československu.

3. júla

Leonid I. Brežnev na zasadnutí s Jánosom Kádárom jasne formuloval myšlienku, ktorá sa stala jadrom po ňom pomenovanej doktríny: „*nemôžeme zostať a nikdy nezostaneme ľahostajní k osudu budovania socializmu v iných krajinách, k spoločnej veci socializmu a komunizmu*“.

5. júla

V Prahe sa uskutočnilo rokovanie člena zahraničného výboru Kongresu senátora Claiborne Pella s ministrom zahraničných vecí Jiřím Hájkem o vzájomných československo-amerických vzťahoch a sporných otázkach kompenzácie za znárodnený americký majetok, československom menovom zlate a doložke najvyšších výhod.

8. júla

Predsedníctvo ÚV KSČ na svojom zasadnutí odmietlo telefonické pozvanie L. I. Brežneva z 5. júla zúčastniť sa rokovaní „šestky“ vo Varšave. Naproti tomu navrhol, aby sa konali bilaterálne rokovania dotknutých krajín, aj za účasti zástupcov juhoslovenských a rumunských komunistov.

11. júla

Vedúci predstavitelia piatich krajín Varšavskej zmluvy poslali Predsedníctvu ÚV KSČ list s pozvaním na spoločnú schôdzku do Varšavy.

13. júla

USA označili manifest *Dvetisíc slov* za taktickú chybu liberálnych síl v ČSSR a vyslovili obavu, že nadchádzajúca konferencia „päťky“ vo Varšave odsúdi vývoj v Československu.

.

Juhoslovanská tlačová agentúra Tanjug citovala prezidenta Josipa Broza–Tita, ktorý vyslovil pochybnosti o existencii takých síl v ZSSR, ktoré by sa rozhodli použiť voči Československu neprezieravú politiku sily.

14. – 15. júla

Vedúci predstavitelia piatich krajín Varšavskej zmluvy (Bulharska, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR) sa zišli na porade vo Varšave. Výsledkom ich stretnutia bol tzv. „varšavský list“ *Ústrednému výboru KSČ*, obsahujúci znepokojenie nad vývojom v ČSSR a odsudzujúci nástup reakcie proti spoločenskému zriadeniu s podporou svetového imperializmu. Podľa listu ÚV KSČ nezvládol úlohu a nie je ani dostatočne pevný, aby zlikvidoval domácu reakciu. Predstavitelia piatich krajín Varšavskej zmluvy, odvolávajúci sa na princípy marxizmu-leninizmu, nedovolia, aby nepriateľské sily zviedli ČSSR zo socialistickej cesty a odtrhli republiku od socialistického spoločenstva.

16. – 17. júla

Predsedníctvo ÚV KSČ rokovalo o „varšavskom liste“ a prijalo stanovisko, v ktorom obhajovalo program reformy socializmu v ČSSR i výsledky dosiahnuté pri jeho realizácii. Zároveň zdôraznilo, že Československo vždy rešpektovalo všetky medzinárodné záväzky, vyplývajúce z jeho členstva vo Varšavskej zmluve i v RVHP. Vývoj v ČSSR označilo za spontánny a prirodzený produkt demokratizačného procesu v ČSSR.

17. júla

Plenárne zasadnutie ÚV KSSZ v Moskve vyústilo do záveru, že „socialistického Československa sa nevzdáme!“.

18. júla

Štátny tajomník USA Dean Rusk poprel, že USA údajne varovali ZSSR pred silovým zásahom v Československu. Dementoval tiež článok uverejnený v *New York Times*, podľa ktorého vraj tvrdil, že ozbrojená intervencia v Československu by ohrozila proces zlepšovania sovietsko-amerických bipolárnych vzťahov.

•

Britský minister zahraničných vecí Michael Stewart počas rozpravy v Dolnej snemovni povedal, že tak, ako v každom štáte, aj v Československu jedine jeho občania majú právo usporiadať si vnútorné pomery vo svojej krajine.

20. júla

Štátny department USA zhodnotil situáciu v ČSSR ako veľmi vážnu. Nevylúčil pritom ani možnosť sovietskeho vojenského zásahu i keď to považoval za krajné riešenie. Aj v takom prípade USA zachovávajú „nezúčastnený“ postoj, aby nedali zámienku na intervenciu.

21. júla

Prezident Ludvík Svoboda v svojom prejave na Javorine počas tradičných slávností bratstva Slovákov a Čechov znovu potvrdil lojálnosť Československa Varšavskej zmluve.

22. júla

Štátny tajomník Dean Rusk rokoval vo Washingtone so sovietskym veľvyslancom Anatolijom Dobryninom. Protestoval proti obvineniam sovietskej strany o účasti USA na československých udalostiach a zdôraznil, že vývoj v Československu je jeho vnútornou vecou.

24. júla

Zvláštny Vyšetrovací a výskumný výbor Štátneho departmentu vydal memorandum, ktoré mapovalo reakcie komunistických strán, vlád a tlače v západnej Európe k situácii v Československu. Konštatovalo opatrnosť, resp. absenciu oficiálnych vládnych vyhlásení z obavy „nepoškodenia“ československého reformného procesu. Tlač v západnej Európe bola spontánnejšia.

25. júla

Francúzsky prezident Charles de Gaulle komentoval československý vývoj ako „epizódu“, ktorá je súčasťou vývoja krajín východnej Európy, usilujúcich sa vymaniť spod sovietskej nadvlády. Ak sa Sovietsky zväz rozhodne použiť silové prostriedky, bude to mať podľa neho katastrofálne dôsledky pre jeho pozíciu v socialistických krajinách.

•

Sovietska a poľská vláda vydali (bez udania dôvodu) pre svojich občanov zákaz cestovať do ČSSR.

27. júla

Podľa tajnej správy predsedu vlády Oldřicha Černíka pre ÚV KSČ o bezpečnostnej situácii v krajine, v prípade sovietskej invázie Československo nemôže rátať s vonkajšou pomocou. Na adresu domáceho československého vývoja uviedol, že situácia je napätá najmä v dôsledku sovietskej vojenskej hrozby.

29. júla – 1. augusta

V Čiernej nad Tisou rokovali delegácie KSČ a KSSZ o politickom vývoji v Československu. Predstavitelia sovietskeho vedenia na čele s Leonidom Brežnevom ešte raz apelovali na československé vedenie, aby „kontrarevolučnú situáciu“ riešilo rýchlo a účinne vlastnými silami. To by však znamenalo skoncovanie s reformnou politikou, čo bolo pre progresívne krídlo vo vedení strany neprijateľné. Rokovania skončili hodnotením, že hrozba invázie pominula. Cena za kompromis spočívala v prísľube ČSSR, že sa plne zabezpečí vedúca úloha strany i plnenie záväzkov v rámci Varšavskej zmluvy.

1. augusta

Na záver rokovaní v Čiernej nad Tisou Leonid Brežnev Alexandrovi Dubčekovi povedal: *„My vám po tomto rokovaní dôverujeme, ale neopovážte sa nás klamať. Potom by sme museli siahnúť k najhoršiemu.“* Túto ultimatívnu hrozbu citoval Vasil Bilak na pléne ÚV KSČ v novembri 1968.

3. augusta

V Bratislave sa konala porada predstaviteľov šiestich komunistických a robotníckych strán – Bulharska, ČSSR, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR s vedením KSČ. Prijali vyhlásenie, v ktorom sa konštatovalo, že *„podpora, ochrana a upevnenie socialistických vymožeností*

sú spoločnou internacionálnou povinnosťou všetkých socialistických krajín“ (Brežnevova doktrína obmedzenej suverenity). Počas porady došlo k odovzdaniu tzv. pozývajúceho listu vedeniu KSSZ. Tento list, ktorý mal dať pripravovanej invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR zdanie legality, bol významným dokumentom svojho druhu, lebo ho podpísali poprední predstavitelia KSČ. Pozývajúce listy však boli minimálne dva. Prvý podpísal Antonín Kapek, druhý spolu s ním aj Vasil Biľak, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka a Alois Indra. V liste žiadal o urgentnú pomoc všetkými prostriedkami na záchranu socializmu v ČSSR. Údajne ho odovzdal sám Vasil Biľak ukrajinskému straníckemu lídrovi Piotrovi Šelestovi na toalete počas prestávky na rokovaníach „šestky“ v Bratislave.

6. augusta

V Prahe zasadala Hospodárska rada vlády pod vedením Lubomíra Štrougala. Okrem iného sa zaoberala aj otázkou výstavby diaľnic. Na obdobie rokov 1970 – 1975 navrhla urýchlenie ich výstavby tak, aby sa ročne vybudovalo 100 km.

9. augusta

Minister zahraničných vecí Jiří Hájek rokoval v Prahe s americkým senátorom Mike Mansfieldom, ktorý vyslovil uznanie československému obrodnému procesu. Jiří Hájek mu potvrdil, že spojenectvo a priateľstvo so ZSSR je stále základným kameňom československej zahraničnej politiky.

•

V telefonickom rozhovore s Alexandrom Dubčekom vyjadril Leonid I. Brežnev nespokojnosť s plnením dohôd z Čiernej nad Tisou. Dubček oponoval tvrdením, že sa na veciach o ktorých bola reč v Čiernej nad Tisou pracuje.

9. – 11. augusta

Uskutočnila sa oficiálna návšteva juhoslovanského prezidenta Josipa Broza–Tita v Československu. Tito konštatoval, že je znepokojený vzťahom ČSSR s „pätkou“. Napriek tomu zaujal k československej reforme opatrnícky postoj.

12. – 13. augusta

Najvyšší predstaviteľ Nemeckej demokratickej republiky Walter Ulbricht sa počas svojej návštevy v Československu stretol v Karlových Varoch s Alexandrom Dubčekom.

13. augusta

Ďalší telefonický rozhovor Brežneva s Dubčekom. Brežnev opäť ostro obvinil československé stranícke vedenie z neplnenia dohôd z Čiernej nad Tisou, čo Dubček opakovane odmietol.

15. – 17. augusta

Československo navštívila rumunská stranícka a vládna delegácia na čele s Nicolae Ceaușescuom. Počas návštevy bola v Prahe podpísaná dvadsaťročná *Zmluva o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci* medzi ČSSR a Rumunskom. Ceaușescu odmietol predstaviť, že spoločná obrana socialistických štátov má zahŕňať i prípadnú intervenciu proti krajine.

17. augusta

Prvý tajomník Maďarskej socialistickej robotníckej strany János Kádár rokoval v Komárne s Alexandrom Dubčekom. Kádár Dubčekovi odporúčal, aby československé vedenie podniklo kroky na obmedzenie slobody tlače. Napriek tomu, že neurobil žiadnu narážku na možnosť vojenskej intervencie do ČSSR, na druhý deň v Moskve, ako vedúci predstaviteľ maďarskej delegácie, s ňou súhlasil.

18. augusta

Vedúci činitelia piatich krajín Varšavskej zmluvy na porade v Moskve definitívne schválili rozhodnutie o vojenskom zásahu proti Československu. Brežnevovo hodnotenie situácie v ČSSR podporili lídri ostatných štyroch krajín: Walter Ulbricht, Władysław Gomułka, Todor Živkov a János Kádár.

20. augusta

Sovietsky veľvyslanec Stepan Červonenko v Prahe v neskorých nočných hodinách informoval prezidenta Ludvíka Svobodu, že vojská piatich štátov Varšavskej zmluvy vstúpia na československé územie ako verní priatelia československého ľudu.

•

Sovietski veľvyslanci v európskych metropolách informovali predstaviteľov štátov, v ktorých pôsobili, o chystanom vstupe vojsk do ČSSR.

•

V neskorých večerných hodinách vojská ZSSR, Bulharska, Maďarska, NDR a Poľska prekročili hranice Československa. Na intervencii sa (v prvom slede) zúčastnilo 27 divízií s 300-tisíc vojakmi, tisíc lietadlami, vyše 6-tisíc tankami a 4-tisíc delami. Bola to najväčšia ozbrojená akcia v Európe od konca druhej svetovej vojny. Krátko po prechode hraníc intervečnými vojskami vydal minister národnej obrany Martin Dzúr rozkaz, aby československé jednotky nekládli odpor.

•

Vo večerných hodinách navštívil prezidenta USA Lyndona B. Johnsona sovietsky veľvyslanec vo Washingtone Anatolij F. Dobrynin a informoval ho o vstupe vojsk Varšavskej zmluvy do Československa na základe pozvania československej vlády.

•

Na mimoriadnom rokovaní Rady národnej bezpečnosti USA prezident Lyndon B. Johnson označil inváziu do Československa za agresiu, keď jedna komunistická krajina napadla druhú.

•

Štátny tajomník USA Dean Rusk tlmočil sovietskemu veľvyslancovi vo Washingtone A. F. Dobryninovi znepokojenie USA nad sovietskym oznámením o invázii. Vyvrátil aj dôvody uvádzané Sovietskym zväzom o pomoci, lebo podľa USA žiadna vonkajšia agresia Československu nehrozila.

21. augusta

Krátko po 1.00 hod. Predsedníctvo ÚV KSČ schválilo výzvu *Všetkému lidu ČSSR*, odmietajúcu vojenskú akciu piatich štátov Varšavskej zmluvy. Ešte v tú noc príslušníci československej ŠtB zatkli popredných predstaviteľov strany a štátu – A. Dubčeka, J. Smrkovského, O. Černíka, F. Kriegela a. i. – v mene „robotnícko-roľníckej vlády vedenej súdruhom Indrom“. Utvorenie bábkovej vlády bolo súčasťou pôvodného sovietskeho plánu na likvidáciu reformy socializmu v Československu.

•

Veľká Británia vyhlásila vojenskú agresiu do ČSSR za bezprecedentné porušenie *Charty OSN* a všetkých platných zásad medzinárodného práva.

•

Francúzsky prezident Charles de Gaulle označil sovietsku intervenciu za udalosť, ktorá ukázala, že Moskve sa nezbavila politiky blokov, ktorá bola uvalená na Európu ako výsledok jaltských dohôd.

•

Poslanci Národného zhromaždenia ČSSR prijali vyhlásenie, v ktorom sa stotožnili s vyhlásením Predsedníctva ÚV KSČ, označujúcim okupáciu Československa vojskami

piatich štátov Varšavskej zmluvy za porušenie medzinárodného práva, ustanovení Varšavskej zmluvy a zásad rovnoprávných vzťahov medzi národmi.

•

Československá vláda, ktorá sa zišla na mimoriadnej schôdzi, vyjadrila protest vládam piatich krajín, ktorých armády okupovali ČSSR. Po neúspešnom pokuse o vytvorenie prosovetskej tzv. robotnícko-roľníckej vlády boli vedúci proreformní politickí predstavitelia odvečení do ZSSR.

•

Vláda ČSSR prijala vyhlásenie, v ktorom zdôraznila, že Československo bolo okupované proti svojej vôli a *„tak sa po prvý raz v dejinách medzinárodného komunistického hnutia odohral akt agresie proti štátu vedenému komunistickou stranou, uskutočnený spojeneckými armádami socialistických krajín“*.

•

Predsedníctvo ÚV KSS prijala vyhlásenie, v ktorom sa okrem iného uvádzalo, že k situácii zaujalo *„jednomyselné stanovisko, podporujúce politiku reprezentovanú súdruhmi Dubčekom, Svobodom a Černíkom“*.

•

Slovenská národná rada uverejnila vyhlásenie, v ktorom sa okrem iného uvádzalo, že podporuje vyhlásenie Predsedníctva ÚV KSČ a ÚV KSS a pevne stojí za úsilím legálnych predstaviteľov ÚV KSČ a štátu.

•

Na zasadaní Rady národnej bezpečnosti USA prezident Johnson informoval, že veľvyslanec USA pri OSN George Ball už dostal pokyn, aby na pôde svetovej organizácie vyjadril americký protest proti invázii do ČSSR a aby trval na dodržiavaní *Charty OSN*.

•

Ministerstvo zahraničných vecí ČSSR vydalo svojim veľvyslancom v ZSSR, PLR, NDR, MER a BLR pokyn, aby tamojším vládam odovzdali *„energický protest s požiadavkou na okamžité ukončenie protiprávnej okupácie Československa a stiahnutie všetkých vojsk z československého územia“*.

•

Moskovská *Pravda* uverejnila vyhlásenie agentúry TASS k vstupu vojsk piatich krajín Varšavskej zmluvy do Československa, podľa ktorého sa vládni československí činitelia obrátili na ZSSR a ostatné spojenecké štáty so žiadosťou o vojenskú pomoc.

•

Predstavitelia šiestich členských krajín OSN (stáli zástupcovia Kanady, Dánska, USA, Veľkej Británie, Francúzska a Paraguaja pri OSN) odovzdali z poverenia svojich vlád predsedovi Bezpečnostnej rady OSN Araujovi Castrovi list so žiadosťou, aby vo veci súčasnej vážnej situácie v ČSSR okamžite zvolal Bezpečnostnú radu, ktorá by posúdila túto otázku.

•

Stály zástupca ZSSR pri OSN v New Yorku Jakov Malik vyslovil negatívny postoj k otázke prerokovania československej otázky na pôde OSN a uviedol, že Bezpečnostnú radu nič neopravňuje, aby túto otázku posudzovala.

•

Úradujúci zástupca ČSSR pri OSN Jan Mužík rokoval s generálnym tajomníkom OSN U Thantom. Oboznámil ho s protestným stanoviskom československého ministerstva zahraničných vecí k vstupu vojsk „päťky“ a požadujúcim ich okamžitý odchod.

•

Najvyšší rumunský predstaviteľ Nicolae Ceaușescu odsúdil inváziu vojsk do ČSSR ako flagrantné porušenie národnej suverenity, slobody a štátnej nezávislosti bratského, socialistického, slobodného a nezávislého štátu.

•

Juhoslovanský prezident Josip Broz–Tito k československým udalostiam vyhlásil, že invázia bez pozvania alebo súhlasu legitímnej vlády je krokom proti suverenite Československa a bude mať ďalekosiahle dôsledky na celé svetové revolučné hnutie. Tito tiež spomenul svoje rokovania s Dubčekom a vyjadril v neho plnú dôveru.

•

Západonemecká vláda odsúdila intervenciu sovietskych vojsk a spojencov do Československa ako jasné porušenie suverenity a zasahovanie do vnútorných vecí cudzieho štátu.

•

Švédsky politik a predseda švédskej sociálnej demokracie Olof Palme v prejave v Malmö povedal, že demokratizačný proces v Československu vítal celý demokratický svet ako príslub lepšej budúcnosti, odsúdil vojenský zásah a vyjadril smútok a sklamanie nad udalosťami v ČSSR.

•

Podľa prezidenta Ludvíka Svobodu prerokovanie československej otázky v Bezpečnostnej rade OSN je nešťastné, lebo je nádej rokovať so štátmi Varšavskej zmluvy.

•

Byro Socialistickej internacionály na zasadnutí v Kodani odsúdilo sovietsku okupáciu Československa ako akt otvorenej agresie, ktorá dokazuje imperialistický charakter vzťahov, ktoré chce ZSSR vnútiť svojim spojencom vo Varšavskom pakte. V rezolúcii prirovnalo inváziu k Hitlerovmu vpádu do Československa v marci 1939.

•

Severovietnamskí komunisti inváziu do ČSSR podporili a označili ju za „noble effort“ zodpovednosti k požiadavke „verných strane“ v Československu.

22. augusta

Belgická tlač, televízia a rozhlas odsúdili násilnú okupáciu Československa. Vplyvný konzervatívny denník *La Libre Belgique* napísal: „*Judáš je vzkriesený.*“

•

Československí politici Oto Šik, Jiří Hájek, František Vlasák a Štefan Gašparík (nachádzajúci sa na dovolenke v Juhoslávii) vydali v Belehrade vyhlásenie, ktorým sa pripojili k protestnému vyhláseniu vlády a Národného zhromaždenia k invázii vojsk. V oficiálnom texte sa pripojili k vyhláseniam vlády a poslancov Národného zhromaždenia z 21. augusta, ktoré odsúdili násilnú okupáciu Československa armádami piatich členských krajín Varšavskej zmluvy.

•

V Bezpečnostnej rade OSN sa hlasovalo o zaradení československej otázky ako samostatného bodu programu rokovania. Za zaradenie hlasovali: Alžírsko, Brazília, Kanada, Čína, Dánsko, Etiópia, Francúzsko, India, Pakistan, Paraguaj, Senegal, Veľká Británia a USA. Proti boli ZSSR a Maďarsko. V dôsledku sovietskeho veta (stály člen Bezpečnostnej rady) sa zaradenie československej otázky do agendy rokovania neprijalo.

•

Začal sa mimoriadny, tzv. vysočiansky XIV. zjazd KSČ. Jej reformné krídlo, prevažne z českej časti republiky, sa pokúsilo o završenie mocenského zvratu v strane zvolením nového ÚV KSČ.

23. augusta

Americký minister obrany Clark Clifford na mimoriadnom zasadnutí vlády označil inváziu Sovietov do Československa za dobre naplánovanú, efektívnu a sofistikovanú vojenskú operáciu.

•

V Československu sa uskutočnil generálny protestný štrajk proti invázii vojsk piatich krajín Varšavskej zmluvy.

•

Predsedníctvo Zväzu protifašistických bojovníkov na Slovensku zaslalo sovietskemu Výboru veteránov vojny list, v ktorom sa okrem iného uvádzalo: „*Zaprisahávame Vás v mene našich spoločných padlých, v mene socializmu, v mene proletárskeho internacionalizmu, skončíte s okupáciou a vráťte sa domov!*“

•

Československý prezident Ludvík Svoboda odletel do Moskvy na rokovania s vedúcimi predstaviteľmi ZSSR. Na nasledujúci deň sa k nemu pripojili aj internovaní československí politici. Rokovania trvali do 26. augusta.

•

Turecká vláda vyjadrila nádej, že Bezpečnostná rada OSN nájde správne riešenie československej otázky a že zahraničné vojská opustia ČSSR v čo najkratšom čase.

•

Ústredný výbor albánskej komunistickej strany odsúdil barbarskú inváziu do Československa a vyhlásil že Varšavská zmluva sa transformovala na zmluvu agresie.

•

Kubánsky vodca Fidel Castro označil intervenciu do Československa za flagrantné porušenie medzinárodného práva a štátnej suverenity. Sovietsku akciu označil za nezákonnú, ale politicky nevyhnutnú v záujme revolúcie a spoločnej obrany socializmu.

24. augusta

Minister zahraničných vecí Jiří Hájek v prejave pred Bezpečnostnou radou OSN žiadal plné obnovenie zvrchovanosti Československa a ocenil postoj Juhoslávie a Rumunska. Obhajoval československý demokratizačný proces, pluralitu názorov, ale aj socialistický poriadok a jeho orgány verejnej správy a ľudovej moci.

25. augusta

Veľvyslanectvo USA v Prahe vydalo nótu, v ktorej žiadalo všetkých amerických občanov, aby čo najskôr opustili Československo.

26. augusta

Minister zahraničných vecí Jiří Hájek na základe inštrukcie z ústredia ministerstva zahraničných vecí v Prahe požiadal Bezpečnostnú radu OSN, aby prerušila diskusiu o situácii v ČSSR, lebo by to poškodilo pozíciu československej strany na rokovaniach v Moskve.

•

Československí a sovietski predstavitelia podpísali v Moskve tzv. *Moskovský protokol* (protokol o rokovaní delegácií ZSSR a ČSSR 23. – 26. augusta v Moskve), ktorý KSČ zaväzoval skončiť so všetkými prejavmi obrodného procesu.

26. – 28. augusta

V Bratislave sa konal mimoriadny zjazd KSS, ktorý uznal legitimitu mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ vo Vysočanoch a vyjadril súhlas s jeho závermi. Druhého dňa rokovania sa zúčastnil aj vedúci delegácie ÚV KSČ na tomto zjazde G. Husák, ktorý delegátov

presvedčil, aby sa od vysočianskeho zjazdu dištancovali. Spolu s ďalšími slovenskými komunistami sa vzdal aj členstva vo „vysočianskom“ ÚV KSČ. Mimoriadny zjazd KSS sa však napriek tomu skončil úplnou porážkou konzervatívnych síl v KSS vedených Vasilom Bilakom. Novým prvým tajomníkom ÚV KSS sa stal Gustáv Husák.

27. augusta

Úradujúci zástupca ČSSR pri OSN Jan Mužík oznámil, že ČSSR sa nezúčastní ďalších rokovaní Bezpečnostnej rady o situácii v Československu a písomne požiadal o stiahnutie prerokúvania československej otázky z jej programu.

28. augusta

Západonemecká vláda vyhlásila požiadavku úplnej obnovy československej suverenity a vojská okupačných štátov vyzvala na odchod z Československa.

29. augusta

Československý rozhlas priniesol správu, že minister zahraničia Jiří Hájek pri spiatom lete z New Yorku vydal v Londýne vyhlásenie, že napriek veľkej chybe, ktorá sa stala, zostáva ZSSR i naďalej najväčším československým spojencom a priateľom. J. Hájek sa vrátil do Belehradu, odkiaľ cez Viedeň odcestoval do Ženevy na konferenciu nejadrových štátov.

•

Francúzsky politik Francois Mitterand oficiálne ostro odsúdil sovietsku inváziu do Československa a následný diktát ZSSR. Podobne odsúdili sovietsku intervenciu aj predsedovia talianskej a rakúskej socialistickej strany Bettino Craxi a Bruno Kreisky.

31. augusta

V Prahe sa konalo zasadanie ÚV KSČ, na ktorom došlo k fúzii medzi „starým“ ÚV KSČ, zvoleným ešte na XIII. zjazde KSČ roku 1966 a „novým“ ÚV KSČ, zvoleným na mimoriadnom, tzv. vysočianskom XIV. zjazde KSČ. Reformné krídlo v KSČ sa takto pokúsilo zmeniť pomer síl v predsedníctve i pléne ÚV KSČ, demonštrovať vlastný výklad *Moskovského protokolu* a vyjadriť odhodlanie presadzovať aj naďalej reformnú politiku.

3. septembra

Taliansky komunistický denník *L'Unita* poukázal na vzťahy komunistického tábora a adresoval moskovskej *Pravde* otázku: „*Kto rozhodne o použití práva intervenovať? Kto dokáže, že je tam kontrarevolučné sprisahanie a kto prevezme zodpovednosť za jej dôsledky?*“

4. septembra

Rada národnej bezpečnosti USA schválila dokument *USA, Európa a československá kríza*, obsahujúci americký postoj k súčasnej situácii. Hoci podľa dokumentu Československu hrozí že sa stane sovietskym vojenským protektorátom, USA sa plne zasadzujú za politiku *détente*.

•

Vo večerných moskovských televíznych správach „*Vremja*“ sa uskutočnila panelová diskusia troch sovietskych novinárov, Viktora Šaragina, Viktora Sergejeviča Majevskeho a Sergeja Alexandroviča Brazanka o situácii v Československu. Všetci traja diskutéri sa v defenzívnom tóne snažili rôznymi spôsobmi ospravedlniť inváziu vojsk Varšavského paktu do ČSSR.

6. septembra

Minister obrany USA Clark Clifford v prejave v *National Press Club* vo Washingtone povedal, že moskovská akcia jasne dokázala, že americká prítomnosť v západnej Európe je potrebná a USA musia naďalej pracovať na zdokonalení protiraketového systému, aby mohli rokovať s Rusmi z pozície sily.

8. septembra

Predseda Poľskej zjednotenej robotníckej strany Władysław Gomułka verejne ospravedlnil inváziu vojsk do Československa ako dôsledok existencie konkrétnej hrozby odtrhnutia sa Československa od spoločenstva krajín Varšavskej zmluvy.

10. septembra

Predseda vlády Oldřich Černík rokoval v Moskve s L. Brežnevom o plnení tzv. moskovských dohôd. Brežnev nastolil otázku pobytu vojsk na československom území: stiahnuť nebudú, treba riešiť ich ubytovanie v zimných mesiacoch.

12. septembra

Minister zahraničných vecí ČSSR Jiří Hájek podal prezidentovi republiky Ludvíkovi Svobodovi demisiu s odôvodnením, že v existujúcej zložitej situácii by jeho ďalšie zotrvanie vo funkcii ministra zahraničných vecí neprispelo k úspechu snáh, ktoré za prezidentovho vedenia vyvíja vláda na normalizáciu stavu, vzniknutého prítomnosťou cudzích vojsk na československom území.

18. septembra

Tlačový orgán austrálskej komunistickej strany *Tribune* odmietol argumenty ZSSR odôvodňujúce intervenciu v Československu a v mene ostatných komunistických strán sa pýtal: „*keď je povolené anulovať odsúhlasené princípy samourčenia národov a vzťahov medzi socialistickými krajinami na základe povinnosti zastaviť kontrarevolúciu, kto rozhoduje, kedy má výzva takej povinnosti prísť?*“

19. septembra

Praha oznámila rezignáciu ministra zahraničných vecí Jiřího Hájeka.

•

Predseda vlády ZSSR Alexej Kosygin vyhlásil v posolstve japonskému ministerskému predsedovi, že augustová intervencia bola nevyhnutná, lebo bola ohrozená bezpečnosť Sovietskeho zväzu.

20. septembra

Podľa informácie úradujúceho zástupcu ČSSR v OSN Jana Mužíka sa niektoré, tzv. neangažované latinskoamerické štáty OSN, snažia znova zaradiť československú otázku na program rokovania 23. Valného zhromaždenia OSN.

•

Československý veľvyslanec v USA Karel Duda informoval československé ministerstvo zahraničných vecí, že západní diplomati sa napriek sovietskej intervencii v ČSSR prikláňajú k myšlienke pokračovať v rozvíjaní dialógu medzi Východom a Západom.

25. septembra

Československý veľvyslanec pri OSN v New Yorku Zdeněk Černík oznámil, že jeho vláda je proti akejkoľvek diskusii o sovietskej invázii a okupácii jeho krajiny na Valnom

zhromaždení. Zároveň na tlačovej konferencii oznámil: „*Nádejame sa, že svetová mienka pochopí, že by sme chceli vyriešiť naše problémy vnútri socialistického spoločenstva.*“

26. septembra

Moskovská *Pravda* uverejnila článok s názvom *Suverenita a medzinárodné záväzky socialistických krajín*, v ktorom je vyjadrená podstata Brežnevovej doktríny obmedzenej suverenity: „*Národy socialistických krajín a ich komunistické strany majú a musia mať slobodu v rozhodovaní o ceste rozvoja ich krajín, ale žiadne ich rozhodnutie nesmie škodiť ani socializmu ich krajín, ani základným záujmom ostatných socialistických krajín.*“

2. – 25. októbra

Počas všeobecnej rozpravy Valného zhromaždenia OSN v New Yorku inváziu odsúdili vo svojich vystúpeniach politickí i vládni predstavitelia Západu, napr. Dean Rusk, Michel Debré, Giuseppe Medici, Kurt Waldheim, Indira Gándhiová a ďalší. ZSSR s podporou zástupcov Bulharska, Poľska, Maďarska a NDR intervenciu obhajoval ako jediný možný krok záchrany socializmu v ČSSR.

2. októbra

Generálny tajomník francúzskeho ministerstva zahraničných vecí Hevré Alphand takto charakterizoval postoj Paríža k invázii a k ďalšiemu vývoju medzinárodných vzťahov: „*Naším základným cieľom zostáva uvoľnenie napätia i keď jednoznačne odsudzujeme vstup i pobyt cudzích vojsk v Československu.*“

•

Americký štátny tajomník Dean Rusk konštatoval na zasadnutí 23. Valného zhromaždenia OSN, že pred šiestimi týždňami, uprostred noci a bez varovania, bol malý štát napadnutý obrovskou armádou. Dnes je ČSSR okupovaná krajinou.

3. októbra

Sovietsky minister zahraničných vecí Andrej Gromyko v propagandisticky ladenom prejave na pôde Valného zhromaždenia OSN obhajoval sovietsku intervenciu v Československu ako nevyhnutnosť pre svetový mier a vyjadril potrebu odzbrojenia.

3. – 4. októbra

V Moskve sa uskutočnili rokovania delegácie ÚV KSČ s delegáciou ÚV KSSZ o procese „normalizácie“ v ČSSR.

4. októbra

Československý námestník ministra zahraničných vecí Václav Pleskot vystúpil na Valnom zhromaždení OSN s koncepciou nemennosti československej zahraničnej politiky. Vyzdvihol rozvahu a jednotu československého ľudu počas augustovej vojenskej invázie a ubezpečil všetkých, priateľov i odporcov, že Československo je a zostane socialistickou krajinou.

11. októbra

Traja sovietski občania Pavel Litvinov (odsúdený na päť rokov väzenia), Larisa Danielova (štyri roky vyhnanstva v Irkutsku) a Konstantin Babickij (tri roky vyhnanstva na Sibíri) boli obvinení z rušenia verejného poriadku v Moskve, lebo verejne protestovali proti invázii sovietskych vojsk v Československu.

16. októbra

V Prahe bola podpísaná Zmluva medzi vládou ČSSR a ZSSR o podmienkach dočasného pobytu sovietskych vojsk na území Československej socialistickej republiky. Zmluvu podpísali Oldřich Černík a Alexej Kosygin. Zmluva stanovila, že časť sovietskych vojsk na území ČSSR zostane, časť z nich (aj s vojskami „štvrky“) odíde v priebehu dvoch mesiacov.

18. októbra

Národné zhromaždenie ČSSR schválilo zmluvu o dočasnom pobyte sovietskych vojsk na území Československa, podpísanú v Prahe 16. októbra. Do platnosti vstúpil aj protokol k zmluve, podľa ktorého malo byť na území ČSSR umiestnených 75-tisíc sovietskych vojakov. Z právneho hľadiska zmluva vlastne kodifikovala stav po vojenskej intervencii 21. augusta 1968.

23. októbra

Ústredný denník francúzskych komunistov *L'Humanité* sa svojimi kritickými vyjadreniami na adresu sovietskeho postupu v Československu zaradil ku kritikom ZSSR.

27. októbra

Národné zhromaždenie ČSSR prijalo ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii. Okrem iného sa v ňom uvádzalo, že *„národ český a slovenský, ... uznávajúc neodňateľnosť práva na sebaurčenie až do oddelenia ... sa dohodli na vytvorení československej federácie“*.

•

Národné zhromaždenie ČSSR prijalo ústavný zákon č. 144/1968 Zb. o postavení národností. Konštatovalo sa v ňom, že ČSSR je spoločným štátom českého a slovenského národa a národností, ktoré žijú na jeho území. Národnostiam – maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej (rusínskej) – má podľa ústavného zákona zabezpečovať *„možnosti a prostriedky všestranného rozvoja“*.

30. októbra

Na Bratislavskom hrade, v Sieni federácie, podpísali ústavný zákon o československej federácii. Aktérmi slávnostného podpisovania boli prezident ČSSR L. Svoboda, predseda Národného zhromaždenia ČSSR J. Smrkovský a predseda vlády ČSSR O. Černík. Tento slávnostný akt bol súčasťou osláv 50. výročia vzniku Československa.

1. novembra

V správe Štátneho departmentu USA pre veľvyslanectvá v Európe sa zdôrazňovalo, že napriek šoku z invázie a následného konca „československej jari“ by americká administratíva nemala meniť svoju politiku voči strednej Európe.

3. novembra

Ministerstvo obrany USA vydalo správu, podľa ktorej invázia do Československa nenašla vojenskú rovnováhu v Európe. Na základe obranného rozpočtu NATO na rok 1968, ktorý predstavoval 75 miliárd USD v porovnaní s 50 miliardami USD pre Varšavskú zmluvu, správa konštatovala, že aliancia je kvalitatívne lepšie pripravená vo väčšine ukazovateľov.

5. novembra

Počas telefonického rozhovoru Alexandra Dubčeka s Brežnevom o aktuálnom politickom dianí v ČSSR vyjadril Brežnev spokojnosť.

7. novembra

V Prahe počas pietnej spomienky na ruských vojakov, ktorí padli za oslobodenie Československa, sa po urážkach Dubčeka a Černíka prosovietsky naladeným davom, uskutočnila protiruská demonštrácia.

12. novembra

Leonid Brežnev sa zúčastnil zjazdu poľských komunistov. V prejave opísal inváziu ako mimoriadny krok, diktovaný nevyhnutnosťou zachrániť socialistický poriadok v spriatelenej krajine.

14. novembra

V Bruseli sa začala konferencia náčelníkov generálnych štábov a vrchného veliteľstva armád NATO o dôsledkoch invázie do ČSSR. Konferencia potvrdila názor ministerstva obrany USA a väčšiny členských krajín aliancie, že invázia nenarušila vojenskú rovnováhu v strednej Európe. Hlavným cieľom konferencie bolo ukázať Sovietskemu zväzu, že štáty aliancie sú odhodlané nepripustiť ďalšiu sovietsku expanziu v Európe.

14. – 17. novembra

V Prahe sa konalo zasadanie ÚV KSČ. Vytvorili na ňom Výkonný výbor predsedníctva strany, akési predsedníctvo vnútri oficiálneho Predsedníctva ÚV KSČ, pričom z jeho ôsmich členov boli prívržencami reformy iba A. Dubček a J. Smrkovský. Vzniklo aj Byro ÚV KSČ na riadenie straníckej práce v českých krajinách na čele s Lubomírom Štrougalom, členom skupiny „realistov“, ktorí boli ochotní podriaďiť sa sovietskym požiadavkám.

18. novembra

Americký veľvyslanec v Prahe Jacob Beam informoval Štátny department USA o snahe československej strany obnoviť prerušené dvojstranné rozhovory o otázkach československého zlata a o kompenzácií za americký znárodnený majetok v ČSR roku 1945.

Išlo o okruh otvorených hospodársko-obchodných dvojstranných problémov pretrvávajúcich od konca druhej svetovej vojny. Československé, tzv. tripartitné, zlato, ktoré pôvodne ukoristili Nemci na začiatku a počas druhej svetovej vojny, objavili vojská USA v soľných baniach pri Aachene a uložili v sejfoch svojej Federálnej banky v New Yorku. Časť zlata (6,4 tony) Československu vrátili, zvyšok (18,1 tony) zablokovali. Jeho vrátenie podmieňovali vyriešením kompenzácie za znárodnený majetok (USA ju po vojne vyčíslili na 149 mil. USD, neskôr svoju požiadavku podstatne znížili, na približne 44 mil. USD). Okrem týchto dvoch dlhodobých nevyriešených otázok dvojstranných československo-amerických vzťahov sa do popredia dostala aj otázka doložky najvyšších výhod, ktorú USA jednostranne suspendovali Československu na pôde GATT roku 1951.

29. novembra

Podľa amerického veľvyslanca v Československu Jacoba Beama vojenská invázia do Československa spôsobila v spoločnosti, smerujúcej k novému spôsobu života, šok. Hoci idea „socializmu s ľudskou tvárou“ podľa neho medzi ľuďmi ešte žila, Dubček bol už len zvädnutým symbolom a československá zahraničná politika sa stala pevnou súčasťou politiky východného bloku.

7. – 8. decembra

Na rokovaní delegácie KSSZ s delegáciou ÚV KSČ v Kyjeve sa riešili otázky personálneho zloženia federálnej vlády. Brežnevovské vedenie vyslovilo výhrady proti nominácii Josefa Smrkovského na post predsedu Federálneho zhromaždenia.

19. decembra

Národné zhromaždenie ČSSR prijalo zákony o federálnych inštitúciách. Išlo o zákony nižšej právnej sily, ktorými sa v praxi vykonávali zásady ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii.

21. – 22. decembra

Na plenárnom zasadnutí ÚV KSS jeho prvý tajomník Gustáv Husák označil kodifikáciu česko-slovenskej federácie za dejinnú udalosť slovenského národa a za prelomovú udalosť aj vo vzájomných vzťahoch Slovákov a Čechov.

28. decembra

Stály zástupca ČSSR pri OSN v New Yorku Zdeněk Černík informoval Prahu o výsledkoch Valného zhromaždenia OSN, keď sa napriek snahe niektorých členských štátov NATO československá otázka nakoniec nedostala na program rokovaní.

31. decembra

O polnoci z 31. decembra 1968 na 1. januára 1969 vznikla v rámci ČSSR Slovenská socialistická republika a Česká socialistická republika.

Na záver

Československý pokus o reformu socializmu roku 1968 sa stal nepochybne jednou z najvýznamnejších udalostí v dejinách spoločného štátu Slovákov a Čechov, hoci trval iba necelých osem mesiacov. Jeho zrod a postupné dozrievanie spojené s nádejou na lepšiu budúcnosť zabrzdila v auguste 1968 invázia vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy, uskutočnená pod patronátom ZSSR. Moskva s pomocou tankov tak opätovne získala kontrolu nad priemyselne najvyspelejšou krajinou svojho bloku a Československo sa znovu stalo príkladom vzorného satelita.

Československý reformný proces sa začal v období, keď svetové supervelmoci ZSSR a USA hľadali model vzájomného mierového spolužitia a našli ho v politike *détente*. Celkom jednoznačne sa ukázalo, že táto politika, vychádzajúca zo vzájomnej akceptácie *status quo*, predstavovala určitú fázu studenej vojny, počas ktorej sa jej hlavní aktéri – Moskva a Washington – úzkostlivo vyhýbali zasahovaniu do záujmových sfér toho druhého.

Československý experiment o humanizáciu socializmu Sovietsky zväz spočiatku toleroval, no akonáhle sa vývoj začal uberať smerom, ktorý mohol narušiť celistvosť jeho impéria, zakročil. Ak sa aj navonok spočiatku zdráhal použiť vojenskú silu, nečinnosť a nezáujem USA ho presvedčili, že odtiaľ mu nebezpečenstvo nehrozí. Preto nakoniec spoločne s NDR, Poľskom, Maďarskom a Bulharskom neváhal nasadiť proti svojmu spojencovi ozbrojené sily, ktorých úlohou bolo prinavrátiť pokorené Československo ako poslušný a pevný článok do východného bloku.

O československom, resp. Dubčekovom „socializme s ľudskou tvárou“ vyšlo množstvo publikácií, ktoré sa väčšinou zaoberali vnútorným vývinom ČSSR počas reformného procesu, jeho príčinami a dôsledkami, ale aj jeho protagonistami či úlohou ZSSR a jeho satelitov. V tomto ohľade dosiahla slovenská, česká i zahraničná historiografia nemalé výsledky. Svoj podiel na lepšom poznaní danej problematiky má aj množstvo publikovaných dokumentov alebo vydaných osobných spomienok aktérov vtedajších čias, ktoré sa v hojnom počte objavili po nežnej revolúcii na konci 80. rokov minulého storočia.

Cieľom tejto práce, ako naznačuje už jej názov – *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN* – je poskytnúť čitateľovi pohľad na „československú jar“ takpovediac zo zorného uhla západnej časti bipolárne rozdeleného sveta v druhej polovici minulého storočia, sveta, ktorý sa vo všeobecnosti stotožňoval s prívlastkom demokratický. Muselo uplynúť ešte veľa času, kým sa jeho súčasťou stali aj Slováci a Česi. Roku 1968 im to ešte nebolo súdené.

Postoj USA k československej reforme roku 1968 a k jej násilnému prerušeniu ovplyvňovalo niekoľko faktorov. Z pohľadu ich vnútorného vývoja to bola najmä neúspešná vojna vo Vietname a z vonkajšieho hľadiska zasa ich úporná snaha o politiku *détente*. V konečnom dôsledku v horizonte celkových amerických záujmov išlo v prípade

Československa o nie príliš dôležitú socialistickú krajinu. Navonok síce Johnsonova administratíva verbálne československý liberalizačný kurz vítala, no nepodporila ho nijakými konkrétnymi krokmi. Aj keď sovietsku augustovú inváziu a následnú okupáciu Československa verejne odsúdila, nepodnikla proti nej žiadne konkrétne opatrenia. Pokladala ju jednoducho za vnútornú záležitosť východného bloku, ktorá neohrozovala záujmy USA ani Západu. Americké stanovisko bolo známe už v čase, keď sa invázia ešte len plánovala, teda svojím spôsobom upevnilo presvedčenie ZSSR, že v prípade použitia vojenskej sily USA nezasiahnu, lebo to budú považovať za vnútorný problém ZSSR. Podobný postup zvolili aj západné krajiny. Ich verbálne odsúdenie agresie možno vnímať skôr ako „dobrý bod“ do budúcnosti. Keďže štruktúry vojenského zoskupenia Severoatlantickej aliancie boli len „predsunutou“ pákou hlavnej supermocnosti – USA – ich neangažovaný postoj nebol prekvapujúci.

A napokon – akú úlohu zohrala Organizácia spojených národov? V podstate len ukázala svoju slabosť, „bezzubosť“ a neschopnosť napraviť bezprávie, ktoré priniesla vojenská agresia. Rezolúcie navrhnuté v Bezpečnostnej rade, ktoré mali aspoň deklaratívne odsúdiť inváziu, neboli v dôsledku veta ZSSR prijaté. Samotné Československo prostredníctvom svojho ministra zahraničných vecí na pôde OSN najprv dôrazne protestovalo proti agresii a žiadalo okamžitý odchod cudzích vojsk zo svojho územia, ale po tvrdom nátlaku Moskvy z tohto verejného medzinárodného fóra rýchlo vycúvalo.

Odpoveď na otázku, či Dubčekov pokus o socializmus s „ľudskou tvárou“ mohol byť úspešný v období bipolárne rozdeleného sveta, je jednoduchá. Nemohol. Aj keď na to, ako už niekoľkokrát predtým v dejinách, doplatili ďalšie generácie Slovákov a Čechov. Verím, že dnes je podobný scenár – našťastie – už len minulosťou.

Príloha

**Kľúčové momenty československo-amerických
vzťahov v 20. storočí**

Pražský komunistický prevrat 1948 na pôde OSN

Klíčové momenty československo-amerických vztahov v 20. storočí

Československo-americké vzťahy v 20. storočí ponímané ako súčasť širšej medzinárodnej reality prešli dynamickým vývojom, pričom ich obsah sa premietal v politickej, hospodárskej i kultúrnej rovine. Po roku 1918 išlo najmä o kultúrne a hospodárske kontakty – zmluvy, americké pôžičky, obchodnú výmenu. V medzivojnovom období zohrali významnú úlohu slovenský i český exil a činnosť krajanov v USA. Po roku 1948 sa sľubné pokusy o rozvoj politických a hospodárskych vzťahov prerušili, lebo Československo bolo politicky i hospodársky pripútané k sovietskej záujmovej sfére, resp. k tvoriacemu sa sovietskemu bloku. V rámci dvojstrannej československo-americkej spolupráce išlo najmä o hospodárske otázky, premietnuté do úverov, pôžičiek, UNRRy, doložky najvyšších výhod či kompenzáciu za znárodnený majetok amerických firiem. V období studenej vojny a budovania socializmu v Československu došlo k zmrazeniu obchodných a hospodárskych vzťahov v dôsledku politickej izolácie Československa. Istým medzníkom bol rok 1968, ktorý však nepriniesol podstatný obrat v československo-amerických vzťahoch, ktoré zostali len v deklaratívnej rovine. Po zásadnej spoločensko-politickej zmene, t. j. po páde komunistických režimov v strednej a východnej Európe vrátane Československa, prišlo vo vzájomných československo-amerických vzťahoch ku kvalitatívnemu posunu – zmizli politické bariéry a dvojstranné styky sa začali rozvíjať na princípe vzájomného partnerstva.

Na vzťahy Československa s USA môžeme nazerať z rôznych uhlov pohľadu a skúmať ich z hľadiska bilaterálneho, multilaterálneho, vojensko-politického, bezpečnostného, ekonomického či kultúrno-humanistického. Umocňuje ich už samotná skutočnosť, že USA stáli roku 1918 pri zrode spoločného štátu Slovákov a Čechov, založeného na politickom systéme demokratického parlamentarizmu.

Významnú úlohu pri formovaní československo-amerických vzťahov na začiatku 20. storočia zohralo slovenské a české krajské hnutie v USA. Boli to predovšetkým dve organizácie krajanov – Slovenská liga a České národné združenie, ktoré už počas prvej svetovej vojny presadzovali ideu vytvorenia spoločného štátu Čechov a Slovákov. Svoj postoj spečatili na jeseň 1915 v známej *Clevelandskej dohode*, ktorou sa programovo prihlásili k vytvoreniu federatívneho štátu dvoch národov. Keď v júni 1917 prišiel do USA Milan Rastislav Štefánik, aby tu zabezpečil koordináciu činnosti amerických krajanov s parížskou Československou národnou radou (ČSNR) a zrealizoval nábor dobrovoľníkov do československých légií vo Francúzsku, našiel v Amerike dobre zorganizované krajské hnutie. Založil americkú pobočku národnej rady (na čele s Karlom Perglerom), čím sa aj formálne vyjadrilo podriadenie krajského hnutia parížskemu vedeniu.

Pri plnení druhej úlohy svojej misie však Štefánik nebol úspešný. Podľa pôvodnej predstavy chcel získať asi 20-tisíc slovenských a českých legionárov, avšak po niekoľkomesačnom čakaní na súhlas Štátneho departmentu a Ministerstva vojny USA sa mu podarilo sústrediť len okolo 2 300 legionárov.

V máji 1918 sa vydal na polročnú misiu do USA aj Tomáš G. Masaryk. Sám spätý rodinnými putami s Amerikou (vzhľadom na americkú manželku), prikladal československo-americkým vzťahom dôležitý význam. Pozorne študoval americký politický a ústavný systém, kultúru i životný štýl. Je známym faktom, že jeho budúci obraz ako prezidenta osloboditeľa bol spájaný s postavou amerického prezidenta Woodrowa Wilsona, pričom tzv. wilsonovská legenda bola súčasťou oficiálnej propagandy prvej československej republiky. Na druhej strane je známy aj fakt, že Wilson sa dlho nechcel vzdať myšlienky zachovania Rakúsko-Uhorska, ktoré podľa neho znamenalo pre americkú politiku väčšiu záruku stability v povojnovej strednej Európe, než vytvorenie malých nástupníckych štátov. Tu treba hľadať aj jednu z hlavných príčin Masarykovej snahy počas jeho amerického pobytu. Pre prezidenta Wilsona i pre britského premiéra Davida Lloyd Georgea plánoval pripraviť memorandum, v ktorom chcel zdôvodniť historické právo „zemí Koruny českej“ na samosprávu. Následne skoncipoval *Vyhlásenie nezávislosti*, známe pod názvom *Washingtonská deklarácia*, ktorú zverejnil 18. októbra 1918. Svojím obsahom a zmyslom mal dokument presvedčiť vplyvné americké politické kruhy, že budúce Československo bude podľa amerického vzoru parlamentnou demokraciou.

Pri príprave vzniku budúceho štátu Čechov a Slovákov rátať Masaryk aj s aktivitou slovenských krajanov. Krátko po príchode do USA sa stretol so zástupcami Slovenskej ligy a 30. mája 1918 v Pittsburgu odmietol ideu federácie. Načrtnol nový projekt známy ako *Pittsburská dohoda*. V tomto dokumente sa okrem iného uvádzalo, že v československom štáte bude mať Slovensko vlastnú administratívu, snem a súdy, a že úradným jazykom bude slovenčina. Väčšina Slovákov – nielen amerických – dohodu vnímala ako záväzný prísľub autonómie Slovenska.¹

O perspektíve a podobe budúcich americko-československých vzťahov sa nerozhodovalo len v USA, ale aj v európskych diplomatických kruhoch. Na Parížskej mierovej konferencii sa však ukázalo, že americká politika nezahŕňa Československo do oblasti svojich priorít a záujmov. Postupne sa totiž začala „odkláňať“ aj od Európy, čo sa prejavilo už tým, že Wilson nepresadil ratifikáciu parížskych dohôd v Kongrese a po prezidentských voľbách roku 1921 ho v Bielom dome vystriedal republikán Warren G. Harding. Republikáni odmietli vstup USA do Spoločnosti národov a akékoľvek kolek-

¹ K problematike československo-amerických vzťahov na začiatku storočia, počas prvej svetovej vojny, ako aj aktivít amerických krajanov i T. G. Masaryka podrobnejšie pozri: RYSKOVÁ, S.: Predpoklady pro rozvoj československo-amerických vzťahů po první světové válce. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století. Praha 1993/13, s. 131 – 147. Ďalej: MICHÁLEK, S.: Diplomát Štefan Osuský. Bratislava: Veda 1999, s. 19 – 40.

tívne záväzky, ktoré by ich zväzovali s európskym vývojom. No tento posun zahraničnej politiky USA smerom k izolacionizmu nebol až taký dôsledný. Najmä v hospodársko-obchodnej sfére sa hľadali výhodné spojenia a kontakty, predovšetkým s Nemeckom a ďalšími krajinami, okrem iného aj preto, aby sa zabránilo dominancii Francúzska v stredoeurópskom priestore. Vo vzťahu k podunajským stredoeurópskym nástupníckym štátom, ku ktorým patrilo aj Československo, sa izolacionizmus USA počas dvadsiatich rokov prejavoval najviac. V praktickej rovine to znamenalo absenciu akejkoľvek americkej politickej angažovanosti a len minimálne oficiálne diplomatické kontakty. Československo ako pevná súčasť francúzskeho spojeneckého systému v strednej a juho-východnej Európe sa aktívne angažovalo ako člen Spoločnosti národov. No hospodárske a finančné kruhy v Československu začali prejavovať záujem o nadviazanie užších kontaktov s bankovými a podnikateľskými subjektmi v USA najmä kvôli relatívne stabilnej americkej mene a priemyselnej vyspelosti USA. Potvrdzovala to nielen prítomnosť amerického obchodného atašé V. A. Geringera v Prahe, ale aj založenie československo-amerických obchodných a podnikateľských spoločností, ovládaných americkým kapitálom. V Československu bola roku 1920 ako jedna z prvých založená *Vacuum Oil Co*, filiálka *Standard Oil Company*, ktorej cieľom bol nielen export a import nafty a naftových produktov, ale i zakladanie priemyselných podnikov. Československá strana mala, prirodzene, veľký záujem na rozšírení obchodných (ale aj politických) vzťahov s USA. Snaha zainteresovať americké podnikateľské kruhy na československej ekonomike a čiastočne tak kompenzovať prakticky monopolné postavenie francúzskeho kapitálu však narádzala na mnoho bariér, napríklad na nedostatok devíz, komplikovaný menový transfer, vysokú cenu amerických tovarov, ale aj na nedostatočnú príťažlivosť československého sortimentu pre americký trh.²

Americké úvery a pôžičky v medzivojnovom období predstavovali pre Československo nenahraditeľný zdroj devíz. Išlo napr. o pôžičku z roku 1922 a 1924, pôvodne splatnú do roku 1952.³ Okrem toho roku 1925 poskytli USA Československu úver vo výške 115 mil. USD (bol podpísaný 13. októbra vo Washingtone), ktorý mal nahradiť dlhopisy vydané v rokoch 1918 – 1922 americkej vláde za úvery poskytnuté Československu na nákup potravín, výzbroja, armádnych potrieb z amerických skladov v Európe a za repatriáciu sibírskeho vojska v celkovej výške 91 879 671 USD. Do 115-miliónového úveru treba zaradiť aj úroky z dlhopisov, ktoré do 15. júna 1925 predstavovali presne 23 120 329 USD.⁴ Československo splácalo tento úver do roku 1932.

² RAKOVÁ, S.: Důsledky republikánského izolacionizmu pro politický a hospodářský vývoj ostatních středoevropských zemí v průběhu 20. let. In: Sborník k problematice dějin imperialismu. Praha 1985/18. s. 16, 17, 20.

³ AMZV ČR, f. TOT 1945 – 1954, USA, č. kart. 11, č. m. 191/7303/55.

⁴ AMZV ČR, f. TOT 1945 – 1954, USA, č. kart. 11, č. m. 191/7303/55.

Vzájomné americko-československé obchodné vzťahy v medzivojnovom období pôvodne upravovala obchodná dohoda z roku 1924, ktorá bola roku 1935 predĺžená. Platnosť novej dohody, podpísanej 7. marca 1938, USA zakrátko suspendovali a v apríli 1939 ju jednostranne zrušili. Dôvodom bola americká snaha nepodporovať obchod so satelitnou krajinou Nemecka a s protektorátom a zároveň neuznanie obchodných dohôd so štátom, ktorý prestal existovať. Tento stav akéhosi vákua pokračoval aj v čase vojny a bezprostredne po jej skončení, pričom obchodnú dohodu suplovala deklarácia o obchodnej politike podpísaná v novembri 1946.

Hospodárske a obchodné aspekty vzájomných československo-amerických vzťahov v medzivojnovom období sa odrazili vo vzájomnej obchodnej výmene, ktorá dosiahla vrchol roku 1937, v spomínaných amerických pôžičkách a úveroch, a napokon v období vákua, po zrušení obchodnej dohody, roku 1939. Záujem amerického kapitálu o investície v ČSR postupne klesal (v medzivojnovom období sa napájal najmä na francúzsky, neskôr i na nemecký kapitál), hoci niekoľko amerických firiem podnikalo na československom obchodnom a priemyselnom trhu priamo, nesprostredkované. Kvalitná československá zbrojárska produkcia, sklo, chemické i textilné výrobky pritiahli v medzivojnovom období už spomínanú spoločnosť *Vacuum Oil Co*, ale aj iné, napr. *Remington Rand*, *International Telephone and Telegraph*, ktoré však boli v čase druhej svetovej vojny v nemeckých rukách. O svoje práva sa hlásili opätovne roku 1945.

Postoj Spojených štátov amerických k Československu v predvečer druhej svetovej vojny ovplyvňovalo mnoho protirečivých, medzinárodných aj vnútorných faktorov, ktoré vyplývali zo zložitého vývoja po prvej svetovej vojne. Amerika sa politiky izolacionizmu vzdávala iba váhavo a pomaly. Ešte koncom 30. rokov prevládala snaha izolovať sa od medzinárodných konfliktov. Prezident Franklin D. Roosevelt síce verejne proklamoval negatívny postoj k fašizmu, ale „celková línia americkej zahraničnej politiky, realizovaná Štátnym departmentom, bola v tomto smere nedôsledná a príliš kompromisnícka“.⁵ Vo vzťahu k Československu bola navyše nejednotná a rozporná. Časť americkej diplomacie sa už v čase Runcimanovej misie aktívne angažovala v prospech nacistického Nemecka. Podľa oficiálnych dokumentov niektorí americkí predstavitelia nielen vo Washingtone, ale aj na diplomatických postoch v európskych metropolách, napr. v Berlíne Henry R. Wilson, v Londýne Joseph P. Kennedy a v Paríži William C. Bullit, súhlasili s politikou *appeasementu* a mníchovským riešením.⁶ No oficiálni predstavitelia washingtonských kruhov, ku ktorým patril aj Franklin D. Roosevelt, Harry Hopkins a Sumner Welles, túto politiku odmietali.

V pozadí americkej zahraničnej politiky voči Európe v rokoch 1938 – 1939 bola predovšetkým snaha rokovaniaми zabrániť vojenskému konfliktu a zachovať mier za každú

⁵ PETRUF, P.: USA a studená vojna. Bratislava: Pravda 1985, s. 10.

⁶ LUBEK, M. E.: An Inquiry into US-CS relations between 1918 and 1948. Cleveland: CNCA 1979, s. 73 – 81.

cenu, teda aj cestou ústupkov agresívnym režimom. V podstate o to isté išlo aj anglickej a francúzskej politike.

Pravdou však je, že „Mníchov“ a jeho dôsledky pokladali USA za nespravodlivé a nikdy ich právne neuznali. Benešovi to počas rozhovorov v máji až júni 1939 potvrdil Roosevelt i Hopkins. Na Benešove otázky, či je vláda USA za obnovenie nezávislého Československa a či je ochotná tomu napomáhať, Roosevelt odpovedal kladne, ale na otázku, či zotrvá na dovtedajšom stanovisku neuznania protektorátu, odpovedal vyhýbavo. Podľa neho to záviselo od okolností a priebehu vojny. Štátny podtajomník Welles na československom vyslanectve vo Washingtone Rooseveltovo stanovisko potvrdil.⁷

Ďalšou dôležitou otázkou, ktorá ovplyvňovala československo-americké vzťahy v prvom období vojny, bolo uznanie československej exilovej vlády. Rokovania o uznaní Národného výboru československého, neskôr londýnskej exilovej vlády Spojenými štátmi začali už vo februári 1940 a trvali do 30. júla 1941. Štátny department uznal československé vyslanectvo v USA, ale odmietal vziať na vedomie existenciu dočasnej exilovej vlády v Londýne s odôvodnením, že nemá kontinuitu. Zdôrazňoval, že USA nemôžu uznať exilovú vládu, lebo uznávajú vyslanca Vladimíra S. Hurbana ako oficiálneho zástupcu ČSR. Ďalším argumentom bolo, že v dôsledku neuznania Mníchovskej dohody americkou vládou bola legálna tá vláda, ktorá vznikla pred Mníchovom. Podľa predsedu Československej informačnej služby v USA Jána Papánka, dôvody amerického rezervovaného prístupu spočívali aj v rozporoch medzi československými politickými činiteľmi vo Francúzsku a neskôr i v Anglicku, ktoré svedčili „o slabosti našej (československej) vlády v Londýne“.⁸

Obrat v americkom postoji nastal koncom jari 1941, keď československý exil aktívne podporil nový americký veľvyslanec v Londýne John G. Winant. Od leta 1941 sa v tejto veci angažoval i Vladimír S. Hurban. Na stretnutí s prezidentom Rooseveltom v júli 1941 mu vysvetlil situáciu doma i v Londýne a odovzdal mu aj Benešovu žiadosť ohľadne uznania exilovej vlády. Kladný postoj USA prezentoval Roosevelt v nóte Benešovi 30. júla 1941, kde síce ešte hovoril o exilovej vláde ako o dočasnej, ale pod Benešovým predsedníctvom. Až 28. októbra 1942 celú záležitosť urovnal Rooseveltov telegram Benešovi, v ktorom ho prvýkrát oslovil ako prezidenta ČSR. Zároveň vymenoval za amerického vyslanca pri československej exilovej vláde Johna Biddlea.

Po víťazstvách Červenej armády na východnom fronte roku 1943 začala vo vojenských a politických kruhoch Washingtonu narastať neistota, čo všetko môžu priniesť sovietske úspechy. Uvažovalo sa dokonca, že v prípade náhleho zrútenia Nemecka by sovietske

⁷ TICHÝ, K.: Československo-americké plány na úpravu strednej Európy za druhé svetovej války. In: Sborník k problematice dějin imperialismu 1987/19, s. 48.

⁸ Library of Congress, Manuscript Division, Washington DC, f. Jan Papanek Diplomatic Papers, správa č. 38/41, No 15.

jednotky prešli Európou skôr než by si USA a Veľká Británia mohli zaistiť svoju prítomnosť na kontinente. Druhý front sa tak javil potrebný nielen na udržanie sovietskej spolupráce, ale i na zastavenie ruských ambícií.⁹ Nová situácia vyvolala pohyb aj v československom tábore. Beneš si stále viac uvedomoval, že ZSSR je a bude významným aktérom v povojnovom vývoji a usporiadaní Európy. Rozhodol sa preto riešiť vzťah k Moskve spojeneckou zmluvou, pričom rátať so súhlasom americkej vlády a prezidenta, čo sa mu podľa jeho názoru i podarilo dosiahnuť. Hlavný dôvod Benešovej cesty do USA možno vidieť vo viacerých rovinách. Dôležité však boli dve: po prvé, vysvetliť československé stanovisko a poznať americký názor na odsun sudetských Nemcov, s čím Roosevelt predbežne súhlasil, a po druhé, odôvodniť pripravovanú československo-sovietsku zmluvu. Beneš vo svojich pamätiach spomína, že Roosevelt a Štátny department túto zmluvu podporili.¹⁰ Podľa dostupných amerických dokumentov však tento krok nebol v súlade s americkými záujmami a bol prijatý prinajmenšom rozporne. Tieto materiály zároveň naznačujú, že československo-sovietska zmluva nebola predmetom oficiálnych diskusií medzi Benešom a úradníkmi Štátneho departmentu.¹¹ Na tento rozpor americkej strany a Benešových pamätí poukázal aj G. Lundestad v práci *American Non-Policy Toward Eastern Europe 1943 – 1947 (Americká ne-politika voči východnej Európe 1943 – 1947)* a uviedol dve hlavné príčiny negatívneho amerického stanoviska k navrhovanej československo-sovietskej zmluve. Išlo o to, že Štátny department presadzoval medzinárodnú bezpečnosť prostredníctvom vytvorenia medzinárodnej svetovej organizácie, a nie cestou spojenectiev a bilaterálnych zmlúv. Podľa Lundestada sa Washington obával sovietskej expanzie v Európe a československo-sovietska zmluva mohla byť jedným z dôvodov, na základe ktorého by sa ZSSR mohol usilovať o vybudovanie dominantného postavenia v tomto regióne. Rovnaký motív mohla mať Veľká Británia v západnej Európe.¹²

Svoj nesúhlas s uzavretím československo-sovietskej zmluvy však USA jasne neformulovali, rovnako ako otvorene nepodporili Veľkú Britániu v jej negatívnom stanovisku k navrhovanej zmluve. Nejasný postoj a prakticky mlčanlivý súhlas oficiálnej reprezentácie iba potvrdzoval fakt, že ZSSR bol pre USA dôležitý spojenec a preto neboli ochotné kvôli tomuto problému riskovať rozpory vnútri aliancie.

Rozhodujúcim míľnikom budúcej československej zahraničnopolitickej orientácie bolo podpísanie zmluvy so ZSSR v Moskve 12. decembra 1943. S podpísaním tejto zmluvy Veľká Británia nesúhlasila napriek tomu, že podľa jej signatárov zabezpečovala obnove-

⁹ TICHÝ K.: Československo-americké plány na úpravu střední Evropy za druhé světové války. In: Sborník k problematice dějin imperialismu 1987/19, s. 58.

¹⁰ BENEŠ, E.: Paměti. Praha: Orbis 1947, s. 282 – 283.

¹¹ FRUS, 1943, Volume III., p. 679 – 71.

¹² LUNDESTAD, G.: *American Non-Policy toward Eastern Europe 1943 – 1947*. Oslo: Norwegian University Press 1975, s. 150 – 151.

nú ČSR pred novým Mníchovom a bola dôležitá pre povojnový európsky mier. Zmluvným stranám neprekážalo, že zmluvou sa porušili zásady Atlantickkej charty, ku ktorým sa hlásilo aj Československo. Benešove ilúzie, roku 1943 pochopiteľné a zdôvodniteľné, boli v nasledujúcich rokoch postupne korigované praktickou sovietskou politikou, zberajúcou plody svojho vojenského víťazstva.

Československú zahraničnopolitickú orientáciu na Sovietsky zväz ovplyvnilo viacero faktorov. Ochrana pred potenciálnym nemeckým nebezpečenstvom, zaistenie sovietskej podpory pri presadzovaní československých požiadaviek na medzinárodnom fóre, ale aj iné. Dôležitá bola tiež skutočnosť, že ZSSR podľa vývinu vojenskej situácie predstavoval zrejme jedinú veľmoc s rozhodujúcim vplyvom v strednej a východnej Európe. To Beneš nemohol prehliadnuť a dobré vzťahy s Moskvou boli podľa neho podmienkou zaručenia bezpečnosti obnovenej republiky.

Vzťahy medzi Československom a Spojenými štátmi pokračovali v pozitívnom duchu i roku 1944. Vo Washingtone postupne prevládol názor, že ČSR by sa mohla stať dôležitým článkom v sovietsko-amerických kontaktoch. Základný náčrt amerického vzťahu k ČSR vypracoval na jar 1944 výbor pozostávajúci z niektorých oddelení Štátneho departmentu. Ním vypracované memorandum posúdil, dopracoval a v júni 1944 schválil Výbor pre povojnové programy (*Committee on Postwar Programs*). V konečnej podobe memoranda, schváleného 18. júla 1944, sa konštatovala americká podpora obnoveniu hraníc Československa s dôrazom na jeho aktívnu participáciu v pripravovanej medzinárodnej organizácii. USA vyjadrili aj ochotu podieľať sa na hospodárskej obnove ČSR.¹³ Podobná optimistická interpretácia vzájomných československo-amerických vzťahov pokračovala aj na jar 1945. Štátny department v memorande z 11. januára, ktoré bolo súčasťou dokumentu, týkajúceho sa strednej Európy, a slúžilo ako jeden z podkladov pre Roosevelta na rokovania v Malte a Jalte, oznámil, že „československo-americké vzťahy ostávajú vynikajúce, tak ako boli v minulosti“.¹⁴ USA predpokladali spoluprácu s československou vládou nielen v závere vojny, ale aj pri rekonštrukcii vojnou zničeného hospodárstva ČSR i ostatnej Európy. Potvrdila to americká delegácia v Jalte na Kryme a v podobnom tóne pokračovali aj materiály Štátneho departmentu pripravené pre nového amerického prezidenta Harryho Trumana na rokovania v Postupime. Rozhodnutie československej exilovej vlády uznať poľskú prosovietsku (lublinskú) vládu ešte pred krymskou konferenciou síce vo Washingtone vyvolalo istú dávku nelúbosti, no na rozdiel od Britov USA nežiadali od Benešovej vlády, aby od tohto kroku, urobeného pod tlakom Moskvy, ustúpila.¹⁵

¹³ PETRUF, P.: K pobytu amerických vojsk v Česko-Slovensku roku 1945, in: *Historický časopis* 1990/5, s. 653.

¹⁴ FRUS, 1945, Volume IV., p. 420.

¹⁵ Library of Congress, f. Steinhardt Papers. box 47.

Československo a USA nadviazali oficiálne diplomatické styky krátko po skončení prvej svetovej vojny na úrovni vyslanectiev. Roku 1943 si vzájomné diplomatické zastúpenia povýšili na veľvyslanectvá. Navyše Československo malo v USA päť konzulátov (Chicago, New York, San Francisco, Cleveland a Pittsburg) a USA generálny konzulát v Bratislave a informačnú agentúru v Prahe. V čase vojny pôsobil ako americký vyslanec pri československej londýnskej vláde John Biddle, neskôr Rudolph Schoenfeld. Od 29. mája 1945 zastupoval americké záujmy na oslobodenom československom území *chargé d'affaires* William Klieforth. Truman prostredníctvom úradujúceho štátneho tajomníka Johna Grewa informoval 27. apríla 1945 Beneša, že americkým veľvyslancom v Československu bude Lawrence A. Steinhardt (šéfom misie sa stal ešte v decembri 1944), ktorý odovzdal poverovacie listiny do rúk prezidenta ČSR 20. júla 1945.¹⁶

Politická situácia v Československu roku 1945 bola odlišná od vývoja v ostatných štátoch strednej a juhovýchodnej Európy. Československá exilová vláda pod Benešovým vedením sa úspešne vyhýbala konfliktom s ktoroukoľvek z troch hlavných spojeneckých veľmocí. Kabinet vytvorený v Košiciach a následne v Prahe po jej oslobodení, zahŕňal reprezentácie všetkých povolených politických strán v krajine. Navyše na oslobodení Československa sa podieľala aj americká armáda. V máji 1945 okupovala časť územia západných Čiech za líniou západne od Karlových Varov, Plzne a Českých Budějovic na juh až k rakúskym hraniciam.

Vstup amerických ozbrojených síl na československé územie a ich bojová činnosť v apríli 1945 súvisela s plnením hlavného cieľa 3. armády, ktorým bol rýchly postup a obsadenie amerického okupačného pásma v západnom a južnom Nemecku a Rakúsku. Prvé americké jednotky vstúpili na československé územie koncom druhej aprílovej dekády 1945. Na začiatku mája 1945 dostali pokyn postúpiť do vnútra Československa, ktorého západná časť bola obsadená nemeckým vojenským zoskupením pod velením maršala Ferdinanda Schörnera. Slovensko a časť Moravy v tom čase už boli oslobodené Červenou armádou. Generál Dwight Eisenhower, ktorý stál na čele spojeneckých expedičných síl v Európe predpokladal, že americká armáda by mala postúpiť v ČSR na líniu Karlove Vary – Plzeň – České Budějovice.¹⁷

Oslobodenie Československa však nebolo len vojenským problémom. Malo aj politický a diplomatický rozmer. Jeho sprievodným znakom bolo množstvo politických memoránd a rokovaní na najvyšších úrovniach. Stanoviská troch zainteresovaných krajín boli jasné.

Americká politika udržiavania vojsk v Československu do súčasného odchodu sovietskych síl bola nakoniec úspešná. Medzi najdôležitejšie okolnosti, ktoré prispeli k rozhodnutiu USA odsunúť svoje jednotky z ČSR patrila fakt, že pokračujúci pobyt vojsk

¹⁶ AMZV ČR, Praha, f. GS – Kabinet, č. kart. 90, č.m. 11996/45-A.

¹⁷ PETRUF, P.: K pobytu amerických vojsk v Česko-Slovensku roku 1945. In: *Historický časopis* 1990/5, s. 651.

oboch veľmocí zatažoval československú ekonomiku, brzdil hospodársku obnovu a bránil tak návratu krajiny k normálnemu mierovému životu. Aj z vojenskej stránky sa po skončení vojny potreba brániť oslobodený štát pred možnými útokmi zvyškov porazeného nepriateľa javila zbytočná. Napokon Československo bolo plnoprávnym členom OSN, preto americká vojenská prítomnosť bola neodôvodnená i z politickej stránky.

Osobitný druh aktivity USA v čase druhej svetovej vojny a tesne po nej predstavovali dva projekty pomoci cudzím štátom – dohoda o *lend-lease* a UNRRA. Znamenali špecifickú formu pomoci štátom postihnutým nemeckou expanziou a vojnou, pomáhali im prekonávať ťažkosti v zásobovaní a výžive obyvateľstva, naštartovať vojnou rozrušené ekonomiky i obchodné vzťahy.

Jedným zo štátov, ktoré túto pomoc využívali aj po druhej svetovej vojne, bolo i Československo. Vláda USA, ktorá počas vojny podpísala s mnohými štátmi vrátane ČSR dohody o pôžičke a prenájme, prejavila po vojne snahu uzavrieť s Československom dohodu o vyrovnaní pohľadávok, týkajúcich sa dodávok vojenského materiálu (československo-americká dohoda o pomoci v rámci *lend-lease* bola podpísaná 11. júla 1942). Návrh zákona o dohode *lend-lease*, pôvodne schválený v USA 11. marca 1941, dával prezidentovi právo požičiavať alebo poskytovať na úver zbrane, vojenský materiál, potraviny a služby štátom, ktorých národná obrana sa pokladala za životne dôležitú pre bezpečnosť Spojených štátov.

Prostredníctvom veľvyslanca Lawrencea A. Steinhardta predložila americká vláda československému ministerstvu zahraničných vecí v máji 1947 návrh dohody o finančnom vyrovnaní dodávok poskytnutých v rámci dohody o *lend-lease*. V nóte z 25. júna 1947 stanovila, že ČSR dostala v rámci tejto dohody tovar za 2 762 075,67 USD, z čoho prostredníctvom britskej armády tovar za 2 137 739 USD.¹⁸ Po kontrole v príslušných rezortoch československá strana 25. augusta oznámila americkému veľvyslanectvu, že československá strana nedisponuje údajmi, na podklade ktorých by sa dalo zistiť, či ČSR od USA dostala v rámci dohody o *lend-lease* tovar v uvedenej hodnote.

V priebehu ďalších rokovaní so zástupcami amerického veľvyslanectva v Prahe, vedných roku 1948, americká vláda predložila pozmenený text dohody. V jej návrhu definitívne vyčíslili svoje peňažné pohľadávky za dodávky podstatne nižšou sumou, a to 172 961,45 USD, ktorú podrobne špecifikovali. Išlo o dodávky realizované v čase od 2. septembra 1945 do 2. marca 1946.¹⁹

Americké požiadavky zahŕňali platby za 202 160 galónov benzínu a 25 720 galónov mazacích olejov, ako aj 21 290 galónov iných naftových výrobkov v celkovej hodnote 66 229 USD. Ďalej za potraviny v hodnote 30 078 USD, za pneumatiky 56 USD

¹⁸ NAR, f. Rg-59, The Internal Affairs of the US State department towards Czechoslovakia, No 860E24/6-348, alebo NAČR, f. 100/24, a. j. 1157/1.

¹⁹ NAR, f. Rg 59, No. 860E24/6-11477.

a za nemocničné služby 4,45 USD.²⁰ Vzhľadom na to, že USA od niektorých svojich požiadaviek odstúpili, žiadanú finančnú náhradu podstatne znížili a súhlasili s jej vyplatením v československých korunách (protihodnota v Kčs prerátaná kurzom „50“ predstavovala 8 648 072,50 Kčs), ministerstvo zahraničných vecí odporúčalo dohodu s nimi uzavrieť. Týmto krokom sa mala s konečnou platnosťou vyriešiť otázka náhrady za vojnový materiál dodaný Československu v rámci dohody o *lend-lease*. V dohode, podpísanej 16. septembra 1948, sa Československo zaviazalo, že uvedenú finančnú čiastku 8 648 072,50 Kčs zaplatí do desiatich dní, čím sa definitívne vyrovnajú všetky finančné záväzky medzi ČSR a USA.

Správa Spojených národov pre hospodársku pomoc a obnovu (UNRRA – *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) vznikla 9. novembra 1943 v Atlantic City. Jej cieľom bolo organizovanie nevyhnutnej pomoci štátom, ktoré utrpeli vojnové škody a straty, spôsobené nepriateľskou okupáciou. Československo, ktoré v Atlantic City zastupovala delegácia vedená členmi londýnskej exilovej vlády Janom Masarykom a Františkom Němcem, vstúpilo do tejto organizácie po boku štyridsiatich siedmich štátov. Rokovania o potrebe založiť takúto organizáciu sa však začali oveľa skôr, ešte v čase, keď nemecké armády zaznamenávali vojnové víťazstvá.²¹

Súvislosť medzi československo-americkými vzťahmi a UNRR-ou je jednoduchá. Na finančnom a materiálnom zabezpečení tohto projektu sa od jeho vzniku až po posledné dodávky podieľalo niekoľko štátov. Úlohu lídra a hlavného donátora však zohrali Spojené štáty americké, ktoré v rámci UNRR-y pokrývali až dve tretiny jej potrieb, v prípade Československa to bolo 73 %.

Celkový fond UNRRY od začiatku jej činnosti do konca roku 1946 bol 3 766 mil. USD. Po odpočítaní námorných dopravných nákladov a repatriačných výdavkov, ktoré sa tiež hradili z jej prostriedkov, zostávalo na dodávky do oslobodených štátov celkom 2 967 mil. USD. Z nich najviac dostala Čína (562 mil. USD), Poľsko (434 mil. USD), Juhoslávia (432 mil. USD) a Taliansko (401 mil. USD). Pre Československo, na šiestom mieste v poradí, pripadla kvóta v hodnote 253 mil. USD.²² Najdôležitejším článkom akcie UNRRA bolo bezprostredné zabezpečovanie výživy obyvateľstva a poľnohospodársky program. Dôležitá bola aj pomoc pre zdravotníctvo. Pre ČSR predstavovala 4 000 ton liečiv, 134 ton chirurgických nástrojov, 1 623 nemocničných zariadení a veterinárske a farmaceutické potreby všetkého druhu. UNRRA dodala československému dopravnému sektoru 10 000 automobilov, 1 328 železničných vagónov, 75 lokomotív a 112 000 ton pohonných hmôt.²³

²⁰ AMZV ČR, f. GS-SM, č. kart. 194, č. m. 132.203/IV-3/48.

²¹ MAJER, V.: UNRRA a Československo. Praha: Orbis 1946, s. 3.

²² NA ČR, f. Ministerstvo priemyslu 1945 – 1950, č. kart. 1098, č. m. 1/6-285.431/45.

²³ MAJER, V.: UNRRA a Československo. Praha: Orbis 1946, s. 10.

Jej význam – či už išlo o Slovensko, Československo, Európu alebo iné časti sveta – však nespočíval iba v materiálnej pomoci. Projekt UNRR-y treba chápať ako výsledok širokej medzinárodnej spolupráce a ľudského porozumenia. Zároveň bol názorným príkladom, že medzinárodné problémy možno riešiť mierovým spôsobom. Bol to projekt medzinárodnej pomoci a solidarity, ktorý v takom rozsahu v dejinách ľudstva nemal obdoby.

Československo-americké obchodné a hospodárske vzťahy upravovala obchodná dohoda podpísaná 7. marca 1938. Spomínal som už, že po nemeckej okupácii Československa Spojené štáty jej platnosť suspendovali a vyhlásili ju za jednostranne zrušenú v celom rozsahu.²⁴ Po skončení druhej svetovej vojny, keď sa opäť začali rozvíjať bežné obchodné a hospodárske styky, sa čoraz viac pociťovala absencia takejto dohody medzi oboma štátmi.

Štátny department vypracoval návrh novej dočasnej hospodárskej dohody a 29. júna 1945 ho poslal československému ministerstvu zahraničia. Obsahoval rovnaké zásady ako bývalá obchodná dohoda z roku 1938.

Po mnohostranných zložitých rokovaniach, výmenách depeší, návrhov a dodatkov medzi veľvyslanectvami a ministerstvami zahraničných vecí, Štátny department predložil 8. júla 1946 nový text obchodnej dohody, ktorý obsahoval osem článkov, pričom jeden z nich sa týkal otázok náhrad za znárodnený a skonfiškovaný majetok, pôvodne patriaci americkým občanom a firmám. Štátny department sa v tejto otázke odmietal obmedziť len na znárodnený majetok. Československé veľvyslanectvo vo Washingtone odporúčalo pražskej vláde, aby urýchlila svoje rozhodnutie o prijatí dohody, čo mohlo kladne ovplyvniť rokovania o poskytnutí pôžičky vo výške 50 mil. USD, určenej na rekonštrukciu vojnou zničeného hospodárstva a na nákup amerických výrobkov a zariadení.²⁵

Sporným bodom pripravovanej obchodnej dohody bola otázka majetkovej kompenzácie nielen Američanom, ale i naturalizovaným československým občanom, žijúcim v USA. Túto otázku upravovala dohoda uzavretá medzi Československom a USA 16. júla 1928, podľa ktorej občania ČSR, ktorí boli alebo budú v USA naturalizovaní, strácajú svoju pôvodnú štátnu príslušnosť a stávajú sa občanmi USA. Toto ustanovenie však neplatilo pre tých československých občanov, ktorí získali naturalizáciu v USA v čase, keď štát viedol vojnu. Títo občania sa naďalej pokladali za československých štátnych príslušníkov, teda nevzťahovali sa na nich československé predpisy pre cudzincov a nemali ani nárok na kompenzáciu za znárodnené majetky.²⁶

O akú výšku amerického majetku v Československu išlo hovorí správa amerického ministerstva financií (*Treasury Department*), obsahujúca výsledky jeho sčítania a vydaná

²⁴ AMZV ČR, f. TOT 1945 – 1954, USA, č. kart. 32, č. m. 70783/IV-1/B-45.

²⁵ AMZV ČR, f. TOT 1945 – 1954, USA, č. kart. 18, č. m. 7894/46.

²⁶ AMZV ČR, f. TOT 1945 – 1954, USA, č. kart. 12, č. m. 48143/VI-3.

v decembri 1947. Podľa jej údajov americký majetok v Československu predstavoval k 31. máju 1943 celkom 148 mil. USD. Išlo najmä o účasť v podnikoch (67,1 mil. USD), kovy, mince a vklady (13,75 mil. USD), reality (28,4 mil. USD), cenné papiere (11,7 mil. USD), súkromné majetky, životné poisťky, anuity a pozostalostné úschovy.²⁷ Citovaná správa rozdelila majetok podľa zahraničných podnikových investícií a podľa toho, či išlo o samostatné podniky alebo pobočky, ďalej či išlo o priamu účasť alebo o účasť prostredníctvom zahraničných spoločností. Týkalo sa to najmä spoločností ako *Vacuum Oil Co*, *International Telephone and Telegraph*, *Remington Rand*, *Standard Oil Co*, *Paramount*, *International Standard* a pod. Najväčšiu kapitálovú účasť v československom priemysle mala *Vacuum Oil Company*. Spojené štáty ovládali v ČSR jedenásť kapitálových účasť v celkovej hodnote 137 mil. predvojnových Kč akciového kapitálu. Americká účasť predstavovala 6,2 % všetkých zahraničných kapitálových účasť v československom hospodárstve. Zo spomínaného akciového kapitálu mala najvyššiu účasť *Vacuum Oil Co*, vo výške 120 mil. Kč. Jej vlastníkom bola newyorská spoločnosť *Socony Vacuum Oil Co*.²⁸

Na druhej strane, podľa publikácie *Súpis amerického majetku v zahraničí (Census of Foreign Owned Assets of the USA)*, vydané americkým ministerstvom financií roku 1945, československý majetok v USA predstavoval 9,4 mil. USD. Išlo o vklady, cenné papiere, pozemky a domy, pozostalosti i menšiu účasť v podnikoch.²⁹

Otázka kompenzácie za znárodnený majetok bola alfou a omegou, resp. barometrom vo vývoji vzájomných vzťahov medzi obidvoma štátmi. Naznačovali to jednotlivé rokovania a v nich dosiahnuté výsledky.

Vo veci náhrady za znárodnený majetok bola popri iných sporná i otázka celkovej výšky náhrady Američanom, ktorá bola predmetom ďalších rozhovorov s pozitívnym posunom. Československé veľvyslanectvo vo Washingtone a Štátny department si vymenili diplomatické nóty, ktoré 14. novembra 1946 podpísali Dean Acheson a Juraj Slávik. Znamenali praktickú základňu pre novú hospodársku a obchodnú dohodu medzi USA a ČSR.³⁰ Týmto sa skončil dovtedajší bezzmluvný stav. Spomínané nóty (československá i americká nóta boli identické), označované ako „*deklarácia o obchodnej politike a náhradách za znárodnenie*“, riešili otázky vzájomnej hospodárskej spolupráce. Podľa oboch vlád realizácia medzinárodného obchodu dvojstrannými obchodmi, *clearingom* a podobnými dohodami bola nezlučiteľná so želaním dosiahnuť maximálny prospech. Článok 5 deklarácie vymedzoval vzťah monopolného podniku k partnerom. Podľa neho mal monopolný podnik priznať obchodu druhého štátu korektné a rovnocenné zaobchádzanie, pričom rozhodujúcimi obchodnými kritériami boli cena, kvalita, predajnosť,

²⁷ AMZV ČR, f. ZÚ-Washington, č. kart.. 1946 – 1947, č. m. 11979/47.

²⁸ NAČR, f. 100/1, č. kart. 82, a. j. 612.

²⁹ AMZV ČR, f. ZÚ-Washington, č. kart. 1946 – 1947, č. m. 11979/47.

³⁰ AMZV ČR, f. TOT 1945 – 1954, USA, č. kart. 33, č. m. 11949/46.

doprava a podmienky nákupu či predaja.³¹ Obe vlády vyjadrili v deklarácii úmysel začať čo najskôr rokovania o uzatvorení riadnej zmluvy o priateľstve a obchode. Nadalej priznali výrobkom druhého štátu najvyššie výhody (MFN) a ČSR sa zaviazala poskytnúť USA informácie o svojich obchodných vzťahoch s druhými štátmi. Táto klauzula predstavovala asymetriu, pretože podobný záväzok z americkej strany chýbal.

Deklarácia o obchodnej politike a kompenzácii bola prijatá okrem iného aj preto, lebo Československo pristúpilo k záverečným rokovaniam v druhej polovici roka 1946 v novom duchu. Ako stimulačný faktor rokovaní v negatívnom význame na československej strane pôsobilo zastavenie úveru na nákup prebytočných zásob americkej armády v Európe a prerušenie rokovaní o pôžičke vo výške 50 mil. USD z 13. septembra 1946, čo v československých obchodných kruhoch vyvolalo istú dávku zdesenia.

Dôležité miesto v zahraničnej politike USA po druhej svetovej vojne predstavovali špecifické druhy úverov a pôžičiek. Na jednej strane mali dokumentovať ekonomickú a politickú silu Spojených štátov vo svete a na druhej strane postavenie a potreby štátov odkázaných na úvery a pôžičky. Pre Československo ako stredoeurópsku krajinu, s ohľadom na jej nedávnu históriu, ako aj aktuálne politické a ekonomické ciele a potreby, znamenali americké úvery a pôžičky v prípade ich realizácie mimoriadny prínos, ktorý mohol pozitívne ovplyvniť jej ďalší vývoj. Z hľadiska potrieb československého štátu v oblasti rekonverzie, rekonštrukcie a modernizácie ekonomiky po druhej svetovej vojne boli finančné úvery a pôžičky nevyhnutným, aj keď nie jediným krokom na opätovné získanie primeraného miesta medzi ekonomicky vyspelými štátmi. Svoju úverovú politiku rozvíjali USA po druhej svetovej vojne v dvoch základných rovinách. Išlo o krátkodobé, objemovo nízke úvery a dlhodobé, rozsiahle úvery, pričom v oboch prípadoch boli determinované a ovplyvňované politickým pozadím či orientáciou zainteresovaných štátov. Túto skutočnosť možno jednoznačne dokumentovať na prípade ČSR. Ku krátkodobým úverom, poskytnutým Československu Spojenými štátmi americkými, patril úver na nákup tabaku vo výške 2 mil. USD, schválený v lete 1946 a uvoľnený na dvadsaťšesť mesiacov. Ďalší dolárový úver vo výške 20 mil. USD, určený na nákup americkej bavlny, bol pôvodne iniciovaný československou stranou na zaistenie potrieb povojnovej textilnej produkcie, no v konečnom dôsledku ho americká vláda schválila z dôvodu prebytočných zásob tohto artiklu, pochádzajúcich ešte z vojnových rokov. Rokovania o úvere na nákup bavlny prebiehali v októbri 1945 na pôde Štátneho departmentu vo Washingtone. Súhlas s okamžitým poskytnutím tohto úveru *Exim Bank*-ou vyjadril Štátny department v nóte adresovanej americkému veľvyslanectvu v Prahe 11. decembra 1945.³² Úver s 2,5 % úrokom malo Československo vyčerpať do pätnástich mesiacov.

³¹ AMZV ČR, f. TOT 1945 – 1954, USA, č. kart. 33, č. m. 220526/46.

³² NAR, f. Rg 59, No. 860E51/12–1145.

Krátkodobé, objemovo nízke úvery dopĺňal úver vo výške 50 mil. USD, poskytnutý washingtonskou Bankou pre vývoz a dovoz (už spomenutá *Exim Bank – Export Import Bank*) na nákup vojenských prebytkov americkej armády v Európe (tzv. *US-surplus*), ktoré predstavovali pre USA značný neproduktívny kapitál.³³ Rokovania o tomto úvere začali ponukou americkej strany 19. októbra 1945, ktorá umožnila nákup uvedených tovarov v hodnote 10 mil. USD. Československá vláda nótou ministerstva zahraničných vecí z 21. januára 1946 však požiadala americkú stranu o zvýšenie úveru na 50 mil. USD.

Samotná dohoda o úvere na nákup amerických vojenských prebytkov bola podpísaná vo Washingtone 28. mája 1946. V zmysle tejto dohody poskytli USA československej vláde úver v hodnote 50 mil. USD za podmienky, že bude splatný v amerických dolároch v dvadsiatich piatich rovnakých splátkach, počínajúc 1. júlom 1952 pri 2,38 % úroku.

K zastaveniu čerpania úveru, resp. k prerušeniu nákupov prebytočných amerických vojenských zásob došlo už 13. septembra 1946, hoci dodávky nakúpeného tovaru pokračovali až do mája 1947. V oficiálnych inštrukciách Štátneho departmentu sa uvádzalo, že pre USA „*nie je žiaduce podporovať súčasnú (československú) vládu alebo akoukoľvek formou prispievať oficiálnej propagande prezentujúcej americkú finančnú pomoc ako imperialistickú snahu o zotročenie východoeurópskych štátov*“.³⁴ V skutočnosti politické motívy tohto nečakaného kroku zdôvodnila americká vláda československou tlačovou kampaňou, kritizujúcou americké snahy a politiku a skreslene informujúcou o americkej ekonomickej pomoci európskym štátom. Pravdepodobne mala na mysli postoj československej delegácie na mierovej konferencii v Paríži, ktorá prejav námestníka ministra zahraničných vecí ZSSR Andreja Vyšinského o snahe USA ekonomicky zotročiť Európu politikou žobráckych dolárových almužien, odmenila potleskom. Ďalšou príčinou zastavenia čerpania úveru bolo obviňovanie z diskriminácie v súvislosti s predajom vojenských prebytočných zásob v Európe z dôvodu lepšej ekonomickej situácie Československa na rozdiel od iných štátov. Poslednou, oficiálne oznámenou príčinou amerického rozhodnutia bol reexport Československom nakúpeného tovaru do Rumunska. USA navyše pozastavili aj rokovania o 50-miliónovej dolárovej pôžičke na rekonštrukciu československého hospodárstva. Podľa *Christian Science Monitor* spomínaný potlesk československej delegácie „*pripravil Československo o pôžičku 90 mil. dolárov*“ (40 miliónov USD v rámci *Surplus-u* a 50 miliónov USD v dôsledku zastavenia rokovaní o rekonštrukčnej pôžičke na nákup amerických zariadení a strojov – pozn. S. M.) „*a možno povedať, že to bol najdrahší potlesk v dejinách*“.³⁵

³³ AMZV ČR, f. ZÚ-Washington, č. kart. 4, č. m. 3486.

³⁴ FRUS, 1947, Volume IV., s. 220.

³⁵ NAČR, f. Ministerstvo zahraničných vecí-výstrižkový archív (MZV-VA), č. kart. 489, č. m. 1-97, f.5.

Súbežne s rokovaniami o úvere na nákup vojenských prebytkov americkej armády v Európe, ako aj v čase jeho čerpania, prebiehali rozhovory československých a amerických zástupcov o americkej pôžičke vo výške 50 mil. USD, určenej na rekonštrukciu národného hospodárstva a nákup výrobných zariadení, výrobkov, polotovarov i surovín. Americká strana podmienovala udelenie pôžičky podobnými podmienkami ako v prípade surplusového 50 mil. USD úveru (kompenzácia za znárodnený majetok, podpis obchodnej dohody a pod.).

Samotné diplomatické rokovania mali vyústiť do podpísania riadnej obchodnej dohody. Z americkej strany bolo podstatné stanovisko *Exim Bank*-y a Štátneho departmentu. Československá delegácia prisľúbila vyriešiť v krátkom čase otázku kompenzácie i obchodnej dohody. Výbor riaditeľov Banky pre vývoz a dovoz (*Board of Trustees of Exim Bank*) schválil pôžičku 8. mája 1946 za podmienky, že československá vláda splní požiadavky Štátneho departmentu. Išlo v podstate o päť dôležitých bodov: poskytnúť informácie o československých hospodárskych zmluvách, adekvátne a efektívne kompenzovať znárodnený a skonfiškováný majetok, eliminovať diskrimináciu v medzinárodnom obchode a priznať doložku najvyšších výhod, participovať na konferencii o svetovom obchode, začať rokovania a v blízkom čase podpísať československo-americkú dohodu o priateľstve, obchode a plavbe. Pôžička 50 mil. USD sa mala vyčerpať do dvoch rokov po podpísaní splátkového kalendára v rovnakých polročných splátkach na pätnásť rokov počínajúc 30. januárom 1951. Úrok stanovila americká strana v troch sériách. Prvá séria v hodnote 20 mil. USD bola zúročená 2,5 % (splatná bola v dvanástich polročných splátkach od 30. júna 1951). Druhá séria v objeme 20 mil. USD bola zúročená 3 % a splatná bola v dvanástich rovnakých splátkach počínajúc 30. januárom 1957. Tretia séria bola zúročená 3,5 % pri šiestich polročných splátkach počínajúc 30. júnom 1963.³⁶

Pre známe a už spomínané príčiny sa rekonštrukčná pôžička na nákup priemyselných zariadení a surovín z USA vo výške 50 mil. USD napokon nerealizovala. Rokovania o jej konečnej podobe boli 13. septembra 1946 na zásah Štátneho departmentu ukončené. Americká strana odmietla pozitívne reagovať na nové československé iniciatívy a doriešiť tento problém v plnom rozsahu a pôvodnom zámere.

Zložitost československo-amerických hospodárskych vzťahov po druhej svetovej vojne dokumentovala i otázka dlhodobých objemovo rozsiahlych úverov. Československo sa prostredníctvom veľvyslanca Vladimíra Hurbana obrátilo 1. septembra 1945 na štátneho tajomníka Jamesa F. Byrnesa so žiadosťou o poskytnutie pôžičky vo výške 300 mil. USD. O niekoľko dní, 6. septembra 1945, predložil rovnakú československú žiadosť veľvyslanec Hurban šéfovi *Exim Bank*-y Leonovi Carrolovi. Podľa informácie washingtonskej tlačovej agentúry *Overseas* z 10. októbra 1945 bola táto žiadosť zamietnutá na základe

³⁶ AMZV, f. ZÚ-Washington, č. kart. 3, č. m. 2/6a/Hč.

odporúčania veľvyslanca Steinhardta. Ten zaslal Štátnemu departmentu správu, aby banka uvedenú záležitosť odložila dovtedy, kým nebude známy plánovaný rozsah znárodnenia majetkov československou vládou.³⁷ USA samozrejme s udelením takej veľkej pôžičky nesúhlasili. Z politických dôvodov neboli totiž ochotné realizovať rozsiahle finančné operácie v ktorejkoľvek krajine sovietskej sféry vplyvu. Nepomohlo ani to, že ČSR sa pre amerického bankára z krátkodobého hľadiska javila ako spoľahlivý a ekonomicky výhodný partner. Československá strana si pravdepodobne uvedomila nereálnosť svojej požiadavky a na začiatku roku 1946 od nej odstúpila. Nové československé stanovisko vysvetľoval veľvyslanec Steinhardt 26. februára 1946 v správe Štátnemu departmentu ekonomickými a politickými aspektmi. Ich podstata podľa neho spočívala v rozporoch vnútri pražskej vlády, v postoji ZSSR i v niektorých ďalších okolnostiach. Úvery a pôžičky od USA boli predmetom československého záujmu nielen roku 1947, ale aj po februári 1948. Na škodu Československa sa ich pražskej vláde nepodarilo získať.

Pri skúmaní problematiky československo-amerických hospodárskych vzťahov po druhej svetovej vojne nemožno obísť Marshallov plán. Predstavoval fenomén, ktorý hlboko zasiahol povojnový svet a ovplyvnil politický a ekonomický vývoj východnej i západnej Európy. Výsostným politickým a hospodárskym aktom sa stal najmä po prejave štátneho tajomníka USA Georgea C. Marshalla v Harvarde 5. júna 1947. Jeho prijatie a realizácia mali podstatný podiel na ekonomickom povznesení a rozmachu západnej Európy. Na druhej strane odmietnutie Marshallovho plánu Sovietskym zväzom a jeho satelitmi zablokovalo možnosť širších európskych obchodných vzťahov a východnej Európe zabrzdlilo cestu ekonomickej prosperity.

Československo najprv reagovalo na ponuku USA kladne. Prijalo účasť na konferencii o Marshallovom pláne, čo sa stretlo v americkej tlači s neskrývaným záujmom a ohlasom. V rozsiahlych úvodníkoch a komentároch sa okrem iného písalo, že v prípade československej účasti v Paríži nie je Moskva taká strohá. Predpokladalo sa totiž, že Sovietsi chcú mať v Paríži pozorovateľa, z čoho vyplývalo, že Československo nie je až takým otrokom, ako to tvrdí propaganda.³⁸

Dňa 9. júla 1947 rokovala československá delegácia vedená Klementom Gottwaldom v Moskve so Stalinom. Československo bolo v tom čase jediným štátom zo sovietskej sféry vplyvu, ktorý pozitívne prijal Marshallov plán a bolo pevne rozhodnuté zúčastniť sa konferencie v Paríži. Stalin však reagoval jednoznačne. Podľa neho nikto v sovietskej vláde nepochyboval o priateľstve oboch štátov, ale československá účasť v Paríži by sa mohla použiť ako argument proti ZSSR. Je to „*proryv fronta*“. Také niečo sovietska vláda

³⁷ NAČR, f. MZV-VA, č. kart. 492, č. m. 1-97f5.

³⁸ AMZV ČR, f. TOT 1945 – 1954, USA, č. kart. 22, č. m. 2255/B/47; Otázkou Marshallovho plánu sa zaoberal PETRUF, P.: Marshallov plán. Bratislava: AEP 1993.

a ľud nemôžu tolerovať, to by nezniesli, preto by československá vláda mala zmeniť stanovisko, a zrušiť svoju účasť.

V telegrame z 10. júla 1947, adresovanom E. Benešovi, V. Clementisovi a V. Širokému, československá vládna delegácia z Moskvy oznamovala postoj ZSSR k československému rozhodnutiu zúčastniť sa konferencie v Paríži. Stalin a Molotov vyjadrili prekvapenie nad tým, že sa Československo nechalo zneužiť ako nástroj proti ZSSR. Telegram vyzval adresátov, aby okamžite zvolali zasadnutie vlády a informovali ju o obsahu rozhovorov. „*Pokladáme za nevyhnutné, aby ste sa uzniesli na odvolaní našej účasti v Paríži.*“³⁹ Charakterizovať americký postoj voči ČSR bezprostredne po odmietnutí zúčastniť sa Marshallovho plánu možno cez prizmu osobných posolstiev veľvyslanca Steinhardta adresovaných Štátnemu departmentu. Pri hodnotení významu rozhodnutia pražskej vlády nezúčastniť sa Marshallovho plánu uviedol americký veľvyslanec v Prahe tucet faktorov, ktoré považoval za najsilnejšie nástroje sovietskeho tlaku na Československo. Podľa neho to bolo oslobodenie Československa Červenou armádou (okrem časti západných Čiech), vedúce postavenie komunistickej strany v československej politike a jej úplná kontrola kľúčových ministerstiev (vnútra, financií, poľnohospodárstva, vnútorného obchodu a pod.), kontrola polície, ministerstva zahraničných vecí a národnej obrany, značný vplyv v armáde a v miestnych národných výboroch, kontrola väčšiny dennej tlače i periodík, prevládajúci vplyv komunistov v odboroch, vzrast závislosti od sovietskeho obchodu a napokon strach Československa z možného hospodárskeho oživenia Nemecka, proti ktorému bol ZSSR najlepším ochrancom. Podľa Steinhardta komplex týchto faktov v kombinácii s tvrdým nátlakom Moskvy, argumentujúcej politicky, mali za následok československý obrat.⁴⁰

Odmietnutie Marshallovho plánu Československom i ostatnými štátmi strednej a juhovýchodnej Európy v júli 1947 a ich bezprostredný vnútorný vývoj znamenalo završenie premeny sovietskej záujmovej sféry na monolitný sovietsky blok, riadený z jedného centra ekonomicky, politicky a ideologicky. Podriadenie vlastných štátnych, ekonomických a zahraničnopolitických záujmov a priorít sa navonok vysvetľovalo polaritou partnerských vzťahov sovietskeho centra a jeho satelitov, pričom ich spoločným nepriateľom sa stal svetový imperializmus na čele s USA. Udalosti z februára 1948 a smrť Jana Masaryka 10. marca 1948 síce vyvolali na Západe šok a vlnu odporu, ale žiadne rozhodnutie aktívne zasiahnuť. Washington prejavil málo úsilia pre taký dôležitý geopolitický priestor, v akom sa nachádzalo Československo. Štátny department vydal 26. februára 1948 vyhlásenie, v ktorom vlády USA, Veľkej Británie a Francúzska, po pozornom sledovaní udalostí v Československu, zaujali stanovisko. Podľa nich „*za pomoci umelo a úmyselne vyvolanej krízy sa použili isté metódy vyskúšané už i na iných mies-*

³⁹ Československo a Marshallov plán, s. 58.

⁴⁰ NAR, f. Rg 59, No. 860E00/7-1547.

tach a umožňujúce zrušenie slobodnej pôsobnosti parlamentných inštitúcií a ustanovenie diktatúry jednej strany, zahalenej rúskom národnej jednoty. Vlády nemôžu nič, iba odsúdiť udalosť, ktorá môže mať len katastrofálne následky pre československý národ, ktorý preukázal znovu za druhej svetovej vojny oddanosť veci slobody.“⁴¹ V tomto duchu prinášali komentáre všetky americké denníky. New York Herald Tribune sucho konštatoval, že „americké úradné osobnosti sa vzdali už predchádzajúci týždeň nádeje, že by mohli byť Česi zachránení v momente, keď sa zvyčajný plán na komunistický puč dostal do pohybu“.⁴²

Na situáciu v Československu reagoval 25. februára a opakovane 10. marca 1948 veľvyslanec, stály zástupca ČSR pri OSN Ján Papánek, ktorý rezignoval na svoj post krátko potom, ako protestoval proti februárovému prevratu. Generálnemu sekretárovi OSN predložil text, žiadajúci Bezpečnostnú radu, aby sa zaoberala Československom podľa článku 34 Charty OSN, lebo došlo k porušeniu medzinárodnej bezpečnosti a mieru (aktivitu Jána Papánka na pôde OSN analyzujem v nasledujúcej kapitole).

Dňa 17. marca 1948 zaujal k februárovému prevratu v ČSR stanovisko aj Štátny department USA. V inštrukcii pre veľvyslanca Steinhardta o americkom postupe voči Československu najprv komentoval Papánkovu aktivitu v OSN a odsúdil prevrat komunistov. Navrhol prerušiť rokovania s československou stranou o hospodárskej a obchodnej dohode, o kultúrnych otázkach a vyzval americké vojenské autority v Nemecku, aby československým nekomunistickým politikom, poradcom a novinárom poskytli informačný a propagačný materiál, vysvetľujúci možnosti prechodu do americkej okupačnej zóny. Štátny department ďalej navrhol, aby sa americká zahraničná politika voči novej československej vláde riadila týmito princípmi: po prvé, koordinovať americký postup s krokmi Veľkej Británie a Francúzska; po druhé, obmedziť diplomatické vzťahy s novou československou vládou; po tretie, pripraviť ekonomické sankcie, ktoré by viedli k všeobecnej ekonomickej izolácii celého východného bloku; po štvrté, zabrániť akémukoľvek úveru pre Československo od Svetovej Banky; po piate, v dôsledku kľúčového postavenia ČSR vo východnom bloku ako centra ťažkého strojárstva a zbrojárstva zastaviť od 1. marca vývozné licencie a priamo tak oslabiť československý vojenský potenciál.⁴³

Tieto kroky Štátneho departmentu jasne ukazovali, že USA svoj postoj voči Československu vnímali v prvom rade politicky, no zároveň ho podmieňovali v rozmere bipolárneho sveta. Potvrďuje to aj ďalší dokument, resp. tajná správa z 30. apríla 1948, adresovaná Washingtonu, ktorej autorom nebol nikto iný ako veľvyslanec Lawrence Steinhardt. Ide o jeho osobné postrehy a analytické poznámky, v ktorých mapuje československý vývoj a poukazuje na jeho vnútorné i vonkajšie súvislosti. Podľa neho

⁴¹ AMZV ČR, f. GS-SM 1945 – 1954, č. kart. 195, č. m. 79.429/II-5/48.

⁴² AMZV ČR, f. Teritoriálny odbor-obyčajné (TOO) 1945 – 1959, USA, č. kart. 24, č. m. 42251/1948.

⁴³ Library of Congress, f. Steinhardt Papers, box 58.

korene februára 1948 boli v podpísaní československo-sovietskej zmluvy o priateľstve a spolupráci z 12. decembra 1943. Zároveň ponúka pohľad do historického a psychologického vnútra českého národa. Čechov nazýva „malým národom“ v centre Európy a v krátkosti podáva genézu ich vývoja od Karla IV. cez nadvládu Habsburgovcov po T. G. Masaryka. Venuje sa tiež českým emigračným vlnám, v dôsledku ktorých dochádzalo k odsávaniu národnej elity, preto Česi sa ako „malý národ“ vždy museli prikloniť k silnému spojencovi. V čase druhej svetovej vojny však podľa neho hrali na dve strany, pričom osudný sa im stal Benešov príklon k Stalinovi. Edvard Beneš podľa neho svojou politikou dvoch tvárí len utvrdil v Čechoch presvedčenie o vlastnej výnimočnosti. Komunistický prevrat v ČSR tak podľa Steinhardta bol len otázkou krátkeho času. Za zodpovedného pritom označil v prvom rade samotného prezidenta Beneša a nezabudol podotknúť, že podiel viny leží aj na pleciach nekomunistických politikov, na ich nesúdržnosti a na nepochopení, že ide o stret diktatúry s parlamentnou demokraciou.⁴⁴

V súvislosti s americkou zahraničnou politikou veľvyslanec Steinhardt navrhol neposkytnúť novej bábkovej vláde žiadnu materiálnu ani morálnu pomoc, lebo by to bolo v rozpore so záujmami USA. V prospech krajiny ako takej, aby sa oddialilo blízke totálne pohltenie komunistami, navrhol rozšíriť rozhlasovú a inú propagandu vrátane publikovania okolností, ktoré viedli k tomu, že USA umožnili Rusom oslobodiť Berlín i Prahu. Ďalej navrhol uzavrieť obchodné zmluvy a kultúrne dohody, poskytnúť pomoc v podobe predaja najpotrebnejších tovarov, ako aj priamo vstupovať do vnútorných vecí za účelom efektívnej organizácie existujúcich antikomunistických síl.

Zo spomenutých krokov však podľa Steinhardta bol použiteľný len prvý.⁴⁵

Veľvyslancova správa, resp. pohľad na pražský puč a s ním spojené možnosti angažovania sa pri návrate k demokracii v Československu americkú pomoc v podstate nepripúšťali. Iný oficiálny písomný materiál, ktorý reagoval na prevrat v ČSR, vyšiel z dielne politických kruhov USA. Išlo o dokument Zahraničného výboru 80. Kongresu USA, predloženého americkej snemovni v prvom aprílovom týždni 1948. Táto prvá podrobná oficiálna správa o československom prevrate s názvom *Pražský prevrat* vyšla roku 1949 ako príloha dokumentačného spisu, vydaného piatym podvýborom kongresového zahraničného výboru s názvom *Stratégia a taktika svetového komunizmu*. Predsedom šesťčlenného podvýboru, ktorý správu vypracoval, bol Frances P. Bolton, kongresman za štát Ohio.

V úvode štúdie, rozdelenej do piatich kapitol, sa píše: „*Moderná technika uchopenia moci má svoje korene už v dobe Machiavelliho. Hlavným medzníkom jej neskoršieho vývoja sú*

⁴⁴ MAREŠ, P.: Únor očima amerického vlvyslance v Praze. In: *Dějiny a současnost* 2/91, Praha, roč. 13, s. 52 – 55. alebo KALVODA, J.: Role Československa v sovětské strategii. Kladno: Dřlo 1999, s. 301 – 303.

⁴⁵ MAREŠ, P.: Únor očima amerického vlvyslance v Praze. In: *Dějiny a současnost* 2/91, Praha, roč. 13, s. 55.

Osemnásty Brumaire Napoleona Bonaparta z roku 1799, prevrat Napoleona III. z roku 1851, bolševická revolúcia z roku 1917 a rôzne nacistické akcie od roku 1938. Pražský komunistický prevrat je neprekonateľným príkladom a mohol by byť označený za Osemnásty Brumaire Klementa Gottwalda.“⁴⁶ Je to naozaj vysoké ohodnotenie prevratu.

Toto vysoké ocenenie techniky pražského prevratu je rozvedené v prvej kapitole nazvanej *Moderný štátny prevrat*, ktorú môžeme chápať ako akúsi historicko-filozofickú úvahu. Autori správy tu nazvali nacistické uchvátenie moci v Nemecku roku 1933 *umelou revolúciou (a revolution by arrangement)* na rozdiel od ľudovej revolúcie, založenej na hrdinskej a romantickej spontánnosti. A takáto umelá revolúcia bola úspešne uskutočnená aj v Prahe v dňoch medzi 20. a 25. februárom 1948. Gottwaldov prevrat sa tu uvádza ako doklad, že machiavellistický prevrat sa stal nástrojom v rukách nasledovníkov práve tých mužov, ktorí naň hľadali s najväčším opovrnutím. Tými mužmi sú Marx a Engels, ktorých autori citujú. Marxov spis *Osemnásty Brumaire Ludovíta Napoleona* označujú za jednu z najlepších prác a za prvú modernú analýzu techniky prevratu, ktorá prekonáva Machiavelliho analýzu.⁴⁷

Druhá kapitola nazvaná *Komunizmus v Československu* podáva všeobecnú správu o vzniku a vývoji Komunistickej strany Československa v republike, ktorá bola pokladaná za jeden z najdemokratickejších európskych štátov. Od roku 1925, keď KSČ získala 41 mandátov takmer miliónom hlasov, bola na ústupe a pri voľbách v máji 1935 mala už len 30 mandátov. Ale „*Mníchovský pakt a jeho dôsledky vyvolali mnoho proruských a prokomunistických sympatií. Krátko po vypuknutí vojny prisúdil Beneš stykom s Ruskom prvé miesto v českom úsilí o bezpečnosť.*“⁴⁸ Po tomto konštatovaní autori správy zaznamenávajú bez akéhokoľvek náznaku kritiky či výčitiek, že Benešovi a československej vláde v Londýne sa podarilo nadviazať najpriateľskejšie styky so ZSSR, ktorý sa stal pilierom československej zahraničnej politiky. Vzrast komunistického vplyvu sa jasne prejavil v Čechách pri voľbách v máji 1946, kedy KSČ získala 114 z 300 mandátov a prevzala popri Zdeňkovi Fierlingerovi aj šesť dôležitých rezortov.

V tretej kapitole, nazvanej *Povojnové Československo* autori analyzujú vývoj Československej republiky po oslobodení. Hoci vojnou utrpela menej než Poľsko, vyťažila maximum z nemeckej snahy o hospodárske vybudovanie oblasti Sasko – Sliezsko – Čechy. Jej povojnový vývoj bol priaznivý, napriek tomu, že odsunom Nemcov a Maďarov stra-

⁴⁶ Stratégia a taktika svetového komunizmu. (ed. Frances P. Bolton), Washington DC, 1949, s. 4.

⁴⁷ Zhubnosť machiavellizmu ukazujú autori správy na gréckych príkladoch a jej teoretickú prvú kapitolu končia úvahou: „*Máme jeden starý príklad prevratu v malom štáte, ktorý sa ocitol medzi dvoma mocnými, medzi sebou bojujúcimi susedmi. Tukydidova správa o revolúcii v Kerkýre v jeho Dejínach Peloponézskej vojny je prvou a jednou z najprenikavejších štúdií o takom prípade. Obaja mocní odporcovia, Atény i Sparta, mali na Kerkýre svoje strany. Príchod aténskeho loďstva a odchod Spartánov vytvorili príležitosť k vysporiadaniu miestnych účtov.*“

Stratégia a taktika svetového komunizmu. s. 4.

⁴⁸ Stratégia a taktika svetového komunizmu. s. 4.

tila, podľa uvedenej správy, okolo troch miliónov obyvateľov. V skutočnosti bolo odsunutých asi 2,5 milióna Nemcov.⁴⁹

Zo štvrtej kapitoly *Pražský prevrat* je evidentné, ako treba rozumieť tvrdeniu autorov, že komunistické uchvátenie moci sa stalo nevyhnutným. Komunisti túto nevyhnutnosť pripravili tak, že neobyčajne obratným manévrovaním vlákali nekomunistické strany do pasce. Ďalšie pasáže práce predstavujú chronologické vykreslenie tohto komunistického úspechu: vypuknutie politickej krízy 20. februára (12 členov vlády podalo demisiu), predtým dosadzovanie komunisticky spoľahlivých osôb medzi policajných úradníkov, hospodárske a psychologické úlohy komunistov na úspešný prevrat, neutralizácia armády, ovládanie dôležitých rezortov (vnútro, zahraničie).

Ako sa komentuje svedomie prezidenta Beneša, ktorého tu nazývajú „*strážcom zásad parlamentarizmu*“? Bolo vraj postavené pred argumenty neodolateľnej presvedčivosti (*overwhelming force*). KSČ bola dvakrát väčšia ako ktorákoľvek iná strana v krajine. Mala podporu v ZSSR, ktorého moc bola rozložená pozdĺž celej hranice. Sovietsky zväz bol jedinou európskou veľmocou, ktorá nebola zapletená v mníchovskom výpredaji z roku 1938. Dôstojnícky zbor novej ČSA slúžil za vojny v ZSSR, robotnícke odbory boli vedené komunistami alebo sociálnymi demokratmi prokomunistického zamerania a boli v stave mobilizácie. Aj polícia bola v rukách komunistov a bola ozbrojená. Beneš nemal síl a svojím súhlasom všetko posvätil a urobil legálnym.⁵⁰

Dokonálny štátny prevrat spočíva v uchvátení moci jednou stranou v štáte, ktorá pomocou legálne získaných úradov využije niektoré štátne úrady, zatiaľ čo druhé ochromí a zmobilizuje časť ľudí na svoju podporu. Druhej časti akúkoľvek politickú akciu znemožní. Tento problém nebol nikdy úplnejšie a úspešnejšie vyriešený, ako sa to stalo vo februári 1948 v Československu.

V záverečnej kapitole nazvanej *Tak čo?* sú zhrnuté dôsledky pražského prevratu na základe predpokladu, že jeho vlastný význam je v plnej integrácii ČSR s ostatnými štátmi pod úplným komunistickým panstvom.⁵¹

⁴⁹ V prípade 200-tisíc Maďarov išlo o recipročnú výmenu obyvateľstva (slovenského a maďarského) – asi 86-tisíc Slovákov z Maďarska prišlo na Slovensko a okolo 110-tisíc Maďarov z Československa sa podľa oficiálnej dohody medzi Československom a Maďarskom z februára 1946 presťahovalo do Maďarska. Táto kapitola správy hovorí tiež o zahraničnej československej politike. Autori uvádzajú, že prvou zásadou československého ministerstva zahraničných vecí bol vplyv ZSSR, ktorý zaujal miesto kedysi obsadené Francúzskom, po Mníchove uvoľnené. Tento vzťah vidia ako „logický dôsledok historického faktu, že sovietska a komunistická politika v období od 1935 do 1939 sa zdala byť ďaleko pozitívnejšia, realistickejšia a dokonca i mravnejšia, než politika väčšiny ostatných štátov. Vyplyva z toho ponaučenie, ako dlho môžu trvať účinky ťažkých omylov a ako je dôležité takým omylom pokiaľ možno sa vyhýbať a naprávať ich, ak sa už stanú.“

Stratégia a taktika svetového komunizmu. s. 7.

⁵⁰ Stratégia a taktika svetového komunizmu. s. 7.

Po februárovom prevrate a následných zmenách v československom vnútornom vývoji sa československo-americké vzťahy čoraz viac komplikovali. Neúspešne sa skončili pokračujúce rokovania zástupcov oboch štátov, týkajúce sa obchodnej dohody a vyriešenia kompenzácie za znárodnený a skonfiškovaný majetok. Postupné zmrazovanie vzájomných obchodných stykov a tvrdá americká reštriktívna politika vrcholili roku 1951, keď sa po zrušení doložky najvyšších výhod hospodárska spolupráca oboch štátov zminimalizovala.

Adekvátne a efektívne kompenzácie, resp. finančné vysporiadanie medzi americkou a československou stranou za znárodnený majetok po druhej svetovej vojne sa pre rôzne príčiny do leta 1947 nevyriešila. Tento stav negatívne ovplyvňoval vzájomné styky, pričom odlišné stanoviská a ciele oboch štátov dávali tušiť ďalšie neprekonateľné prekážky. Jedným z pokusov o usporiadanie vzájomných hospodárskych stykov po odmietnutí Marshallovoho plánu Československom bol americký návrh na uzavretie dohody o priateľstve, obchode a plavbe. Zmluvným základom hospodárskych a obchodných stykov medzi oboma štátmi bola do roku 1948 *Deklarácia o obchodnej politike*, ktorá Československu zaručovala poskytovanie najvyšších výhod. Zároveň malo Československo v obchode s USA zaistené najvyššie výhody z dôvodu ich spoločnej účasti na *Všeobecnej dohode o clách a obchode*, známej pod skratkou GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*), ku ktorej Československo pristúpilo pri jej založení v októbri 1947 v Ženeve. GATT predstavovala komplex tridsiatich ôsmich čiastkových zmlúv, ktoré medzi zmluvnými stranami upravovali výšku ciel, stanovovali predpisy o vydávaní vývozných povolení a o iných otázkach medzinárodného obchodu. Hlavnou zásadou tejto dohody bolo, že každý člen mal rokovať s ostatnými členmi na základe princípu najvyšších výhod, pričom sa odporúčalo odstrániť všetky dovozné obmedzenia.⁵²

⁵¹ V závere tejto úvahy, podrobne vypočítavajúcej hospodársky a vojensko-strategický význam oblasti, ktorej kontrola bola ovládnutím Československa konsolidovaná v rukách ZSSR, sa hovorí: „Komunistické víťazstvo má tiež iné stránky, o ktorých sa mnoho špekulovalo. Jednou z nich je otázka, čo tento ťah znamená, pokiaľ sa týka všeobecných komunistických zámerov. Niektorí pozorovatelia sa domnievajú, že to znamená pokračovanie v postupe vpred. To je možné. Ale zdá sa byť jasné, že keby chceli komunisti konsolidovať všetko čo majú na dosah a potom sa zastaviť na neurčitú dobu, jednali by práve tak, ako dosiaľ. Ak by chceli ísť vpred za každú cenu za ovládnutím Európy a Ázie a za skorou vojnou, jednali by v podstate rovnako tak, ako jednali doteraz. Ak je tomu tak, potom ich doterajší postup nevndsá žiadne svetlo do otázky, za ktorým z dvoch alternatívnych plánov idú. Je však tiež jasné, že ich úsilie o zmocnenie sa všetkého, čo môžu docíliť bez vojny, je značne pružné tak, že vždy sa môžu znovu rozhodovať, ak sa odvážia na nejaký ďalší ťah, podľa toho, ako sa budeme chovať my“. Čo vyplýva jasne z uvedeného textu? V prvom rade to, že USA vyhodnotili sovietskú politiku, resp. podiel na československom prevrate, ako zámer ohrozujúci ich, t. j. americké záujmy. A k tomu bude potrebné americkú zahraničnú politiku zodpovedne presadzovať.

Stratégia a taktika svetového komunizmu. s. 9.

⁵² AMZV ČR, f. GS-K, 1945 – 1954, č. kart. 5, bez sign.

Návrh priateľskej, obchodnej a plavebnej dohody vypracovala vláda USA v júni 1947 a v septembri ho predložilo americké veľvyslanectvo v Prahe československému ministerstvu zahraničia. Po februári 1948 však Spojené štáty odmietli s československou stranou ďalej rokovať o tejto dohode. Začiatkom roku 1948 vzájomné obchodné styky dosahovali ešte stabilnú úroveň, ku ktorej sa roku 1947 dospelo „silou zotrvačnosti“, ale už v treťom štvrtroku 1948 prišlo v dôsledku nových okolností k podstatným obchodným obmedzeniam. Táto skutočnosť sa týkala najmä amerického vývozu.⁵³

Ďalším tvrdým opatrením americkej administratívy voči Československu (a ostatným štátom sovietskeho bloku) bolo prijatie Zákona o kontrole vývozu (*Export Control Act*) vo februári 1949. Na jeho základe bol zriadený Poradný výbor pre vývoznú politiku (*Advisory Committee for Export Policy*), ktorý v spolupráci s ministerstvom obchodu (*Department of Commerce*) vypracúvali štvrtročne zoznamy kontrolovaných tovarov v dvoch kategóriách. Išlo o nedostatkový tovar a tovar podliehajúci bezpečnostnej kontrole, v oboch prípadoch pre vývoz do Československa (a ostatných štátov sovietskeho bloku) zakázaný. Zahŕňal 90 % druhov tovarov vo svetovom obchode.⁵⁴ Týmto opatrením USA podstatne redukovali svoje hospodárske styky s ČSR.

Na Zákon o kontrole vývozu nadväzovali vyhlášky ministerstva obchodu z 10. a 22. decembra 1949, ktorých cieľom bolo úplne vylúčiť alebo na najmenšiu mieru obmedziť vývoz akýchkoľvek technických údajov, výkresov či popisov výrobných a technologických procesov do cudziny. Podľa prvej vyhlášky mohla byť dokumentácia vyvezená na základe tzv. všeobecnej licencie, pokiaľ ju niektorý úrad neoznačil za tajnú, dôvernú alebo s obmedzeným obchodom. Vtedy bola potrebná špeciálna vývozná licencia. Druhá vyhláška uvedený režim ešte zostrila tým, že Úrad pre medzinárodný obchod (*Office of International Trade*) ňou získal právomoc odvolať všeobecnú licenciu bez udania dôvodu a podľa svojho uváženia.⁵⁵

Vrchol ťažovca v československo-amerických hospodárskych a politických vzťahoch v povojnovom období predstavovalo zrušenie doložky najvyšších výhod, ku ktorému prišlo na základe vyhlásenia prezidenta Trumana zo dňa 1. augusta 1951. Americká strana svoj postup zdôvodnila najmä politickými argumentmi, napr. že československo-americké hospodárske vzťahy prestali byť vzájomne výhodné v dôsledku československých opatrení, akými bolo znárodnenie majetku amerických občanov a firiem, odmietnutie poskytovať informácie o hospodárskom vývoji ČSR a jej hospodárskych vzťahoch

⁵³ NAČR, f. 100/24, č. kart. 102, a. j. 1156.

⁵⁴ PROCHÁZKA, Z.: Hospodárska válka USA proti Československu. Praha 1976, s. 105; Aspektmi vzťahov medzi USA a socialistickými krajinami (vrátane Československa) na prelome 40. a 50. rokov sa zaoberal PETRUŇ, P.: Vzťahy USA k ZSSR a niektorým krajinám sovietskeho bloku koncom 40. a začiatkom 50. rokov. In: *Historický časopis*, 43, 1995, č. 3, s. 481 – 499.

⁵⁵ AMZV ČR, f. TOO 1945 – 1959, USA. č. kart. 17, správa veľvyslanectva vo Washingtone ústrediu MZV z 24. januára 1950, č. m. 448/50.

so zahraničím, obmedzenie početného stavu amerického veľvyslanectva v Prahe, obhajovanie hospodárskych záujmov sovietskeho bloku a pod.

Na začiatku 50. rokov sa vzťahy medzi Československom a Spojenými štátmi v dôsledku diametrálne odlišných politických, ideologických a ekonomických princípov premietali v nepodstatných marginálnych záležitostiach. Vznikla nenormálna, nedôstojná a ponižujúca situácia, ktorá jasne ukazovala, kam tento vzťah pod tlakom vonkajších okolností dospel. Bolo by iluzórne predpokladať, že za tohto stavu sa mohli v akejkolvek forme rozvíjať aspoň hospodárske styky. S istotou možno konštatovať iba to, že vôľa urovnať otvorené otázky jednoducho nebola.

Ďalšie komplikácie vo vzájomných vzťahoch oboch štátov spôsobil na jar 1951 prípad dopisovateľa *Associated Press* Williama N. Oatisa, ktorého československé úrady zatkli pre údajnú špionážnu činnosť. Po uväznení na Pankráci ho v zinscenovanom procese 2. – 4. júla odsúdili na desať rokov väzenia.⁵⁶ Na druhej strane Spojené štáty zrušili platnosť amerických pasov do Československa, prestali vydávať vstupné víza, zakázali prelet československých lietadiel cez západnú okupačnú zónu Nemecka, pri vydávaní víz do USA žiadal pražský konzulát odtlačky prstov československých občanov („*applicants for visas are required to be finger printed*“) a prestal overovať konzulárne obchodné faktúry.⁵⁷

Po Stalinovej smrti roku 1953 a čiastočnom uvoľnení napätých vzťahov medzi Východom a Západom, sa vzájomné dvojstranné vzťahy Československa a Spojených štátov zlepšili. Odstránili sa niektoré diskriminačné opatrenia, americký konzul v Prahe od októbra 1953 opäť potvrdzoval konzulárne faktúry, prišlo k čiastočnému uvoľneniu amerického vývozu nestrategických tovarov. Roku 1954 USA odvolali zákaz preletu československých lietadiel cez SRN a obnovili platnosť amerických pasov v Československu. Zrušenie doložky najvyšších výhod ako hlavné diskriminačné opatrenie ostalo však naďalej v platnosti.

Tendenciu k zlepšeniu vzájomných vzťahov v hospodárskej a obchodnej oblasti možno zaznamenať na začiatku 70. rokov. Potvrdzujú to aj štatistické údaje: dovoz Československa z USA v porovnaní s rokom 1965 vzrástol roku 1972 trojnásobne, roku 1974 dokonca 5,7-krát. Československý vývoz do USA bol roku 1971 na úrovni roku 1965, ale roku 1974 to bolo už 217 % úrovne z roku 1965. Stále to však bolo pomerne málo. Aj tovarová štruktúra vypovedala o tom, že ide o krajiny z rozdielneho tábora. Hlavnú položku československého dovozu z USA predstavovali surové kože, potraviny a suroviny (76,5 %) a iba 13,3 % predstavovali dopravné prostriedky a stroje. Vo vývoze ČSSR do USA prevládali stroje a dopravné prostriedky (41,8 %), priemyselný tovar (32,9 %) a chemikálie.⁵⁸

⁵⁶ SCHMIDT, D. A.: *Anatomy of Satellite*. Boston: Atlantic Press Book 1952, s. 30 – 46.

⁵⁷ AMZV ČR, f. TOO 1945 – 1959, USA, č. kart. 18 a 22.

⁵⁸ PROCHÁZKA, Z.: *Hospodárska válka Spojených států amerických proti Československu*. Praha 1976, s. 295 – 296.

Ak v prvej polovici 70. rokov minulého storočia v rámci celosvetového uvoľnenia medzi Východom a Západom nastalo zlepšenie aj v bilaterálnych hospodárskych vzťahoch, v druhej polovici 70. rokov sa situácia značne zhoršila, opäť prišlo obdobie „ochladenia“, znova sa uprednostňovalo dodržiavanie zoznamu „strategických tovarov“ a neuznávanie doložky najvyšších výhod. Hoci ČSSR s USA podpísala niekoľko dvojstranných zmlúv a dohôd, najmä konzulárnu, lodnú, vedecko-technickú, kultúrnu a pod., ich praktické napĺňanie sa odsúvalo. USA v tomto období prejavovali ostentatívny nezáujem o normalizáciu vzťahov s Československom. Platí fakt, že bilaterálne vzťahy medzi oboma štátmi aj na začiatku 80. rokov minulého storočia naďalej stagnovali. Americký vzťah k Československu bol vždy podriadený všeobecným zahraničnopolitickým cieľom USA v Európe, resp. vzťahu USA k najmocnejšej krajine vo „východnej“ časti sveta, Sovietskemu zväzu. Preto vo všeobecných črtách táto politika USA k Československu bola taká aká bola. Ani v rokoch 1968 – 1969, v období československého pokusu o reformu socializmu, nezaznamenal vývoj československo-amerických vzťahov radikálny obrat v politickej či hospodárskej oblasti.

Až prevratné zmeny v medzinárodných vzťahoch na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia zmenili politickú mapu Európy. Definitívny rozpad sovietskeho bloku bol dôležitou súčasťou zásadných spoločenských premien, ktoré sa ako reťazová reakcia prevalili štátmi strednej a juhovýchodnej Európy. Tie síce opäť získali slobodu suverénneho rozhodovania, ale zároveň sa museli naučiť formulovať, resp. redefinovať svoje štátne a národné záujmy.

Československo-americké vzťahy nadobudli v tomto období charakter partnerských vzťahov, k čomu významným podielom prispela aj česká a slovenská politická emigrácia. Hoci si Američania v rokoch nasledujúcich po „nežnej“ revolúcii želali, aby sa Československo nerozdělilo, dokázali rešpektovať, vďaka svojim demokratickým tradíciám, vôľu národov bývalej ČSSR. Preto pokojné rozdelenie Československa ústavnou cestou akceptovali a okamžitým oficiálnym nadviazaním diplomatických stykov so Slovenskou republikou a Českou republikou svoje partnerstvo s oboma novými štátmi potvrdili.

Pražský komunistický prevrat 1948 na pôde OSN

Odmietnutie Marshallovoho plánu v júli 1947 Československou republikou a ostatnými štátmi strednej a juhovýchodnej Európy a ich následný vnútorný vývoj znamenal premenu sovietskej záujmovej sféry na monolitný blok riadený v ekonomickej, politickej a ideologickej oblasti z jedného centra, Kremľa. Podriadenie vlastných štátnych ekonomických a zahraničnopolitických priorít sa navonok odôvodňovalo polaritou partnerských vzťahov Sovietskeho zväzu a jeho satelitov, pričom spoločným nepriateľom sa stal „svetový imperializmus“ na čele s USA.

Parlamentný systém v Československu mal po roku 1945 podobu „riadenej“ alebo „obmedzenej“ demokracie a trval do februára 1948. Samozrejme, Stalin si nemohol dovoliť nechať ČSR bokom svojho veľmocenského záujmu. Nebola totiž iba integrálnou súčasťou sovietskej bezpečnostnej zóny vo východnej Európe, ale aj najdôležitejším sovietskym zdrojom uránu. Tento fakt potvrdzovala československo-sovietska zmluva o uráne z jesene 1945, podľa ktorej bol takmer všetok vyťažенý československý urán vyvázaný do ZSSR.

Prevzatie moci komunistami v Československu, na Západe prezentované ako prevrat, sa v skutočnosti začalo ako obyčajná politická kríza, keď dvanásť nekomunistických ministrov rezignovalo na protest proti odvolaniu niekoľkých policajných dôstojníkov v pražskom kraji a menovaniu komunistov na ich miesta. Prezident Edvard Beneš najprv odmietol ich demisiu prijať a nekomunistická politická špička, ktorá sa na neho spoliehala, verila, že v tomto postoji zotrvá.

Komunisti však politickú krízu využili po svojom. Novoutvorené akčné výbory preberali uvoľnené ministerstvá za asistencie Štátnej bezpečnosti, ktorá zaistovala politických oponentov. Na konci februára prezident Beneš napokon podľahol tlaku, prijal demisiu ministrov a zostavením novej vlády poveril Klementa Gottwalda. Okrem rezignovaného Jana Masaryka a senilného Vavra Šrobára bola nová vláda takmer jednofarebná. Premiér Klement Gottwald, podpredsedovia Viliam Široký, Bohumil Laušman, Antonín Zápotocký, členovia Jiří Nosek, Július Ďuriš, Jaromír Dolanský, Zdeněk Flerlinger, Zdeněk Nejedlý, gen. Alexej Čepička, Antonín Gregor, Ludvík Svoboda, Václav Kopecký, Jan Masaryk, František Krajčír, Alois Petr, Evžen Erban, Josef Plojhar, Emanuel Šlechta, Alois Neuman a Ludmila Jankovcová. Minister zahraničných vecí Jan Masaryk súhlasil, že naďalej povedie rezort zahraničia, ale 10. marca 1948 ho našli mŕtveho na nádvorí pražského Černínskeho paláca.

Na československý komunistický prevrat reagovalo mnoho osobností z radov Slovákov a Čechov, ktoré odmietali akceptovať nový stav. Vedúcu úlohu medzi nimi zohral Dr. Ján Papánek. Ako československý veľvyslanec a šéf Stálej misie ČSR pri OSN v New Yorku už 25. februára 1948 navštívil generálneho tajomníka OSN Trygve Lieho a odovzdal

mu protestnú nótu. Uviedol v nej, že československá vláda, ktorá vzišla z riadnych demokratických volieb v máji 1946, bola 22. februára 1948 paralyzovaná a ohrozená násilím komunistickej menšiny, ktorej asistovali a pomáhali sovietski poradcovia, prichádzajúci za tým účelom do Prahy s vedomím námestníka ministra zahraničných vecí ZSSR Valeriana Zorina. Pod hrozbou použitia ozbrojenej sily Sovietskym zväzom, členom OSN, bola pošliapaná politická nezávislosť Československa, čo Papánek vo svojej nóte označil za priamy rozpor s *Chartou OSN*: „*Ako zástupca zvrchovaného štátu Československa predkladám túto situáciu, uvedenú v článku 34 Charty do pozornosti Bezpečnostnej rady, a žiadam o jej vyšetrenie, lebo bola potlačená sloboda a nezávislosť Československa, čo môže ohroziť medzinárodný mier a bezpečnosť.*“¹

Trygve Lie po dlhšom rozhovore a výmene názorov Papánkovi povedal, že sa práve vrátil z Prahy, kde hovoril s Janom Masarykom a Edvardom Benešom. Mal vraj novšie a presnejšie správy ako Papánek, ktoré podľa neho nie sú dôvodom na zásah Organizácie spojených národov. Dodal, že sám nemôže vo veci urobiť nič a požiadal ho, aby nótu stiahol. Papánek ustúpil s tým, že sa pokúsi získať z Prahy nové informácie a zistiť, aká je aktuálna situácia v Československu.²

Správy Československej tlačovej kancelárie v New Yorku, pražského ministerstva zahraničných vecí a svetovej tlače postupne potvrdzovali pravdivosť obsahu Papánkovej nóty. Komunistická ofenzíva likvidovala všetko, čo bolo pre ňu nepohodlné. Bol odvolaný rektor Karlovej univerzity Dr. Karel Engliš a na nútenú dovolenku museli nastúpiť mnohí univerzitní profesori v Prahe i Bratislave. Na ich miesta nastúpili ľudia ochotní spolupracovať s novou mocou – Vladimír Outrata, Zdeněk Fierlinger, Václav Husa, Josef Koťátko, Jaroslav Fukátko a iní. V Bratislave akčný výbor národného divadla odvolal Jána Cikkera z postu dirigenta opery. Aj sokolstvo si zvolilo nové vedenie na čele s Jaroslavom Truhlárom. Radikálne zmeny nastali v súdnictve, prokurátori a predsedovia senátov boli nahradení novými ľuďmi, spoľahlivými pre režim. Z legionárskych radov vylúčili Jána Lichnera, Michala Zibrina a Jána Ambruša. Akčný výbor na pôde Lidovej strany vylúčil zo svojich radov Dr. Adolfa Procházku, Dr. Iva Ducháčka a Dr. Adolfa Klimeka.³

Pre Jána Papánka však bola rozhodujúcou udalosťou záhadná smrť Jana Masaryka 10. marca 1948. Ešte v ten deň navštívil v Lake Success (newyorská štvrť, kde sídlila OSN) Trygve Lieho a odovzdal mu novú nótu, ktorej základom bola nóta z 25. februára. Opäť išlo o dokument, ktorý hovoril jasnou rečou. Papánek v ňom zdôraznil, že ak má splniť povinnosť voči svojej vlasti, musí konať bezodkladne. Dovoľávajúc sa ustano-

¹ New York Public Library (NYPL), New York, f. Jan and Betka Papanek Collection, , č. kart. 11, č. m. 664/48.

² PAPANEK, J.: Ten Years – Czechoslovak Question in the United Nations. Chicago: CNCA 1958, p. 4 – 5.

³ NYPL, The Jan and Betka Papanek Collection, č. kart. 13, bez sign.

vení článku 34 *Charty*, vzťahujúcich sa na situácie, keď jeden člen OSN násilne poruší nezávislosť druhého člena, žiadal ako zástupca suverénnej Československej republiky, aby sa násilnými udalosťami, ku ktorým prišlo v Československej republike pod tlakom komunistickej menšiny podporovanej Sovietskym zväzom, zaoberala Bezpečnostná rada OSN. V nóte opísal sled udalostí bezprostredne pred prevratom, násilný spôsob prevzatia moci komunistami za pomoci ZSSR, ako aj porušovanie zákonnosti, československej ústavy a osobnej slobody.⁴

Trygve Lie sa usiloval Papánka presvedčiť, aby protest nepodával. Okrem iného mu v nóte prekážala kritická zmienka o ich rozhovore z 25. februára, ktorá ho stavala do negatívneho svetla. Keď však Ján Papánek súhlasil, že túto časť nóty vynechá, prislúbil mu, že československú otázku predloží Bezpečnostnej rade. Papánek sa však na neho nespoliehal. Na informačnom oddelení OSN mal mnoho priateľov, ktorí mu zorganizovali tlačovú konferenciu. Zúčastnila sa jej celá novinárska komunita v Lake Success a prítomní boli aj viacerí zahraniční delegáti, nachádzajúci sa v tom čase v sídle organizácie. Všeobecne sa očakávala Papánkova rezignácia. No nestalo sa tak. Ján Papánek oboznámil novinárov so svojím protestom, ako aj s prísľubom generálneho tajomníka OSN, že protestnú nótu predloží zasadaniu Bezpečnostnej rady. Pripomenul tiež, že na svoj post nerezignuje, lebo sa naďalej pokladá za oficiálneho zástupcu Československa.

Na tlačovej konferencii i v samotnej nóte Papánek niekoľkokrát zdôraznil podiel Sovietskeho zväzu na prevrate v Československu. Sovietska delegácia preto nemeškala a vyvinula politický nátlak na generálneho tajomníka, ktorý ešte v ten istý deň Papánkovi oznámil, že ruší svoje slovo i sľub a jeho protest Bezpečnostnej rade OSN nepredloží.⁵

Tlačové kancelárie však nemlčali. Trygve Lie ani sovietski zástupcovia nemohli zabrániť, aby sa správa o Papánkovej akcii i „tlačovke“ dostala do sveta. Už 11. marca sa ozvalo pražské ministerstvo zahraničných vecí. V telegrame, adresovanom Papánkovmu zástupcovi v stálej misii Dr. Ladislavovi Radimskému, sa uvádzalo, že podľa rozhlasových správ Papánek podal u generálneho tajomníka OSN „vyhlásenie a protest“. Radimský mal ministerstvu oznámiť, či sa tak naozaj stalo, a ak áno, okamžite mal generálneho tajomníka upozorniť, že Papánek nemal na takýto krok oprávnenie, teda konal na vlastnú päsť ako súkromná osoba.⁶

Radimský v odpovedi vec potvrdil a pripojil vysvetlenie, že podľa generálneho tajomníka OSN išlo o súkromný rozhovor, ktorý ho neoprávňuje predložiť Papánkov protest Bezpečnostnej rade.⁷

⁴ NYPL, The Jan and Betka Papanek Collection, č. kart. 13, č. m. 664/46.

⁵ PAPANÉK, J.: *Ten Years – Czechoslovak Question in the United Nations*. Chicago: CNCA 1958, p. 8.

⁶ NYPL, The Jan and Betka Papanek Collection, č. kart. 13, Borek 52.750.

⁷ NYPL, The Jan and Betka Papanek Collection, č. kart. 13, Radimský 817.

Dňa 13. marca prišla z Prahy ďalšia inštrukcia, tentoraz podpísaná novým ministrom zahraničných vecí Vladimírom Clementisom a adresovaná opäť Radimskému, ale určená pre Papánka: „*Odvoldávejte sa s okamžitou platností z Úradu československého delegáta pre OSN k nastúpeniu v ústredí.*“⁸

Podľa inštrukcie nového ministra mal Radimský Papánkovo odvolanie oznámiť aj generálnemu tajomníkovi Trygve Liemu. O dva dni Prahu informoval, že tak urobil, a zároveň oznámil, že pre nervové zrútenie musí nastúpiť na dovolenku, pričom ako doklad priložil lekársku správu.⁹

Ladislav Radimský bol Papánkovým osobným priateľom a na pôde organizácie mu veľmi pomáhal. Spolu s tajomníkom misie Ivanom Tábořským vedeli, že ich prítomnosť a pomoc bude Papánek potrebovať. To už však do sídla OSN v Lake Success mieril Vladimír Houdek, vyslaný pražským ministerstvom zahraničných vecí.

Za danej situácie hrozilo, že Bezpečnostná rada OSN sa Papánkovým protestom nebude zaoberať. Preto bolo potrebné nájsť iný spôsob, ako postupovať. Hoci v tom čase zasadalo tzv. Malé zhromaždenie (*Little Assembly*), Papánek, poznajúc jeho minimálnu právomoc, nepredpokladal, že by sa podarilo dosiahnuť zásadný obrat. Navyše, Sovietsky zväz prácu v tomto orgáne bojkotoval. Pomoc však prišla zo strany Chile. Jej veľvyslanec pri OSN Herman Santa Cruz, s ktorým Papánek spolupracoval už v San Franciscu pri založení OSN roku 1945 a v Hospodárskej a sociálnej rade svetovej organizácie, mu v rozhovore povedal, že bol prítomný na Papánkovej tlačovej konferencii 10. marca a telegraficky o nej informoval prezidenta Gabriela Gonzaleza Videlu. Chilský prezident, poznajúc zamietavé stanovisko Trygve Lieho, Santa Cruzovi oznámil, aby sa v mene vlády ujal československej veci a pomohol predložiť protest na rokovanie Bezpečnostnej rady. Stalo sa tak 12. marca 1948. Veľvyslanec Santa Cruz generálnemu tajomníkovi oznámil, že na základe Papánkovej nóty z 10. marca chilská vláda žiada, aby bol československý problém predložený Bezpečnostnej rade OSN. Zároveň požaduje, aby sa na jeho riešení zúčastnilo podľa článku 31 *Charty OSN* aj Chile, ktoré síce nebolo členom uvedeného orgánu, ale príslušné ustanovenie takýto postup umožňovalo. Trygve Lie odmietol akceptovať chilskú nótu, avšak ďalšiu, datovanú 16. marcom a opakujúcu chilskú žiadosť – navyše s citovaním textu Papánkovej nóty z 10. marca 1948¹⁰ – bol nútený prijať.

Na základe chilského tlaku Trygve Lie nakoniec predsa len predložil československú vec Bezpečnostnej rade OSN.

V súvislosti s chilskou aktivitou je namieste otázka, čo viedlo túto juhoamerickú krajinu k uvedenému postoju. Nebolo za tým len osobné priateľstvo dvoch diplomatov, Santa Cruza a Papánka. Príčina spočívala v oveľa širších a prozaickejších súvislostiach.

⁸ NYPL, The Jan and Betka Papanek Collection, č. kart. 13, Clementis 53.306.

⁹ NYPL, The Jan and Betka Papanek Collection, č. kart. 13, Radimský 825.

¹⁰ PAPÁNEK, J.: Ten Years..., p. 9.

Na jeseň 1947 vypukla v Chile vlna baníckych demonštrácií a štrajkov namierených proti vláde. Na ich organizovaní a propagandistickom zabezpečení sa podieľali aj sovietski diplomatickí zástupcovia za výdatnej pomoci československého *chargé d'affaires* Františka Čejku. Chile napokon vypovedalo diplomatické styky so ZSSR i Československom, krajinami ovládanými komunistami. Následne recipročne postupovalo i Československo, keď zrušilo chilskú diplomatickú misiu v Prahe.¹¹

Československú otázku začala Bezpečnostná rada prerokúvať 17. marca na svojom 268. zasadnutí. Hlavným aktérom rokovaní, ktoré boli neraz dramatické a vyvolali pozornosť americkej i medzinárodnej verejnosti, bol Andrej Gromyko. Bolo to pochopiteľné, lebo vlastne prvýkrát bol na fóre OSN Sovietsky zväz priamo obvinený z agresívnej politiky, zasahujúcej do suverenity druhého štátu.

Po otvorení zasadnutia rady sa jej predseda, čínsky zástupca Tingfu F. Tsiang opýtal, či má niekto námietky proti agende dňa, t. j. nastoleniu otázky zasahovania ZSSR do vnútorných vecí iného štátu. O slovo sa prihlásil Gromyko, ktorý podľa príkazu svojej vlády kategoricky odmietol zaradiť chilskú nótu do agendy rokovania Bezpečnostnej rady. Ako dôvod uviedol, že Chile je nástrojom cudzích záujmov. Keby sa Bezpečnostná rada zaoberala týmto protestom, znamenalo by to zasahovanie do vnútorných vecí Československej republiky. Chilskú sťažnosť označil za výmysly nemorálnej tlače, ktorá zvrhlo útočí proti Sovietskemu zväzu a jemu spriateleným východoeurópskym štátom vrátane Československa. Jána Papánka nazval zradcom ľudu a štátu, ktorého československá vláda odvolala z úradu. Československo bolo podľa neho suverénnym štátom a forma jeho vlády bola jeho vnútornou vecou.¹²

Keďže Gromykovmu prejavu chýbal seriózný právny či vecný podklad, vyvolal vlnu protestov, podporujúcich chilský návrh. Za jeho prijatie sa postupne vyslovil zástupca Veľkej Británie sir Alexander Cadogan, zástupca Sýrie Faris El-Khoury, Kolumbijčan Alfonso Lopez a Francúz Alexandre Parodi. Aj Američan Warren Austin vyjadril nesúhlas s Gromykom. Navyše uviedol, že Gromykovu poznámku na Papánkovu adresu, ale aj obvinenie Chile, že nekoná z vlastnej iniciatívy ako člen OSN, ale iba ako nástroj vonkajších záujmov, možno pokladať za žalovateľné. A to bolo podľa Austina ešte oveľa dôležitejšie než samotný chilský podnet. Sovietsky postoj podporila iba Ukrajina, čo sa pri hlasovaní hneď aj potvrdilo. Z jedenástich členov Bezpečnostnej rady boli deviaty za a dvaja proti zaradeniu chilskej nóty do agendy rokovania. Po hlasovaní Santa Cruz prečítal nótu a vyzval, aby bol Papánek vypočutý.

Na dokreslenie situácie v Bezpečnostnej rade treba v krátkosti spomenúť aj aktivitu pražského ministerstva zahraničných vecí v týchto dňoch. Už 13. marca nastúpil na československú misiu v Lake Success komunistami dosadený Vladimír Houdek. Ten

¹¹ NYPL, The Jan and Betka Papanek Collection, č. kart. 12, telegram ministerstva zahraničných vecí Jánovi Papánkovi č. 219. 513.

¹² PAPANÉK, J.: Ten Years..., p. 11.

Papánka vyzval, aby mu odovzdal úrad, čo on odmietol. Hoci Houdek po dohode s Gromykom nemal oficiálne zasahovať do sporu, ale iba priebežne informovať Prahu, intenzívne pracoval v pozadí, v čom mu aktívne pomáhala pracovníčka ministerstva zahraničných vecí Gertrúda Sekaninová. Už 16. marca požiadal Clementisa, aby generálnemu tajomníkovi poslal telegram potvrdzujúci jeho poverenie s tým, že formálne poverovacie listiny podpísané prezidentom republiky a ministrom zahraničných vecí sa súčasne zasielajú letecky.¹³

O dva dni neskôr generálny tajomník OSN Houdkovi v rozhovore potvrdil, že na odstránenie pochybností a kvôli zamedzeniu námietok pri výmene stáleho delegáta potrebuje oficiálny odvolací list Papánka a Houdekove poverovacie listiny, podpísané prezidentom a ministrom zahraničia. V súvislosti s chilským návrhom Houdek Clementisovi oznámil, že by to bolo v logickom rozpore v rámci diplomatických stykov všetkých členov rady s Československom. Podľa Houdka Gromykov názor, ako aj názor sovietskej vlády sa vraj plne zhoduje s československým a potvrdil československú koncepciu o internom charaktere vecí (t. j. prevrat v Prahe), teda, že o Československu sa nebude diskutovať v Bezpečnostnej rade.¹⁴

Ján Papánek sa o pozadí Benešových podpisov ohľadne jeho odvolania dozvedel od československého zástupcu v OSN v Európe, Dr. Antonína Obrdlíka. Ten ho 5. apríla zo Ženevy informoval, že podľa pracovníka ministerstva Dr. Mosteckého, keď Papánek požiadal, aby jeho odvolací dekrét podpísal prezident Beneš, Clementis vyslal za hlavou štátu do Sezimova Ústí svojho sekretára Arnošta Heidricha. Ten sa však vrátil bez podpisu. V súvislosti s Houdkom uviedol, že videl šifru, v ktorej žiadal ministerstvo o svoju akreditáciu s Benešovým podpisom a neskôr žiadal podpis aj za cenu falzifikácie. Heidricha vyslali za Benešom druhýkrát a tentoraz sa vrátil už s podpisom.¹⁵

Papánkovo odvolanie Beneš nepodpísal, v tom ostal neoblomný. Nátlaku dožadujúcemu sa Houdkovej akreditácie však podľahol. Vznikla tak paradoxná situácia, keď odvolanie Jána Papánka bez podpisu prezidenta bolo neplatné a Houdkovo menovanie s podpisom prezidenta uznali oficiálne generálny tajomník OSN i všetky členské štáty organizácie.

Rokovanie o Československu pokračovalo v Bezpečnostnej rade aj 22. marca, pričom hlavné slovo mal po hlasovaní Ján Papánek. Vo svojom vystúpení načrtol genézu udalostí od roku 1938. Bod po bode poukazoval na vierolomné kroky Sovietskeho zväzu i československých komunistov. Nevynechal ani prípad anexie Podkarpatskej Rusi, plánovaný presun sovietskych vojsk cez československé územie v čase parlamentných

¹³ The Library of Congress, Washington, DC, Manuscript Division, Jan Papanek Diplomatic Papers, Houdek p. 204.

¹⁴ The Library of Congress, Washington, DC, MD, Jan Papanek Diplomatic Papers, Sekaninová. Houdek. Kuráž č. 230 a č. 231.

¹⁵ NYPL, The Jan and Betka Papanek Collection, č. kart. 13, bez sign.

volieb v máji 1946 či Stalinov nátlak na československú delegáciu v súvislosti s prijatím Marshallovho plánu v júli 1947. Podrobne a vecne opísal pokus komunistov o atentát na Drtinu, Zenkla a Masaryka v septembri 1947, situáciu v Prahe vo februári 1948, ako aj svoju aktivitu od 25. februára, rozhovory s Lieom i obe spomínané nóty. Prejav ukončil obhajobou svojej osoby, ku ktorej ho vyprovokovali Gromykové osočujúce slová na predchádzajúcom zasadnutí. Úprimne vyhlásil, že *„úspech Spojených národov bol môj životný cieľ, lebo pokoj znamená pokrok pre môj národ a bezpečnosť pre moju vlasť. Vyhlasujem ďalej, že som sa usiloval čestne a úprimne na každej ceste priniesť porozumenie a zhodu vo všetkých zasadnutiach rôznych orgánov Spojených národov.“*¹⁶

Na vystúpenie Jána Papánka nadviazal zástupca Veľkej Británie Alexander Cadogan. Vývoj situácie v Československu prirovnal k udalostiam, ktoré sa odohrali v Rumunsku, Bulharsku i v Maďarsku a poukázal na rovnaký model prevratov uskutočnených v týchto krajinách, maskovaných masovou vzburou ľudu. V skutočnosti ich podľa neho zrealizovala nepočetná organizovaná komunistická skupina, ktorú v rozhodujúcej chvíli kontroloval a viedol vysoký hodnostár z Moskvy. Poukázal aj na prípad úmrtia Jana Masaryka, ktorý sa obetoval, aby svetu dokázal, že zmena spôsobená februárovým prevratom bola jeho národu nanútená. Pri posudzovaní československého prípadu nabádal na opatrnosť a objektívnosť. V tento deň vystúpil ešte Ukrajinec Vasilij Tarasenko, ktorý povedal, že to, čo predniesol Papánek ho vôbec nezaujíma, lebo podľa neho ide o konšpiráciu Londýna a Washingtonu proti Gottwaldovi. Najviac nadávok a invetív však adresoval Santa Cruzovi a jeho krajine.¹⁷

V marci 1948 Bezpečnostná rada sledovala československú situáciu ešte dvakrát. Najprv 23. marca vystúpil Francúz Alexandre Parodi, ktorý podporil chilskú iniciatívu, a zdôraznil povinnosť uvedeného orgánu s plnou vážnosťou sa zaoberať touto sťažnosťou. Poukázal na československo-sovietsku zmluvu z decembra 1943, resp. na jej štvrtý článok hovoriaci o vzájomnom rešpektovaní nezávislosti a suverenity a nezasahovaní do vnútorných vecí druhého štátu, čo československá vláda po každej stránke úzkostlivo dodržiavala. Aj on pripomenul situáciu okolo Marshallovho plánu a priamy nátlak Stalina na československú delegáciu 9. júla 1947. Podľa jeho slov *„Česi a Slováci nie sú ľudia, ktorí chovajú v sebe nenávisť voči Sovietskemu zväzu. Naopak, Česi a Slováci boli nesmierne blízko a pociťovali vďačnosť voči ich slovanskému bratovi, ktorý tak veľmi prispel k ich oslobodeniu z nacistického jarma. Všetko to zrejme nestačilo a v priebehu niekoľkých hodín sa z demokratického štátu stal policajný.“*¹⁸

Američan Warren Austin prispel do diskusie požiadavkou, aby Gertrúda Sekaninová a Vladimír Houdek vysvetlili pred Bezpečnostnou radou problém československého uránu a jeho nekontrolovaného vývozu do ZSSR. Medzitým však Gromyko viac ako

¹⁶ PAPANEK, J.: Ten Years ..., p. 28.

¹⁷ PAPANEK, J.: Ten Years ..., p. 31.

¹⁸ PAPANEK, J.: Ten Years ..., p. 32.

hodinu demonštroval metódy sovietskej diplomacie. Udalosťami v Československu sa nezaoberal a nad odmietnutím Marshallovho plánu vyslovil uspokojenie. Jeho prejav, plný invectiv a výrazov, ako provokácia, fikcia, demagógia, dobrodružstvo, naivnosť, králi Wall Streetu, monopolisti a pod., nenechal nikoho na pochybách proti komu bol namierený.

Zasadnutie 31. marca 1948 prebiehalo podľa predchádzajúceho scenára. Santa Cruz obhajoval chilskú nótu a žiadal vytvoriť komisiu, ktorá by prešetrila udalosti v Československu. Kanadský delegát gen. Andrew McNaughton vyjadril názor, že povinnosťou Bezpečnostnej rady OSN je vypočuť nielen Papánka, ale aj priamych svedkov februárových udalostí, ktorí museli opustiť Československo z obavy pred prenasledovaním. Predsedajúci Tingfu F.Tsiang a Faris El-Khoury súhlasili s chilským zástupcom a podporili vytvorenie zvláštneho vyšetrovacieho výboru. Gromyko sa tento raz zdržal komentára, ale nahradil ho Tarasenko, ktorý za ním v spôsoboch nijako nezaostával.

Schôdza Bezpečnostnej rady OSN 6. apríla za predsedníctva Kolumbijčana Alfonsa Lopeza bola krátka. Warren Austin opäť žiadal vypočuť zástupcov československého komunistického režimu a Santa Cruz opakoval žiadosť o vytvorenie výboru. Odročené zasadnutie pokračovalo 12. apríla a hlavné slovo mal opäť Gromyko. Tentoraz sa zaoberal Československom, osvedčeným nevyberaným spôsobom, nadávkami a obviňovaním Papánka z renegátstva. Podľa neho sa v Československu nič nestalo, len sa uplatnila vôľa ľudu.

Cadogan a Austin vecne konštatovali, aby utvorený podvýbor vypočul aj československých politických vodcov a následne podal správu Bezpečnostnej rade.

Na ďalšom aprílovom rokovaní nadobudol spor nový rozmer, do diskusie zasiahli postupne zástupcovia všetkých jedenástich štátov zasadajúcich v tomto orgáne. Keď zástupca Argentíny Jose Arce navrhol hlasovať o rezolúcii, podľa ktorej mal trojčlenný výbor vypočuť svedkov a podať správu, Gromyko označil návrh rezolúcie za podstatný, a nie procedurálny, a schôdza bola odročená.¹⁹

V priebehu marca a apríla 1948 dostával Ján Papánek z celej Európy stovky listov, v ktorých mu slovenskí a českí emigranti ponúkali pomoc a svedectvá a informovali ho o situácii v Československu. Ozvalo sa mu aj mnoho novinárov, ktorí žiadali interview pre denníky a rozhlas. Nechýbali ani naliehavé žiadosti o prednášky a besedy na univerzitách či iných inštitúciách. Papánek to však musel odmietnuť a sústrediť sa na Bezpečnostnú radu OSN.

Na opakovanú žiadosť Warrena Austina, aby československý delegát Houdek a Sekaninová odpovedali na otázky súvisiace s československým úránom, menovaní po dohode s Gromykom a v zmysle inštrukcií ministerstva zahraničných vecí z Prahy, nereagovali. Ak by sa k veci boli museli vyjadriť, mal Houdek podľa inštrukcií rade

¹⁹ PAPANEK, J.: Ten Years ..., p. 36 – 38.

oznámiť, že prerokúvanie československej záležitosti pred týmto orgánom je v rozpore s ustanoveniami Charty OSN, lebo ide o vnútornú vec štátu. Československú republiku mali prezentovať ako mierumilovný štát, ktorý dôrazne odmieta, aby bol pred svojím verným spojencom Sovietskym zväzom vzatý pod ochranu. V intenciách pražskej direktívy mal Houdek v tomto duchu formulovať vyhlásenie, že „*doterajšie prerokúvanie tejto veci, ako aj nepodstatné a nepripravené tvrdenia, prednesené o udalostiach v Československu, nás len utvrdzujú v tom, že prerokúvanie tohto prípadu je zámienkou na iné ciele. Z týchto dôvodov a podľa ustanovenia, že členov OSN nezaväzuje, aby sa veci, ktoré patria do právomoci štátov, riešili podľa Charty, odmieta vláda Československa zúčastniť sa akýmkoľvek spôsobom rozpravy pred Bezpečnostnou radou OSN.*“²⁰

V máji 1948 predsedal Bezpečnostnej rade francúzsky delegát pri OSN Alexandre Parodi. Pri otvorení schôdze 21. mája (pôvodne bola ustanovená na 6. mája) oznámil žiadosť Jána Papánka o vypočutie týmto orgánom, keďže má nové informácie. Tarasenko a Gromyko boli proti tomu, no Santa Cruz súhlasil, okrem iného aj preto, lebo Gromyko sa vyhrážal vetom. Hlasovanie dopadlo v prospech Papánka (8 : 2), jedenásty člen Bezpečnostnej rady, zástupca Argentíny, nehlasoval.

Ján Papánek vo svojom druhom vystúpení pred Bezpečnostnou radou najprv nereagoval na vystúpenie Gromyky a Tarasenka, konštatoval len, že ich vyhlásenia neobsahujú nič, čo by popieralo jeho tvrdenia. Na Gromykovu slová z 12. apríla, že vlastne USA a ich veľvyslanec Steinhardt chceli uskutočniť *le coup d'état* (štátny prevrat), ktorý sa nepodaril vďaka Sovietskemu zväzu a jeho zástupcovi Zorinovi, odpovedal, že napriek absurdnosti tohto tvrdenia, keby sa tak aj stalo a Československo by bolo ekonomickým a politickým príveskom USA, ako tvrdil Gromyko, rovnako by bojoval za nezávislosť svojej vlasti.

Podstatou Papánkovho prejavu boli konkrétne fakty. Objasnil situáciu a pozíciu Československa na poslednom zasadnutí Valného zhromaždenia OSN, keď malo záujem o členstvo v Hospodárskej a sociálnej rade, ale na sovietsky nátlak muselo uprednostniť ako kandidáta Poľsko. Jan Masaryk sa obrátil na vládu, aby rozhodla, či sa má československá delegácia zúčastniť práce na Malom zhromaždení. No odpoveď z Prahy pre nejednotný postoj ministerstva zahraničných vecí a vlády neprichádzala. Vyšinský však prinútil Masaryka, aby bez inštrukcií československú participáciu v tomto orgáne odmietol. Gromyko *a priori* odmietol aj návrh, aby sa nasledujúce Valné zhromaždenie roku 1948 konalo v Prahe, pričom počas návštevy generálneho tajomníka OSN v Prahe v januári 1948 to musel Masaryk zdôvodniť technickými príčinami. Papánek menoval aj konkrétnych ľudí, ktorí mohli dosvedčiť činnosť sovietskej tajnej polície NKVD v Československu a odporučil vypočuť Blažej Viliáma, Juliusa Firta, Iva Ducháčka, gen. Františka Moravca a ďalších.²¹

²⁰ The Library of Congress, Washington, DC, MD, Jan Papanek Diplomatic Papers, Borek 65020.

²¹ NYPL, New York, The Jan and Betka Papanek Collection, č. kart. 13, bez sign.

Sovietsky delegát pri OSN v New Yorku Andrej Gromyko dlho neuvažoval a vyhlásil, že bude hlasovať proti rezolúcii, lebo bojuje proti každému úsiliu zasahovať do vnútorných vecí štátu. Potom nasledovala diskusia o zmysle deklarácie piatich veľmocí, prijatej 7. júna 1945 v San Franciscu ohľadne veta. Ostrá výmena názorov pokračovala aj o tri dni neskôr, pričom rokovanie sa zúžilo na technický problém, či uprednostniť ustanovenia *Charty OSN* alebo deklarácie piatich veľmocí. Prvé hlasovanie malo rozhodnúť, či ide o podstatnú alebo procedurálnu otázku. Výsledok hlasovania v pomere 8 : 2 pre procedurálnu otázku (Francúzsko nehlasovalo) znamenalo, že nemôže byť vetovaná. Parodi však vyhlásil, že veto sa vzťahuje i na predbežné hlasovanie, t. j. ak bol Sovietsky zväz (a Ukrajina) proti, je to v podstate veto. Dodatkom, aby Bezpečnostná rada OSN začala vyšetrovanie československej otázky, nadobudol návrh rezolúcie charakter podstatnej veci. Svoju argumentáciu a výklad oprel predsedajúci Francúz o hlavu 5 *Charty OSN* a jeho rozhodnutie tak negovalo výsledok hlasovania. S tým však nesúhlasili zástupcovia Argentíny, Kolumbie, Kanady ani Číny, ktorí namietali, že pri použití iného odseku *Charty OSN* by výsledok hlasovania ostal v platnosti, t. j. záporné stanovisko ZSSR by sa nemohlo pokladať za veto. Zástupca Veľkej Británie Alexander Cadogan uznal obidve možné interpretácie i závery. Preto dal Parodi opätovne hlasovať, tentoraz o svojom rozhodnutí. Nestáli členovia rady a zástupcovia Číny hlasovali proti rozhodnutiu, Sovietsky zväz a Ukrajina za rozhodnutie. Veľká Británia a USA sa spolu s Francúzskom zdržali hlasovania. Keďže šesť hlasov nestačilo (potrebných bolo sedem), zostalo v platnosti rozhodnutie francúzskeho delegáta Parodiho, že ZSSR môže použiť veto aj pri predbežnom hlasovaní. V tomto prípade však nešlo už o procedurálnu, ale podstatnú otázku, takže Sovieti mohli použiť veto aj pri hlasovaní o rezolúcii.

Pochopiteľne, že pri ďalšom hlasovaní bol ZSSR spolu s Ukrajinou proti zaradeniu československej otázky do programu rokovania Bezpečnostnej rady, čo automaticky znamenalo, že sovietski zástupcovia návrh vetujú a československý problém sa nebude vyšetrovať. Hoci Argentína navrhla, aby sa vecou zaoberal výbor expertov, v ten deň ani 26. mája, kedy sa o tomto návrhu ešte hovorilo, sa k zhode nedospelo.²²

Okamžitý hmatateľný výsledok tak Papánkova akcia nedosiahla. Sovietsky zväz použil všetky dostupné prostriedky, ktoré veľmoci prijali v San Franciscu. Využil právo veta. Z vecnej stránky bola sovietska argumentácia zaujímavá tým, že udalosti v Československu vo februári 1948 nepokladala za nedemokratické. Naopak, Andrej Gromyko označil Jána Papánka za zradcu národa, lebo ľud sa rozhodol, že chce ísť cestou bez reakcie. A to bolo podľa neho vnútornou vecou iba Československej republiky.

Ján Papánek pozorne sledoval všetky rokovania, vypočul si argumentácie, ako aj útoky, spochybňujúce jeho česť, mravný a vlastenecký charakter. Nedal sa však strhnúť k podobnému osočovaniu. Zasiahol vtedy, keď to situácia vyžadovala a dovoľovala.

²² PAPANEK, J.: Ten Years..., p. 46.

Vďaka jeho odvahe a postoju sa svet dozvedel, čo sa deje v Československu. Výsledok jeho aktivít bol teda najmä psychologický a morálny. Papánkovi osobne dodal vnútornú energiu, vďaka ktorej o pár mesiacov neskôr triumfoval nad celou komunistickou garnitúrou.

Československý problém, resp. chilská nóta požadujúca prešetrenie československých udalostí z februára 1948 sa objavila na pôde svetovej organizácie aj roku 1955. Generálny tajomník OSN Dag Hammarskjöld odporučil členom Bezpečnostnej rady, aby československú otázku vypustili z agendy rady, kde bola zaznamenaná ako vec, ktorej vyriešenie Organizácia spojených národov svetu ešte dlhuje. Hammarskjöld nepodal tento návrh zvyčajným spôsobom, t. j. verejným dokumentárnym aktom, ale písomnou formou oslovil zástupcov štátov v Bezpečnostnej rade. Bolo pre neho sklamaním, že sa tento návrh neudržal v tajnosti.²³

Pražský komunistický prevrat sa na pôde svetovej organizácie v dôsledku sovietskej politiky „zamietol pod koberec“. OSN nedokázala prijať rezolúciu, ktorá by ho aspoň odsúdila.

Po trojmesačnom maratónom rokovaní v Bezpečnostnej rade ostal Dr. Ján Papánek naďalej pracovať v rozpočtovom a príspevkovom výbore OSN. Zúčastnil sa mnohých besied, rozhlasových interview a prednášok v kluboch a na univerzitách. Téma bola vždy rovnaká: československý prevrat a rokovania v Bezpečnostnej rade OSN. Rástla i korešpondencia od ľudí utekajúcich z Československa, ktorí žiadali pomoc alebo ponúkali spoluprácu.

Dňa 26. júna 1948 bol Ján Papánek oficiálne prepustený zo služieb ministerstva zahraničných vecí. Bolo to vlastne už po druhýkrát. Prvý raz to bolo 1. decembra 1939.²⁴ Praha, najprv nacistická a potom aj komunistická, nemala o jeho služby záujem. Papánek zostal pracovať v dvoch výboroch OSN až do roku 1951, keď mu vypršal mandát. V tom čase však ako expert *ad personam* komunistické Československo už nezastupoval.

Záverom ešte niekoľko všeobecných poznámok k samotnému komunistickému prevratu v Československu. Február 1948 znamenal koniec krátkeho obdobia koexistencie komunistických a nekomunistických síl v ČSR. Náborne ukázal, čoho sú komunisti schopní a aké prostriedky používajú. Zároveň ukázal, že politika Edvarda Beneša, založená na teórii konvergencie, v ktorej Československo malo byť akýmsi mostom medzi Východom a Západom, bola nerealistická. Československo sa stalo predmostím a pevnou súčasťou komunistického bloku v strednej Európe. Nastalo dlhé, štyridsaťročné obdobie strachu, perzekúcií a politickej manipulácie, v „polčase“ ktorého – roku 1968 – prišlo ku krátkemu vzopätiu obnovennej nádeje.

²³ NYPL, The Jan and Betka Papanek Collection, č. kart. 24, bez sign.

²⁴ AMZV ČR, Praha, f. Personálie, Ján Papánek, č. m. 132.420/I-2/48 a 53664/A/39.

Dokumenty

Ústrednému výboru KSČ („varšavský list“) z 15. júla 1968

Pozývajúci list z 3. augusta 1968

Vyhlásenie vlády ČSSR z 21. augusta 1968

Prejav ministra Jiřího Hájka v BR OSN z 24. augusta 1968

Moskovský protokol z 26. augusta 1968

Výber zo všeobecnej rozpravy 23.VZ OSN z 2. – 25. októbra 1968

(Dean Rusk, Andrej Gromyko, Václav Pleskot, Michel Debré,
Giuseppe Medici, Mitchell Sharp, Paul Hasluck, Michael Stewart)

Ústrednému výboru Komunistickej strany Československa („varšavský list“)

Drahí súdruhovia,

v mene ústredných výborov komunistických a robotníckych strán Bulharska, Maďarska, NDR, Poľska a Sovietskeho zväzu sa na vás obracame týmto listom vedení úprimným priateľstvom, založeným na zásadách marxizmu-leninizmu a proletárskeho internacionalizmu, starostou o naše spoločné veci, o upevnenie pozícií socializmu a bezpečnosti spoločenstva socialistických národov.

Vývoj udalostí vo Vašej krajine v nás vyvoláva hlboké znepokojenie. Nástup reakcie proti Vašej strane a základom spoločenského zriadenia v ČSSR, podporovaný imperIALIZMOM, podľa nášho hlbokého presvedčenia hrozí zviest Vašu krajinu z cesty socializmu a v dôsledku toho ohrozuje záujmy celej socialistickej sústavy.

Tieto obavy sme vyjadrili na schôdzke v Drážďanoch, v priebehu mnohých dvojstranných stretnutí a tiež v listoch, ktoré naše strany zaslali v poslednom čase Predsedníctvu ÚV KSČ.

Nedávno sme navrhli Predsedníctvu ÚV KSČ uskutočnenie novej spoločnej schôdzky 14. júla t.r., aby sme si vymenili informácie a názory na situáciu v našich krajinách, medzi iným i o vývoji udalostí v Československu.

Predsedníctvo ÚV KSČ sa bohužiaľ nezúčastnilo tejto schôdzky a nevyužilo možnosti kolektívneho súdružského posúdenia vzniknutej situácie. Preto sme považovali za nutné Vám v tomto liste vyložiť celkom úprimne a otvorene našu spoločnú mienku.

Chceme, aby ste nás správne pochopili a správne zhodnotili naše úmysly.

Nemali sme a nemáme v úmysle miešať sa do takých vecí, ktoré sú čisto vnútornou záležitosťou Vašej strany a Vášho štátu, porušovať princípy rešpektovania samostatnosti a rovnosti vo vzťahoch medzi komunistickými stranami a komunistickými krajinami.

Nevystupujeme pred Vami ako predstavitelia včerajška, ktorí by Vám chceli zabrániť v náprave chýb a nedostatkov, teda i porušovania socialistickej zákonnosti, ku ktorým dochádzalo.

Nemiešame sa do metód plánovania a riadenia socialistického národného hospodárstva Československa, do Vašich opatrení smerujúcich k zdokonaleniu štruktúry ekonomiky, k rozvoju socialistickej demokracie.

Uvítame urovnanie vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi na zdravých základoch bratskej spolupráce v rámci Československej socialistickej republiky.

Zároveň nemôžeme súhlasiť s tým, aby nepriateľské sily zvädzali Vašu krajinu zo socialistickej cesty a vytvárali hrozbu odtrhnutia Československa od socialistického spoločenstva. To už nie je iba Vaša vec. To je spoločná vec všetkých komunistických a robotníckych strán a štátov viazaných spojenectvom, spoluprácou a priateľstvom. To je spoločná vec našich krajín, ktoré sa združili vo Varšavskej zmluve, aby zabezpečili svoju nezávislosť,

mier a bezpečnosť v Európe, aby postavili neprekonateľnú bariéru piklom imperialistických síl agresie a revanšu.

Národy našich krajín za cenu obrovských obetí dosiahli víťazstvo nad hitlerovským fašizmom, vybojovali si slobodu a nezávislosť, možnosť ísť vpred cestou pokroku a socializmu. Hranice socialistického sveta sa premiestnili do centra Európy, k Labe a šumavským horám. A nikdy nebudeme súhlasiť s tým, aby tieto historické vymoženosti socializmu, nezávislosť a bezpečnosť všetkých našich národov mohli byť ohrozené. Nikdy nebudeme súhlasiť s tým, aby imperializmus pokojnou alebo násilnou cestou, zvnútra alebo zvonka prelomil socialistickú sústavu a zmenil pomer síl v Európe vo svoj prospech.

Sila a pevnosť našich zväzkov spočíva na vnútornej sile socialistického zriadenia každej z našich bratských krajín, na marxisticko-leninskej politike našich strán, ktoré hrajú vedúcu úlohu v politickom a spoločenskom živote svojich národov a štátov. Podkopanie vedúcej úlohy komunistickej strany vedie k likvidácii socialistickej demokracie a socialistického zriadenia. Tým sú ohrozené základy nášho zväzku a bezpečnosti spoločenstva našich krajín.

Je vám známe, že bratské strany s pochopením prijali uznesenie januárového pléna ÚV KSČ, že vaša strana, pevne držiac vo svojich rukách mocenské páky, bude usmerňovať celý proces v záujme socializmu a nedovolí protikomunistickej reakcii, aby ho využívala k svojim cieľom. Boli sme presvedčení, že budete strážiť ako oko v hlave leninskú zásadu demokratického centralizmu. Ignorovanie ktorejkoľvek stránky tejto zásady, tak demokracie, ako i centralizmu, vedie nevyhnutne k oslabeniu strany a jej vedúcej úlohy, k premene buď v byrokratickú organizáciu, alebo v diskusný klub. O všetkých týchto otázkach sme hovorili neraz na našich stretnutiach a z vašej strany sa nám dostávalo ubezpečenia, že si uvedomujete všetky nebezpečenstvá a že ste plne odhodlaní im čeliť. Udalosti sa, bohužiaľ, vyvíjali iným smerom.

Sily reakcie, využívajúce oslabenie stranického riadenia štátu a demagogicky zneužívajúce heslo „demokratizácie“, rozpútali kampaň proti KSČ, jej čestným a oddaným kádrom s jasným zámerom likvidovať vedúcu úlohu strany, podkopať socialistické zriadenie, postaviť Československo proti druhým socialistickým krajinám.

Politické organizácie a kluby, ktoré vznikli v poslednom období mimo rámca Národného frontu, sa v podstate stali štábmi reakčných síl. Sociálni demokrati usilovne presadzujú vytvorenie svojej strany, organizujú ilegálne výbory, pokúšajú sa rozštípiť robotnícke hnutie v Československu, dostať sa k riadeniu štátu, aby obnovili buržoázne zriadenie. Protisocialistické a revizionistické sily sa zmocnili tlače, rozhlasu a televízie a premenili ich na tribúnu pre výpady proti komunistickej strane, pre dezorientáciu robotníckej triedy a všetkých pracujúcich, pre nespútanú protisocialistickú demagógiu, pre podkopanie priateľských vzťahov medzi ZSSR a ďalšími socialistickými krajinami. Rad orgánov masovej informácie sústavne uskutočňuje skutočný morálny teror voči

ľudom, ktorí vystupujú proti silám reakcie alebo vyjadrujú svoje znepokojenie nad vývojom udalostí.

Napriek uzneseniu májového pléna ÚV KSČ, ktoré poukázalo na hrozbu zo strany pravicových a protikomunistických síl ako na hlavné nebezpečenstvo, zosilnené útoky reakcie nenarazili na odpor. Práve preto získala reakcia možnosť vystupovať verejne pred celou krajinou, uverejniť svoju politickú platformu pod názvom „Dve tisíc slov“, ktorá obsahuje otvorenú výzvu k boju proti komunistickej strane a proti ústavnej moci, výzvu k štrajkom a neporiadkom. Táto výzva je vážnym ohrozením strany, Národného frontu, socialistického štátu, je pokusom o nastolenie anarchie. Toto vyhlásenie je v podstate organizačno-politickou platformou kontrarevolúcie. Nikoho by nemali zmiasť tvrdenia jeho autorov, že nechcú zvrhnúť socialistické zriadenie, nechcú jednať bez komunistov, nechcú podkopávať zväzky so socialistickými krajinami. To sú púste frázy, ktorých cieľom je legalizácia platformy kontrarevolúcie, oklamanie ostražitosti strany, robotníckej triedy a všetkých pracujúcich.

Táto platforma, široko rozširovaná vo vážnom období predchádzajúcom mimoriadne-
mu zjazdu KSČ, nielenže nebola odsúdená, ale našla veľkých stúpencov i v radoch strany a jej vedenia, ktorí podporujú protisocialistické výzvy.

Protisocialistické a revizionistické sily špinia všetku činnosť komunistickej strany, vedú ohováračskú kampaň proti jej kádrov, diskreditujú čestných a strane oddaných komunistov. Tým vznikla situácia absolútne neprijateľná pre socialistické krajiny.

V tomto ovzduší sú vedené útoky aj proti socialistickej zahraničnej politike ČSSR, podnikajú sa výpady proti spojenectvu a priateľstvu so socialistickými krajinami. Ozývajú sa hlasy žiadajúce revíziu našej spoločnej a koordinovanej politiky voči NSR napriek tomu, že západonemecká vláda neochvejne uskutočňuje kurz nepriateľský záujmom bezpečnosti našich krajín. Pokusy o koketovanie zo strany úradov NSR a revanšistov nachádzajú odozvu vo vedúcich kruhoch vašej krajiny.

Celý priebeh udalostí v posledných mesiacoch vo Vašej krajine ukazuje na to, že sily kontrarevolúcie, podporované imperialistickými centrami, rozvinuli široký útok proti socialistickému zriadeniu a nenarazili na odpor strany a ľudovej moci. Niet pochyb o tom, že do týchto udalostí v Československu sa zapojili centrá medzinárodnej imperialistickej reakcie, ktoré podnikajú všetko, aby vyhrotili a skomplikovali situáciu, a povzbudzujú v tomto smere protisocialistické sily. Buržoázna tlač pod pláštikom vychvaľovania „demokratizácie“ a „liberalizácie“ v ČSSR vedie rozvratnú kampaň proti bratským socialistickým krajinám. Osobitnú aktivitu prejavujú vládnuce kruhy NSR, ktoré sa pokúšajú využiť udalosti v Československu, aby vyvolali trenice medzi socialistickými krajinami, izolovali NDR a realizovali svoje revanšistické zámery.

Či Vy, súdruhovia, nevidíte tieto nebezpečenstvá? Či je možné byť za tejto situácie pasívnymi, obmedzovať sa iba na deklarácie a ubezpečovanie o vernosti veci socializmu a spojeneckým záväzkom? Či nevidíte, že kontrarevolúcia vám berie jednu pozíciu

za druhou? Že strana stráca kontrolu nad vývojom udalostí a čoraz viac ustupuje pod nátlakom protikomunistických síl?

Nemá to, že tlač, rozhlas a televízia Vašej krajiny rozpútali kampaň v súvislosti so štábnym cvičením ozbrojených síl Varšavskej zmluvy, za cieľ zasiať nedôveru a nepriateľstvo k Sovietskemu zväzu a ďalším socialistickým krajinám? Došlo to tak ďaleko, že štábne cvičenie našich vojsk za účasti niekoľkých jednotiek Sovietskej armády, obvyklé pri vojenskej spolupráci, sa využíva na neopodstatnené obvinenia z narušovania suverenity ČSSR. A k tomu dochádza v Československu, ktorého ľud ctí pamiatku sovietskych vojakov padlých za slobodu a suverenitu tejto krajiny. Súčasne v blízkosti západných hraníc Vašej krajiny prebiehajú manévry vojenských síl agresívneho bloku NATO, ktorých sa zúčastňuje armáda revanšistického západného Nemecka, a o tom sa nehovorí ani slovom.

Inšpirátori tejto nepriateľskej kampane si, ako je zrejmé, želajú skaliť vedomie českého ľudu, dezorientovať ho a podkopať tu pravdu, že Československo môže zachovať svoju nezávislosť a suverenitu iba ako socialistická krajina, ako člen socialistického spoločenstva. A iba nepriatelia socializmu môžu dnes špekulovať s heslom „obranu suverenity“ ČSSR pred socialistickými krajinami, pred tými krajinami, ktorých spojenectvo a bratská spolupráca vytvárajú najspolahlivejší základ nezávislosti a slobodného rozvoja každého z našich národov.

Podľa nášho presvedčenia vznikla situácia, v ktorej ohrozovanie základov socializmu v Československu ohrozuje i spoločné životné záujmy ostatných socialistických krajín. Národy našich krajín by nám nikdy neodpustili ľahostajnosť a ľahkomyselnosť tvárou v tvár takému nebezpečenstvu.

Žijeme v takej dobe, keď mier, bezpečnosť a sloboda národov si viac než inokedy vyžadujú jednotu socialistických síl. Medzinárodné napätie sa nezmenšuje. Americký imperializmus sa nezriekol svojej politiky sily a otvorenej intervencie proti národom bojujúcim za slobodu. I naďalej vedie zločinnú vojnu vo Vietname, podporuje izraelských agresorov na Blízkom Východe, bráni mierovému urovnaniu konfliktu. Horúčkavité zbrojenie nebolo zďaleka zabrzdené. Nemecká spolková republika, v ktorej narastajú sily neofašizmu, útočí proti status quo, žiada revíziu hraníc, nechce sa zriecť ani zámerov na pohltenie NDR ani prístupu k jadrovým zbraňam, je proti návrhom na odzbrojenie. V Európe, kde sa nahromadili obrovské prostriedky masového ničenia, sú mier a bezpečnosť národov udržiavané predovšetkým vďaka sile, zomknutosti a mierumilovnej politike socialistických štátov. Za túto silu a jednotu socialistických krajín, za osudy mieru nesieme zodpovednosť my všetci.

Naše krajiny sú vzájomne spojené zmluvami a dohodami. Tieto dôležité vzájomné záväzky štátov a národov sú založené na spoločnej snahe uhájiť socializmus a zabezpečiť kolektívnu bezpečnosť socialistických krajín. Na našich stranách a národoch spočíva historická zodpovednosť za to, aby neboli zmarené dosiahnuté revolučné vymoženosti.

Každá z našich strán má zodpovednosť nielen voči svojej robotníckej triede a svojmu národu, ale i voči medzinárodnej robotníckej triede a svetovému komunistickému hnutiu a nemôže sa vyhnúť záväzkom, ktoré z toho vyplývajú. Preto musíme byť solidárni a jednotní pri obrane vymožeností socializmu, našej bezpečnosti a medzinárodných pozícií celého socialistického spoločenstva.

Práve preto sme presvedčení, že rozhodný odpor protikomunistickým silám a rozhodný boj za udržanie socialistického zriadenia v Československu je nielen vašou, ale i našou úlohou.

Vec obrany moci robotníckej triedy a všetkých pracujúcich a socialistických vymožeností v Československu vyžaduje:

rozhodný a smelý nástup proti pravicovým a antisocialistickým silám, mobilizáciu všetkých prostriedkov obrany, vytvorených socialistickým štátom

zastavenie činnosti všetkých politických organizácií vystupujúcich proti socializmu

ovládnutie prostriedkov masovej informácie – tlače, rozhlasu a televízie a ich využívanie v záujme robotníckej triedy, všetkých pracujúcich, socializmu

zomknutosť straníckych radov na principiálnom základe marxizmu-leninizmu, neochvejné dodržiavanie zásady demokratického centralizmu, boj s tými, ktorí svojou činnosťou napomáhajú nepriateľským silám.

Vieme, že v Československu sú sily, ktoré sú schopné uhájiť socialistické zriadenie a zasadiť porážku protisocialistickým živlom. Robotnícka trieda, pracujúce roľníctvo, pokroková inteligencia – združujúca väčšina pracujúcich republiky – je ochotná urobiť všetko nevyhnutné pre ďalší rozvoj socialistickej spoločnosti. Úlohou dneška je dať týmto zdravým silám jasnú perspektívu, pozdvihnúť ich k činom, mobilizovať ich energiu na boj proti silám kontrarevolúcie, aby bol zachovaný a upevnený socializmus v Československu.

Tvárou v tvár hrozbe kontrarevolúcie musí na výzvu komunistickej strany plnou silou zaznieť hlas robotníckej triedy. Robotnícka trieda spolu s pracujúcim roľníctvom vynaložili najväčšie úsilie pre víťazstvo socialistickej revolúcie. Práve pre nich je zo všetkého najdrahšie udržať vymoženosti socializmu.

Vyjadrujeme presvedčenie, že Komunistická strana Československa podnikne s vedomím svojej zodpovednosti nevyhnutné opatrenia, aby reakcii zatarasila cestu. V tomto boji môžete počítať so solidaritou a všestrannou pomocou zo strany bratských socialistických krajín.

Z poverenia ústredného výboru Bulharskej komunistickej strany

TODOR ŽIVKOV, prvý tajomník ÚV BKS a predseda rady ministrov BĽR,

STANKO TODOROV, člen politbyra a tajomník ÚV BKS,

PENČO KUBADINSKI, člen politbyra ÚV BKS a podpredseda rady ministrov BĽR.

Z poverenia ústredného výboru Maďarskej socialistickej robotníckej strany

JÁNOS KÁDÁR, prvý tajomník ÚV MSRS,

JENŮ FOCK, člen politbyra ÚV MSRS a predseda maďarskej revolučnej robotnícko-roľníckej vlády.

Z poverenia ústredného výboru Jednotnej socialistickej strany Nemecka

WALTER ULBRICHT, prvý tajomník ÚV SED a predseda štátnej rady NDR,

WILLY STOPH, člen politbyra ÚV SED a predseda rady ministrov NDR,

HERMAN AXEN, kandidát politbyra a tajomník ÚV SED.

Z poverenia ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany

WŁADYSŁAW GOMUŁKA, prvý tajomník ÚV PZRS,

MARIAN SPYCHAŃSKI, člen politbyra ÚV PZRS a predseda štátnej rady PĽR,

JÓZEF CYRANKIEWICZ, člen politbyra ÚV PZRS a predseda rady ministrov PĽR,

ZENON KLISZKO, člen politbyra a tajomník ÚV PZRS.

Z poverenia ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu

L. I. BREŽNEV, generálny tajomník ÚV KSSZ,

N. V. PODGORNYJ, člen politbyra ÚV KSSZ a predseda prezídia Najvyššieho sovietu ZSSR,

A. N. KOSYGIN, člen politbyra ÚV KSSZ a predseda rady ministrov ZSSR,

P. J. ŠELEST, člen politbyra ÚV KSSZ a prvý tajomník ÚV KS Ukrajiny,

K. F. KATUŠEV, tajomník ÚV KSSZ.

Rudé právo, 18. júla 1968, s. 1 – 2.

Pozývajúci list

Vážený Leonid Iljič,

vedomí si plne zodpovednosti za svoje rozhodnutie sa na Vás obraciame s nasledujúcim vyhlásením.

Náš v podstate zdravý pojanuárový demokratický proces, náprava chýb a nedostatkov minulosti i všeobecné politické riadenie spoločnosti sa postupne vymykajú z rúk ústredného výboru strany. Tlač, rozhlas i televízia, ktoré sa prakticky nachádzajú v rukách pravicových síl, natoľko ovplyvnili všeobecnú mienku, že v politickom živote strany sa v súčasnej dobe začínajú bez odporu verejnosti uplatňovať živly, ktoré sú voči strane nepriateľské. Roznecujú vlnu nacionalizmu a šovinizmu a vyvolávajú antikomunistickú a antisovietsku psychózu.

Náš kolektív – vedenie strany – sa dopustil mnoho chýb. Nedokázali sme správne obhájiť a uvádzať do života marxisticko-leninské normy straníckeho života, v prvom rade princípy demokratického centralizmu. Vedenie strany už nie je schopné sa naďalej úspešne brániť útokom na socializmus, nie je schopné zorganizovať proti pravicovým silám ani ideologický ani politický odpor. Je ohrozená samotná podstata socializmu v našej krajine.

Politické prostriedky i prostriedky štátnej moci v našej krajine sú v súčasnej dobe už do značnej miery ochromené. Pravicové sily si vytvorili priaznivé podmienky pre kontrarevolučný prevrat.

V tejto ťažkej situácii sa obraciame na Vás, sovietskych komunistov, vedúcich predstaviteľov KSSZ a ZSSR s prosbou, aby ste nám všetkými prostriedkami, ktoré máte k dispozícii, poskytlí účinnú podporu a pomoc. Iba s Vašou pomocou bude možné vytrhnúť ČSSR z hroziaceho nebezpečenstva kontrarevolúcie.

Vieme, že pre KSSZ a ZSSR by tento posledný krok na obranu socializmu v ČSSR nebol ľahký. Preto budeme zo všetkých síl bojovať vlastnými prostriedkami. Ale v prípade, že by sa naše sily a možnosti vyčerpali alebo pokiaľ by nepriniesli kladné výsledky, potom považujte toto naše vyhlásenie za naliehavú prosbu a žiadosť o Váš zásah a o všestrannú pomoc.

Vzhľadom na zložitosť a nebezpečný vývoj situácie v našej krajine Vás prosíme o maximálne utajenie tohto nášho vyhlásenia, a z tohto dôvodu píšeme priamo Vám osobne a v ruskom jazyku.

Alois Indra, Drahomír Kolder, Antonín Kapek, Oldřich Švestka, Vasil Biľak.

PAUER, J.: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy, pozadí – plánování – provedení. Praha: Argo 2004, s. 160 – 161.

Vyhlásenie vlády ČSSR Všetkému ľudu Československa

Československo 21. augusta 1968 okupovali proti vôli jeho vlády, Národného zhromaždenia, vedenia KSČS a jeho ľudu vojská piatich štátov Varšavskej zmluvy.

Tak sa prvý raz v dejinách medzinárodného komunistického hnutia odohral akt agresie proti štátu vedenému komunistickou stranou, uskutočnený spojeneckými armádami socialistických krajín.

Krízový stav trvá od skorých ranných hodín 21. augusta. Ústavné orgány republiky sú hlboko rozrušené, jednotliví členovia vlády, Národného zhromaždenia i vedenia KSČS, Národného frontu a iných organizácií nemajú možnosť vzájomného styku ani styku s obyvateľstvom tejto krajiny, ktoré im v posledných mesiacoch spontánne prejavilo svoju dôveru.

Mnohí členovia vlády a vedenia strany, čelní funkcionári Národného zhromaždenia a iní, sú internovaní, posledným spojovacím článkom zostáva poloilegálny Československý rozhlas, udržiavaný len s krajným vypätím jeho pracovníkov a postupne umlčovaný. I za týchto okolností chce československá vláda a ústavné orgány, rovnako tak vedenie strany, vykonávať svoju ústavnú funkciu a zabezpečovať normálny život našej krajiny.

Obraciam sa na vás, Česi a Slováci, občania národnostných menšín, všetci obyvatelia Československej socialistickej republiky s touto výzvou:

1. Žiadame okamžitý odchod vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy, jej dodržiavanie a plné rešpektovanie štátnej suverenity Československa.
2. Žiadame naliehavo vlády ZSSR, NDR, PLR, MER, BER, aby vydali príkaz na zastavenie ozbrojených akcií, pri ktorých je prelievaná krv a ničia sa materiálne hodnoty našej krajiny.
3. Žiadame, aby sa ihneď utvorili normálne podmienky pre činnosť československých ústavných a politických orgánov, aby bola zrušená internácia jednotlivých členov týchto orgánov, aby mohli obnoviť svoju činnosť.
4. Žiadame okamžité zvolanie celého Národného zhromaždenia, pred ktoré by predstúpila celá československá vláda so svojím stanoviskom k riešeniu jestvujúcej situácie.

Všetkým občanom krajiny!

Vyzývame vás, aby ste tieto požiadavky napomáhali uskutočniť predovšetkým tým:

1. že prejavíte, ako mnohokrát v uplynulom období, potrebnú štátnickú rozvahu a že zjednotíte svoje sily okolo riadne zvolenej československej vlády, ktorá existuje a ktorej ste v apríli dali dôveru,
2. že nepripustíte, aby akýmkoľvek iným spôsobom inštalovali na čelo našej republiky vládu inú, než zvolenú za slobodných demokratických podmienok, pri zachovaní všetkých zásad našej ústavy,

3. že zaktivizujete osadenstvá vašich závodov, JRD a ostatných pracovísk, aby sa obracali s vyhlásením na podporu stanoviska československej vlády na veliteľstvá okupačných jednotiek a na vlády piatich krajín Varšavskej zmluvy.

4. Utvárajte podmienky pre zachovanie poriadku, vylúčte akékoľvek živelné akcie upriamené proti príslušníkom okupačných jednotiek, zabezpečte vlastnými prostriedkami nevyhnutné zásobovanie obyvateľstva potravinami, vodou, plynom, elektrickou energiou a pod. V každej oblasti sa postarajte o ochranu závodov a dôležitých zariadení a zabráňte vzniku ďalších hospodárskych škôd.

Drahí spoluobčania!

Prežívame ťažké chvíle. Šťastný život tejto krajiny môže zaručiť len ľud, ktorý v nej žije a pracuje.

Veríme, že dáte v tejto chvíli svojej vláde plnú podporu a svoje sily plne do služieb našej socialistickej republiky.

Občania a občianky!

Ešte je v našej moci dokončiť s vašou pomocou veľké dielo obrody, ktoré sme nastúpili v januári. Vláda verí, že s vašou pomocou toto dokážeme bez zbytočných obetí a krvi-preliatia.

Praha 21. augusta 1968.

Vláda ČSSR

ČOMAJ, J. – VEREŠ, J.: Čo nebolo v novinách. August 1968. Bratislava: Mladé letá 1990, s. 209 – 211.

Prejav ministra J. Hájka v Bezpečnostnej rade OSN 24. augusta 1968

Ako člen a zodpovedný predstaviteľ ústavnej vlády ČSSR ujímam sa slova v tomto významnom orgáne svetovej organizácie. Robím tak s pohnutím, smútkom a ľútosťou, pretože predmetom rokovania je tragická udalosť a tragická situácia v mojej krajine. Nie je vinou vlády ČSSR, že jej vzťahy s niektorými inými socialistickými krajinami sa dostali pred Bezpečnostnú radu a stali sa predmetom diskusie, do ktorej zasahujú i iné, nesocialistické krajiny, diskusie, v ktorej sa objavili i isté protisocialistické tvrdenia. Zodpovednosť za to nesú tie vlády socialistických krajín, ktoré bez ohľadu na dohodnuté zásady vzájomných vzťahov, mnohokrát proklamované a naposledy slávnostne potvrdené spoločným vyhlásením ich najvyšších predstaviteľov v Bratislave 3. augusta, siahli bez ohľadu na zmluvne potvrdené bilaterálne a multilaterálne vzájomné záväzky k použitiu sily a v noci z 20. na 21. augusta vojensky obsadili územie Československej socialistickej republiky.

Tento akt použitia sily nemožno ničím ospravedlniť. Neudial sa na výzvu ani žiadosť československej vlády, ani žiadneho iného ústavného orgánu republiky. Vyhlásenie prezidenta republiky, Národného zhromaždenia, vlády i Predsedníctva Ústredného výboru KSČ, o ktorých, pokiaľ mi je známe, bola Rada informovaná, o tom hovoria jasnou rečou. Pokiaľ sa v niektorých z piatich krajín, ktorých vlády sa zúčastňujú násilnej akcie proti ČSSR, hovorilo o žiadosti nejakých ústavných či politických činiteľov, nebolo uvedené ani jediné meno, a pokiaľ je československej vláde známe, takáto žiadosť nebola nikdy predložená.

Vojenské obsadenie ČSSR nemožno ospravedlňovať ani obavami o vonkajšiu bezpečnosť ČSSR či plnením povinností vyplývajúcich z úloh pri spoločnej obrane krajín Varšavského paktu. Vláda ČSSR tieto povinnosti svedomite a dôsledne dodržiavala a nenechávala nikoho na pochybách, že je i naďalej odhodlaná i schopná tak robiť. Toto bolo mnohokrát vyjadrené, a ani vlády piatich krajín netvrdia, že ČSSR hrozilo v momente okupácie nejaké nebezpečenstvo vojenskej agresie zvonka, proti ktorému bola československá armáda koniec koncov pripravená a schopná sa brániť, ako to za svojich návštev v máji až júli uznali aj vedúci vojenský činitelia Varšavskej zmluvy.

Vojenskú okupáciu ČSSR nemožno ospravedlniť ani argumentmi o domnelom nebezpečenstve kontrarevolúcie. Tieto argumenty sami o sebe sú právne neplatné. Ale nehľadiac ani k absolútnej neplatnosti a ničotnosti takéhoto argumentu, považujem za nutné vyhlásiť, že vláda ČSSR bola až do okupácie v plnej miere pánom situácie na svojom území, kde vládlo socialistické zriadenie. Fungovali orgány verejnej správy a moci ľudu, rozvíjal sa intenzívny politický život, založený na socialistickej koncepcii spoločnosti, pluralite spoločenských organizácií zomknutých v Národnom fronte a uznávajúcich vedúcu úlohu robotníckej triedy a KSČ. V priebehu procesu, ktorý KSČ začala v januá-

ri 1968 a ktorého podstatou bolo odstránenie byrokratických deformácií, plné uplatnenie humanistického a demokratického obsahu i zmyslu socializmu a oživenie politickej aktivity a iniciatívy ľudu, sa rozvinula všestranná diskusia. Jej rozvoj podstatne posilnil tak socialistické a vlastenecké uvedomenie, ako i vedúcu úlohu komunistickej strany, založenú na prirodzenej autorite vyplývajúcej z iniciatívy myšlienky koncepcie, činu. Touto cestou sme posilňovali široký pozitívny prúd politickej iniciatívy vedený komunistickou stranou a čelili sme extrémistickým silám a javom. Odvážim sa povedať, že pod vedením Alexandra Dubčeka a jeho spolupracovníkov dosiahla KSČ takú prirodzenú autoritu a nepopierateľné vodcovstvo v oboch národoch našej krajiny, Čechov a Slovákov, akú po dlhé roky nemala. Svedčil o tom i spontánny, mohutný prúd socialistického vlastenectva, ako sa rozvinul najmä v letných mesiacoch a ako sa prejavoval v konkrétnych činoch pracovného úsilia i dobrovoľných darov na fondy, potrebné na riešenie rozsiahlych ekonomických problémov a úloh.

Tieto kladné, naozaj vlastenecké a socialistické prejavy ľudovej iniciatívy vytláčali celkom na okraj nášho politického života tie negatívne protisocialistické javy, ktoré znepokojovali nás i našich priateľov, a ktoré – či objektívne, či vedome a zámerne – mohli byť spojencami síl nepriateľských socialistickému Československu. Boli sme a sme si vedomí ich existencie, nepodceňovali sme ich, čelili sme im. Považovali sme však za správne robiť tak predovšetkým širokou ľudovou iniciatívou, ktorá by tieto negatívne sily izolovala, a tak umožnila plnú účinnosť i administratívneho zásahu, ktorého sa pochopiteľne žiadny štát nemôže zriecť a ktorého sme sa nechceli zriecť ani my. Práve v posledných dňoch a týždňoch bezprostredne pred okupáciou začala správnosť a účinnosť našej metódy prinášať plody.

Nebol by som o tom hovoril, keďže sa jedná o vnútorné záležitosti našej krajiny, nebyť toho, že som mal dojem z protokolov, že niektorí predstavitelia, ktorí sa snažili ospravedlniť kroky proti Československu, na týchto skutočnostiach trvali a predkladali ich skreslene. Chcel by som poukázať na takých štátnikov a politické osobnosti socialistického sveta, akými sú juhoslovanský prezident Tito a jeho kolegovia, ako aj predseda rumunskej Štátnej rady Nicolae Ceaușescu a jeho kolegovia, ktorí sa o tom práve nedávno presvedčili počas svojho pobytu týždeň pred osudnou okupáciou. Ich svedectvo len potvrdzuje to, čo vláda ČSSR i vedúci politici života krajiny, ÚV KSČ s plnou zodpovednosťou vyhlasujú tvárou v tvár okupačným silám i svetovej verejnosti, čo znamená, že Československo pred augustovou okupáciou bolo a zostávalo oddané veci socializmu, socialistického budovania a rozvoja, verné, ochotné a spôsobilé plniť svoje záväzky voči spoločenstvu socialistických krajín v Európe. Jeho vnútorný život sa pevne rozvíjal na socialistických základoch a k socialistickým cieľom. Jeho vedúca politická sila, KSČ, prežívala proces hlbokej vnútornej regenerácie, v ktorom posilňovala, všestranne aktivovala a získavala čoraz širšiu autoritu a oporu v celom ľude. Národný front, založený za vedenia KSČ pevne na socialistických princípoch, sa upevňoval ako rámec politické-

ho života krajiny. Negatívne javy a ich pôsobenie v masových oznamovacích prostriedkoch sa dostávali do izolácie a medzi všetkými, ktorí boli zodpovední za oznamovacie prostriedky a ich pôsobenie vo verejnom živote, sa upevňovala uvedomelá disciplína, ktorá všetky tieto výrazy uvádzala na správnu mieru. Nič teda neodôvodňovalo obavy a pochybnosti o nebezpečenstve kontrarevolúcie v ČSSR. Československá vláda mala situáciu pevne v rukách a mala i dosť prostriedkov na to, aby eventuálny útok proti základom socializmu odrazila.

O organizovanosti, disciplíne nášho politického života, socialistickej a vlasteneckej uvedomelosti ľudu, o skutočnej vedúcej úlohe robotníckej triedy a KSČ v národoch ČSSR svedčí skutočnosť, ako reaguje celá naša krajina na fakt okupácie. Bezvýhradná vernosť a poslušnosť legálnym orgánom, neuznávanie príkazov okupačných vojsk, dôsledná úspešná snaha udržať fungovanie komunistickej strany ako chrbtovej kosti národného života, urýchléné uskutočnenie XIV. zjazdu KSČ, ktorý pod tlakom okupácie prijal uznesenie rozhodne požadujúce ukončenie okupácie a prejavil neochvejnú vernosť vedeniu A. Dubčeka – možno nájsť výraznejší dôkaz i teraz pre to, ako zle poznali našu situáciu, ako zle rozumeli nášmu ľudu a nášmu vývoju tí, ktorí sa domnievali, že majú oprávnenie do neho zasahovať takými prostriedkami, ako je okupácia?

Ak niečo vážne ohrozilo vec socializmu v ČSSR a hrozí ju skompromitovať vo svete, je to práve necitlivý a nezákonný postup tých vlád, ktoré uskutočnili okupáciu územia socialistickeho Československa, ktoré narušili okupáciou riadny chod hospodárskeho, sociálneho a politického života v ČSSR, znemožnili ústavným orgánom a demokraticky zvolenému vedeniu plne uplatňovať suverénne práva a plniť úlohy, ktorými ich ľud poveril, pretože, ako viete, niektoré z týchto vedúcich osobností sa dostali do veľmi ťažkej situácie!

Práve toto obmedzenie ďalšieho plnenia slobodnej politickej práce, práve toto násilné, i keď vďaka ľudovej iniciatíve len čiastočné „vacuum iuris“ prináša najväčšie nebezpečenstvo pre vec socializmu v ČSSR. Ťažko poškodzuje a hlboko zraňuje prirodzené city priateľstva, ktoré náš ľud prechovával a prechováva k národom ZSSR, Poľska, Bulharska, Maďarska i NDR. Zároveň však vytvára v ďaleko väčšej miere než predtým priestor na to, aby tieto city, nádeje a viera v socializmus naozaj ľudský, ktoré sa stretli s tankami okupácie, sa zvrhli na frustráciu a negativizmus so všetkými dôsledkami antisocialistických postojov časti obyvateľstva. I keď sa tomu snažíme v ťažkej situácii čeliť, nemáme na to plné možnosti, lebo nám v tom bráni okupácia. Zodpovednosť za tieto dôsledky však náleží plne tým, ktorí okupáciu nariadili.

Nebezpečenstvo je aj v medzinárodnom ohlase tohto činu. V ďaleko väčšej miere než kedykoľvek predtým sa vytvára situácia pre pôsobenie propagandy a akcie síl nepriateľských socializmu a mieru, ktoré sa budú snažiť využiť okupáciu ČSSR na antikomunistické, antisovietske štvance, na odmietanie a popieranie politiky mierového spolužitia, na očierňovanie a ohováranie celého socialistickeho spoločenstva a jeho úlohy v úsilí

o zabezpečovanie mieru, na ospravedlňovanie útočnej politiky imperialismu vo Vietname, na Strednom východe a kdekoľvek inde. Medzinárodná situácia, ktorá javila v poslednom období niektoré sľubné známky zlepšovania, sa opäť zhoršuje, napätie narastá. Aj za tieto dôsledky, nesmierne závažné pre vec svetového mieru, nesú zodpovednosť tí, ktorí rozhodli o okupácii.

Vláda Československej socialistickej republiky v súlade so svojím ľudom nedá sa nikdy prepožičať na to, aby svojimi činmi akokoľvek prispela k týmto negatívnym dôsledkom a napomáhala úmyslom nepriateľov socializmu a mieru. V tejto súvislosti by som chcel vyhlásiť, že naša delegácia sa plne distancuje od akéhokoľvek pokusu znížovať alebo popierať existenciu NDR, i keby tieto pokusy mali byť spojené s výrazmi podpory pre ČSSR. Zostáva jedným z princípov našej zahraničnej politiky, že existencia dvoch nemeckých štátov je jedným z predpokladov mierového usporiadania a vytvorenia účinného systému európskej bezpečnosti. Rozhodne odmietame, aby naše mená a dnešná situácia v Československu boli používané na útoky na vec socializmu a komunizmu, v ktorú naďalej neochvejne veríme. Česi a Slováci sa pre socialistickú cestu rozhodli dobrovoľne a z vlastnej iniciatívy a nemajú v úmysle zísť z tejto cesty. Po skúsenostiach z Mníchova a z imperialistickej fašistickej okupácie, po hrdinskom boji a oslobodení, v ktorom sovietske armády zohrali takú vynikajúcu úlohu, vydali sa na túto cestu roku 1945 a pod vedením komunistickej strany odrazili roku 1948 útok domácej a zahraničnej reakcie na túto svoju cestu. Roku 1968 opäť pod vedením komunistickej strany prišli k rozhodnému odstraňovaniu deformácií, ktoré sa do tohto vývoja dostali v 50. rokoch, poškodzujúc vec socializmu, k budovaniu svojej vlastnej cesty socialistického vývoja, formovaniu takého spoločenského a politického modelu, ktorý by zodpovedal tak hlboko humanistickému obsahu a zmyslu socializmu, ako našim demokratickým tradíciám a mentalite, ako aj významným úlohám vyplývajúcim zo súčasného obdobia rozvoja ľudskej spoločnosti, vedecko-technickej revolúcie a úsilia o mier a spoluprácu medzi národmi. Je nevyhnutné zdôrazniť, že národné špecifiká Čechov a Slovákov, ovplyvnené ich pokrokovým, revolučným, demokratickým a humanitným dedičstvom, podmieňujú ich myslenie a pevne ich spájajú s kultúrnym prúdom Európy a sveta v minulosti i súčasnosti, vytvárajú typický zmysel pre logickú integráciu intelektuálnych zdrojov sveta a korunuje všetko hlbokým zmyslom pre správne a krásne. To všetko sa objektívne odráža v morálnych a estetických vlastnostiach celého československého ľudu. Toto všetko sa jasne odrazilo v celom našom politickom vývoji od januára 1968, ktorý, a to by som chcel znovu zdôrazniť, smeroval k socialistickým cieľom, stál pevne na socialistických základoch a nikdy nemal v úmysle opustiť súvislosti socialistického spoločenstva.

Súčasná okupácia zasadila tejto našej ceste ťažkú ranu. Prežívame hlboké sklamanie, urážku a o to ťažšie poníženie, že prišlo odtiaľ, odkiaľ sme to najmenej čakali a odkiaľ sme to najmenej zasluhovali. Hovorím to so smútkom, ale bez nepriateľstva. Veríme, že

k tomuto osudnému činu došlo na základe nesprávnych úvah, nesprávnych informácií, nesprávneho hodnotenia situácie. Československá vláda v súlade s cítením ľudu naďalej chce ísť dôsledne cestou socializmu a obnovovať i upevňovať svoje vzťahy bratstva s krajinami socialistického tábora vrátane tých, s ktorými tieto vzťahy boli narušené a poškodené nedávnymi udalosťami. Sme si vedomí toho, čo nás s nimi spája, nezabúdame na tradíciu vzázkov, nikdy sme nezabudli, ako sú tieto vzťahy pre nás dôležité a dúfame tiež, že naši partneri si uvedomia, ako je dôležité a pre nich prospešné mať tieto vzťahy na základe rovnosti a rešpektovania suverenity a nezávislosti. Nezabúdame ani na to, za čo vďačíme národom Sovietskeho zväzu i iným národom bratských krajín. V tejto chvíli vysoko oceňujeme hlboké porozumenie a skutočné činy bratskej pomoci, ktoré nášmu obrodnému procesu i nášmu ľudu prejavujú bratská Juhoslávia a Rumunsko. Považujeme to za prejav skutočného socialistického internacionalizmu. Prajeme si iba, aby vlády piatich socialistických krajín vzali na vedomie jednotu nášho ľudu tvárou v tvár okupačným jednotkám i nebezpečné dôsledky okupácie a rýchlo pochopili, akú obrovskú a tragickú chybu urobili, a previedli jej rozhodnú a rýchlu korektúru a reparáciu. Bolo spôsobených príliš veľa škôd, a je preto naliehavo nutné nepripustiť hromadenie ďalších. Spolu s našim ľudom a svetovou verejnosťou dúfame, že súčasné rokovanie prezidenta ČSSR Ludvíka Svobodu a jeho delegácie v Moskve k tomu prispeje. I v tejto ťažkej chvíli, keď voči nám týchto päť krajín neplní svoje povinnosti, považujeme naďalej pre seba za záväzné zásady a ciele našej socialistickej zahraničnej politiky: usilovať o porozumenie, jednotu a tesnú spoluprácu socialistických krajín pri rešpektovaní národných záujmov a špecifik každej z nich. Usilovať v duchu mierového spolužitia o zabezpečenie mieru a širokej medzinárodnej spolupráce v duchu Charty, podporovať pokrokové úsilie národov celého sveta v boji proti kolonializmu, imperIALIZMU, proti agresii akéhokoľvek druhu či vo Vietname, na Ďalekom a Strednom východe či v Karibskej oblasti. To nám dáva plnú legitímáciu, aby sme sa so všetkou dôraznosťou stavali proti porušovaniu medzinárodných záväzkov tam, kde ide o nás.

To sú zásady, o ktoré sa vláda republiky opiera, keď požaduje, aby cudzie vojská – i keď priateľských krajín – okamžite opustili našu krajinu a aby bola plne obnovená jej suverenita v celej krajine. Právomoc a funkcie ústavných činiteľov i politických orgánov a ich členov musia byť plne rešpektované. V súlade s mienkou všetkého nášho ľudu a uznesením XIV. zjazdu KSČ považujeme akty okupačných orgánov za nelegálne. Dúfame, že prijatie tejto pozície, ktorú naša vláda a všetky ústavné orgány plne obhajujú, môže tvoriť základ budúceho usporiadania. Iba na tejto základni bude možné, aby sa československý ľud pokúsil spoločne s úsilím ostatných bratských krajín odstrániť neblahé dôsledky súčasnej okupácie a pokračovať vo svojom úsilí o rozvoj vyspelej socialistickej spoločnosti zodpovedajúcej jeho tradíciám, jeho mentalite i potrebám doby. Na tomto základe bude možné, ako verím, zahojiť hlboké rany a obnoviť priateľské vzťahy s národmi tých krajín, ktorých vlády nesú zodpovednosť za ich súčasné zhor-

šenie. Na tomto základe bude možné, aby Československo ako člen OSN opäť venovalo svoje sily konštruktívnemu úsiliu o medzinárodnú spoluprácu a zabezpečenie mieru na celom svete.

Sme si plne vedomí, že vlastné riešenie situácie spočíva na vládach piatich krajín, ktoré obsadili našu krajinu, a v rokovaníach s ústavnými orgánmi ČSSR. Verím však, že Bezpečnostná rada môže k takému riešeniu prispieť, ak zaujme múdry postoj, ak pomôže vytvoriť priaznivú atmosféru pre účinné a urýchlené vyriešenie situácie, a tak vytvoriť základňu, ktorú som sa tu snažil načrtnúť.

The New York Times, August 25, 1968, Text of the Czech Foreign Minister's Address Before the UN Security Council, p. 37.

Protokol o rozhovoroch delegácií Zväzu sovietskych socialistických republík a Československej socialistickej republiky. (Moskovský protokol)

1. V priebehu rozhovorov boli prerokované otázky spojené s obranou socialistických vymožeností, vybojovaných československým ľudom, za situácie vzniknutej v ČSSR, a tiež prvoradé opatrenia, diktované touto situáciou a pobytom vojsk piatich socialistických krajín na území Československa.

V týchto rozhovoroch obe strany vychádzali zo všeobecne uznávaných noriem vzťahov medzi bratskými stranami a krajinami, princípov, obsiahnutých v záverečných dokumentoch stretnutia v Čiernej nad Tisou a porady v Bratislave. Bola potvrdená vernosť dojednaniu socialistických krajín o podpore, upevnení a obrane výdobytkov socializmu, nezmieriteľnom boji s kontrarevolučnými silami, čo je spoločnou internacionálnou povinnosťou všetkých socialistických krajín. Obe strany vyjadrili rozhodné presvedčenie, že v súčasnej situácii je hlavnou úlohou dodržanie ustanovení a princípov sformulovaných na porade v Bratislave, ako aj dodržanie dohovoru z Čiernej nad Tisou a dôsledná realizácia praktických krokov, vyplývajúcich z dosiahnutého dohovoru.

2. Predsedníctvo ÚV KSČ vyhlásilo, že tzv. XIV. zjazd Komunistickej strany Československa, zvolaný 22. augusta bez súhlasu ÚV KSČ, pri porušení stanov KSČ a bez účasti členov predsedníctva a tajomníkov ÚV, delegátov slovenských komunistov a za neúčasti väčšiny delegátov straníckych organizácií Československej ľudovej armády a mnohých iných straníckych organizácií, je neplatný, rovnako ako týmto zjazdom prijaté uznesenia. Všetky zodpovedajúce opatrenia v tejto otázke vykoná predsedníctvo ÚV po svojom návrate do Československa.

Delegácia vyhlásila, že mimoriadny XIV. zjazd Komunistickej strany Československa bude zvolaný po normalizácii situácie v strane a v krajine.

3. Delegácia KSČ informovala o tom, že v najbližších 6 – 10 dňoch sa bude konať spoločné zasadnutie pléna ÚV KSČ a Ústrednej kontrolnej a revíznej komisie.

Plénum posúdi otázky normalizácie situácie v krajine, aktuálne otázky straníckeho a štátneho života, zlepšenie práce straníckych a štátnych orgánov, ekonomické problémy a problémy životnej úrovne obyvateľstva. Plénum prerokuje aj otázky upevnenia všetkých článkov straníckeho a štátneho riadenia a uvoľnenie z funkcií tých osôb, ktorých činnosť nezodpovedala potrebám upevnenia vedúcej úlohy robotníckej triedy a komunistickej strany, splneniu uznesení januárového a májového pléna ÚV KSČ (1968), záujmom upevnenia pozícií socializmu v krajine a ďalšieho rozvoja vzťahov ČSSR s bratskými krajinami socialistického spoločenstva.

4. Predstavitelia KSČ vyjadrili nevyhnutnosť rýchleho uskutočnenia radu opatrení smerujúcich k upevneniu vlády pracujúcich a pozícií socializmu.

V súvislosti s tým osobitne zdôraznili význam takých prvoradých opatrení, ako je ovládnutie oznamovacích prostriedkov tak, aby plne slúžili veci socializmu zastavenie činnosti rôznych skupín a organizácií, stojacich na antisocialistických princípoch nedovolenie činnosti antimarxistickej sociálnodemokratickej strany. V záujme splnenia týchto cieľov budú v najbližších dňoch urobené príslušné efektívne opatrenia.

Stranícke a štátne orgány upravia situáciu v tlači, rozhlas a televízii pomocou nových zákonov a opatrení. V mimoriadnej situácii bude na obnovenie poriadku na týchto úsekoch nevyhnutné uskutočniť dočasné mimoriadne opatrenia, aby vláda mala účinné prostriedky proti antisocialistickým silám v krajine v prípade nevyhnutnosti proti nepriateľsky zameraným vystúpeniam jednotlivcov alebo kolektívov. Budú prevedené nevyhnutné kádrové opatrenia vo vedení tlače, rozhlasu a televízie.

Rovnako ako pri stretnutí v Čiernej nad Tisou i teraz vyjadrili predstavitelia KSSZ plnú solidaritu s týmito opatreniami, o ktorých sa domnievajú, že zodpovedajú i základným záujmom celého socialistického spoločenstva, jeho bezpečnosti a jednoty.

5. Obe delegácie posúdili otázky, spojené s prítomnosťou vojsk piatich socialistických krajín na území ČSSR, a dohodli sa na tom, že tieto vojská a iné orgány spojeneckých krajín nebudú zasahovať do vnútorných záležitostí ČSSR. Len čo pominie vzniknuté ohrozenie vymožeností socializmu v Československu a ohrozenie bezpečnosti krajín socialistického spoločenstva, bude po etapách uskutočnený odchod spojeneckých vojsk z československého územia.

Velenie spojeneckých vojsk a velenie vojsk ČSLA ihneď prerokujú otázky o odchode a zmene dislokácie vojenských častí z miest a dedín, v ktorých sú orgány štátnej moci schopné zaistiť poriadok.

Rozmiestnenie spojeneckých vojsk uskutočnia v kasárňach, cvičných priestoroch a iných vojenských priestoroch. Rozmiestnenie uskutočňovať na základe vzájomnej dohody predstaviteľov spojeneckých armád a československej armády.

Posúdená bude aj otázka zaistenia bezpečnosti hraníc s NSR. Množstvo vojsk, ich organizáciu a rozmiestnenie uskutočňovať v spolupráci s predstaviteľmi československej armády.

Vypracovať dohodu, týkajúcu sa materiálneho, technického, zdravotného a iného zaistenia sovietskych vojsk dočasne dislokovaných na území ČSSR, a nechať ju schváliť vládami ČSSR a ZSSR. Všetky sporné otázky sa budú riešiť na úrovni ministrov národnej obrany a zahraničných vecí. Principiálne sporné otázky budú riešiť vlády oboch krajín.

O podmienkach pobytu a úplného odsunu spojeneckých vojsk bude uzatvorená zmluva medzi spojeneckými štátmi a Československom.

6. Československí predstavitelia informovali o tom, že československým ozbrojeným silám boli dané zodpovedajúce príkazy s cieľom zabrániť incidentom a konfliktom s vojskami spojeneckých krajín alebo inej činnosti, ktorá by mohla vyvolať narušenie pokoja

a verejného poriadku. Vojenskému veleniu ČSSR bol vydaný príkaz udržiavať spojenie s veliteľstvom spojeneckých vojsk.

Predsedníctvo ÚV KSČ a vláda ČSSR ihneď prijímu opatrenia, ktoré by v tlači, rozhlase a televízii zabránili zverejneniu takých vystúpení, ktoré by mohli vyvolať konflikty a napätie medzi obyvateľstvom a spojeneckými vojskami na území Československa.

7. Predstavitelia KSČ vyhlásili, že nepripustia odstránenie z funkcií alebo dokonca represívne opatrenia proti tým činiteľom a pracovníkom strany, ktorí bojovali za upevnenie pozícií socializmu v krajine proti antikomunistickým silám, za priateľstvo so Sovietskym zväzom.

8. Bola dosiahnutá dohoda, že v najbližšom období sa uskutočnia rokovania o rade ekonomických otázok s cieľom rozšíriť a prehĺbiť ekonomickú a vedecko-technickú spoluprácu medzi Sovietskym zväzom a Československou socialistickou republikou, najmä s ohľadom na potreby ďalšieho rozvoja socialistickej ekonomiky Československa a v záujme splnenia plánu rastu národného hospodárstva, ako sa uzniesla KSČ.

9. Je úplná zhoda v tom, že vývoj medzinárodnej situácie a podvratná činnosť imperialismu, namierená proti mieru a bezpečnosti národov, proti socializmu, vyvolávajú naliehavú potrebu ďalšieho upevnenia a zvýšenia efektívnosti obranného systému Varšavskej zmluvy, ako aj iných viacstranných a dvojstranných orgánov i foriem spolupráce socialistických štátov.

10. Vedúci predstavitelia KSSZ a KSČ potvrdili odhodlanie dôsledne dodržiavať princíp koordinácie činnosti v medzinárodných vzťahoch, smerujúcich k upevneniu jednoty socialistického spoločenstva, obrane mieru a medzinárodnej bezpečnosti.

Sovietsky zväz a Československo rovnako ako doteraz budú i naďalej v európskych otázkach dôsledne uskutočňovať politiku zodpovedajúcu spoločným záujmom socialistických krajín a záujmom každej z nich, záujmom európskej bezpečnosti, klásť rozhodný odpor militaristickým, revanšistickým a neonacistickým silám, usilujúcim o revíziu výsledkov druhej svetovej vojny a narušenie nedotknuteľnosti existujúcich hraníc v Európe.

Obe strany vyhlásili, že budú dôsledne plniť všetky povinnosti, vyplývajúce z viac- i dvojstranných dohôd, uzatvorených medzi socialistickými krajinami.

V tesnej jednote s ostatnými krajinami socialistického spoločenstva budú i naďalej pokračovať v boji proti zákerným akciám imperialismu, podporovať národno-oslobodzovacie hnutie, usilovať o uvoľnenie medzinárodného napätia.

11. V súvislosti s prerokovávaním tzv. otázky o situácii v Československu v Bezpečnostnej rade OSN vedúci predstavitelia KSČ a vlády ČSSR vyhlásili, že československá strana nežiadala o prerokovávanie tejto otázky v Bezpečnostnej rade.

Predstavitelia KSČ informovali, že vláda ČSSR dala pokyn československému predstaviteľovi v New Yorku kategoricky protestovať proti prerokováaniu otázky o situácii

v Československu v Bezpečnostnej rade alebo v akomkoľvek inom orgáne OSN a kategoricky žiadať stiahnutie tohto bodu z programu rokovania.

12. Predsedníctvo ÚV KSČ a vláda Československa vyhlásili, že zhodnotia činnosť tých členov vlády, ktorí boli za hranicami ČSSR a vystupovali v mene vlády ČSSR v otázkach týkajúcich sa vnútornej a zahraničnej politiky, najmä z hľadiska dodržiavania zásad politiky KSČ a vlády Československej socialistickej republiky. V tejto súvislosti predsedníctvo ÚV KSČ považuje za nevyhnutné uskutočniť ďalšie kádrové zmeny v stranických a štátnych orgánoch a organizáciách v záujme zabezpečenia pokiaľ možno rýchlej konsolidácie v strane a v krajine. Tieto otázky budú všestranne posúdené po návrate do vlasti. Bude posúdená aj činnosť ministerstva vnútra a na základe výsledkov budú urobené opatrenia na upevnenie jeho vedenia.

13. Bola dosiahnutá dohoda uskutočniť v blízkom čase výmenu stranických a štátnych delegácií za účelom ďalšieho hlbšieho posúdenia a riešenia otázok, vznikajúcich vo vzájomných vzťahoch, a prerokovania aktuálnych medzinárodných otázok.

14. Delegácie sa dohodli v záujme oboch strán a priateľstva medzi ZSSR a ČSSR považovať kontakty medzi vedúcimi predstaviteľmi KSSZ a KSČ v období po 20. auguste za prísne tajné, čo osobitne platí o obsahu práve uskutočnených rozhovorov.

15. Vedúci predstavitelia KSSZ a KSČ, vlády Sovietskeho zväzu a Československej socialistickej republiky vyvinú všetko úsilie na prehĺbenie tradičného historického priateľstva národov oboch krajín, ich bratského priateľstva na večné časy.

So súhlasom oboch strán sú oba podpisované texty v ruskom jazyku.

VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Díl 4 / 2. svazek. Červenec – srpen 1968. Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství Doplněk 1996, s. 271 – 274.

Výber zo všeobecnej rozpravy 23. VZ OSN z 2. – 25. októbra 1968

(Dean Rusk, Andrej Gromyko, Václav Pleskot, Michel Debré, Giuseppe Medici,
Mitchell Sharp, Paul Hasluck, Michael Stewart)

Dean Rusk, Spojené štáty americké, 2. októbra 1968 – A/1677

V úvode svojho prejavu, vypočítavajúc problémy konfrontujúce OSN, uviedol:

V srdci Európy armády Sovietskeho zväzu a jeho niektorých partnerov z Varšavskej zmluvy vnikli a obsadili svojho vlastného spojenca, Československo, nezávislý štát, ktorý nikoho neohrozoval. Tento akt vyvolal vlnu rozhorčenia a obáv na celom svete a otriasol nádejami na lepšie vzťahy medzi Východom a Západom.

Následne počas prejavu venoval Rusk otázke Československa celú pasáž:

Najnovšou zo starostí Valného zhromaždenia OSN je invázia do Československa. Dnes je Československo okupovanou krajinou. Pred šiestimi týždňami, uprostred noci, náhle a bez varovania bol tento malý nezávislý štát napadnutý obrovskou armádou vedenou Sovietskym zväzom. A tak svet, ktorý začal hovoriť o oteplení studenej vojny, opäť pociťuje chlad obavy zo sovietskych úmyslov.

V nedávnych mesiacoch začali noví predáci Československa v rámci komunistického zriadenia riadiť vnútorné záležitosti svojej krajiny v súlade s novou politikou, ktorá viac dbala na potreby a želania československého ľudu. Sovietska invázia bola uskutočnená, aby zvrátila túto politiku a Československo znovu podriadila vôli Moskvy.

Toto sú fakty, ktoré nemožno zmeniť „anti-fakty“, vyrobené v Moskve. Neprišlo k žiadnemu pokusu Západu vyvolať kontrarevolúciu. Ak boli v Československu známky želania po troche slobody, potom toto želanie nevzišlo z nejakého západného sprisahania, ale jednoducho z ľudskej povahy.

Nedošlo ani k pozvaniu, ani k žiadosti nejakých československých úradov, aby vojenské jednotky Varšavského paktu vstúpili do krajiny a poskytli tzv. „bratskú pomoc“. Pochybujem, že niekto v tejto hale verí, že také pozvanie existovalo.

Ale dnes, šesť týždňov neskôr, okupačné jednotky napriek opakovaným sľubom zostávajú v Československu. Hovoria nám, že stiahnutie týchto jednotiek bude závisieť od „normalizácie“ pomerov v Československu: Sovietsky zväz zrejme rozhodne o tom, čo predstavuje „normalizáciu“. V sovietskych oznamovacích prostriedkoch sa objavili varovania, aby sa pokročilo s opätovným zavádzaním cenzúry v československej tlači, rozhlase a televízii, aby sa zrušila tá či oná organizácia nezodpovedajúca sovietskym predstavám, aby bol odstránený ten či onen predák, s ktorým Moskva nesúhlasí. Napriek sovietskym ubezpečeniam, že ich okupačné jednotky nebudú zasahovať do vnútorných

záležitostí, sovietski vojenski velitelia násilne obsadili a zatvorili redakcie niektorých novín a rovnaká „bratská pomoc“ je teraz poskytovaná československým ministerstvám. Tieto činy proti Československu, také odpudzujúce sami o sebe a také nebezpečné pre mier, vyburcovali svedomie ľudstva. Veľká väčšina Bezpečnostnej rady OSN, vlády veľkej väčšiny národov sveta, umelci a intelektuáli známi svojim dlhoročným priateľstvom k Sovietskemu zväzu, dokonca i predáci niektorých najväčších komunistických strán na svete – všetci odsúdili inváziu a vyzývali štáty, ktoré inváziu uskutočnili, aby rýchlo stiahli svoje jednotky.

Pred 23 rokmi, keď OSN vznikla, bola pozdravovaná ako nádej sveta. Jedným z hlavných dôvodov pre túto nádej bolo obmedzenie, ktoré Charta uvalila na historickú tendenciu veľmocí hrubo narušovať práva menších štátov. Toto hlavné obmedzenie Charty bolo Sovietskym zväzom odmietnuté. OSN bolo obzvlášť hrubým spôsobom povedané, aby „nestrkala nos“ do vecí ktoréhokoľvek členského štátu, ktorý náhodou leží vo východnej Európe v dosahu sovietskych armád.

Je pravda, že v posledných, najmä v šesťdesiatych rokoch, sa pomaly ukazovali známky toho, že Moskva začína dovoľovať svojim susedom vo východnej Európe, aby užívali určitú mieru nezávislosti. Myšlienka „rôznych ciest k socializmu“ sa stala uznávanou v diskusiách medzi Sovietskym zväzom a jeho spojencami z Varšavského paktu. Dokonca ešte 3. augusta sa zjednotili na bratislavskom komuniké, v ktorom vyhlásili, že ich vzájomná spolupráca sa zakladá na „rovnosti, rešpektovaní suverenity a národnej nezávislosti a územnej celistvosti“.

Spolu s touto tendenciou prišlo k rozvoju iných vecí, čo bolo rovnako nádejné pre vec mieru. To zahŕňalo pozoruhodné dohody v oblasti kontroly zbrojenia, ako i novú ochotu Sovietskeho zväzu dovoliť svojmu ľudu určitý stupeň styku s okolitým svetom.

Podrobenie Československa vyvolalo teraz pochybnosti a odrádza od mnohých nádejných akcií. Usilovná snaha prezidenta Johnsona budovať mosty vzájomného záujmu a stykov medzi Východom a Západom bola napadnutá a prekrútená. Aj politika NSR usilujúca o zlepšenie vzťahov s východnou Európou bola odsúdená.

Mohlo by sa zdať, že nájsť ospravedlnenie pre také hrubé porušenie hlavných zásad Charty bude nemožnou úlohou. Ale minulý týždeň k takému pokusu došlo v článku uverejnenom v najautoritatívnejších moskovských novinách Pravda. V rozpore so všeobecným dojemom sa v ňom dočítame, že cudzie okupačné armády v Československu v skutočnosti „bojujú za zásadu sebaurčenia národov Československa“. Ďalej čítame, že odsúdenie invázie ako porušenia suverenity a práva na sebaurčenie národov znamená „abstraktný a netriedny prístup“ k tejto otázke, pretože v „triednej spoločnosti nie sú a nemôžu byť netriedne zákony“. A ešte ďalej čítame, že „zákony a právne normy sú podriadené zákonom triedneho boja“.

A nakoniec v tom istom článku čítame, že „suverenitu každej socialistickej krajiny nemožno dávať do rozporu so záujmami sveta socializmu, svetového revolučného hnu-

tia“. A na zábezpeku, že občania menších komunistických krajín plne pochopia túto inštrukciu najväčšej komunistickej krajiny, pisateľ dodáva túto pripomienku: „Lenin žiadal všetkých komunistov, aby bojovali proti úzkoprosti malých národov“.

Toto sú niektoré z hlavných bodov tohto nového príspevku Moskvy k diskusii o medzinárodnom práve – príspevku, ktorý sa ani raz nezmieňuje o Charte OSN. Vo svetle nedávnych udalostí je toto zhromaždenie oprávnené vedieť, čo myslia sovietski predáci touto doktrínou.

Znamená to, že medzi štátmi spojenými so Sovietskym zväzom sú „netriedne“ zákony Charty OSN obyčajnými abstraktnými zásadami podriadenými tomu, čo Moskva určí ako zákony „triedneho boja“?

Znamená to, že zákony Charty o suverénnej rovnosti štátov a o seaurčení národov sú bezcenné pri ochrane malých štátov vnútri komunistického bloku pred inváziou a nadvládou Sovietskeho zväzu v mene „triedneho boja“?

Znamená to, že zákon Charty zakazujúci použitie [sily] alebo hrozby silou proti iným štátom sa zamietne ako obyčajná „abstrakcia“, akonáhle Sovietsky zväz usúdi, že je v rozpore so zákonmi „triedneho boja“?

Znamená to, že sovietska doktrína „mierového spolužitia“ neplatí pre jeho vlastných spojencov alebo pre tých, ktorí majú rovnaký sociálny systém?

A nakoniec: Kedy splní Sovietsky zväz, ktorého medzinárodné vzťahy podliehajú Charte OSN, svoj vlastný, opakovaný sľub, že stiahne svoje okupačné jednotky z Československa?

Národy sveta budú sledovať, ako Sovietsky zväz odpovie na tieto otázky a hľadať ubezpečenie, či sa nechce povyšovať nad zákony Charty.

Povedzme Sovietskemu zväzu veľmi prosto a jednoducho: cestou Charty je cesta zmierňovania napätia.

Andrej A. Gromyko, ZSSR, 3. októbra 1968 – A/1679

No ako ukázala skúsenosť, to, či práce OSN budú produktívne alebo nie, závisí z veľkej časti od realizmu, s akým budú štáty brať do úvahy vzájomné záujmy vrátane záujmov socialistického spoločenstva. Pokusy využiť OSN proti životným záujmom socialistických krajín, proti záujmom ich bezpečnosti – a k takým pokusom niekedy dochádza – sú odsúdené na neúspech.

Socialistické spoločenstvo sa zrodilo po druhej svetovej vojne, a to bol historický úspech celého pokrokového ľudstva. Štáty, ktoré tvoria toto spoločenstvo, majú spoločný osud a plnia spoločné úlohy pri budovaní spoločnosti, ktorá vylučuje vykorisťovanie človeka človekom a otvára neobmedzené perspektívy pre každú ľudskú schopnosť a úspech vo vede, technike a kultúre pre blaho národov, a nie pre účely ničenia. Tieto hlboko humánne ideály inšpirujú socialistické krajiny v ich spoločnom úsilí na medzinárodnej scéne.

Krajiny socialistického spoločenstva majú svoje vlastné životné záujmy, svoje vlastné povinnosti vrátane ochrany svojej vzájomnej bezpečnosti a svojich vlastných socialistických zásad vzájomných vzťahov, založených na bratskej pomoci, solidarite a internacionalizme. Toto spoločenstvo predstavuje nerozbornú jednotu stmelenú nerozbornými vzťahmi, akú história doposiaľ nepoznala.

Záujmy socializmu a zahraničná politika socialistických štátov majú svetový význam a to si dnes uvedomuje mnoho ľudí vrátane tých, ktorí nepatria do nášho socialistického sveta. Je to socializmus, ktorý je najspoľahlivejšou pevnosťou proti akémukoľvek agresívnemu zasahovaniu, ktorého živnou pôdou je sociálny systém zodpovedný za dve svetové vojny. Socializmus stál pri kolíske národnej slobody a národnej nezávislosti mnohých krajín zastúpených v tejto Organizácii.

Poškodiť pozície socializmu vo svete sa rovná zvyšovať nebezpečenstvo novej svetovej vojny.

Tí, ktorí predstavujú tento druhý systém – a jeho ideológovia – by sa nemali radovať zo skutočností, že v prácnom procese budovania nových sociálnych vzťahov veci neprebiehajú vždy hladko. Niekedy sa môžu objaviť odlišné javy, ktoré naši odporcovia vysvetľujú ako oslabenie postupu socializmu. Posudzujú našu realitu svojimi vlastnými meradlami a ich radosť je predčasná. Sme hlboko presvedčení, že spoločný cieľ a spoločné základy, na ktorých spočívajú socialistické štáty a ktoré sú zakorenené v najživotnejších potrebách ľudskej spoločnosti a v zákonoch jej vývoja, zabezpečia, že ťažkosti budú prekonané a národy bratských krajín pôjdu vpred v ešte zovretejších radoch.

Prišlo k pokusom adresovať nám výčitky v súvislosti s udalosťami okolo Československa. Vyskytli sa dokonca výroky, že táto akcia spojeneckých socialistických štátov bola údajne „uponáhľaná“ a „nepochopiteľná“. Ale o akej uponáhľanosti hovoria? Viete príliš dobre, že na sebaobránných opatreniach socialistických krajín proti imperialistickým

intrigám nebolo nič uponáhlaného. Sovietsky zväz a ostatné socialistické krajiny varovali pri mnohých príležitostiach tých, čo sa pokúšajú zatlačiť späť socialistické spoločenstvo, vytrhnúť z neho aspoň jeden článok, že nestrpíme, ani nedovolíme, aby k tomu došlo.

Triezvi politici na Západe si to jasne uvedomujú. Sme naklonení veriť tomu, že o tom vedia i tí, ktorí by teraz chceli vyvolať rozruch o tejto otázke. Samozrejme o tom vedia, ale zrejme z nejakých dôvodov im taký rozruch vyhovuje. Upozorňujeme iba, že je to proti skutočným a hlavne dlhodobým záujmom ich vlastných štátov. Koho môžu ovplyvniť títo hluční bubeníci, ktorí sa zrazu stali obhajcami „aktívneho“ a „efektívneho“ socializmu? Keby sme im verili, museli by sme pripustiť, že celý svet je hore nohami, že sa stal zázrak. Samozrejme, nič nie je vzdialenejšie pravde.

Keď sa predstavitelia imperialistického tábora dovolávajú citátov z Lenina o národnej otázke, každý vidí, že sa tu objavuje veľmi čudný obraz. Zdá sa, že je pre nich ťažké pochopiť, že socializmus skutočne a naozaj rieši národnú otázku. Problém spočíva v tom, že vyjadrujú názory spoločenského systému, ktorý roky vystavoval útlaku a drancovaniu koloniálne krajiny, na ktorých územiach by sme ťažko našli jediný štvorcový meter, ktorý by nebol posiaty kosťami tých, ktorí zahynuli pod železnou päťou kolonializmu. Len si pomyslime: nepriatelia socializmu sa snažia prejavíť starosť o účinnosť a príťažlivosť socializmu, kolonialisti o práva a rovnosť národov. Ich srdciam sú v skutočnosti drahé nie úspechy socializmu a komunizmu, ale protikomunistické plány.

Sovietsky zväz považuje za potrebné aj na tomto fóre vyhlásiť, že socialistické štáty nemôžu pripustiť a nepripustia situáciu, keď sú narúšané životné záujmy socializmu a dochádza k zásahom voči nedotknuteľnosti hraníc socialistického spoločenstva a tým voči základom medzinárodného mieru.

Nech nikto nehľadá rozpory medzi našou odhodlanosťou hájiť záujmy socializmu, záujmy bezpečnosti socialistického spoločenstva a našou odhodlanosťou podporovať vec mieru a medzinárodnej bezpečnosti. Také rozpory neexistujú.

Václav Pleskot, ČSSR, 4. októbra 1968 – A/1681

V priebehu doterajšieho rokovania súčasného VZ OSN sa niektoré delegácie zmienili o nedávnych udalostiach v ČSSR. Považujem preto za nutné povedať niekoľko slov k tejto otázke.

V auguste tohto roku bola vláda našej krajiny postavená pred novú realitu. Prišlo k vstupu armád piatich socialistických štátov do Československa. V tejto novej situácii sa československý ľud zachoval s príkladnou rozvahou, jednotou a disciplinovanosťou a prejavil plnú dôveru a podporu svojim ústavným činiteľom na čele s prezidentom republiky Ludvíkom Svobodom. Československá vláda si uvedomovala vážnosť chvíle i to, že sa rozhoduje o budúcnosti našich národov.

Vzniknutá situácia bola predmetom rokovaní politických a ústavných činiteľov ČSSR s predstaviteľmi ZSSR v Moskve v dňoch 23. – 26. augusta za účelom nájdania politického riešenia. Výsledkom rokovaní bol dokument, ktorého splnením sa má dosiahnuť sledovaná plná normalizácia a odchod vojsk piatich socialistických štátov z územia ČSSR. Československá vláda vyhlásila a znovu potvrdzuje, že zo svojej strany bude prijaté záväzky poctivo plniť.

Očakávame, že vlády všetkých štátov a ich predstavitelia na zasadnutí VZ OSN pochopia túto situáciu a nebudú podnikáť nič, čo by bolo v rozpore s vôľou československej vlády riešiť vzniknutú situáciu na základe výsledkov moskovských rokovaní. Z týchto dôvodov československá vláda tiež požiadala, aby bod o situácii v ČSSR, zaradený z iniciatívy niektorých štátov, bol stiahnutý z rokovania Bezpečnostnej rady. Nebolo by ani v záujme OSN a jej cieľov, ani v záujme ČSSR, keby situácia v Československu bola zneužitá k pokusom o vyvolanie ovzdušia studenej vojny. Naopak usudzujeme, že dôsledné pokračovanie v politike znižovania napätia je i v záujme vyriešenia situácie v ČSSR.

Udalosti v Československu v minulých dňoch mali široký ohlas vo svete. Dovoľte mi, pán predseda, aby som slovami vládneho vyhlásenia predneseného v československom Národnom zhromaždení predsedom vlády Oldřichom Černíkom dňa 13. septembra 1968 poďakoval všetkým, ktorí mali v oných dňoch úprimne na mysli blaho československého ľudu a budúcnosť socializmu v Československu. Sme im za ich prejavy sympatií i úprimne mienené rady vďační.

Na druhej strane si však nerobíme ilúzie o pohnútkach, ktoré vedú predstaviteľov imperialistických štátov a ich priateľov k tomu, aby odrazu prejavovali taký záujem o osudy a budúcnosť socializmu v Československu, ako sme toho boli svedkami i na tomto fóre. V tejto súvislosti znovu ubezpečujeme všetkých priateľov i odporcov, že Československo je a zostane socialistickou krajinou, že základná orientácia jeho zahraničnej politiky sa nemení.

Michel Debré, Francúzsko, 7. októbra 1968 – A/1683

....prejdime teraz z Afriky do Európy, kde je situácia istotne iná. Avšak s podobnými pocitmi sa zmieňujem o udalosti, ktorá tohto roku v lete znamenala čierny deň európskej povojnovej histórie. Je potrebné povedať: vo svojej prevažnej väčšine boli Európania bez ohľadu na národ, ku ktorému patria, či na východe alebo na západe, do hĺbky duše otrasení vo chvíli, keď sa dozvedeli o vojenskej intervencii ZSSR a štyroch členských štátov Varšavskej zmluvy do Československa.

Jedna zo supervelmocí, porušujúc mnohé ňou slávnostne a z jej iniciatívy práve tu prijaté záväzky a rezolúcie, sa rozhodla zasiahnuť najnezastrenejším spôsobom do vnútorných záležitostí inej krajiny, aby si ju podrobila. A ide o jednu z tých krajín, ktorá už v minulých rokoch zaplatila za vec slobody jednu z najťažších daní. A ako sa dalo predpokladať, ihneď potom sa prebudili démoni studenej vojny: a pretože nemožno pohrdáť právami jedného národa bez toho, aby ostatné neprejavili obavy o svoje vlastné práva, bola a je oprávnená obava, že sa znovu vytvoria proti sebe stojace koalície, inými slovami bloky, z ktorých nemôže vznikáť nič iné než hádky a strety.

Pokiaľ ide o nás, budeme neustále vyhlasovať, že pre ľudstvo a predovšetkým pre Európu, svetadiel, ktorého mier tvorí základ pre celý svet, nie je mysliteľná iná perspektíva než cesta znižovania napätia medzi západoeurópskymi a východoeurópskymi národmi, a že zmiernenie napätia nemôže existovať tam, kde sa silou udržujú okupačné armády. Iba odchod týchto jednotiek a odmietnutie všetkých opatrení vyvolaných osudnou politikou blokov, nech sa nazývajú akokoľvek, môže zabrániť najprv [v] Európe a potom i v celom svete zhoršeniu súčasného napätia vyvolaného augustovými udalosťami.

Tvrdilo sa, že rozhodnutie o intervencii bolo vyvolané nebezpečenstvom, spôsobeným novým militaristickým náporom NSR.

Francúzsko nikdy nezakrývalo, že pokladá za nevyhnutné, aby vedúci činitelia Spolkovej republiky uznali niektoré skutočnosti, ktoré sú výsledkom vojny a medzinárodných rozhodnutí, prijatých po vojne.

Navyše, obavy – vyvolané tak na západe, ako na východe Európy spomienkami na druhú svetovú vojnu, spomienkami, ktoré pretrvávajú ešte dlhú dobu – si od týchto vedúcich činiteľov vyžadujú osobitnú opatrnosť, čo im neprestávame odporúčať.

Giuseppe Medici, Taliansko, 9. októbra 1968 - A/1687

Bohužiaľ, sovietska akcia v Prahe by mohla mať za následok, že vráti beh dejín o dvadsať rokov naspäť. Hovorím „by mohla mať“, pretože my Taliani sa nemôžeme zmieriť s tým, že by sme resignovane súhlasili s touto tragickou perspektívou. Je treba dúfať, že Sovietsky zväz si je vedomý vážnych dôsledkov svojej akcie v Československu a že rovnako chápe nevyhnutnosť obnovenia medzinárodnej zákonnosti. Je nevyhnutné, aby cudzie vojská, ktoré sa teraz zdržujú na československom území, boli stiahnuté, tým skôr, že toto stiahnutie nie je nijako nebezpečné pre krajiny Varšavskej zmluvy. Iba odsun týchto vojsk bude schopný presvedčiť svet, že rešpektovanie Charty OSN je skutočnosťou. Na druhej strane, keby Sovietsky zväz mal držať svoje jednotky v Československu a použiť ich na to, aby vykonával nátlak v tejto oblasti, nebola by skoro nádej na obnovenie predpokladov pre porozumenie a zmiernenie napätia v Európe, predpokladov, ktoré sme vytvárali s takými obeťami a úprimnosťou a ktoré by umožnili postup vpred v riešení najzávažnejších problémov, ktoré majú byť ešte vyriešené, vrátane nemeckého problému.

Ak hovoríme o zmiernovaní napätia, máme tým na mysli kolektívny proces vyjasňovania, ktorého by sa mali rovnoprávne zúčastniť všetky krajiny. Nemôžeme preto zdieľať oné odporúčania, ktoré by smerovali k dialógu obmedzenému na niekoľko supervelmocí, čo by neumožňovalo iným krajinám na takom dialógu sa podieľať.

Tu v OSN, na tomto veľkom mierovom fóre, my ako Európania a Taliani, považujeme za svoju povinnosť vyhlásiť svoju vieru vo víťazstvo morálnej sily, zrodenej na zásadách Charty.

Národy sveta majú hlboký cit pre tieto základné potreby žiť v mieri a v spoločnom hospodárskom blahobyte, získané v mieri a slobode. Súčasnými krízami bolo napáchaných toľko škôd, že musíme zjednotiť naše úsilie a zabrániť akémukoľvek návratu studenej vojny. Talianska vláda verí, že tento cieľ môže a musí byť dosiahnutý. Stále ešte existujú nesporné príležitosti k obnoveniu dôvery a k znovuvybudovaniu zväzkov, ktoré boli tak náhle pretrhané.

Udalosti posledných desaťročí jasne ukázali, že medzinárodné problémy nemôžu byť vyriešené len a len silou.

Mitchell Sharp, Kanada, 9. októbra 1968 – A/1687

Nemôžeme pripustiť, aby skutočné alebo domnelé politické, kultúrne alebo ekonomické spoločenstvo záujmov dovoľovalo jednej krajine prisvojiť si právo na zásah do vnútorných záležitostí inej krajiny. V spoločenstve národov, ku ktorému patríme, je právo na sebaurčenie tak zaručeným právom, že členské krajiny môžu slobodne nadväzovať zväzky s ostatnými krajinami alebo skupinami krajín, vrátane krajín socialistických.

Obzvlášť sa nemôže žiadny medzinárodný poriadok zakladať alebo udržiavať na práve, ktoré by si prisvojila jedna vláda alebo skupina vlád v záujme presadzovania svojej politiky za použitia sily voči iným zvrchovaným štátom. Obsadenie Československa Sovietskym zväzom a niektorými jeho spojencami nebolo zo strany tejto veľmoci ničím iným než potvrdením vlastníckeho práva, ktorým sa oprávňuje vykonávať nadvládu nad východnou Európou pod pláštikom „súdržskej“ ideologickej príbuznosti. Bolo to zjavné použitie politickej sily bez ohľadu na Chartu OSN. Zabudla vláda Sovietskeho zväzu a vlády jeho spojencov, že pred necelými tromi rokmi Valné zhromaždenie v rezolúcii prijatej jednomyselne 109 hlasmi vyhlásilo, že: „Žiadny štát nemá právo zasahovať priamo alebo nepriamo, z akéhokoľvek dôvodu do vnútorných alebo vonkajších vecí iného štátu. Preto nielen ozbrojené intervencie, ale i akákoľvek iná forma zasahovania alebo akákoľvek hrozba vedená proti osobnosti nejakého štátu alebo proti jeho politickým, hospodárskym a kultúrnym činiteľom sa odsudzujú“. (Rezolúcia VZ 2131/XX).

Hoci sme museli vziať na vedomie želanie československej vlády, ktorá požiadala, aby sa Bezpečnostná rada dočasne zdržala akéhokoľvek ďalšieho opatrenia, je Bezpečnostná rada odôvodnene príslušná v tejto otázke, ktorá má značný dosah, pokiaľ ide o nezávislosť a zvrchovanosť všetkých členských štátov. Členovia OSN budú nevyhnutne ďalej mať starosť o Československo, o jeho vedúcich činiteľov a o jeho obyvateľstvo do tej doby, dokiaľ územie tejto krajiny nebude znovu oslobodené od zahraničných vojsk.

Musíme si byť vedomí nebezpečenstva, ktoré hrozí mieru v Európe vzhľadom na obvinenia, ktoré Sovietsky zväz nedávno vyslovil na adresu NSR a vzhľadom na tvrdenie o tzv. práve na jednostranný zásah proti ďalšej krajine. Podľa názoru Kanady žiadne takéto právo neexistuje.

I pri odsúdení Sovietskeho zväzu a jeho spojencov za spáchaný čin, musíme byť pripravení využiť každú príležitosť na vážnu a konštruktívnu diskusiu o otázkach, ktoré rozdeľujú Východ a Západ. Pokiaľ budú sovietske jednotky zotrvať na československom území, tieto diskusie budú nutne pokračovať pomaly a opatrne. Existuje však oblasť, kde musíme napnúť sily. Je nevyhnutné energicky pokračovať v rokovaníach, aby sa skončili preteky v zbrojení. Pokrok v tejto oblasti bude prospešný všetkým krajinám vrátane Československa.

Paul M. C. Hasluck, Austrália, 9. októbra 1968 – A/1687

Najväčšou ranou (situácii vo svete) je agresia nedávno spáchaná Sovietskym zväzom a niektorými ďalšími krajinami proti Československu. Došlo tu k zásahu silou proti vôli legálnej vlády Československa a bez pozvania alebo i súhlasu zákonodárneho zhromaždenia alebo ústredného výboru komunistickej strany tejto krajiny. Nemusím znova líčiť priebeh udalostí, pretože sú dobre známe a nechcem nič povedať, čo by mohlo zhoršiť situáciu československého ľudu. Austrálsky parlament už jednohlasne vyjadril naše odsúdenie tohto činu a našu sympatiu jeho obetiam.

Budem hovoriť len o dopade týchto udalostí na ostatný svet. Predovšetkým, objavili sa nové pochybnosti pokiaľ ide o postoj Sovietskeho zväzu voči ustanoveniam Charty a Spojených národov. Charta OSN veľmi jasnými slovami zakazuje hrozbu silou alebo použitie sily proti každému národu. Na ospravedlnenie svojej akcie proti Československu Sovietsky zväz tvrdil, že styky medzi členskými krajinami Varšavskej zmluvy sú ich vnútornou záležitosťou, a nie starostou ostatných krajín. Zdá sa nám, že Sovietsky zväz tým fakticky tvrdí, že členov Varšavskej zmluvy nemožno považovať za nezávislých členov Spojených národov, akými sú ostatné krajiny, a nemajú teda právo byť chránení Chartou.

Minister zahraničných vecí Sovietskeho zväzu minulý týždeň vo svojom prejave na Valnom zhromaždení hovoril niekoľkokrát o „socialistickom Commonwealth“, ako označení krajín, ktoré sú súčasťou Varšavskej zmluvy. Termín „Commonwealth“ my veľmi dobre poznáme. Už veľa rokov sa ním označuje slobodné združenie krajín, ktoré boli kedysi súčasťou britskej ríše. Základným prvkom tohto spoločenstva je to, že každý člen môže toto spoločenstvo slobodne opustiť, ak to chce urobiť, a skutočne dvaja jeho členovia to v minulosti urobili. Ale Sovietsky zväz zrejme neuznáva právo členov svojho vlastného zoskupenia národov opustiť toto zoskupenie. Pán Gromyko a ďalší hovorcovia Sovietskeho zväzu v skutočnosti vystúpili proti takémuto právu. Pokladali za nevyhnutné vyhlásiť to napriek tomu, že Československo nevyjadrilo žiadny úmysel prerušiť styky, ktoré ho zmluvne viažu k Sovietskemu zväzu. Prvou príčinou našej starosti preto je, že Sovietsky zväz neuznáva a dokonca popiera ustanovenia Charty OSN, priznávajúce členským štátom právo na nezávislosť, a na ochranu pred hrozbou alebo použitím sily.

Akcia Sovietskeho zväzu proti Československu navyše znovu vzbudila nedôveru voči všetkým záväzkom, ktoré Sovietsky zväz na seba prevzal. Prinútila ostatné krajiny zvažovať otázku, či by nemali upevniť svoj obranný systém a svoje usporiadanie medzinárodnej bezpečnosti. Dnes počujeme hlasy v mnohých európskych krajinách – vrátane niektorých, ktoré ideologicky nie sú bez sympatií so Sovietskym zväzom – volajúce po zvýšení zbrojenia a vyššej mobilizácii síl na tomto kontinente. V celom svete sa kladie otázka, či krajiny môžu bezpečne uzatvárať nové zmluvy o kontrole zbrojenia. Útok

na Československo zasadil ranu odzbrojeniu vrátane kontroly atómových zbraní. Rovnako utrpela nádej na spoluprácu veľmocí, na ktorej sa zakladá systém Spojených národov na udržanie mieru a do ktorej vkladá nádeje toľko národov sveta.

Mnohí z nás si spomínajú, že okupácia Československa bola predohrou k vojne v roku 1939, a tak vstup vojsk východného Nemecka do Československa znovu po tridsiatich rokoch vyvoláva nové zlovestné záchvevy predtuchy. Majúc na mysli tieto spomienky, dovoľte mi čo najúprimnejšie povedať Moskve, že teraz je nevyhnutné, aby Sovietsky zväz nezneužíval situáciu vyvolanú prítomnosťou niekoľko stoviek tisíc ruských vojakov v Československu. Nedávna dohoda v Moskve by sa mala plniť tak, aby uchovala naozajstnú nezávislosť vlády a ľudu Československa. Oči sveta sú i naďalej upreté na túto krajinu a na jej susedov. Pokračovanie v hrozbách alebo nátlaku musí ovplyvniť súd celého sveta, pokiaľ ide o možnosť spolupráce so Sovietskym zväzom, spolupráce, ktorú hodnotíme ako základnú nevyhnutnosť svetového mieru a ako základný princíp Charty OSN.

Vo svojom prejave na tomto Valnom zhromaždení minister zahraničných vecí Sovietskeho zväzu hovoril znovu o odzbrojení. Pýtam sa: aká nádej je pred nami? Pravda o odzbrojení je taká, že je možné len vtedy, ak existuje dôvera. Vystrašené národy neodzbrojujú. Národy, ktoré neveria jeden druhému, neodzbrojujú. Národy, ktoré neveria tomu, čo hovoria ostatné národy, neodzbrojujú. Ak ktorýkoľvek národ sem prichádza a navrhuje ujať sa vedenia na ceste k odzbrojeniu, potom sa môže najlepšie dostať do čela nastolením dôvery – úplnej dôvery, že dodrží svoje záväzné slovo, že nezruší svoje sľuby, že jeho rešpektovanie princípov Charty OSN a jeho dodržiavanie Chartou vytýčených postupov mierového riešenia sporov bude absolútne a nemenné. Toto sa nám javí ako cesta k odzbrojeniu.

Michael Stewart, Veľká Británia, 14. októbra 1968 – A/1693

Stáli členovia Bezpečnostnej rady nemôžu mať úroveň jednoty potrebnú na zabezpečenie úspechu OSN, kým medzi sebou nebudú mať určitý stupeň dôvery. A musíme hneď povedať, že touto dôverou, ktorá, ako mnohí z nás dúfali, rástla a o ktorej sme mali určité dôvody domnievať sa, že sa zvyšuje – smutne otriasli udalosti v Československu. Táto invázia totiž urazila svedomie celého sveta a rozhorčený svet tu v OSN jasne prejavil svoje pocity.

Ukrajinský predstaviteľ, ktorý tu hovoril predou mnou, mal dosť odlišný názor. Žiadam ho, aby vzal na vedomie, že to, čo teraz hovorím, nie sú nejaké predsudky britského delegáta, vyjadruje to, ako vieme z rokovaní v Bezpečnostnej rade, prevažujúci názor ľudstva, lebo rezolúcia BR by bola prijatá prevažnou väčšinou nebyť sovietskeho veta.

My v Británii máme v úcte a obdivujeme vládu a ľud Československa v tejto tragickej dobe skúšky a ubezpečujeme ich o našich sympatiách a dobrej vôli.

Povedal som, že rástla nádej na pokrok vo vzťahoch medzi štátmi a pri riešení niektorých nových problémov, vznikajúcich v dôsledku vedeckého rozvoja a objavov, napríklad v kozme a na morském dne. Ale tento pokrok môže byť najlepšie založený na širšom rešpektovaní medzinárodného práva, na zásadách Charty. Práve v tejto oblasti je dopad udalostí v Československu najrušivejší. Z Charty je jasné, že od členov OSN sa žiada, aby vystupovali proti agresii, aby podporovali rešpektovanie všetkých ľudských práv a základných slobôd, aby uznali suverénnu rovnosť všetkých členských štátov, aby sa vystríhali hrozby silou alebo použitia sily proti územnej celistvosti alebo politickej nezávislosti ktoréhokolvek štátu.

Tieto slová sú nám všetkým známe, pretože sú v prvých dvoch článkoch Charty. Ale takmer rovnako známe sú opakované ubezpečovania predstaviteľov Sovietskeho zväzu, Bulharska a Poľska o ich oddanosti týmto cieľom. Dovoľte mi citovať jeden príklad. Pán Gromyko, minister zahraničných vecí ZSSR, 23. septembra 1966 povedal: „Akty zasahovania do vnútorných záležitostí nezávislého štátu, nech sú spáchané kdekoľvek, sú hrozbou pre mier a bezpečnosť všetkých národov. Sovietsky zväz, pevný obhajca zásady nezasahovania, je ostro proti tým, ktorí nerešpektujú suverénne práva národov a snažia sa vniesť nezákonnosť do medzinárodných vzťahov“. (Dokument A/1413, ods. 125 a 126).

Rád by som sa teraz spýtal, ako toto možno uviesť do súladu s inými slovami, ktoré minister zahraničných vecí ZSSR použil na tomto zhromaždení 3. októbra 1968. Opäť citujem: „Sovietsky zväz považuje za nutné vyhlásiť na tomto fóre, že socialistické štáty nemôžu pripustiť a nepripustia situáciu, keď sú narušované životné záujmy socializmu a keď dochádza k zásahom voči nedotknuteľnosti hraníc socialistického spoločenstva...“ (Dokument A/1679).

Porovnajme tieto slová s tým, čo sa stalo v Československu, a uvidíme, že táto doktrína tzv. „socialistického spoločenstva“ sa rovná tvrdeniu, že Sovietsky zväz sám posúdi, aké smú byť záujmy určitých iných štátov, a podnikne, ak to uzná za vhodné, vojenskú akciu mimo svojho vlastného územia v súlade so svojím úsudkom, aké môžu byť záujmy iných štátov.

To je úplne v rozpore s Chartou. Hovoriac ako socialista a predstaviteľ krajiny, ktorá náleží k naozajstnému spoločenstvu národov, odmietam tak túto doktrínu, ako aj prekrúcanie jazyka, ktorým bola vyjadrená.

Spojené kráľovstvo sa však napriek tomu naďalej vážne usiluje o rozvoj porozumenia s národmi východnej Európy, ako aj so všetkými ostatnými národmi. Musíme dúfať, že ZSSR a ostatné vlády zúčastnené na invázii si uvedomia a napravia škodu, ktorú spôsobili autorite medzinárodného práva a poriadku. Ďaleko najvýznamnejší krok, ktorý by mohli urobiť, by bolo stiahnutie jednotiek z ČSSR. Československu nehrozí a nikdy nehrozilo žiadne vonkajšie nebezpečenstvo s výnimkou jeho spojencov na Východe.

Napriek tejto tragickej rane všetkej našej snahe po dosiahnutí porozumenia medzi Východom a Západom, vláda Spojeného kráľovstva je naďalej presvedčená, že pokračujúce hľadanie zmiernenia napätia je tou cestou, ktorú sa musíme pokúsiť naďalej sledovať.

AMZV ČR, Praha, f. OMO 1966 – 1970, č. kart. 3, č. 6/1968, Dokumenty a prameny ke studiu mezinárodních otázek, Události v ČSSR po 21. srpnu 1968 ve všeobecné rozpravě XXIII.VS OSN.

Použité pramene a literatúra

Archívy a archívne fondy

Archív ministerstva zahraničných vecí Českej republiky, Praha

- fond Generálny sekretariát – kabinet 1945 – 1954
- fond Generálny sekretariát – sekretariát ministra 1945 – 1954
- fond Generálny sekretariát – tajné, 1965 – 1969
- fond Odbor medzinárodných organizácií 1966 – 1970
- fond Personálie
- fond Telegramy došlé, 1968
- fond Telegramy odoslané, 1968
- fond Teritoriálny odbor – obyčajné 1945 – 1959, USA
- fond Teritoriálny odbor – tajné 1945 – 1954, USA
- fond Teritoriálny odbor 1965 – 1969, USA
- fond ZÚ-Washington

National Archives and Records, College Park, MD

- fond Rg-59, The Internal Affairs of the US State department towards Czechoslovakia
- fond Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967–1969, Czechoslovakia
- fond CIA Records

Library of Congress, Manuscript Division, Washington DC

- fond Jan Papanek Diplomatic Papers
- fond Steinhardt Papers

Národný archív Českej republiky, Praha

- fond Ministerstvo priemyslu 1945 – 50
- fond 100/24
- fond 100/1
- fond Ministerstvo zahraničných vecí výstrižkový – archív (MZV – VA)

New York Public Library, Manuscript Division, New York

- fond Jan and Betka Papanek Collection

National Czech and Slovak Museum and Library, Cedar Rapids

- fond Czechoslovak National Council of America

Archív Ústavu soudobých dějin AV ČR, Praha

- fond Komise vlády ČSFR, A 576
- fond Komise vlády ČSFR, Usnesení a jednání vlád ČSSR 1968
- fond Pozostalost Jiřího Hájka

Publikované dokumenty

- Foreign Relations of the United States, 1943, Volume III.
Foreign Relations of the United States, 1945, Volume IV.
Foreign Relations of the United States, 1947, Volume IV.
Foreign Relations of the United States 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe.
Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. (eds. Vondrová, J. – Navrátil, J.)
díl 4/1. svazek, Brno: Doplněk 1995.
Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. (eds. Vondrová, J. – Navrátil, J.)
díl 4/2. svazek, Brno: Doplněk 1996.
Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. (eds. Vondrová, J. – Navrátil, J.)
díl 4/3. svazek, Brno: Doplněk 1997.
Sedm pražských dnů, 21. – 27. srpen 1968. Dokumentace. Praha: Academia 1968.
The Public Papers of the Presidents of United States, Lyndon B. Johnson. Public Messages, Speeches and Statements of the President, 1968 – 1969. Book II., Washington DC: US Government Printing Office 1970.
The Prague Spring 1968, excerpts from the forthcoming book. Prague 1994, nestránkované.

Literatura (monografie)

- BENČÍK, A.: V chapadlech kremelské chobotnice. Praha: Mladá fronta 2007.
BENEŠ, E.: Paměti. Praha: Orbis 1947.
BERGHE, Y.: Velké nedorozumění? Dějiny studené války (1917 – 1990). Praha: Acco 1996.
BOHLEN, CH. E.: Witness to History 1929 – 1969. Toronto: WW Norton Co. 1973.
BRADLEY, J. F.: Válka a mír po roce 1945, dějiny vztahů mezi Sovětským svazem a Západem. Praha: Victoria Publishing 1994.
BROŽ, I. – SUJA, S.: Zahraniční politika ČSSR. Bratislava 1981.
ČOMAJ, J. – VEREŠ, J.: Čo nebolo v novinách. August 1968. Bratislava: Mladé letá 1990.
Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti. (eds. Londák, M. – Jaksicsová, V.) Bratislava: Slovart 2008.
DOBRYNIN, A.: In confidence. Ambassador to America's cold War Six Presidents. Seattle and London: University of Washington Press 1995.

- DURMAN, K.: Útěk od praporů, Kremel a krize impéria 1964 – 1970. Praha: Karolinum 1998.
- FAURE, J.: Americký přítel. Praha: Lidové noviny 2006.
- GADDIS, J. L.: Studená vojna. Bratislava: Slovart 2006.
- GROTH, J. A.: United States Policy Toward Eastern Europe, 1969 – 1973. In: US Foreign Policy in a Changing World, the Nixon Administration 1969–1973. New York 1975.
- HÁJEK, J.: Rok 1968. Praha: Logos 1994.
- KALVODA, J.: Role Československa v sovětské strategii. Kladno: Díllo 1999.
- KOŘÍNEK, O.: Pozývací list. Bratislava: Albert Marenčin – vydavatelstvo PT 2006.
- LONDÁK, M.: Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska. Bratislava: Prodama 2007.
- LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E.: Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. Bratislava: Veda 2002.
- LUBEK, M. E.: An Inquiry into US-CS relations between 1918 and 1948. Cleveland: CNCA 1979.
- LUNDESTAD, G.: American Non-Policy toward Eastern Europe 1943 – 1947. New York: Humanities Press 1975.
- LUNDESTAD, G.: East, west, north, south. Oslo: Norwegian University Press 1991.
- LUŇÁK, P.: Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha: Libri 1997.
- MAJER, V.: UNRRA a Československo. Praha: Orbis 1946.
- MICHÁLEK, S.: Diplomát Štefan Osuský. Bratislava: Veda 1999.
- MICHÁLEK, S.: Ján Papánek, politik, diplomat, humanista. Bratislava: Veda 1996.
- MICHÁLEK, S.: Nádeje a vytriezvenia, československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951. Bratislava: Veda 1995.
- PAPANEK, J.: Ten Years – Czechoslovak Question in the United Nations. Chicago: CNCA 1958.
- PAUER, J.: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy, pozadí–plánování–provedení. Praha: Argo 2004.
- PELL, C.: Czechoslovakia 1968, Report to the Committee on Foreign Relations United States Senate. Washington DC: US Government Printing Office 1968.
- PETRUF, P.: Marshallov plán. Bratislava: Slovak Academic Press 1993.
- PETRUF, P.: USA a studená vojna. Bratislava: Pravda 1985.
- SCHMIDT, D.A.: Anatomy of Satellite. Boston: Atlantic Press Book 1952.
- VALENTA, J.: Soviet Intervention in Czechoslovakia, 1968. Anatomy of a Decision. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1991.

Literatúra (štúdie)

- HOPPE, J.: Britský pohled na „pražské jaro“. In: *Soudobé dějiny*, 2000/3, Praha ÚSD.
- JANÁČEK, F. – MICHÁLKOVÁ, M.: Příběh zvacího dopisu. In: *Soudobé dějiny* 1993/1, Praha ÚSD.
- MARES, A.: Naším hlavním cílem zůstává uvolnění napětí. Francie – Československo 1961 – 1968. In: *Soudobé dějiny* 1998/4, Praha ÚSD.
- MAREŠ, P.: Únor očima amerického velvyslance v Praze. In: *Dějiny a současnost* 2/91, Praha, roč. 13.
- MICHÁLEK, S.: Československo-americké rokovania o kompenzácií a obchodnej dohode v rokoch 1945–1956. In: *Historický obzor*, Praha, 1999/7–8.
- NAČERADSKÝ, J.: Československá drama a OSN. In: *Svědectví*, roč. IX, č. 34–35–36, zima 1969.
- PAUER, J.: Politika západu a československá krize 1968. In: *Armáda a společnost na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava: VHÚ 1997.
- PELIKÁN, J.: Mezinárodní dělnické hnutí, „pražské jaro“ a další pokusy o reformu sovětského systému. In: *Československo 1968 – Polsko 1981 a kríza sovietskych systémov*. Zborník z medzinárodného seminára v Paríži v októbri 1981. Köln 1983.
- PETRUF, P.: K pobytu amerických vojsk v Česko-Slovensku roku 1945. In: *Historický časopis* 1990/5, Bratislava.
- PETRUF, P.: Medzinárodné súvislosti vývoja Česko-Slovenska od januára 1968 do apríla 1969. In: *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970, zv. I.*, Bratislava 1992.
- PETRUF, P.: Západ a československé udalosti roku 1968. In: *Dějiny socialistického Československa. Studie a materialy. Svazek 10*. Praha, ÚSTAV ČSSD ČSAV 1989, s. 239–255.
- PETRUF, P.: Vzťahy USA k ZSSR a niektorým krajinám sovietskeho bloku koncom 40. a začiatkom 50. rokov. In: *Historický časopis*, 43, 1995, č.3, s. 481 – 499.
- RAKOVÁ, S.: Důsledky republikánského izolacionizmu pro politický a hospodářsky vývoj ostatních střeoevropských zemí v průběhu 20. let. In: *Sborník k problematice dějin imperialismu*. Praha 1985/18.
- RYSKOVÁ, S.: Predpoklady pro rozvoj československo-amerických vzťahů po první světové válce. In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*. Praha 1993/13.
- TICHÝ, K.: Československo-americké plány na úpravu střední Evropy za druhé světové války. In: *Sborník k problematice dějin imperialismu* 1987/19.
- ŽATKULIAK, J.: Spory o novú ústavu česko-slovenskej federácie v druhej polovici 80. rokov 20. storočia. In: *Historický časopis*, 2008/1, roč. 56, Bratislava.

Zoznam použitých skratiek

BLR – Bulharská ľudová republika

BR OSN – Bezpečnostná rada OSN

CIA – Central Intelligence Agency (Ústredná spravodajská služba)

ČSLA – Československá ľudová armáda

ČSNR – Československá národná rada

ČSR – Československá republika

ČSSR – Československá socialistická republika

GATT – General Agreement on Tariffs and Trade (Všeobecná dohoda o clách a obchode)

JRD – Jednotné roľnícke družstvo

KLDR – Kórejská ľudovodemokratická republika

KSČ – Komunistická strana Československa

KSS – Komunistická strana Slovenska

KSSZ – Komunistická strana Sovietskeho zväzu

MFN – Most favoured nation (Doložka najvyšších výhod)

MID – Ministerstvo inostranných del (Ministerstvo zahraničných vecí ZSSR)

MLR – Maďarská ľudová republika

MZV – ministerstvo zahraničných vecí

NATO – North Atlantic Treaty Organization (Organizácia severoatlantickej zmluvy)

NDR – Nemecká demokratická republika

NSR/SRN – Nemecká spolková republika/Spolková republika Nemecko

OSN – Organizácia Spojených národov

PLR – Poľská ľudová republika

RVHP – Rada vzájomnej hospodárskej pomoci

SI – Socialistická internacionála

SNR – Slovenská národná rada

Stadep – State department (Štátny department – Ministerstvo zahraničných vecí USA)

UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Správa

Spojených národov pre pomoc a obnovu)

USA – United States of America (Spojené štáty americké)

USIA – United States Information Agency (Informačná agentúra Spojených štátov)

ÚV KSČ – Ústredný výbor Komunistickej strany Československa

ÚV KSS – Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska

VDR – Vietnamská demokratická republika

VZ – Varšavská zmluva

VZ OSN – Valné zhromaždenie OSN

ZSSR – Zväz sovietskych socialistických republík

Menný register

A

ADENAUER, Konrad – kancelár SRN

14

ACHESON, Dean – štátny tajomník USA

150

ALPHAND, Hervé – generálny tajomník Ministerstva zahraničných vecí Francúzska

77, 128

AMBRUŠ, Ján – československý generál

166

ARCE, Jose – argentínsky veľvyslanec pri OSN v New Yorku

172

ARISMENDI, Rodney – generálny tajomník ÚV Komunistickej strany Uruguaja

82

AUSTIN, Warren – americký veľvyslanec pri OSN v New Yorku

169, 171, 172

AXEN, Herman – tajomník ÚV Zjednotenej socialistickej strany Nemecka

184

B

BABICKIJ, Konstantin – sovietsky občan, ktorý protestoval proti invázii

129

BAJTEROVÁ, Helene A. – vedúca československého oddelenia na Štátnom departmente

60

BALL, George – americký veľvyslanec pri OSN v New Yorku

44, 90, 121

BARKER, William – britský veľvyslanec v ČSSR

71

BEAM, Jacob – americký veľvyslanec v ČSSR

31, 39, 40, 52, 58, 59, 61, 62, 131, 132

BENEŠ, Edvard – československý prezident

62, 143 – 146, 155, 157 – 159, 165, 166, 170, 175

BIDDLE, John – americký veľvyslanec pri československej vláde v Londýne

143, 146

BILAK, Vasil – člen predsedníctva ÚV KSČ, prvý tajomník ÚV KSS

17, 18, 39, 105, 110, 117, 118, 185

BOHLEN, Charles – americký diplomat a sovietský diplomat

52, 53

BOLTON, Frances P. – americký politik

157

BRANDT, Willy – minister zahraničných vecí SRN

72 – 74

BRAZANKO, Sergej A. – sovietský novinár

126

BREŽNEV, Leonid I. – generálny tajomník ÚV KSSZ

15, 17, 20 – 22, 39, 56, 106, 114, 117 – 119, 126, 128, 131, 184, 185

BROZ-TITO, Josip – juhoslovanský prezident

75, 115, 118, 121

BRUNER, Mirko – radca juhoslovanského veľvyslanectva v USA

73

BULLIT, William – americký veľvyslanec vo Francúzsku

142

BRZEZINSKI, Zbigniew – americký politik a politológ

26, 107

BYRNES, James F. – štátny tajomník USA

153

C

CADOGAN, Alexander – britský veľvyslanec pri OSN v New Yorku

169, 171, 172, 174

CAMPBELL, John S. – predseda Výboru pre politické plánovanie na Štátnom departemente

73

CARROL, Leon – riaditeľ Exim Bank-y

153

CASAROLI, Agostino – vatikánsky štátny sekretár

75

CASTRO, Araujo – predseda Bezpečnostnej rady OSN

90, 98, 121

CASTRO, Fidel – kubánsky vodca

75, 124

CEAUȘESCU, Nicolae – generálny tajomník ÚV Komunistickej strany Rumunska

74, 119, 190

CIKKER, Ján – slovenský hudobný skladateľ

166

CLEMENTIS, Vladimír – slovenský politik

155, 168, 170

CLIFFORD, Clark – minister národnej obrany USA

44, 48, 50, 54, 123, 126

COLOTKA, Peter – podpredseda vlády ČSSR (od apríla 1968)

108

COUVE de MURVILLE, Maurice – predseda vlády Francúzska

69

CRAXI, Bettino – taliansky socialistický politik

77, 125

CYRANKIEWICZ, Józef – člen politbyra ÚV Poľskej zjednotenej robotníckej strany

184

Č

ČEJKA, František – československý diplomat

169

ČEPIČKA, Alexej – československý minister obrany

165

ČERNÍK, Oldřich – predseda vlády ČSSR

17, 19, 21, 28, 37, 73, 74, 99, 108 – 111, 117, 120, 121, 126, 129 – 131, 204

ČERNÍK, Zdeněk – československý veľvyslanec pri OSN v New Yorku

100, 104, 127, 133

ČERVONENKO, Stepan – sovietsky veľvyslanec v ČSSR

119

D

DANIELOVA, Larisa – sovietska občianka, ktorá protestovala proti invázii

129

DEBRÉ, Michel – minister zahraničných vecí Francúzska

69, 102, 128, 177, 199, 205

de GAULLE, Charles – francúzsky prezident

13, 69, 76, 77, 117, 120

de STAERCKE – belgický zástupca v Rade NATO

68

DIÁZ ORDAZ, Gustavo – mexický prezident

82

DOBRYNIN, Anatolij F. – sovietsky veľvyslanec v USA

34, 43, 44, 46 – 52, 58, 90, 116, 120

DODD, Thomas J. – americký demokratický politik

35, 55

DOLANSKÝ, Jaromír – český politik

165

DONG, Pham van – predseda vlády VDR

80

DRTINA, Prokop – český politik

171

DUBČEK, Alexander – prvý tajomník ÚV KSČ

7, 8, 15 – 23, 27, 28, 33, 39, 48, 51 – 53, 61 – 63, 65, 66, 73, 94, 95, 99, 105, 108 – 111, 117 – 121, 131, 132, 135, 136, 190, 191

DUDA, Karel – československý veľvyslanec v USA

26, 27, 32, 34, 36 – 39, 46, 47, 55 – 58, 99, 127

DUCHÁČEK, Ivo – český politik

166, 173

DULLES, John F. – americký politik

63

DZÚR, Martin – minister národnej obrany ČSSR

108, 120

Ď

ĎURÍŠ, Július – slovenský politik

165

E

EISENHOWER, Dwight D. – americký prezident

146

EL-KHOURI, Faris – sýrsky veľvyslanec pri OSN v New Yorku

169, 172

ENGELS, Fridrich – nemecký filozof a revolucionár

158

ENGLIŠ, Karel – rektor Karlovej univerzity v Prahe

166

ERBAN, Evžen – český politik

165

F

FIERLINGER, Zdeněk – český politik

158, 165, 166

FIRT, Julius – československý diplomat

173

FOCK, Jenő – predseda maďarskej vlády

184

FUKÁTKO, Jaroslav – český univerzitný profesor

166

G

GÁNDHÍ, Mahátma – indický politik

103

GÁNDHÍOVÁ, Indira – indická politička

103, 128

GAŠPARÍK, Štefan – predseda Ústrednej komisie ľudovej kontroly ČSSR

93, 123

GERINGER, V.A. – americký obchodný atašé v Československu

141

GOLLAN, John – predseda Komunistickej strany Veľkej Británie

71

GOŁONKA, Jozef – slovenský hokejista

106

GOMUŁKA, Władysław – prvý tajomník ÚV Poľskej zjednotenej robotníckej strany

22, 119, 126, 184

GOTTWALD, Klement – český komunistický politik, predseda vlády a prezident

154, 158, 165, 171

GREEN, Gil – americký komunistický politik

49

GREENWALD, Joseph A. – zástupca štátneho podtajomníka na Štátnom departemente

61

GREGOR, Antonín – český politik

165

GREW, John – americký politik a diplomat

146

GROMYKO, Andrej – minister zahraničných vecí ZSSR

31, 91 – 102, 110, 111, 128, 169, 171 – 174, 177, 199, 202, 208

H

HÁJEK, Jiří – minister zahraničných vecí ČSSR

31, 33, 34, 37, 40, 88, 89, 92 – 98, 110, 111, 114, 118, 123 – 125, 127, 189

HALL, Gus – predseda Komunistickej strany USA

49

HAMMARSKJÖLD, Dag – generálny tajomník OSN

175

HARDING, Warren G. – americký prezident

140

HASLUCK, Paul – minister zahraničných vecí Austrálie

102, 177, 199, 208

HEALE, Dorothy – americká komunistická politička

49

HEIDRICH, Arnošt – český politik

170

HELMS, Richard M. – riaditeľ CIA

44, 50

HOPKINS, Harry – americký politik

142, 143

HOUDEK, Vladimír – československý veľvyslanec pri OSN v New Yorku

168 – 173

HRUŠKOVIČ, Miloslav – člen predsedníctva ÚV KSS

108

HUGHES, Thomas L. – predseda Výboru vyšetrovania a výskumu na Štátnom departemente

75

HUMPHREY, Hubert H. – americký viceprezident

44

HURBAN, Vladimír S. – československý veľvyslanec v USA

143, 153

HUSA, Václav – univerzitný profesor

166

HUSÁK, Gustáv – slovenský komunistický politik, podpredseda vlády ČSSR

(od apríla 1968)

19, 23, 66, 108, 111, 125, 132

CH

CHRISTIAN, George – hovorca prezidenta USA

44

CHROBOK, Miroslav – československý diplomat

60, 61

I

IBARRURI, Dolores – španielska komunistická politička

81

INDRA, Alois – minister dopravy ČSSR

18, 21, 66, 118, 120, 185

J

JANKOVCOVÁ, Ľudmila – československá politička

165

JOHNSON, Lyndon B. – americký prezident

12, 13, 38, 41, 43, 44, 46, 48, 55, 63, 90, 120, 136

JOHNSON, Tom – pracovník kancelárie prezidenta USA

44, 49, 50

K

KÁDÁR, János – prvý tajomník ÚV Maďarskej socialistickej robotníckej strany

15, 22, 105, 111, 114, 119, 183

KAPEK, Antonín – kandidát predsedníctva ÚV KSČ

18, 118, 185

KATUŠEV, Konstantin F. – tajomník ÚV KSSZ

110, 184

KENNEDY, John F. – americký prezident

13

KENNEDY, Joseph P. – americký veľvyslanec vo Veľkej Británii

142

KING, John Kerry – vedúci osobitného výskumného výboru CIA

64

KLIEFORTH, William – americký chargé d'affaires v Československu

146

KLIMEK, Adolf – český politik

166

KLISZKO, Zenon – tajomník ÚV Poľskej zjednotenej robotníckej strany

184

KOLDER, Drahomír – tajomník ÚV KSČ

18, 118, 185

KOPECKÝ, Václav – český politik

165

KOŘISTKA, Oldřich – československý veľvyslanec v Uruguaji

82

KOS, Jiří – první tajemník československého velvyslanectva vo VDR

80

KOSYGIN, Alexej N. – předseda Rady ministrů ZSSR

48, 71, 76, 110, 111, 127, 129, 184

KOŤÁTKO, Josef – český univerzitní profesor

166

KOUCKÝ, Vladimír – československý velvyslanec v ZSSR

97

KRAJČÍR, František – slovenský politik

165

KRÁL, Karel – dopisovatel ČTK v New Yorku

88, 89

KRÁLIK, Juraj – československý velvyslanec při OSN v Ženevě

95

KREISKY, Bruno – rakúsky socialistický politik

77, 125

KRIEGEL, František – český politik

21, 120

KUBADINSKI, Penčo – podpredseda Rady ministrov BĽR

183

KUZNECOV, Vasilij V. – osobitný poverenec ZSSR v ČSSR

99, 100

L

LALOUETTE, Roger – francúzsky velvyslanec v ČSSR

70

LAUŠMAN, Bohumil – český politik

165

LEDDY, John M. – vedúci oddelenia stredoeurópskych záležitostí na Štátnom departemente

46, 47

LEMBERGER, Ernst – rakúsky velvyslanec v USA

61

LENÁRT, Jozef – předseda vlády ČSSR (do apríla 1968), potom podpredseda vlády

27, 94, 108

LIE, Trygve – generálny tajomník OSN

89, 165 – 167, 171

LICHNER, Ján – slovenský politik

166

LIPTÁK, Ľubomír – slovenský historik

9

LITVINOV, Pavel – sovietsky občan, ktorý protestoval proti invázii

129

LLOYD–GEORGE, David – ministerský predseda Veľkej Británie

140

LONGO, Luigi – generálny tajomník Komunistickej strany Talianska

79

LOPEZ, Alfonso – kolumbijský veľvyslanec pri OSN v New Yorku

169, 172

LUDVÍK, Vladimír – československý veľvyslanec v Taliansku

75

LUNDESTAD, Geir – nórsky historik

144

LUNS, Joseph – minister zahraničných vecí Holandska

78

LYNG, John – minister zahraničných vecí Nórska

78

M

MAJEVSKIJ, Viktor S. – sovietsky novinár

126

MALIK, Jakov – sovietsky veľvyslanec pri OSN v New Yorku

90, 92, 95, 121

MALÍK, Josef – riaditeľ Národnej banky československej

59

MANSFIELD, Mike – americký demokratický politik

40, 118

MARKS, Leonard – riaditeľ americkej agentúry USIA

44

MARX, Karol – nemecký filozof, ekonóm a revolucionár

158

MARSHALL, George C. – štátny tajomník USA

154, 155, 171

MASARYK, Jan – minister zahraničných vecí ČSR

93, 148, 155, 165, 166, 171, 173

MASARYK, Tomáš G. – prvý československý prezident

140, 157

McNAUGHTON, Andrew – kanadský veľvyslanec pri OSN v New Yorku
172

MEDICI, Giuseppe – minister zahraničných vecí Talianska
70, 102, 128, 177, 199, 206

MIHÁLIK, Vojtech – slovenský spisovateľ
110

MITTERRAND, François – francúzsky politik
77, 125

MOBUTU, Sese Seko – konžský prezident
82

MOLOTOV, Vjačeslav – minister zahraničných vecí ZSSR
155

MONDALE, Walter – americký demokratický politik
35 – 37

MORAVEC, František – český politik
173

MUŽÍK, Jan – pracovník Stálej misie ČSSR pri OSN v New Yorku
89, 91 – 94, 98, 99, 121, 125, 127

N

NÉHRÚ, Džavaharlál – indický politik
103

NEJEDLÝ, Zdeněk – český politik
165

NEUMAN, Alois – český politik
165

NĚMEC, František – český politik
148

NIXON, Richard – americký prezident
64, 92

NOSEK, Jiří – český politik
165

NOVOMESKÝ, Ladislav – slovenský básnik a komunistický politik
110

NOVOTNÝ, Antonín – československý prezident
15, 48, 65, 105, 107

O

OATIS, William N. – americký novinár

162

OBRDLÍK, Antonín – československý veľvyslanec pri OSN v Ženeve

170

OGLE, James – analytik CIA

64

OUTRATA, Vladimír – český politik

166

P

PALACH, Jan – český študent, ktorý sa upálil na protest proti okupácii ČSSR

62

PALME, Olof – švédsky politik

78, 121

PAPÁNEK, Ján – československý veľvyslanec pri OSN v New Yorku

87, 89, 156, 165 – 175

PARODI, Alexandre – francúzsky veľvyslanec pri OSN v New Yorku

169, 171, 173, 174

PÁTEK, Jan – chargé d'affaires československého veľvyslanectva v Londýne

76

PEARSON, Drew – americký novinár

51

PELL, Claiborne – americký demokratický politik

35, 37, 39, 114

PERGLER, Karel – český krajanský politik a československý diplomat

139

PEROUTKA, František – riaditeľ Národnej banky československej

59

PETR, Alois – český politik

165

PITHART, Vilém – československý veľvyslanec vo Francúzsku

77

PLESKOT, Václav – námestník ministra zahraničných vecí ČSSR

32, 46, 91, 92, 97, 99 – 102, 129, 177, 199, 204

PLOJHAR, Josef – český politik

165

PODGORNYJ, Nikolaj V. – predseda prezídia Najvyššieho soviету ZSSR

110, 184

PŘIBYL, Jaroslav – prvý tajomník československého veľvyslanectva v USA

60

PROCHÁZKA, Adolf – český politik

166

PŠČOLKA, Jaroslav – československý veľvyslanec na Kube

75

PUHAN, Alfred – zástupca štátneho podtajomníka na Štátnom departmente

61

R

RADIMSKÝ, Ladislav – československý diplomat

167, 168

READ, Benjamin – pracovník Stálej misie USA pri OSN v New Yorku

92

REJMAN, Ladislav – československý veľvyslanec v Grécku

78

ROGERS, William – americký politik

59

ROCHET, Waldeck – generálny tajomník Komunistickej strany Francúzska

69, 80

ROOSEVELT, Franklin D. – americký prezident

142 – 145

ROSTOW, Eugene V. – štátny podtajomník na Štátnom departmente

61

ROSTOW, Walt W. – poradca prezidenta USA pre otázky národnej bezpečnosti

38, 44, 74, 82, 90, 96

RUNCIMAN, lord – britský politik

142

RUSAKOV, Konstantin V. – vedúci oddelenia ÚV KSSZ

110

RUSK, Dean – štátny tajomník USA

34, 35, 43, 44, 48 – 52, 56, 57, 95, 100, 101, 116, 120, 177, 199

S

SANTA CRUZ, Herman – čílsky veľvyslanec pri OSN v New Yorku

168, 169, 171 – 173

SEKANINOVÁ, Gertrúda – námestníčka ministra zahraničných vecí ČSR

170, 172

SELASSIE, Haile – etiópsky cisár

82

SHARP, Mitchell – minister zahraničných vecí Kanady

102, 177, 199, 207

SHRIVER, Robert S. – americký veľvyslanec vo Francúzsku

70, 83

SCHOENFELD, Rudolph – americký diplomat

146

SCHÖRNER, Ferdinand – nemecký poľný maršal

146

SLÁVIK, Juraj – československý veľvyslanec v USA

150

SMITH, Abbot – riaditeľ Úradu národných prognóz CIA

32

SMIRNOVSKY, – sovietsky veľvyslanec vo Veľkej Británii

76

SMRKOVSÝ, Josef – predseda Národného zhromaždenia ČSSR

17, 19, 21, 109, 110, 112, 120, 130 – 132

SOLANO LOPEZ, Miguel – paraguajský veľvyslanec pri OSN v New Yorku

103

SPYCHAŁSKI, Marian – poľský politik

184

STALIN, Josif V. – sovietsky vodca

154, 171

STEINHARDT, Lawrence A. – veľvyslanec USA v Československu

146, 147, 154 – 157, 173

STEWART, Michael – minister zahraničných vecí Veľkej Británie

71, 76, 102, 116, 177, 199, 210

STOPH, Willy – predseda Rady ministrov NDR

184

SVOBODA, Ludvík – československý prezident

16, 16, 21, 52, 66, 92, 94, 95, 97, 99, 107, 108, 111, 116, 119, 121, 123, 127, 130, 165,
204

Š

ŠARAGIN, Viktor – sovietsky novinár

126

ŠEJNA, Jan – generál ČSLA, dezertér, pracovník CIA

106

ŠELEST, Piotr J. – prvý tajomník ÚV Komunistickej strany Ukrajiny
118, 184

ŠIK, Oto – podpredseda vlády ČSSR
93, 123

ŠIROKÝ, Viliam – slovenský komunistický politik
155, 165

ŠLECHTA, Emanuel – český politik
165

ŠROBÁR, Vavro – slovenský politik
165

ŠTANCEL, Michal – minister práce a sociálnych vecí ČSSR (od apríla 1968)
108

ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav – slovenský politik, diplomat a generál
110, 139

ŠTROUGAL, Lubomír – minister vnútra (do apríla 1968), podpredseda vlády ČSSR
118, 131

ŠVESTKA, Oldřich – člen Predsedníctva ÚV KSČ
18, 118, 185

T

TÁBORSKÝ, Ivan – československý diplomat
168

TARASENKO, Vasilij – ukrajinský veľvyslanec pri OSN v New Yorku
171, 173

THOMPSON, Llewellyn – americký veľvyslanec v ZSSR
47, 51, 52

TODOROV, Stanko – tajomník politbyra bulharskej komunistickej strany
183

TOIV, L. – mongolský politik
103

TRHLÍK, Zdeněk – pracovník Ministerstva zahraničných vecí ČSSR
31, 32, 58

TROKAN, Jozef – minister stavebníctva ČSSR (od apríla 1968)
108

TRUHLÁŘ, Jaroslav – predseda československého Sokola
166

TRUMAN, Harry – americký prezident
145, 161

TSIANG, Tingfu F. – čínsky veľvyslanec pri OSN v New Yorku
169, 172

U

ULBRICHT, Walter – prvý tajomník ÚV SED
22, 53, 118, 119, 184
U Thant – generálny tajomník OSN
88, 89, 91, 92, 100

V

VÁLEK, Miroslav – slovenský básnik a komunistický politik
110
VIDELA, Gabriel Gonzalez – čílsky prezident
168
VILÍM, Blažej – český politik
173
VLASÁK, František – minister národohospodárskeho plánovania ČSSR
93, 123
VYŠINSKÝ, Andrej – námestník ministra zahraničných vecí ZSSR
152

W

WALDHEIM, Kurt – rakúsky politik
103, 128
WARNER, Robert – pracovník USIA
60
WELLES, Sumner – americký politik
142, 143
WHEELER, Earle G. – náčelník Spojeného zboru náčelníkov štábov USA
44, 50, 51
WILSON, Harold – britský ministerský predseda
76
WILSON, Henry R. – veľvyslanec USA v Nemecku
142
WILSON, Woodrow – americký prezident
140
WINANT, John – veľvyslanec USA vo Veľkej Británii
143

WIRTZ, William – minister práce USA

50

WITHALM, Hermann – vicekancelár Rakúska

61

X

Y

Z

ZÁPOTOCKÝ, Antonín – československý prezident

165

ZENKL, Petr – český politik

171

ZIBRIN, Michal – československý politik

166

ZORIN, Valerian – sovietsky diplomat a politik

166, 173

Ž

ŽANTOVSKÝ, Jaroslav – radca československého veľvyslanectva v USA

32, 41

ŽIVKOV, Todor – prvý tajomník ÚV Komunistickej strany Bulharska

22, 109, 119, 183

Summary

The Czechoslovak attempt for reform of Socialism in 1968 has, without any hesitation, become one of the most important events in the history of the common state of Slovaks and Czechs. Its birth, the gradual maturation and hopes for a better future were interrupted by the brutal invasion of five Warsaw Pact armies, and of course subjected to the wings of the Soviet Union in August 1968. Moscow, with help of tanks, regained control over the industrially mostly developed country of its Eastern Bloc. Czechoslovakia would once again become the example of an ideal satellite.

The Czechoslovak attempt for reform of Socialism started during the time when the great powers, the Soviet Union and the United States of America, were trying to come to an agreement in *détente* politics. It proved to be unequivocal that this policy preserved the state from the Cold War. One of its main features was the mutual acceptance of the status quo by the great powers, whereas both great powers, Moscow and Washington, avoided interfering in the internal affairs of the Blocs.

At first Moscow blessed the effort of the Czechoslovak revival, but as soon as Moscow evaluated this situation as the one that could violate the unity of its empire, it has decided to put an end of this process. Even if it might have initially seemed that Moscow hesitated to use its armed forces, well aware of the idleness and the lack of interest of the United States, Moscow finally did commit its armed forces, airplanes and tanks together with Poland, Hungary, Bulgaria and East Germany. Its one and only task was to change Czechoslovakia to become an obedient foot-soldier and a strong component of the Eastern Bloc.

Many books on Czechoslovak – or better to say Dubček's "Socialism with a human face" have been written. These books focus mainly on internal development and attitudes of the Soviet Union and its European satellites. The Slovak, Czech and also foreign historiography have achieved quite amazing results regarding this topic. There are also many documents published in book form. Without any doubt, memories of the participants of that period have appeared in Slovakia and the Czech Republic after the "Velvet Revolution" from the beginning of 1990s. The purpose of this paper was not to provide a revision or summary of up-to-present available literature, but rather provide the attitude from a certain point of view. It is obvious from the title of the book that the main focus of this essay is the attitude of the United States of America, but also those of the West and the United Nations Organization. In reality there has not been such a compiled publication on the market until now.

The attitude of the United States towards the Czechoslovak reform and towards its violent termination was influenced by several external factors. The most dominant ones were, for example, the Vietnam War, the effort to achieve the bipolar *détente* politics, and also the unimportance of a small Socialist country (Czechoslovakia) in the horizon of

the American interest. When mentioned factors are taken into consideration, it is no wonder that the American attitude towards Czechoslovakia and its development after the year 1968 was as it was. Simply put, it was passive, unenthusiastic and uninterested. However, the American Administration of President Lyndon B. Johnson verbally accepted the Czechoslovak liberalism; but on the other hand, it did not help it at all. The United States publicly deplored the August invasion and the subsequent occupation of Czechoslovakia, but otherwise it did not interfere within the affairs. The United States evaluated the situation as the affair of the Eastern Bloc, which was not focused against the interests of the United States and the Soviet Union. However, the American attitude was well known as early as the invasion had been planned. This was also the reason why the Soviet Union acted as it did. The Soviet Union knew for sure that nobody would interfere in its policy of how to solve its internal problem.

A similar reaction came also from the countries of the West. The verbal disagreement with the aggression was perceived more as a “good point” for the evaluation of the events in the future. The attitude of nonintervention is also not surprising, because of the fact that the structures of armed forces arrangement of the Atlantic Pact were only the “extended” hand of the main power, The United States of America.

What was the role of the United Nations Organization? Actually, it declared its weakness, “toothlessness” and inability to retrieve injustice of the military conflict. There were no proposed resolutions of the Security Council approved in consequence of the Soviet veto, which should have deplored the invasion of Czechoslovakia at least by declaratory means. Though Czechoslovakia strongly protested via the “mouth” of its Minister of Foreign affairs in the United Nations in New York and asked for immediate troop withdrawal from its territory, Czechoslovakia alone backed out of the public forum very quickly after the strong pressure from Moscow.

When investigating this issue, many questions emerge. One of these questions is: Whether Dubček’s mission of “the human face” could have been successful? When the context of that period, the world politics of the Soviet Union and other external factors are being taken into consideration, the answer is no. Other generations of Slovaks and Czechs would later pay for that.

Fotodokumentácia

Občianske združenie Post Bellum, Praha

Tlačová agentúra Slovenskej republiky (TASR), Bratislava

Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ALU SNK), Martin

The Jan and Betka Papanek Foundation (JBPF), New York

Archív Organizácie Spojených národov (AOSN), New York

Archív autora (AA), Bratislava

Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR (AMZV), Praha

Česká tlačová kancelária (ČTK), Praha

Prezidenti ČSSR Antonín Novotný a Ludvík Svoboda

© AA

Prvý tajemník ÚV KSČ Alexander Dubček a jeho nástupce Gustáv Husák

© AA

Prezident ČSSR Ludvík Svoboda na návštěvě Bratislavy 22. apríla 1968

© TASR

Celonárodné oslavy pri Mohyle M. R. Štefánika v Brezovej pod Bradlom,
4. mája 1968

© ALU SNK

Karel Duda
© ČTK

Zdeněk Trhlík
© AMZV ČR

Leonid I. Brežnev
© ALU SNK

Jiří Hájek
© AA

Oldřich Černík
© ALU SNK

Hubert Humphrey
© JBPF

Dean Rusk
© JBPF

Charles de Gaulle
© AA

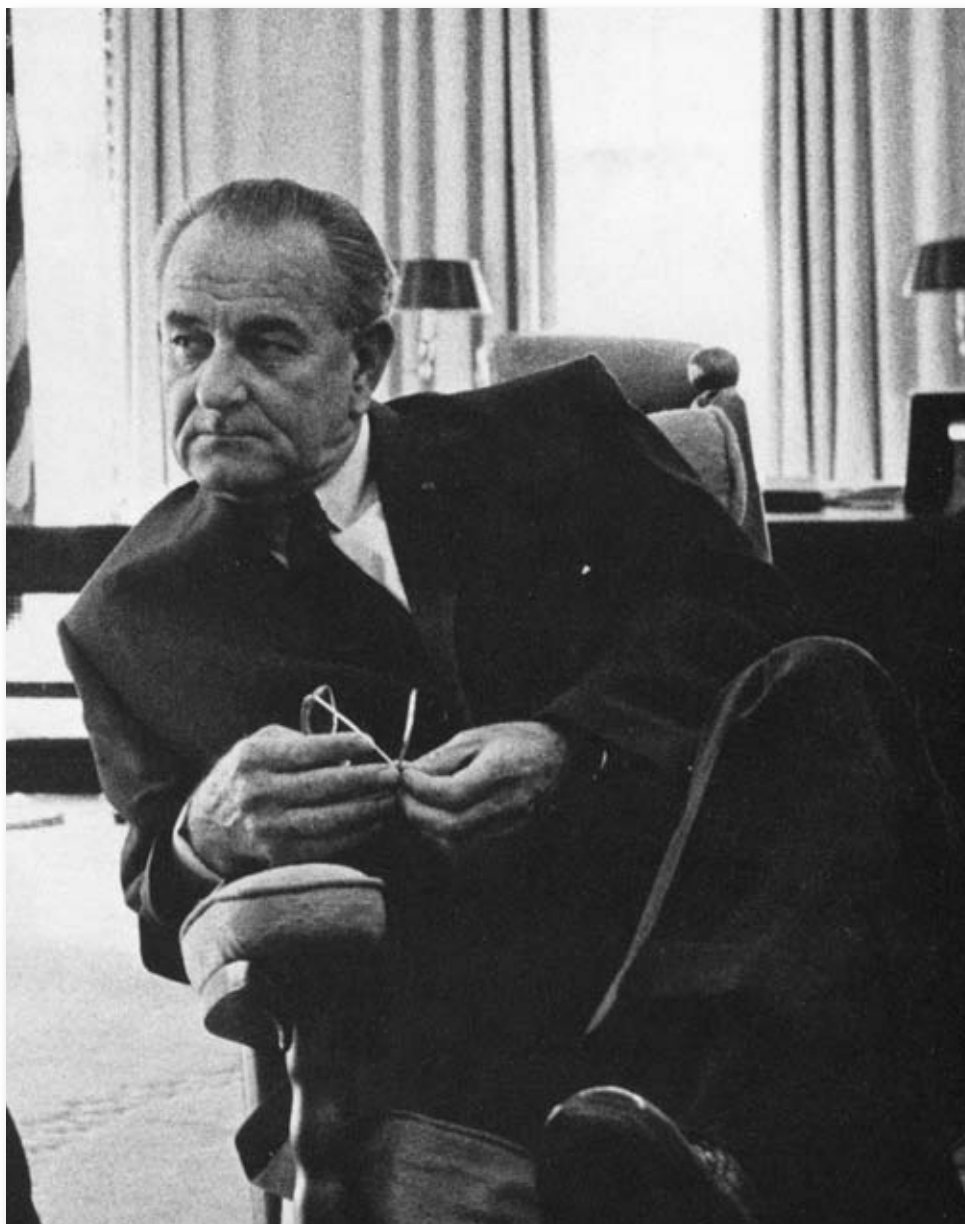
George Ball
© JBPF

Jacob Beam
© AA

Andrej A. Gromyko
© ALU SNK

Lyndon B. Johnson
© JBPF

Čierna nad Tisou, 29. júla – 1. augusta 1968

Alexej N. Kosygin
a Leonid I. Brežnev
© ALU SNK

Alexander Dubček,
Ludvík Svoboda,
Leonid I. Brežnev
© ALU SNK

Ludvík Svoboda,
Alexander Dubček,
Oldřich Černík,
Josef Smrkovský
© ALU SNK

Čierna nad Tisou, 29. júla – 1. augusta 1968

Alexander Dubček
© ALU SNK

Alexej N. Kosygin,
Nikolaj V. Podgornyj,
Alexander Dubček,
Leonid I. Brežnev
© ALU SNK

Oldřich Černík,
Leonid I. Brežnev
© ALU SNK

Bratislava, 3. augusta 1968

Alexander Dubček víta Vladislava Gomuľku
© TASR

Alexander Dubček víta Waltera Ulbrichta
© TASR

Alexander Dubček víta na hlavnej stanici Leonida I. Brežneva

© TASR

Objatie a povestný
sovietsky bozk
na privítanie,
Leonid I. Brežnev
a Ludvík Svoboda

© TASR

Ludvík Svoboda a Alexander Dubček
vítajú na hlavnej stanici
Leonida I. Brežneva,
druhý rad zľava: Alexej N. Kosygin,
Nikolaj V. Podgornij a Oldřich Černík

© TASR

Bratislava, 3. augusta 1968

Súдруhovia „šestky“ na Slavíne
© TASR

Požývajúci list
© AA

Bratislava, 3. augusta 1968

Alexander Dubček a Leonid I. Brežnev
© ALU SNK

Praha, august 1968

© JBPF

Praha, august 1968

© Post Bellum

Praha, august 1968

© Post Bellum

Praha, august 1968

© Post Bellum

Praha, august 1968

© Post Bellum

Praha, august 1968

© Post Bellum

Praha, august 1968

© Post Bellum

Praha, august 1968

© Post Bellum

Praha, august 1968

© Post Bellum

Praha, august 1968

© Post Bellum

Praha, august 1968

© Post Bellum

Výber zo svetovej tlače

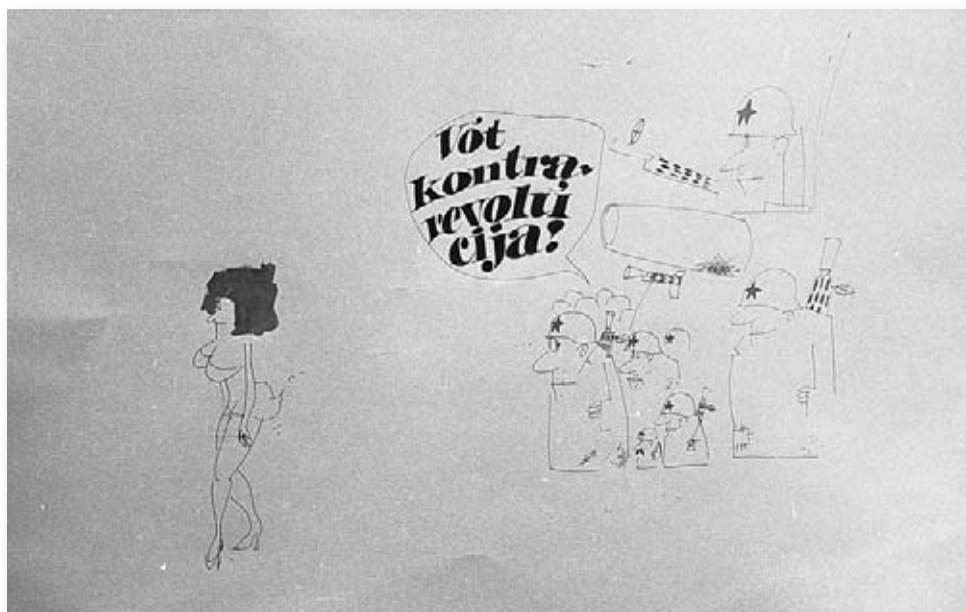

Výber z domácej tlače

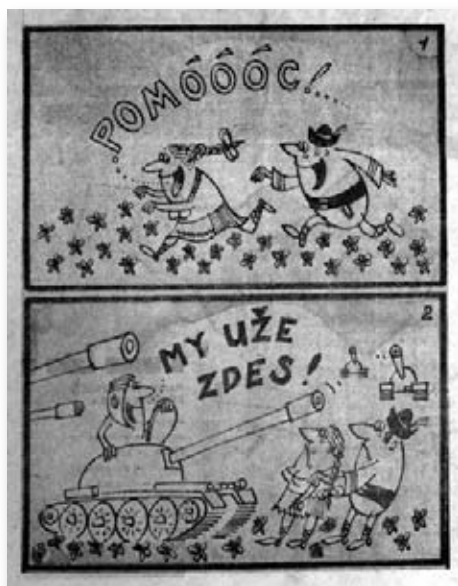
Výber z pouličnej ľudovej tvorivosti

© Post Bellum

Вýбер z pouličnéj ľudovej tvorivosti

© TASR

Советские солдаты!

Ленин учит:

„Никогда не победят того народа, в котором рабочие и крестьяне в большинстве своем узнали, почувствовали и увидели, что они отстаивают свою власть.“

Полное собрание сочинений, том 38, стр. 315

Помните об этом — вы захватили социалистическую страну! Уходите домой!

Sovietski vojaci!

Lenin učí:

„Nikdy nemožno poraziť ľud, ktorého robotníci a roľníci vo svojej väčšine poznali, pocítili a uvideli, že bránia svoju moc.“

Uvedomte si — okupovali ste socialistickú krajinu! Vráťte sa domov!

Výber z pouličnej ľudovej tvorivosti

© Post Bellum

Výber z pouličnej ľudovej tvorivosti

© Post Bellum

Výber z pouličnej ľudovej tvorivosti

© Post Bellum

Bratislava, august 1968

© TASR

Bratislava, august 1968

© TASR

Bratislava, august 1968

© TASR

Bratislava, august 68

© TASR

Bratislava, august 68

© TASR

Bratislava, 29. októbra 1968

© TASR

Príchod Ludvíka Svobodu, Oldřicha Černíka a Josefa Smrkovského do Bratislavy

Alexander Dubček, Ludvík Svoboda, Oldřich Černík a Josef Smrkovský na balkóne budovy SNR

Bratislava, 30. októbra 1968

© TASR

Ludvík Svoboda podpisuje zákon o česko-slovenskej federácii

Alexander Dubček sadí strom federácie

Február 1948 na pôde OSN

© JBPF

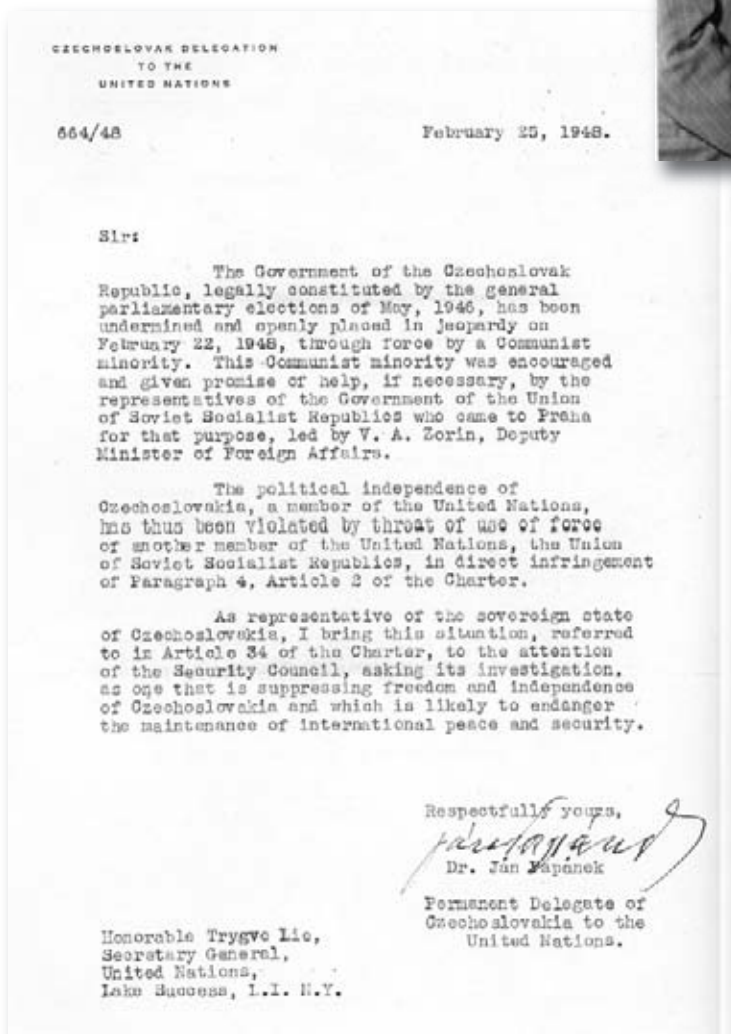

Československá otázka na pôde Bezpečnostnej rady OSN, o situácii v krajine informoval 22. marca 1948 Ján Papánek. Vľavo v tmavých okuliaroch Andrej Gromyko.

Február 1948 na pôde OSN

© JBPF

Ján Papánek a Andrej A. Gromyko

Protest Jána Papánka adresovaný generálnemu tajomníkovi OSN

August 1968 na pôde OSN

Generálny tajomník OSN

U Thant

© JBPF

SOS-OSN

© Post Bellum

August 1968 na pôde OSN

© AOSN

Československá otázka na pôde Bezpečnostnej rady OSN, o situácii v krajine informoval 21. augusta 1968 československý zástupca Jan Mužík

Bezpečnostná rada OSN, začiatok rokovaní 21. augusta, *zľava*: Ibrahim Boye (Senegal), Jakov Malik (ZSSR), Lord Caradon (Veľká Británia), George Ball (USA)

August 1968 na pôde OSN

© AOSN

Bezpečnostná rada OSN, 22. augusta 1968, *zľava*: George Ignatieff (Kanada), Joseph J. Sisco (USA) a George Ball

Bezpečnostná rada OSN, 22. augusta 1968, *zľava*: Joseph J. Sisco, George Ball a Armand Berard (Francúzsko)

Bezpečnostná rada OSN, 22. augusta 1968, *zľava*: M. Janus (Pakistan), J. Tardos (Maďarsko), Jakov Malik (ZSSR)

August 1968 na pôde OSN

© AOSN

Bezpečnostná rada OSN, 22. augusta 1968, Lord Caradon
v rozhovore s George Ballom

Bezpečnostná rada OSN, rokovania 22. augusta 1968, zľava: George Ball,
William B. Buffum, Richard F. Pedersen (všetci USA) a Jose Pinera (Chile)

August 1968 na pôde OSN

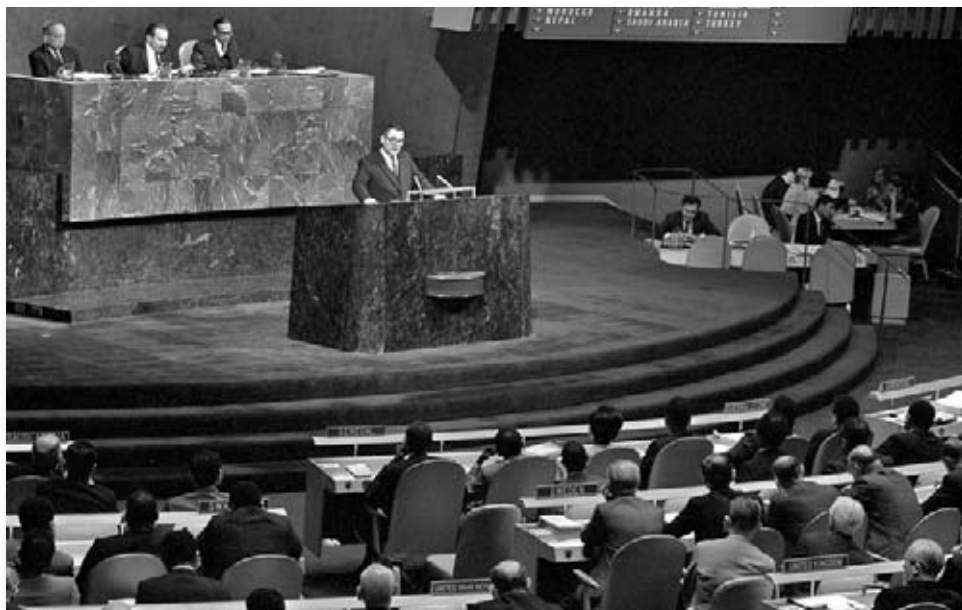
© AOSN

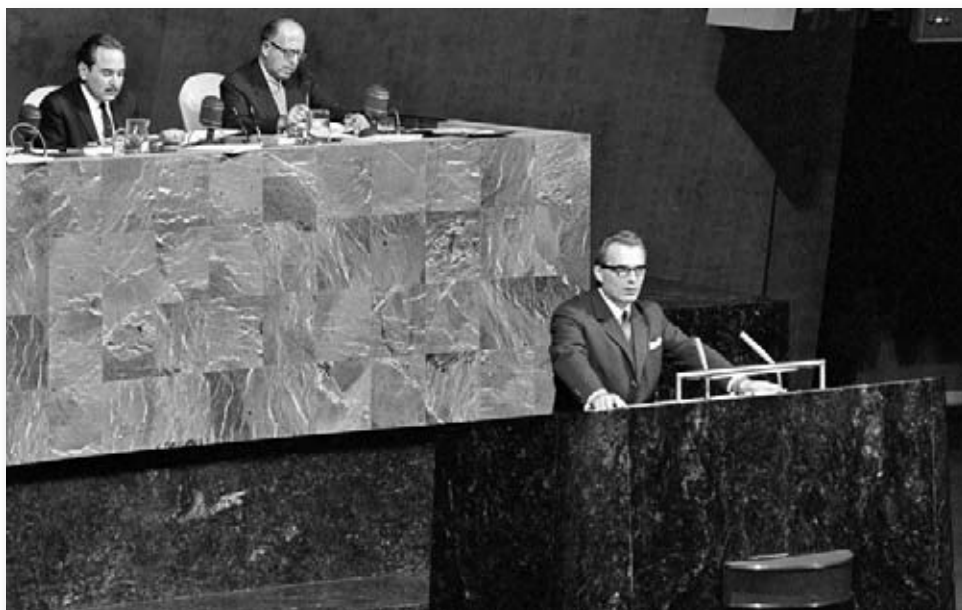
Vystúpenie ministra zahraničných vecí ČSSR Jiřího Hájka v Bezpečnostnej rade OSN proti okupácii vojsk Varšavskej zmluvy, 24. augusta 1968

August 1968 na pôde OSN

© AOSN

Prejav sovietskeho ministra zahraničných vecí Andreja Gromyka na Valnom zhromaždení OSN, 3. októbra 1968

Prejav štátneho tajomníka Ministerstva zahraničných vecí ČSSR Václava Pleskota na Valnom zhromaždení OSN, 4. októbra 1968

Dubček, nedaj sa...

© ČTK

Historický ústav SAV

**ústav pro studium
totalitních režimů**

Embassy of the
United States of America

Veľvyslanectvo USA na Slovensku

**MINISTERSTVO ŠKOLSTVA
SLOVENSKEJ REPUBLIKY**

Mediálny partner

• tasr •

Tlačová agentúra Slovenskej republiky

doprastav

DDM | Group

TRADÍCIA
KVALITA
PROFESIONALITA

DIAĽNICE
MOSTY
CESTY
ŽELEZNICE
LETISKÁ
POZEMNÉ STAVBY
EKOLOGICKÉ STAVBY
TUNELY

www.doprastav.eu

